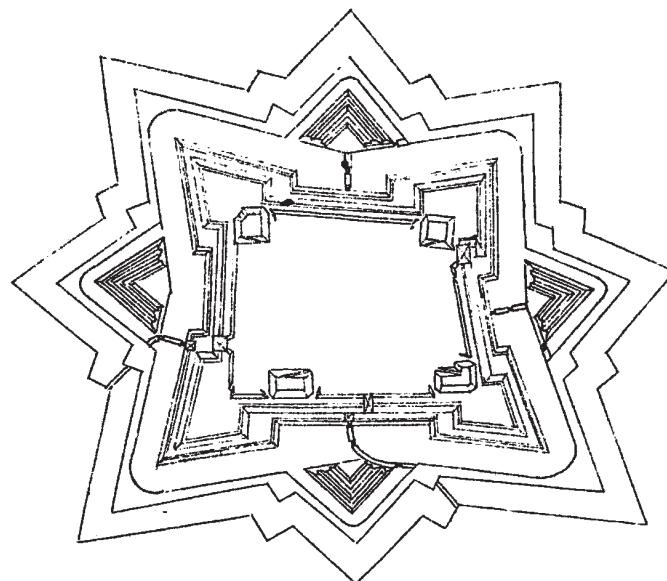

P O D R A V I N A
Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

2 Podravina

Uredničko vijeće Editorial board

Dr. sc. Zvonimir BARTOLIĆ (Čakovec), dr. sc. Miljenko BILEN (Zagreb), dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. sc. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), dr. Ivan GOLUB (Zagreb), dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Karl KASER (Graz), dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), dr. sc. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. sc. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), mr. sc. Goran MARKULIN (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), dr. sc. Géza PÁLFFY (Budimpešta), dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Ljudevit PLAČKO (Križevci), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. sc. Željko TOMIĆIĆ (Zagreb), dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), dr. sc. Laszlo VANDOR (Zalaegerszeg), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), mr. sc. Đuro ZALAR (Koprivnica), dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE (Osijek)

Uredništvo Editorial Staff

Dr. sc. Dragutin FELETAR, dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ,
dr. sc. Andrej HOZJAN, dr. sc. Lučka LORBER, dr. sc. Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik Editor-in-chief

Dr. sc. Dragutin FELETAR

Urednik Editor

Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Prijelom Layout

Hrvoje HERCEG

Tajnik uredništva Staff secretary

Petar FELETAR

Nakladnik Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor, Obrtnička 17, p.p. 132
tel. 01/33-62-367, faks 01/36-30-321
e-mail: meridjani@meridjani.com
www.meridjani.com

Za nakladnika Journal director

Petra SOMEK

Dodatna adresa uredništva Additional mailing address

Dr. sc. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
tel. 048/626-780, 098/249-804

Zahvaljujemo na pomoći Co-publishers

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA
»PODRAVKA« KOPRIVNICA
»PODRAVSKA BANKA« KOPRIVNICA
IZVEDBENI PROJEKT »PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE«
MEDUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG PROJEKTA »TRIPLEX CONFINIUM«

Časopis izlazi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa

Priprema Prepress

MERIDIJANI, Samobor

Na naslovnici Front cover

Veduta Zrinske utvrde u Čakovcu iz 17. stoljeća

Tisk Print by

BOGADI GRAFIKA, Koprivnica, 700 primjeraka

KAZALO / CONTENTS

Ranko PAVLEŠ

- PODRUČJE KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE U ODNOSU NA GRANICE
TIJEKOM SREDNJEVJECI I RANOV NOVOV VIJEKA
*GREATER AREA OF KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY AND BORDERS THROUGHOUT
THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN ERA* str. 5

Szabolcs VARGA

- DIE STADT FÜNKIRCHEN IN DER TÜRKENZEIT
GRAD PEČUH U DOBA OSMANSKE VLASTI str. 15

Zoltán GÓZSY

- DIE PFARRER UND DIE REKATHOLISIERUNG IN SÜDTRANS DANUBIEN
NACH DER OSMANENZEIT
*PRIESTS AND RECATHOLICISATION IN SOUTH TRANS DANUBIA
AFTER THE OTTOMAN RULE* str. 34

Dejan ZADRAVEC

- PLEMIŠKA DRUŽINA TATTENBACH IN NJIHOVE POSESTI NA ŠTAJERSKEM
THE NOBLE TATTENBACH FAMILY AND THEIR ESTATES IN STYRIA str. 52

Mirela SLUKAN ALTIĆ

- RAZVOJ I GRADNJA VARAŽDINA U 16. STOLJEĆU
URBAN DEVELOPMENT OF VARAŽDIN IN THE 16TH CENTURY str. 75

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

- GRAD KOPRIVNICA NA PUTU MODERNIZACIJE (1848. - 1900.)
TOWN OF KOPRIVNICA EN ROUTE TO MODERNIZATION (PERIOD 1848-1900) ... str. 89

Vladimir ŠADEK

- IZ POLITIČKE POVJESTI MOLVARSKE PODRAVINE U MEĐURATNOM RAZDOBLJU
*FROM POLITICAL HISTORY OF MOLVE'S PODRAVINA
IN THE INTER-WAR PERIOD* str. 110

Mario KOLAR

- ODNOS IDENTITETA I OKOLIŠA U KAJKAVSKOM PJESNIŠTVU FRANA GALOVIĆA
*THE RELATION OF IDENTITY AND ENVIRONMENT IN THE KAJKAVIAN POETRY
OF FRAN GALOVIĆ* str. 136

Sandra KANTAR, Marjana IVANEK-MARTINČIĆ, Zvjezdana AUGUSTINOVIC

- MURA - ČOVJEK - PRIRODA
MURA RIVER - MAN - NATURE str. 147

Lóránt BALI

- MEĐUREGIONALNE ORGANIZACIJE ŽUPANIJE ZALA
U HRVATSKO-SLOVENSKO-MAĐARSKOJ PREKOGRANIČNOJ SURADNJI
*EUROREGIONAL ORGANISATIONS OF ZALA COUNTY IN THE
CROATIAN-HUNGARIAN-SLOVENIAN CROSS BORDER COOPERATION* str. 159

Hrvoje PETRIĆ, Jarmila KAMINSKÝ

POVLASTICE SLOBODNJACIMA U PODRAVINI

PRIVILEGES TO FREE MEN IN PODRAVINA IN 17TH CENTURY str. 165

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA / REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES 184

UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS 212

U ČETRNAESTOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

Dr. sc. Szabolcs VARGA, *College of Theology of Pécs, 7621 Pécs, Papnövelde u. 1-3, Mađarska*

Dr. sc. Zoltán GŐZSY, *Pécsi Tudományegyetem. Pécs, Rókus u. 2. 7624, Mađarska*

Dr. sc. Dejan ZADRAVEC, *Filozofska fakulteta, Koroška cesta 158, 2000 Maribor, Slovenija*

Ranko PAVLEŠ, *Mlinarska 32, Starigrad, Koprivnica*

Doc. dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ, *Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Marulićev trg 19, Zagreb*

Prof. dr. sc. Mira KOLAR, *red. sveuč. prof. u mirovini, Draškovićeva 23, Zagreb*

Vladimir ŠADEK, *Koprivničko-križevačka županija, Nemčićeva 5, Koprivnica*

Mario KOLAR, *Osnovna škola Đuro Ester, Koprivnica*

Sandra KANTAR, *Visoko gospodarsko učilište u Križevcima, M. Demerca 1, Križevci*

Mr. sc. Marjana IVANEK-MARTINČIĆ, *Visoko gospodarsko učilište u Križevcima, M. Demerca 1, Križevci*

Mr. sc. Zvjezdana AUGUSTINOVIĆ, *Visoko gospodarsko učilište u Križevcima, M. Demerca 1, Križevci*

Lóránt BALI, *Szepetnek, 8861 Kossuth u. 65, Mađarska*

Jarmila KAMINSKÝ, *B. i N. Bjonde 2, 10000 Zagreb*

Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, *Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, Zagreb*

Tea ČONČ, *Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, Zagreb*

Mr. sc. Silvije JERČINOVIĆ, *Visoko gospodarsko učilište u Križevcima, M. Demerca 1, Križevci*

Prof. dr. sc. Dragutin FELETAR, *Član suradnik HAZU, Koprivnica*

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow

2. HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich

4. THE HISTORY JOURNALS GUIDE, Deutschland

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa »Podravina« je klasificirana ozna-kom a2 te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.)

PODRUČJE KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE U ODNOSU NA GRANICE TIJEKOM SREDNJEG I RANOG NOVOG VIJEKA

GREATER AREA OF KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY AND BORDERS THROUGHOUT THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN ERA

Ranko Pavleš

Podravka d.d.

Ante Starčevića 32

(kontakt: Mlinarska 32, Starigrad)

48000 Koprivnica, Hrvatska

ranko.pavles@kc.t-com.hr

Primljeno / Received: 19. 8. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 625.7 (497.5) (091) KKŽ

SAŽETAK

U radu se na osnovi literature i izvora nastoji prikazati odnos granica u blizini Koprivničko-križevačke županije i utjecaji koji su preko njih djelovali na stanovništvo u srednjem i ranom novom vijeku. U obzir su uzete državne, ali i etničke granice. U prvom dijelu rada riječ je o promjenama granica od doseljenja Slavena do 1526. godine. Tijekom Avarskog kaganata (VI. - VIII. stoljeće) nema podataka o ovom kraju, ali se na osnovi arheoloških nalaza postavlja teza o granici između jezgre kaganata naseljene pretežno Avarima i uglavnom slavenskih rubnih područja, koja se vjerojatno nalazila nešto sjevernije od rijeke Drave. Nakon što su Franci pobijedili Avere rijeka Drava je bila granica djelovanja Salzburške biskupije i Akvilejske patrijaršije. Potkraj IX. stoljeća Drava je bila granična rijeka Braslavove kneževine. Krajem IX. i početkom X. stoljeća Panoniju zaposjedaju Mađari. Tek iz dokumenata XII. i XIII. stoljeća vidimo rezultat tadašnjih procesa, tj. etničku granicu između Mađara i Slovinaca, koju u Podravini uglavnom čini rijeka Drava. Nakon 955. godine Franci ponovno zauzimaju dio izgubljenih područja te se formira zapadna granica Slovinja koja je do danas meda Hrvata i Slovenaca. Krajem XI. stoljeća mađarski su kraljevi zauzeli Slovinje i Hrvatsku. Organizacijom državnih i crkvenih institucija sa sjevera počinje jak mađarski utjecaj, a s kolonizacijom sa zapada jača djelovanje njemačkog elementa čiji se kompaktni etnički teritorij približio našim krajevima. Osim državne mađarsko-njemačko-slovenske tromeđe, nedaleko od tih krajeva nastale su etničke tromeđe njemačko-mađarsko-slovenska te mađarsko-slovensko-slovenska. U XV. stoljeću na jugu se pomicanjem Hrvata na sjever tim krajevima približila i hrvatska etnička granica.

U drugom dijelu rada obraden je novi odnos prema granicama početkom novog vijeka, nastao širenjem Osmanskog Carstva, ali i uklapanjem hrvatskih i mađarskih zemalja u habsburšku državu. Sredinom XVI. stoljeća osmanska se granica nalazila dva-desetak kilometara od Križevaca i Đurđevca. Osmanski utjecaji bili su pretežno vojni. Krajem XVI. stoljeća na kršćanskoj strani granice naseljavaju se velike skupine Vlaha, a Vojna krajina postaje prostor izdvojen iz Hrvatske. Tako ovdje nastaje najsloženija granica u Europi, koja se sastojala od kršćanske Vojne krajine, nenaseljene zemlje i osmanske vojne granice.

O području Koprivničko-križevačke županije u XVI. i XVII. stoljeću te u odnosu na granicu prema Osmanskom Carstvu napisano je mnogo, a ovaj rad upućuje na potrebu da se u istraživanje uključe i ranija razdoblja i druge granice te da se u obzir uzmu i etničke granice. Prostor je zanimljiv za proučavanje nastanka narodnog i osobnog identiteta zbog složenosti utjecaja kojima je bio izložen.

Ključne riječi: Koprivničko-križevačka županija, granice, srednji vijek i rani novi vijek.

Key words: Koprivnica - Križevci County, borderlines, Middle-Ages, Early Modern Period.

UVOD

Članak je dijelom nastao na osnovi smjernica koje su Mira Kolar-Dimitrijević i Hrvoje Petrić dali u svom radu o podravskom višegraničju.¹

Gоворити о пограничности у Хрватској је врло сложено јер се ради о малој земљи издуžена облика, због чега нити једно место није првише удалјено од границе. У средњем вијеку су основне хrvatske земље (Хрватска и Словинје) имале нешто заокруžенији облик, али се također радило о малим државама те се и за оно vrijeme свака тоčka може анализирати у односу према свим околним границама.

Proučavanje višegraničnosti хrvatskiх простора не би требало свести само на анализу односа према државним и покрајинским границама, него га треба проширити и на етничке границе јер су неки народи (нпр. Словенци и Срби) утјечали на хrvatsку повијест, иако нису биле носитељи држavnosti. Осим тога, државне границе су се тек када поклапале с оним етничким. У истраживању узимам у обзир словински етнос и Словинје као његову домовину којег је прoučавано подручје било дио. Истраживање граница и пограничности у овим сјеверозападним хrvatskim просторима посебно је важно јер овдје није било културног и језичног supstrata, него су сви утјечаци долазили само као адстрат, тј. од susjednih народа.

У временском погледу овaj se rad bavi razdobljem od 568. godine (doseljenja Slavena u ove krajeve) do kraja XVII. stoljeća (povlačenje Osmanskog Carstva iz Slavonije). Обухваћени простор данас покрива Копривничио-кriževačka županija (заиста се простор у новије vrijeme upotrebljava и име Podravina i Prigorje, али она означава нешто шире подручје), а у развијеном и касном средњем вијеку заузимали су га дијелovi »malih« županija Komarničke, Kalničke и Križevačke, односно komarnički и kalnički kotar »velike« Križevačke županije. Међе наведених жупанија и котарева нећу узимати у обзир, иако постоје тезе² да су утјечали на развој разлика унутар kajkavskog jezika.

POGRANIČNOST PODRAVINE I PRIGORJA U SREDNJEM VIJEKU

Srednjovjekovna povijest пограниčja у овим krajevima може се подјелити у четири razdoblja. Прво је vrijeme Аварског каганата (VI. - VIII. stoljeće) за које нема никаквих повјесних података (неke se granice могу само pretpostaviti према arheološким nalazima). Сlijedi IX. stoljeće tijekom којега се формирају slavenske kneževine чије се границе donekle могу rekonstruirati. За

¹ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, Podravsko višegraničje - pristup, ciljevi i metode istraživanja, *Podravina* br. 8., Koprivnica, 2005. godine, str. 7 - 31.

² Mijo LONČARIĆ, Jagnjedovečki govor, *Dialektološki zbornik* br. 4., Zagreb, 1977. godine, str. 179 - 181.

X. i XI. stoljeće opet gotovo nema podataka, ali su tada učvršćene barem sjeverna i zapadna slovinska granica, koje su zacrtane dijelom već prije. Od XII. do XVI. stoljeća povijest Slovinja je dobro dokumentirana: počinje s naslijedenim granicama iz prijašnjeg razdoblja, a završava s naznakama i najavama promjena granica koje će se dogoditi u ranom novom vijeku.

Avari i Slaveni u drugoj polovini VI. stoljeća istiskuju Langobarde i najveći dio preostalog starosjedilačkog stanovništva iz Panonije i istočnih Alpa te postavljaju granice kaganata i o njemu ovisnih područja daleko na zapadu pa se naš kraj našao udaljen od bilo koje granice. O unutarnjoj organizaciji kaganata znamo vrlo malo. Tek se iz arheoloških nalaza može donekle zaključiti o prostorima koje su pretežno naselili Avari, odnosno Slaveni. Ovdje na jugozapadu avarsко-slavenskog saveza vrlo je malo nalaza i nalazišta koje možemo pripisati Avarima. Crta do koje sežu gušći nalazi s avarskim osobinama proteže se od Blatnog jezera prema jugoistoku na Dravu kod Valpova te niz tu rijeku do okolice Osijeka. Oko Osijeka i Vukovara nalazi su malo učestaliji, kao i u istočnom Srijemu.³ S obzirom na to, možemo zaključivati o etničkim granicama Avara i Slavena, ali i postaviti tezu o granici između upravnih jedinica (a možda i nešto više, npr. o granici vazalnih slavenskih kneževina i središnjeg, avarskega područja) kaganata. Ipak, zasad treba biti oprezan sa zaključcima jer je istraženost sjeverne Hrvatske slaba te su moguća razna iznenadenja.

Nakon pada kaganata prostore koje su napustili Avari zauzimaju ili stavlju pod svoj utjecaj Franci. Već tijekom protuavarских ratova odlučeno je da se pokrštavanje osvojenih zemalja povjeri Salzburškoj biskupiji i Akvilejskoj patrijaršiji te da granica njihova djelovanja bude rijeka Drava.⁴ Tada je prvi put od doseljenja Slavena u novu domovinu ta rijeka navedena izričito kao međa. Je li Drava u prvoj polovini IX. stoljeća bila i međa između nadležnosti furlanskog vojvode i bavarskog markgrofa, ostaje upitno.⁵ Otvaranjem tih prostora na povjesnu scenu stupaju slavenski kneževi, od kojih je najpoznatiji Ljudevit kojega uobičajeno zovu Posavski. Kad je riječ o granicama, a u vezi s Ljudevitovim ustankom, zanimljiv je podatak o Karniolcima, tj. Kranjcima koji su se borili na njegovoj strani⁶ jer to znači da je tada zapadno od prostora koji je poslije nazvan Slovinje postojao slavenski etnikum sa svojim imenom, drugačiji od Slavena u Slovinju. Vjerojatno je to vrijeme kada se i u Slovinju počinje stvarati poseban narod, što treba uzeti u obzir u svim vrstama istraživanja pa tako i kada se proučavaju granični odnosi s okolnim narodima. Lingvisti smatraju da se do X. stoljeća kajkavski formirao kao poseban idiom (također i slovenski na zapadu te čakavski na jugu),⁷ što je dodatni dokaz za određivanje vremena nastanka slovinskog etnosa. Poslije, krajem IX. stoljeća, tj. u vrijeme kneza Braslava, doznajemo o sjevernim i južnim granicama tog prostora jer se za njega kaže da vlada između Save i Drave.⁸ To je, dakle, prvi spomen Drave kao državne granice. Drava će s manjim prekidima i promjenjivom važnošću ostati granična rijeka do danas, barem u Podravini. Istočna granica Braslavove kneževine nije dokumentirana, ali zna se da je graničila s Bugarima⁹ koji su, vjerojatno, tada držali Srijem.

U IX. stoljeću, koje se može nazvati »stoljećem slovinskih kneževa«, najjači je utjecaj na ove krajeve bio sa zapada odakle su dolazili pokrštavanje te politički pritisci i podrške. Možemo prepostaviti da je na ovdašnje stanovništvo djelovalo i susjedstvo s Bugarima koji su pohodom

³ Laszlo GYULA, Kettos honfoglalás?, *Historia*, 2./1996., Budapest, 1996., str. 27.

⁴ Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, *Slovenska povijest do prosvjetiteljstva*, Zagreb, 2004., str. 54.

⁵ P. ŠTIH, V. SIMONITI, *Slovenska povijest...*, str. 56.

⁶ P. ŠTIH, V. SIMONITI, *Slovenska povijest...*, str. 50 - 51.

⁷ Mijo LONČARIĆ, *Kaj - jučer i danas*, Čakovec, 1990., str. 116.

⁸ Lujo MARGETIĆ, *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku*, Rijeka, 2000., str. 287.

⁹ L. MARGETIĆ, *Hrvatska i Crkva...*, str. 287.

uz Dravu vjerojatno nakratko bili zauzeli Slovinje.¹⁰ Preko Drave su nekoliko godina vladali moravski kneževi o čijem su nam djelovanju prema međurječju poznata samo neprijateljstva, a na jugu je jačala hrvatska država sa svojim pozitivnim (prijateljstvo hrvatskog i panonskog arhonta, koje spominje Konstantin Porfirogenet¹¹) i negativnim utjecajima (borba Borne protiv Ljudevita).

Krajem IX. i početkom X. stoljeća Panoniju i susjedne prostore osvajaju Mađari. Oni odbacuju njemačku vlast daleko na zapad, gotovo do granica do kojih su vladali Avari. Iz prvih stoljeća prisutnosti Mađara u Panonskoj nizini vrlo je malo podataka o našem kraju te su o njegovoj pripadnosti (pa i granicama u njegovoj blizini) nastale mnoge teze. Mađarski autori pišu da je ovaj prostor bio tzv. Gyepu, odnosno granično pusto ili slabo naseljeno područje. L. Margetić to pobija argumentom da Mađarima nije bila potrebna tampon-zona široka čak 150 kilometara da bi se osigurali od Hrvatske na jugu. On smatra da se ovdje održala neka politička jedinica manje ili više oslonjena na Hrvatsku.¹² U svakom slučaju, mađarizacija panonskih prostora zaustavila se na rijeci Dravi i Muri i nikada nije ozbiljnije zahvatila Slovinje. Nakon što su Mađari poraženi u bici kod Augsburga 955. godine, Nijemci su ponovno zauzeli dio izgubljenih teritorija te prema mađarskim i slovinskim zemljama postavljaju u drugoj polovini X. stoljeća sustav pograničnih pokrajina - marka.¹³ Tada se uspostavlja zapadna granica Slovinja koja će, uz manje promjene, ostati do danas među slovenskog i slovinskog, odnosno hrvatskog naroda. Tim ponovnim osvajanjem u slavenskim alpskim i prialpskim krajevima se nastavljaju procesi pokrštavanja i ponjemčivanja, koji su bili počeli u IX. stoljeću.

Sjeverno od Drave Mađari u drugoj polovini IX. i tijekom X. stoljeća nastoje u vrlo burnom procesu izgraditi državu prema zapadnjačkim uzorima. Krajem XI. stoljeća kralj Ladislav prelazi Dravu te osvaja Slovinje i Hrvatsku, a osvajanje završava kralj Koloman. Mađari šire svoju crkvenu i upravnu organizaciju na novoosvojene prostore. Osnivaju Zagrebačku biskupiju podložnu Kaločkoj nadbiskupiji. Na sjeveru je biskupija zahvaćala i Međimurje i dio Prekomurja, ali u Podravini joj je međa bila Drava. U upravnom pogledu Mađari prema jugu šire svoje županije Zala i Somogy vjerojatno zato da bi lakše uklopili nove krajeve pod svoju vlast. Organiziranjem države mađarski kraljevi potiču kolonizaciju i s istoka (Pečenezi, Kumani, Sikulci) i sa zapada (Nijemci, Francuzi, Talijani). Istočne kolonizacijske struje vjerojatno nisu zahvatile Slovinje jer su potvrde o istočnim narodima ovdje vrlo rijetke, za razliku od područja sjeverno od Drave gdje je potvrda znatno više, i gdje su ti narodi sudjelovali u vrlo složenoj etnogenezi mađarskog naroda. U svakom slučaju, Drava istočno od ušća Mure postaje i uglavnom ostaje do danas etnička granica između Madara i Hrvata. Od osvajanja se utjecaj iz Madarske na Slovinje i Hrvatsku znatno pojačavao. Otuda dolaze crkveni, administrativni, vojni, a time i kulturni, jezični i drugi utjecaji. Plemstvo, posebno srednje i visoko, stalno je održavalo sve vrste veza s Mađarima (među kojima rodbinske nisu na posljednjemu mjestu), a često je imalo posjede i u Madarskoj i u Slovinju. Nedržavni utjecaji bili su posebno jaki na području uz Dravu gdje su dodiri dvaju etnika i najizravniji. Iako je priljev Mađara u Slovinje bio znatan i unutar crkvene organizacije i kao plemića koji ovdje dobivaju zemlju od kralja te dovode svoje ljude na stečena imanja, nema znakova da bi neki veći predio bio mađariziran u bilo kojem razdoblju srednjeg vijeka. O doseljava-

¹⁰ L. MARGETIĆ, *Hrvatska i Crkva...*, str. 274.

¹¹ Konstantin PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, Zagreb, 2003., str. 76 - 77.

¹² L. MARGETIĆ, *Hrvatska i Crkva...*, str. 299.

¹³ P. ŠTIH, V. SIMONITI, *Slovenska povijest...*, str. 415.

nju kmetova iz mađarskih krajeva svjedoči izvjestan broj mađarskih prezimena i prezimena s mađarskom osnovom, posebno među kmetovima u Podravini.¹⁴

Kolonizacija sa zapada u ove je krajeve krenula vjerojatno tek nakon što su ih mađarski kraljevi osvojili. U društvenom smislu, za naše je krajeve najvažnija bila njemačka kolonizacija. Nakon germanizacije stare Karantanije kompaktni njemački etnički teritorij približio se području naše današnje županije na sedamdesetak kilometara, a preko Maribora i Ptuja, koji su bili gotovo u cijelosti njemački gradovi, te djelomično njemačkog Varaždina utjecaj Nijemaca je bio još i bliži. Kada je njemačka etnička granica dosegnula Radgonu, nastala je zanimljiva situacija u smislu višegraničja. Naime, ovdje se formirala tromedā slavensko-mađarsko-njemačka (u širem smislu), odnosno slovensko-mađarsko-njemačka (u užem smislu). Sličan odnos slavenstva i germanstva s Mađarima postoji još samo kod Bratislave u Slovačkoj. Malo bliže bila je tromedā Slovenaca, Slovinaca i Mađara. Kad je riječ o državnim granicama, zapadno od Varaždina postojala je tromedā Mađarske, Slovinja i Carstva. Sa zapada su kolonisti i trgovci donosili inovacije u poljoprivredi i obrtu, razne vrste robe koja se ovdje nije proizvodila i novosti u društvenoj organizaciji (npr. urbanizaciju). Dio zapadnih utjecaja dolazio je i neizravno preko mađarske granice. Osim u Varaždinu, na krajnjem zapadnom rubu Slovinja utjecaj njemačkog elementa u etničkom se smislu nije jače osjetio te je cijelo međurjeće u velikoj većini ostalo slavensko. Samo se u gradovima povremeno javljao poneki građanin s njemačkim prezimenom ili oznakom »Teutonicus«, što vjerojatno znači da je bio njemačke narodnosti. Među plemstvom je njemački element jače prodirao tek u XV. stoljeću kada su ovdje banovali i stekli mnoge posjede grofovi Celjski. Oni su dovodili svoje službenike iz njemačkih i slovenskih zemalja te ih nagrađivali imanjima koja ostaju u njihovim rukama i nakon što su Celjski izumrli. Naseljavanje Slovenaca u Slovinje teško se može dokumentirati. Tek se po prezimenima kmetova, kao što je rašireno prezime Kranjec i slično (brojno potvrđeno u popisu iz 1598. godine),¹⁵ može zaključiti da ga je bilo. Za prijašnje razdoblje može se postaviti teza kako je slovenska kolonizacija s jedne strane omogućila da se ovdje održi slavenska većina kao brana pred mađarskim i njemačkim naseljavanjem, a s druge strane olakšala germanizaciju slovenskih i karantanskih krajeva.

Na jugu se hrvatski etnik tijekom XV. stoljeća, kako je napredovalo osmansko osvajanje, pomicao prema sjeveru te je njegova etnička granica do kraja srednjeg vijeka dosegnula rijeku Kućpu i približila se području Koprivničko-križevačke županije na sedamdesetak kilometara. Brojni su primjeri plemstva koje je potjecalo iz srednjovjekovne Hrvatske i dobivalo imanja u Slovinju, a za kasnije razdoblje imamo potvrde i o znatnom doseljavanju kmetova iz istog smjera. Tako je, na primjer, u popisu poreza iz 1520. godine zabilježena velika grupa »novih Hrvata« (»Croatian novicii«) na grebengradskom vlastelinstvu sjeverozapadno od Križevaca.¹⁶ Čvrst dokaz za doseljavanje s juga je prezime Horvat koje je na području starog Slovinja (kao i u Sloveniji i Mađarskoj) jedno od najčešćih prezimena. To doseljavanje imalo je za posljedicu da se u Slovinju u XVII. stoljeću počelo upotrebljavati hrvatsko ime, ali je proces »pohrvaćivanja« Slovinaca trajao sve do druge polovice XIX. stoljeća.

¹⁴ Npr. na đurđevečkom vlastelinstvu 1534. godine podložnici Thorma, Therek, Waswary, Chakay, Was, Raday, Zichy, Zekel, Koroghy i dr.: Emilije LASZOWSKI, *Monumenta habsburgica*, vol. II., Zagreb, 1916., str. 192.

¹⁵ Josip ADAMČEK, Ivan KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb, 1976., str. 375, 376, 377, 382, 385, 388, 390, 395, 405, 406, 408, 432, 434, 438, 441, 442, 443, 445, 447, 455, 459, 460, 462, 474, 479, 480, 482, 486, 490, 491, 493, 494, 495, 498, 500, 501, 502, 504, 505, 506, 510, 511, 512, 521, 522, 523, 524, 531, 532, 535, 536, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 555, 556.

¹⁶ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza...*, str. 117 i 126.

Istočna etnička međa Slovinaca nije jasna. Rekonstruirana istočna granica kajkavskog jezika¹⁷ prije velikih migracija u XVI. stoljeću protezala se otprilike granicom velike Križevačke županije, odnosno kraljevine Slavonije obroncima Psunja i Papuka. Ostaje nepoznato kako su se Slaveni istočno odatle osjećali u etničkom smislu i kakav su utjecaj istočnoslavonski krajevi vršili prema zapadu, pa tako i na Podravinu i Prigorje.

Osim što je bio cilj kolonizacije i drugih utjecaja, prostor današnje Koprivničko-križevačke županije je zbog blizine navedenih granica bio i poveznica preko koje su išla međudjelovanja mediteranskih zemalja i Ugarske na crti sjever - jug te njemačkih zemalja i Balkana na crti istok - zapad, što je dovodilo ljudi i ideje i iz udaljenih zemalja u ove krajeve. Na tim pravcima i dijelom zbog njih nastali su i razvili su se i Križevci i Koprivnica kao kraljevski gradovi, a u manjoj mjeri i niz vlastelinskih varoši.

NOVI ODNOŠI PODRUČJA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE PREMA GRANICAMA U RANOM NOVOM VIJEKU

Rani novi vijek se u pogledu pograničnosti ovih krajeva može otprilike podijeliti u dva razdoblja. U prvom, koje obuhvaća drugu i treću trećinu XVI. stoljeća, glavna su obilježja primicanje granice Osmanskog Carstva te teritorijalni i demografski gubici na kršćanskoj strani. Drugo razdoblje obilježava polagani demografski oporavak na granici, uz velike etničke promjene i pretvaranje Vojne krajine u poseban teritorij. To je prouzročilo vrlo složenu graničnu situaciju.

Nakon Mohačke bitke 1526. godine nastupaju teška vremena za sve zemlje krune Svetog Stjepana, posebno za Slovinje i današnju istočnu Slavoniju. Građanski rat između pristalica protukraljeva Ferdinanda Habsburga i Ivana Zapolje podijelio je međurječe na manji zapadni dio, koji je pretežno bio uz Ferdinanda, i veći istočni, zapoljski dio. Područje Koprivničko-križevačke županije našlo se između ta dva zaraćena dijela i puno pretrpjelo od obje strane.

Osmanlije su 1526. godine zauzeli Srijem i Osijek, čime počinje 26-godišnje pomicanje granice njihova carstva prema zapadu duž međurječja. Već početkom 40-ih godina XVI. stoljeća Koprivnica i Križevci na neki su način bili pogranični gradovi jer su se nalazili na rubu gotovo ispraznenog područja na kojem su u kršćanskim rukama bile još samo pojedine utvrde. Godine 1543. Osmanlije dolaze pred Viroviticu i Čazmu te tako izravno ugrožavaju Podravinu i Prigorje s istoka i juga, što se pogoršalo 1552. zauzimanjem tih gradova. Tada je osmanska granica došla pred sam Đurđevac i na samo dvadesetak kilometara od Križevaca. U Čazmi su Osmanlije postavili vrlo jaku posadu koja je postala središte novog sandžaka, što je upućivalo na njihovu namjeru da nastave osvajanja. No, kršćani su dotad već organizirali djelotvoran otpor. Dotok novca, vojnika i graditelja iz austrijskih pokrajina i preuređenje cjelokupnog života ostataka Hrvatske za potrebe obrane zaustavili su nadiranje Osmanlija u ovim krajevima. Protuofenzive s kršćanske strane prisilile su Osmanlije čak da napuste Čazmu, čime se smanjila ugroženost Koprivničko-križevačke županije s juga. Međutim, na sjeveru je istodobno pao Siget i granica se pomaknula pred Nagykanizsu, što znači da je Podravina dobila osmansku granicu na Dravi.

Organiziranje granice na kršćanskoj strani nije se na početku pokazalo uspješno jer je osmansko napredovanje bilo prebrzo, točke određene za obranu predaleko od opskrbe iz austrijskih pokrajina, a ulaganja premala. Tek je crta Đurđevac-Koprivnica-Križevci-Ivanić izvršila svoju ulogu. S osloncem na gradove koji su mogli primiti velik broj vojnika i biti preuređeni u skladu s

¹⁷ M. LONČARIĆ, *Kaj...*, str. 129.

novim potrebama protutopničke obrane, a koji su bili opskrbljivani iz daleke pozadine koju neprijatelj nije mogao opustošiti, granica koja se uspostavljala omogućila je da se dobije na vremenu i naprave poboljšanja kako u organizaciji tako i u utvrđivanju. Koprivnica i vlastelinstvo unutar kojega se nalazila dolaze u kraljeve ruke 1546. godine i otad on može izravno utjecati na prilagodavanje grada obrani. Križevci su kao kraljevski grad bili pogodni za tu funkciju, kao i Varaždin u pozadini. Oko spomenutih glavnih točaka obrana se protezala u okolni prostor s kraljevim posadama u feudalnim gradovima. U nekima od tih utvrda kraljevi su vojnici bili dopuna vlastelinovim ljudima, a na napuštenim imanjima jedina obrana. Tome treba dodati da su i feudali pojačali svoje utvrde i broj vojnika u njima pa se može reći da je u drugoj polovini XVI. stoljeća cijelo područje koje katkad nazivamo »ostaci ostataka« Hrvatske bilo pogranično i služilo kao obrana austrijskim pokrajinama. To je područje imalo vrlo malu dubinu; malo bolje naseljen dio Slovinja bio je širok samo pedesetak kilometara. Mala promjena u osmanskim planovima mogla je izbrisati te ostatke, a tada bi povijest hrvatskoga naroda, ako bi ga uopće bilo, tekla sasvim drugačijim tokom. Osim koprivničkog i đurđevečkog vlastelinstva koja su koprivnički kapetani vrlo rano izuzeli iz jurisdikcije Hrvatskog sabora, u to vrijeme još nema Vojne krajine kao posebnog teritorija.

Civilni život u gradovima na granici (Koprivnici i Križevcima jer je Đurđevec sasvim izgubio urbane značajke i postojao je samo kao malo selo uz tvrđavu) je krajem XVI. stoljeća sveden na vrlo nizak stupanj jer se dio stanovnika iselio, a preostali građani morali su doprinositi obrambenim naporima na štetu svojih sloboda i povlastica. Stanovništvo okoline kojemu su takvi gradovi u normalnim okolnostima služili, bilo je bitno smanjeno te je i značenje Koprivnice i Križevaca u trgovackom, obrtničkom i crkvenom pogledu također znatno umanjeno.

U to se vrijeme nikako ne može govoriti o granici prema Osmanskom Carstvu kao o nekoj crti jer je riječ o praznom, nenaseljenom prostoru koji je dijelio dva carstva. S nekim promjenama, slično će stanje biti sve do istjerivanja Osmanlija iz Slavonije. Jedna od posljedica takve posebne vrste granice jest razdvajanje dijelova slovinskog naroda: više nema dodira koji bi se mogli nazvati »selo do sela« pa tako ni izravnog prijenosa utjecaja te otad istočni i zapadni Slovinci, odnosno Hrvati imaju odvojen razvoj idućih 150 godina. Posljedica osmanskih osvajanja jest skraćenje crte dodira između Slovinaca i Hrvata s Mađarima što je, uz druge čimbenike, rezultiralo smanjenjem utjecaja sa sjevera. Gotovo stalna neprijateljstva prouzročila su da Koprivnica i Križevci više nisu bili na trgovackim cestama sjever-jug koje su se pomaknule dalje na zapad, nego su postali tek krajnje točke opskrbe na smjeru zapad-istok.

Četrnaestogodišnji rat od 1591. do 1605. donosi tim krajevima promjene kako u strateškom tako i u demografskom pogledu. Austrijske vojne vlasti odlučile su primiti prebjegje iz Osmanskog Carstva i upotrijebiti ih kao vojnike na granici. Poduzimani su i pohodi na neprijateljski teritorij kako bi se to stanovništvo dovelo na kršćansku stranu. Prebjegi su naseljavani oko Koprivnice, Križevaca i Ivanića. Odmah nakon završetka rata dolazi do sporova novih stanovnika s hrvatskim staležima. Naime, doseljenici su bili povlašteni u Osmanskom Carstvu, a slične povlastice obećane su im i pri prelasku te nisu htjeli prihvati podložnost plemstvu na čiju su zemlju bili naseljeni. To što su bili uglavnom pravoslavne vjere još je više otežavalo stanje. Vojne vlasti bile su na strani doseljenika, a kralj je nastojao preko raznih komisija izgladiti sporove. Postupno je dio plemstva zadovoljen dodjelom zamjenskih imanja za zemlje koje su zaposjeli prebjegi, a za dio takvih zemalja ionako se više nije moglo dokazati vlasništvo. Tako se Vojna krajina počela teritorijalizirati,¹⁸ a onda i izuzimati od vlasti Sabora. Unutar te nove strukture ostao je i priličan

¹⁸ Mirela SLUKAN-ALTIĆ, Teritorijalni razvoj i razgraničenja Varaždinskog generalata (1630. - 4771.), *Podravina* br. 7., Koprivnica, 2005., str. 8.

broj Hrvata. Naseljavanje je odmah nakon rata bilo jako i sa zapada te se popunjavaju preostala i nastaju nova katolička sela, a poseban porast broja stanovnika bilježe gradovi na granici. To je posljedica vrlo zanimljivog procesa prilagodbe gradskog života suživotu s vojskom, što dovodi čak i do napretka Koprivnice i Križevaca.¹⁹ Kako se napučivala okolica, tako je rasla i civilna uloga tih gradova.

U strateškom se smislu stanje u navedenom ratu za Podravinu i Prigorje promijenilo i nabolje i nagore. Naime, na jugu su Osmanlije izgubili Moslavini te se crta njihovih naselja i utvrda povukla na Ilovu, čime je pritisak s te strane smanjen. Međutim, na sjeveru je pala Nagykanizsa te se granica pomaknula uz Dravu i Muru dalje na zapad. To prekodravsko bojište bilo je vrlo aktivno tijekom većeg dijela XVII. stoljeća (zahvaljujući velikim dijelom i ratobornim Zrinskim u Međimurju), a od Podravine ga je dijelila samo Drava. Promijenio se i opći odnos snaga na granici tako da nakon rata pozadina granice u međurječju više nikad nije bila ugrožena, a manji osmanski upadi ograničeni se na područje Vojne krajine.

Kao posljedica svih tih događanja stvorili su se vrlo složeni međuetnički i međudržavni odnosi. Muslimani su, osim u Virovitici na istoku, sada bili i u Nagykanizsi na sjeveru. Njihov je utjecaj ostao na vojnoj razini, a u ostalim područjima gotovo ga i nije bilo, što se vidi, na primjer, u neznatnom broju turcizama koji su ušli u kajkavski jezik. Veliku promjenu značilo je i naseljavanje znatnog broja pravoslavnih Vlaha s kojima se moralo izgraditi suživot jer su sada živjeli izmiješani sa Slovincima. Međudjelovanje tih dvaju naroda tek treba istražiti u svim vidovima života. U utvrdama je i dalje bio prisutan njemački element.

Postojanje nekoliko vjera na malom prostoru usložnjavalo je stanje možda i više od etničkog mozaika. Granice među pripadnicima raznih vjeroispovijesti ne mogu se povući, nego se mogu samo odrediti državna područja na kojima su neke od njih bile pretežne, odnosno na kojima su se dopuštale. Tako je u Osmanskem Carstvu uz službeni islam supostojalo i katoličanstvo i pravoslavlje, a proširio se i protestantizam. U Mađarskoj su se sukobljavali i zajedno postojali katalicizam i protestantizam, a slično je neko vrijeme bilo i u Austriji. Vojna krajina imala je posebnu vjersku sliku s pravoslavljem i katalicizmom kao pretežnim, a protestantizmom kao izrazito manjinskom i privremenom vjeroispovijesti. Civilna Hrvatska je samo izuzetno dopuštala druge vjere osim katalicizma. Vjerski je faktor uz povlastice bio odlučujući da se pojedine etničke skupine, na primjer Vlasi odnosno Srbi, nisu asimilirale. Muslimani su zbog nesnošljivosti između kršćanstva i islama pri gubitku teritorija gotovo uvijek radile birali iseljavanje, umjesto promjene vjere.

Zanimljiva je složenost granice s Osmanskim Carstvom, koja je nastala teritorijaliziranjem Vojne krajine. Idući od zapada prema istoku, prvo nailazimo na niz imanja (Ludbreg, Rasinja i dr.) na kojima žive slobodnjaci (i Slovinci i Vlasi) s vojnim dužnostima pa te posjede možemo nazvati polumilitariziranim. Slijedi Vojna krajina sasvim pod upravom austrijskih pokrajina, tj. izuzeta iz Hrvatske, s miješanim slovinsko-vlaškim stanovništvom. U tvrđavama su posade dijelom bile njemačke, ali uglavnom nisu trajno nastanjene. Slijedi nenaseljeno zemljiste različite širine na pojedinim dijelovima i u pogledu naseljavanja vrlo dinamično ako ga pratimo tijekom vremena. Dalje na istok pružalo se osmansko krajište, tzv. Serhat, naseljeno muslimanima oko tvrđava i vojnički organiziranim Vlasima na širem prostoru. Toj slici treba dodati i Koprivnicu i Križevce u kojima su vojni i civilni čimbenici bili veoma izmiješani. Dakle, to je bio vrlo složen sustav preko kojega su postojale komunikacije, ali su bile veoma otežane i rijetke. Zatvorenost te granice posebno dolazi do izražaja kada je usporedimo s drugim granicama u tadašnjoj Europi.

¹⁹ Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću*, Samobor, 2005., str. 117.

Malo veća komunikacija uspostavljena je na rijeci Dravi pokraj Koprivnice i na Muri gdje su se naselja obje strane najviše približila.

U širem smislu, ta granica je bila osmansko-austrijska. Višegraničje se uvodi u priču ako se uzmu u obzir hrvatska i mađarska državnost. Tada ovdje imamo hrvatsko-mađarsko-osmansku tromeđu, a s Vojnom krajinom, koju treba smatrati posebnim teritorijem, teško je reći koliko je zapravo višegraničja ovdje postojalo. Sve navedeno upućuje na brojnost utjecaja koji su se isprepletali na tom području, a slika postaje još složenija ako je gledamo šire i uzmemo u obzir navedena višegraničja na zapadu i sjeverozapadu, naslijedena iz srednjeg vijeka.

S povlačenjem Osmanskog Carstva iz Ugarske i Slavonije krajem XVII. stoljeća dio elemenata višegraničnosti za te krajeve nestaje, ali Vojna krajina nije ukinuta te međa između nje i civilne Hrvatske još dugo prepolovljuje područje današnje Koprivničko-križevačke županije.

ZAKLJUČAK

Pograničnost područja današnje Koprivničko-križevačke županije jest činjenica koja se može pratiti od vremena prvih pisanih dokumenata. Prva je potvrđena granica na Dravi koja to ostaje do danas, samo su se mijenjali susjedi. Ni zapadna granica nije bila daleko od ovih krajeva, a i ona se, kao i sjeverna, formirala rano te ostala uglavnom nepromijenjena. Iako su utjecaji dolazili i iz udaljenih zemalja, ipak je blizina ovih granica bila važna jer je povezanost sa susjedima bila razmjerna udaljenosti nekog kraja od njih. Uz te dvije granice, odnosno u njihovoј blizini formiralo se nekoliko vrlo zanimljivih višegraničja na susretištu mađarskih, germanskih i slavenskih etnija. S istih međa Slovinje prima osnovne elemente feudalizma i uklapa se u tokove tadašnje Europe. Južna i istočna srednjovjekovna granica teže su odredive, pa tako i djelovanje s tih strana na područje Podravine i Prigorja. Početkom novog vijeka granica Osmanskog Carstva dolazi do proučavanog područja i određuje specifične demografske, društvene i kulturne procese koji su se zbivali dalnjih nekoliko stotina godina. Promjene su posebno naglašene ustrojem Vojne krajine.

SUMMARY

In this paper based on literature and written sources author deals with relations between territory of Koprivnica - Križevci County and surrounding country and ethnic borders and influences coming through them.

In first chapter author analizes changes of borders from arrival of Slavs until the year 1526. The time of Avar khagante (VI. - VIII. century) is not documented but on the base of archeological findings is possible to make thesis of border between core Avar territory and fringe slavic areas which was north of river Drava. After the Franks subdued Avars river Drava became a border between Salzburg bishopric and Aquilea patriarchate. At the end of IX. century river Drava was on border of Braslav duchy. At the beginning of X. century Magyars conquered most of the Pannonia. Result of this event we can see in documents from XIII. century - ethnic border between Croats (Slovins) and Magyars was (and today is) in Podravina on the river Drava. In the second half of X. century Germans restored some of the territories conquered by Magyars and formed system of border counties. It was west borderline of Slovinje and todays border between Croats and Slovenes. At the end of XI. century magyar kings conquered Slovinje and Croatia. It was beginning of strong influences on the Slovinje from the north through states and church in-

stitutions. It was also time when German elements influenced on this area through the colonization. On the northeast were formed three Triborders: German - Slovin - Magyar state Triborder, German - Magyar - Sloven ethnic Triborder and Magyar - Sloven - Slovin ethnic Triborder.

In the second chapter are analysed changes of borders in XVI. and XVII. century. On the west borderline between Magyar - croatian kingdom and Habsburgs became of less importance. But on the east border with Osman empire came on twenty kilometeres of the Križevci and Đurđevac. In this time was formed specific institution of the Military border. At the end of XVI. century on the border were settled big groups of Vlah population and Military border became territorialized and excluded from Croatian state. This borderline became most complex and most rigid border in Europe which consists of Habsburg Military border, strip of inhabited land and military border of Osman empire (serhat).

Territory of the Koprivnica - Križevci County and its relation with Military border is pretty well researched in historiography but it is necessary widen researches on the other borderlines and other periods. It is also necessary to examine ethnic borders. This region is very interesting for researches of evolution of individual and ethnic identity under many influences.

DIE STADT FÜNFKIRCHEN IN DER TÜRKENZEIT

GRAD PEČUH U DOBA OSMANSKE VLASTI

Szabolcs Varga

College of Theology of Pécs
7621 Pécs, Papnövelde u. 1-3
Magyarország/Mađarska
szavarga@gmail.com

Primljeno / Received: 16. 1. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10. 2008.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK / UDC: 94 (497.5-37) "15-18" (Pečuh)

ZUSAMMENFASSUNG

Fünfkirchen wird gemeinsam mit Essen und Istanbul im Jahre 2010 zu der kulturellen Hauptstadt Europas. Als Vorbereitung auf diesen Anlass wurde mit der neuartigen Aufdeckung der Stadtgeschichte von Fünfkirchen angefangen. Eine äußerst interessante Sache, wenn wir in Betracht ziehen, dass solange Essen im Herzen des christlichen Kulturkreises liegt, und Istanbul die Hauptstadt des Islams ist, befindet sich aber Fünfkirchen an der Grenze zweierlei Kulturen und besitzt die Eigenheiten dieser beiden. Damit bildet sie auch architektonisch eine Brücke zwischen den zwei Kulturen. Anhand einer Monographie, die jetzt geschrieben wird, kamen solche interessanten Daten zum Vorschein, aufgrund deren solche neuen Schlussfolgerungen über die Geschichte von Fünfkirchen in der Türkенzeit zu ziehen sind, die bisher der Aufmerksamkeit der ungarischen Geschichtsschreibung entgangen sind.

Schlüsselwörter: Fünfkirchen, Städte in Süd-Transdanubien, Kasim beg, Osijek (Essek), Jesuiten, osmanisches Verwaltungssystem,

Key words: Pécs, Towns in South Transdanubia, Kasim Bey, Osijek, Jesuits, Ottoman Public Administration

Die Forschungsergebnisse der vergangenen Jahre bestätigten, dass die Epoche der Türkenherrschaft in mehreren Perioden geteilt zu untersuchen ist und die allgemeinen, negativen Tendenzen nicht für die ganze Epoche gelten.¹ Trotz der Eroberung gab es im 16. Jahrhundert eine florierende ungarische Wirtschaft und die Gesellschaft regenerierte sich nach den anfänglichen Traumanten relativ schnell.² Dafür sind auch die virulenten Bildungsverhältnisse und die intensive Peregrination glänzende Beweise. Erst die Epoche des Fünfzehnjährigen Krieges zerwirrte wirklich das bis dann gut funktionierende Wirtschaftssystem und ließ die ungarische Siedlun-

¹ Dazu sien noch die neuesten Synthesen: Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. [Die Geschichte des 16. Jahrhunderts.] Budapest, 2000. Ágoston Gábor - Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. [Die Geschichte des 17. Jahrhunderts.] Budapest, 2000.

² Szakály Ferenc: Gazdasági és társadalmi változások a török uralom árnyékában. [Die wirtschaftliche und gesellschaftliche Veränderungen im Schatten der Türkenherrschaft.] (História könyvtár: Előadások a történettudományok műhelyeiből 5.) Budapest, 1994.

gsstruktur krachen.³ Dazu kam noch die allgemeine, europäische Regression, die Umstrukturierung der Handelswege, die im Laufe des 17. Jahrhunderts das ganze Mediterraneum, einschließlich das Spanische Königreich, Venedig und das Osmanische Reich empfindlich traf. Wenn das alles in Betracht gezogen wird, kann der ungarische Rückfall im 17. Jahrhundert, der auch von den Zeitgenossen eindeutig gespürt worden ist, nicht auf das Konto der osmanischen Anwesenheit gesetzt werden, sondern es ist auch den europäischen Erscheinungen zu verdanken.⁴ Genauer gesagt, die zwei Faktoren gemeinsam ergaben das wirklich negative Bild über die Türkenherrschaft, das auch von den Quellen des 18. Jahrhunderts gespiegelt wird und das die davon arbeitenden Forscher auch irreführte.⁵

Dies zeigt sich auch in der Geschichte der Stadt Fünfkirchen in der Türkenzzeit.⁶ Die Stadt prosperierte ungeachtet aller Schicksalsschläge im 16. Jahrhundert, und sie stimmte in ihren Kontakten, ihrem Stadtbild, ihrer Bevölkerung mit den spätmittelalterlichen Verhältnissen fast ganz überein. Unabhängig davon, dass sich in diesem Raum ein Machtwechsel abspielte. Obwohl die Stadt während des »langen Krieges« (1593-1606) nicht besonders beschädigt worden war, begann im 17. Jahrhundert die Abwanderung der ungarischen Bevölkerung⁷, die Hierbleibenden wurden auch spürbar ärmer, und die Gemeinde war nicht mehr fähig, seine früher florierende Schule zu unterhalten. Das konnte nicht nur durch die türkische Anwesenheit verursacht werden, da sich die Herrschaftsmechanismen des Osmanischen Reiches nicht verändert haben, oder wo so etwas doch zu spüren war, sprechen die Quellen da eben über »ein Weichen« der Macht.⁸ Es lohnt sich in der Mikrostruktur zu untersuchen, wo, wann und wie weit das Osmanische Reich den Austausch der bestehenden Wirtschafts-, Gesellschafts- und Verhaltungsstrukturen induzierte oder warum es diese unverändert weiterfunktionieren ließ. Dazu müssen wir aber zuerst die Zustände von dem spätmittelalterlichen, noch in christlichen Händen gehaltenen Fünfkirchen unter die Lupe nehmen.⁹

Fünfkirchen war im Laufe des Mittelalters der Sitz des Bistums von Fünfkirchen und des Komitats Baranya, so funktionierte sie auch als ein Zentrum der kirchlichen und weltlichen Verwaltung. Fünfkirchen war neben seiner Verwaltungsrolle auch wegen seiner günstigen Naturgegebenheiten eine wichtige Stadt des Ungarischen Königtums. Laut Berichte über die Stadt gedeihen

³ Über die Auswirkungen derer sieh: Szakály Ferenc: Die Bilanz der Türkenherrschaft in Ungarn. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 34. (1988) 63-77.

⁴ Über die Wirtschaftsprozesse im 17. Jahrhunderts sieh: Zimányi Vera: Magyarország az európai gazdaságban. 1600-1650. [Ungarn in der europäischen Wirtschaft 1600-1650.] (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 80.) Budapest, 1976., Dies: Economy and society in sixteenth and seventeenth century Hungary 1526-1650. In: Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1987. 106-119.

⁵ Das beste Beispiel dafür das Werk von Ignác Ácsády unter dem Titel: Ungarn in der Zeit der Pragmatica Sanctio, das eine große Wirkung auf das Türkenherrschaftsbild der nachkommenden Autoren ausübte. Die beste Zusammenfassung deer Geschichte der ungarischen Türkenherrschaft: Ágoston Gábor: A hódolt Magyarország. [Das beherrschte Ungarn.] Budapest, 1992.

⁶ Die letzte monographische Verarbeitung der Geschichte von Fünfkirchen in der Türkenherrschaft: Rúzsás Lajos: A török Pécs. Szabó Pál Zoltán művének bővített kiadása. [Das türkische Fünfkirchen. Eine erweiterte Ausgabe des Werkes von Szabó Pál Zoltán.] Pécs, 1958.

⁷ Das Ziel der Wanderungen waren Kecskemét und Nagykőrös auf der Großen Ungarischen Tiefebene. Iványi Szabó Tibor: Baranya-somogyi szökött jobbágyok Kecskeméten 1677-ben. [Geflohene Leibeigenen aus den Komitaten Baranya und Somogy im Jahre 1677 in Kecskemét.] In: Baranyai Helytörténetírás 1981. Pécs, 1982. 107-113.

⁸ Das beste Beispiel dafür ist Simontornya, wo Ahmed Beg 1669 das Recht zum Rechtsprechen übder die ungarischen Einwohner dem Stadtrichter und dem Prediger übergab, obwohl hier ein Kadi arbeitete. Hegyi Klára: A török közigazgatás és a magyar városi autónómia. [Die türkische Verwaltung und die ungarische stadtliche Autonomie.] In: Székesfehérvár évszázadai 3. Török kor. Székesfehérvár, 1977. 91.

⁹ Über die Geschichte von Fünfkirchen ein heute nicht mehr aktuelles, veraltetes Werk: Dercsényi Dezső - Pogány Frigyes: Pécs. [Die Stadt Fünfkirchen.] Budapest, 1956.

in der Gegend Weingärten, die einen hervorragenden Wein bieten und die Fünfkirchener Bürger kaufen Ackerfelder und Weingärten mit Vorliebe.¹⁰ Von dem regionalen Weinhandel konnten die Fünfkirchener Bürger auch dann einen bedeutenden Nutzen ziehen, als in der Wirklichkeit die kapitalkräftigen Tolnaer und Budaer Kaufleute diese Branche in ihren Händen hielten. Dank dem Weinhandel hatte Fünfkirchen zu Buda und den an der Donau liegenden Tolnauer Siedlungen lebhafte Kontakte. Obwohl Fünfkirchen rechtlich gesehen nur ein Marktflecken war, und seine Grundbesitzer der Fünfkirchener Bischof und das Domkapitel waren, zeigte die Stadt außerlich einen viel städtischeren Charakter, als die meisten Flecken.¹¹ Das war größten Teils der Tat- sache zu verdanken, dass Fünfkirchen als Bischofszentrum zahlreichen kirchlichen Institutionen Heim bot. In der Stadt befanden sich die Ordenshäuser der Franziskaner, Dominikaner, Karmeli- ten, Augustiner und Benediktiner, und diese bestätigten den kirchlichen Charakter der Stadt noch mehr.¹² Es ist wichtig darauf einzugehen, weil Fünfkirchen zwar über hervorragende Naturge- gebenheiten verfügte, trotzdem war sie keine Siedlung landwirtschaftlichen Charakters. Sein Wirtschaftsleben war durch den Handel und das Handwerk bestimmt,¹³ deren Aufgabe meistens, die Ansprüche der kirchlichen Institutionen zu befriedigen war.¹⁴ Der beträchtlich große Bisch- hofshof, das zahlreiche Domkapitel und die Mönche erschienen im Leben von Fünfkirchen als ein ernsthafter, marktschaffender Faktor. Die Überrepräsentiertheit der Goldschmiedzunft im Handwerk der Stadt lässt sich auch durch die verfeinerten Ansprüche des Bischofshofes erklären. Einen Beruf, dessen Ausübung große Fachkenntnisse und eine ernsthafte, finanzielle Investition verlangt, lohnt es sich nur dann auszuüben, falls es dazu auch eine zahlungsfähige Nachfrage ge- geben ist.¹⁵

Bei Fünfkirchen ist es wichtig, die Rolle der kirchlichen Institutionen herauszuheben, weil die Struktur der Stadt auch durch die lokale Anordnung dieser bestimmt war. Die türkischen Wallfa- hrtsinstitutionen niederließen sich auf die mittelalterlichen, sakralen Vorausgegangenen und sie orten sich auf diese Weise die Kontinuität der Raumstruktur.¹⁶

¹⁰ »Fünfkirchen ist eine Stadt, die einen fruchtbaren Boden hat und reich an guten Weinen ist.« Oláh Miklós: Hungária. Budapest, 2000. 28.

¹¹ Kubinyi András: Mezővárosok egy városmentes tájon. (A középkori délnyugat Magyarország) [Marktflecken auf einer stadtlosen Gegend (Südwest-Unarn im Mittelalter).] In: A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1. szerkesztette: Töröcsik Zoltán. Tapolca, 1990. 319-330.

¹² Timár György: Pécs vallási élete a török uralom előtt. [Religionsleben von Fünfkirchen vor der Türkeneerrschaft.] In: Baranya 4. (1991/1-2) 135-142., Hábel János: Pécs középkori templomai és kolostorai Michael Haas gedenkbuchjában. [Die mittelalterlichen Kirchen und Klöster von Fünfkirchen im Gedenkbuch von Michael Haas.] In: Pécsi Szemle 2005. tél. 7-15. Kárpáti Gábor: Szerzetesrendek megttelepülése a középkori Pécsen. [Die Ansiedlung der Mönchorden in dem mittelalterlichen Fünfkirchen.] In: Régészeti és várostörténeti tudományos konferencia. Pécs, 1989. március 16-18. (Dunántúli Dolgozatok © Történettudományi Sorozat 3.) Pécs, 1991. 165-177.

¹³ Über des Volumen des Fünfkirchener Handwerks im 16. Jahrhundert: Sieh: Szakály Ferenc: Magyar kézművesség a 16. századi magyar városokban. [Ungarische Handwerker im 16. Jahrhundert in den ungarischen Städten.] In: V. Kézművespartorténeti Szimpózium Veszprém 1984. november 20-21. Veszprém, 1985. 7-31.

¹⁴ Dafür steht neulich: Kubinyi András: Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő-középkorban. [Die wirtschaftliche Bedeutung und Verstädterung von Fünfkirchen im Spätmittelalter.] In: Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) szerkesztette: Font Márta. Pécs, 2001. 43-53.

¹⁵ Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai Magyarország polgárosodás kérdéséhez. [Marktflecken und Reformation (Studien zu der Frage der Verbürgerlichung in dem früzeitlichen Ungarn)] (Humanizmus és reformáció 23.) Budapest, 1995. 37.

¹⁶ Über die Veränderungen der Raumstruktur der Stadt in der Türkenezeit: Gerő Győző: Középkori város - török város. [Mittelalterliche Stadt - türkische Stadt.] In: Régészeti és várostörténeti tudományos konferencia. Pécs, 1989. március 16-18. (Dunántúli Dolgozatok © Történettudományi Sorozat 3.) Pécs, 1991. 39-46; Ders: Pécs városa a törökkorban. [Die Stadt Fünfkirchen in der Türkenezeit.] In: Tanulmányok Pécs történetéből 5-6. szerkesztette: Font Márta - Vonyó József. Pécs, 1999. 37-45.

Fünfkirchen war auch durchgehend ein wichtiges Bildungszentrum. Seine berühmte Domkapitelschule zog ganz bis zur türkischen Belagerung die Lernwilligen an.¹⁷ Neben der Domkapitelschule beschäftigten sich in der Stadt auch die Bettelorden mit Unterrichten. Unter ihnen war die Schule der Dominikaner am beliebtesten. Laut Miklós Istvánffy, der ein bedeutender Humanist und Geschichtsschreiber im 16. Jahrhundert war, studierten in verschiedenen Schulen in Fünfkirchen gleichzeitig 2000 Schüler.¹⁸ Das ist vielleicht ein bisschen übertrieben, aber es zeigt den Schulstadtcharakter von Fünfkirchen auch gut. Mehrere von denen, die hier ihre Ausbildung erworben hatten, studierten an ausländischen Universitäten. Am Ende des Mittelalters immatrikulierten sich 64 junge Studenten aus Fünfkirchen an die Universitäten von Wien und Krakau.¹⁹ Das zeigt, dass das Wissen, das in den hiesigen Schulen zu erworben war, war zu dem Bestehen der Universität genügend. Es ist auch der niveauvollen Bildung zu verdanken, dass Fünfkirchen als eines der Zentren des ungarischen Humanismus zu betrachten ist.²⁰ Hier schuf Janus Pannonius,²¹ der schon erwähnte Miklós Istvánffy besuchte seine Schulen und István Brodarics, dem die humanistische Beschreibung der Schlacht bei Mohács zu verdanken ist, verbrachte hier auch eine längere Zeit. Der andere Grund der Präsenz der humanistischen Erudition in Fünfkirchen ist, dass laut der Verzeichnungen aus dem Vatikan, zahlreiche Stadtbewohner Rom aufgesucht hätten, und diese intensiven italienischen Beziehungen bei der schnellen Verbreitung des neuen Bildungsideals sehr behilflich waren.²²

Am Ende des Mittelalters war Fünfkirchen auch das regionale Zentrum des Orgelbaus, der ein großes, theoretisches Wissen beanspruchte. Dieses Handwerk wurde auch unter den Wänden des Dominikanerklosters unterrichtet. Hier arbeitete am Anfang des 16. Jahrhunderts Johann Stek, der sogar mit der berühmten Fugger- Familie verwandt war. Stek konnte sich als ein Fachmann besten Rufes erfreuen, weil er 1517 nach Zagreb (Agram) gerufen wurde, um die dortige Orgel zu modernisieren. Diese war nämlich noch keine sgn. Registerorgel, aber Stek erlernte schon in Buda auch deren Bau.²³ Die Stadt funktionierte in diesem Falle als ein Vermittler, der die neuesten Kenntnisse weiter verbreiten ließ. Von diesen vereinzelten Daten stellt es sich auch heraus, dass Fünfkirchen über eine sehr günstige Lage verfügte, sie lag in der Achse der italienischen Wege, war ein Bindeglied zwischen Buda und Slawonien, im weiteren Sinne zwischen Italien

¹⁷ Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. [Die Geschichte der Domkapitelschulen bis 1540 in Ungarn.] Budapest, 1910. 137-138. Es ist kein Zufall, dass ein unbekannter Autor in den Jahrzehnten der Türkeneherrschaft in seinem Klagelied auch des für wichtig zu ernähren hält. »Fuit athenum Hungarae / vigebant et artes hic variae / Palestra viriorum / et litterarum / ac ingeniorum / id possent si vellent esse nunc.« Fitz József: Siralmas ének a török iga alatt nyögő Pécsről. [Klagelied über Fünfkirchen, des unter dem türkischen Joch leidet.] In: Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából 20. 1933. június 3-4.

¹⁸ Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt historiája Tályai Pál XVII. századi fordításában. I/2. [Die Historie über die Sachen der Ungarn, geschrieben von Istvánffy Miklós.] Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2003. 90.

¹⁹ Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. [Die Matrikel der ungarischen Nation an der Wiener Universität von 1453 bis 1630.] (Magyarországi tanulók külföldön) Budapest, 1902. XXV.

²⁰ Das Neueste darüber: Farbaky Péter: Szatmáry György a mecénás. [Szatmáry György, der Mezán.] (Művészettörténeti füzetek 27.) Budapest, 2002.

²¹ Lange war es ein Rätsel, wo der Humanist und Bischof begraben worden war. Heute wissen wir schon, dass er im Fünfkirchener Dom seine Ruhestätte hat. Kárpáti Gábor: Hová temették Janus Pannoniust? Fél évezredes rejtelj. [Wo wurde Janus Pannonus begraben? Ein fünfhundertjähriges Geheimnis.] In: Pécsi Szemle 1998. tavasz-nyár. 21-27.

²² Aus dem Königreich Ungarn wendeten sich am sechsteisten mit einer Bitschritaus Fünfkirchen an die Kurie, die sich selbst immer als »civis« Bürger nannten. Erdélyi Gabriella: A »Sacra Poenitentiaria Apostolica« hivatala és magyar kérvényei a 15-16. században. [Das Amt »Sacra Poenitentiaria Apostolica« und dessen ungarische Bitschriften aus den 15-16. Jahrhunderten.] In: Levéltári Közlemények 76. (2005) 76.

²³ Szigeti Kilián: Pécs organistái és orgonaépítői a késő középkorban. [Die Orgelspieler und Orgelbauer im Spätmittelalter in Fünfkirchen.] In: Baranyai Helytörténetírás 1974-75. Pécs, 1976. 13-21.

und dem Ungarischen Königreich.²⁴ Die Fünfkirchen überquerende Straße bekam im wirtschaftlichen Sinne am Ende des 15. Jahrhunderts einen größeren Wert, als sich die west-europäische Preisrevolution in Gang setzte und den ungarischen Naturalien einen grenzenlosen Markt verschaffte, aus dem die Bürger der Stadt auch ihren Nutzen zogen. Es ist trotz alledem richtig, dass die Fünfkirchener Kaufleute, obwohl sie in dem regionalen Straßensystem eine zentrale Rolle gespielt hatten, nie eine bedeutende Positionen in dem Fernhandel erringen konnten. Dessen Führung hielten aber durchgehend die kapitalkräftigeren Krämer aus Pettau in ihren Händen, der Weinhandel an der Donau wurde aber im 16. Jahrhundert von den Tolnaern monopolisiert.²⁵ Die Stadt spielte viel mehr in der Organisierung des Warenaustausches der Region eine bedeutende Rolle. Die Händler aus Fünfkirchen übernahmen an der Donau die auf der Großen Ungarischen Tiefebene gezüchteten Rinder und trieben sie Richtung westlicher Grenze auf der Straße mit dem Endziel Venedig weiter. Bis zum Ende des Jahrhunderts kaufte der italienische Stadtstaat zur Befriedigung seiner eigenen Fleischbedürfnisse jährlich mehr als 10 000 Rinder, und die aus dem Geschäft stammenden Einkommen waren für die Kaufleute aus Fünfkirchen, obwohl sie bei diesem Geschäft nur als Unterlieferant tätig waren, lebenswichtig.²⁶

Wenn wir die Handelswege, die die Kaufleute aus Fünfkirchen am häufigsten benutzt haben, auf eine Karte projizieren würden, würden wir sehen, dass sich die von ihnen verkauften Produkte auf eine Ost- West- Achse bewegten. Sie interessierten sich für die Möglichkeiten der Kontakte Richtung des Balkans und der Nord- Süd- Handel an der Donau war in den Händen der Kaufleute aus Tolna. Vor der türkischen Eroberung hing die Stadt eindeutig von den westlichen Kontakten ab, und ergab deren Prosperität die Entwicklung von Fünfkirchen.²⁷

Während die Türken von dem Ende des 15. Jahrhunderts vordrangen, spielte die Stadt eine wichtige logistische Rolle. Hier wurden die versammelten Naturalien, Waffen deponiert und von hier wurden sie weiter in die bedrohten südlichen Grenzburgen transportiert. In der Anfangsphase der osmanischen Eroberung war Fünfkirchen das Hinterland von Slawonien.²⁸ 1525 sollte Komitat Baranya in dem Feldzug, der um die Befreiung von Jajce in Gang gesetzt wurde, einen erheblichen Teil des Unterhalts sichern. 1536, als die hiesigen osmanischen Streitkräfte auf dem Donau- Sawe- Zwischenstromland einen konzentrierten Angriff starteten und einen erheblichen Teil des Komitats Pozseg eroberten,²⁹ fand die fliehende Bevölkerung und das Domkapitel von Pozseg auch in Fünfkirchen eine Zuflucht. Ebenso wurden 1537 die Schätze des bosnischen Domkapitels, die bisher in Đakovo (Diaková) aufbewahrt waren, nach Fünfkirchen transportiert.

²⁴ Szakály Ferenc: A Dél-Duántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. [Die Routen des Außenhandels in der Mitte des 16. Jahrhunderts in Süd-Transdanubien.] In: Somogy Megye Múltjából 4. Kaposvár, 1973. 55-112.

²⁵ Über den Weinhandel von Transdanubien sieh: Szakály Ferenc: A Közép-Duna menti bortermelés fénykora. [Die Glanzzeit des Weinbaus an der Mittleren-Donau.] In: Borok és Korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe. szerkesztette: Benyák Zoltán - Benyák Ferenc. Budapest, 2002. 131-146.

²⁶ Über die Wichtigkeit des Rindhandels sieh: Othmar Pickl: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internazionalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10.Oktber 1970) Hgg. von Othmar Pickl. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Szalgeschichte 1.) Graz, 1971. 71-131. Szakály, 1995.

²⁷ Es wird auch dadurch unterstützt, dass weder in Újlak (Ilok), das durch die Donau zu erreichen ist noch in Budaszentlőrinc, das an dem nördlichen Punkt der Fluss-chiff-Soute liegt, welche aus Fünfkirchen zu finden sind. Petrovics István: A középkori Pécs polgárai. [Die Bürger des mittelalterlichen Fünfkirchen.] In: Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) szerkesztette: Font Márta. Pécs, 2001. 188.

²⁸ Varga Szabolcs: Szlavónia és Pécs kapcsolata a 16. század első felében. [Die Beziehung zwischen Slawonien und Fünfkirchen in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts.] In: Podravina vol. VI. broj 12. 2007. 117-135.

²⁹ Über den Feldzug im Jahre 1536 in Požega sieh: Ivo Mažuran: Turska osvajanja u Slavoniji (1526-1552) In: Osječki Zbornik VI. 1958. 93-135.

ert.³⁰ Die Flüchtlinge konnten aber nicht einmal hier lange ruhen, weil die Burg und die Stadt Fünfkirchen bloß in einer Hinsicht nicht als Zentrum der Region betrachtet werden konnte. Sie konnte keinen militärischen Schutz gewährleisten, sie selbst brauchte einen Schutz, da sie wegen ihrer Lage wirklich nicht zu verteidigen war. Diese Lage wurde auch dadurch nicht verändert, dass Fünfkirchen nach 1541 zu einer Grenzburg wurde.³¹ Umsonst versuchte Ferdinand I. die Verteidigung Süd-Transdanubiens mit dem Zentrum Fünfkirchen zu organisieren, sein Versuch scheiterte, weil die Burg nicht einmal durch Opfern enormen Kosten hätte ausgebaut werden können.³² Das empfanden auch die Burgkapitäne, die noch vor dem Eintreffen des Heers von Suleiman I. aus der Stadt flohen. So fiel Fünfkirchen ohne Schwertstreich und sie wurde für lange Jahrzehnte eines der Zentren der Grenzgebiete im Osmanischen Reich.³³ Der Imperiumwechsel lief reibungslos ab, weil der Sultan seinen Soldaten verboten hatte, die Stadt auszuplündern. Er ließ dem Fünfkirchener Vorstand großzügig zu, dass dessen Mitglieder einen neuen, schon osmanischen Kommandanten wählen. In Wirklichkeit änderte sich aber die, in der Gesellschaft und in der Region von Fünfkirchen gespielte Rolle nicht allzusehn, ausgenommen, dass sich die deutsche Bevölkerung und der größte Teil der Adeligen von Fünfkirchen lieber wegzogen, anstatt unter türkischer Herrschaft zu leben. Die Rolle, die Fünfkirchen in der Verwaltung spielte, blieb in Wirklichkeit während der Türkenherrschaft fast unverändert. Obwohl der Apparat des Komitats in das nahe liegende Szigetvár floh, und der Bischof von Fünfkirchen seinen Sitz von hier versetzte, wurde Fünfkirchen das regionale Zentrum der damit parallel ausgebauten türkischen Verwaltung.

Wir können es behaupten, obwohl das ganze Transdanubien zu dem Mohácser Sandschak gehörte, funktionierten deren Institutionen schon in Fünfkirchen. Nach 1543 hatte der Beg, der den Sandschak leitete, seinen Sitz auch hier, und in Fünfkirchen arbeitete das Amt des Kadis. Fünfkirchen war also in dieser Epoche nicht nur das militärische sondern auch das bürgerliche Verwaltungszentrum.³⁴ Die Wichtigkeit der Stadt illustriert auch das Moment hervorragend, dass als Mehmed, der Beglerbeg von Buda am 5. Februar 1545 den Waffenstillstand mit Ferdinand verkündete, ernannte er die Komissare zur Aufsicht dessen in Buda, Velike, Jászberény und gerade in Fünfkirchen.³⁵

³⁰ Entz Géza: A pécsi székesegyház kincseinek sorsa. [Das Schicksal der Pécser Domschätze.] In: Pannónia 7. (1941-42) 329-341.

³¹ Über die Geschichte des ungarischen Verteidigungssystems sieh neulich: Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglalásához.) [Die Geschichte der Organisation des Verteidigungssystem gegen die Osmanen von den Anfängen an bis zu dem Anfang des 18. Jahrhunderts. (Skizze zu einer größeren Zusammenfassung).] In: Történelmi Szemle 38. (1996/2-3) 163-217.

³² Über die Rolle von Fünfkirchen als königliche Grenzfestung sieh: Szakály Ferenc: A dél-dunántúli hadszíntér 1526-1543. [Der süd-transdanubische Kriegsschauplatz 1526-1543.] In: Pécs a törökkorban. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) szerkesztette: Szakály Ferenc - Vonyó József. 1999. 36-44.

³³ Obwohl die Verteidiger ernsthafte steirische Hilfe zu der Verteidigung bekamen, gaben sie die Burg auf. Über die Teilnahme der steirischen Stände sieh: Pálffy Géza: A Bajcsavárig vezető út. A stájer rendek részvételle a Dél-Dunántúl törökellenes határvédelmében a XVI. században. [Der Weg zur Bajcsavár. die Teilnahme der steirischen Stände an der türkischen Grenzburgkämpfe im 16. Jahrhundert in Süd-Transdanubien.] In: Hadtörténeti Közlemények 116. (2003/2) 463-499.

³⁴ Über die Geschichte der süd-transdaubischen türkischen Verwaltung grundlegend: Dávid Géza: A Dél-Dunántúl közigazgatása a török korban. [Die Verwaltung von Süd-Transdanubien in der Türkenezeit.] In: Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg, 1992. 56-63; Ders: Mohács-Pécs 16. századi bégjei. [Die Bege von Mohács-Fünfkirchen im 16. Jahrhundert.] In: Pécs a törökcorban. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) szerkesztette: Szakály Ferenc - Vonyó József. Pécs, 1999. 51-87.

³⁵ Ernst Dieter Petritsch: Osmanische Urkunden: Regesten der Osmanische Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv. Band 1. Wien, 1991. 85.

Trotzdem war die Stadt in der Türkenzzeit unfähig, ernste militärische Funktionen zu erfüllen, damit war auch die osmanische Heeresführung im Klaren. Schon 1545 gelang es den türkischen Truppen in den Komitaten Baranya und Tolna neue Burgen zu erobern, demnach gewann auch Fünfkirchen eine besser geschützte Lage. Dem zu verdanken wurde die Burgbesatzung immer kleiner, mit ihnen wurde die Kriegszahl der Burgen der Gegend aufgefüllt.³⁶ Die Stadt unterhalb des Mecsek- Gebirges gewann von nun an wieder in logistischer Hinsicht an Wichtigkeit, da der Unterhalt hier gesammelt werden konnte. Aus den türkischen Rechnungsbüchern von Buda, die von Lajos Fekete und Gyula Káldy veröffentlicht worden waren, stellte es sich heraus, dass die Soldaten der naheliegenden Burgen mehrmals auch aus Fünfkirchen versorgt worden waren.³⁷ Der Grund dafür lag darin, dass die Stadt über so ein ausgedehntes, trockenes Kellersystem verfügte, wo Futter, Lebensmittel, und Wein in großen Mengen so aufbewahrt werden konnte, dass man keine Angst haben sollte, dass diese verderben.³⁸ Falls sie nicht genügend Getreide hatten, wurde etwas von den in Syrmien gesammelten und in Beograd angehäuften Vorrat an der Donau, aus Tolna von Fuhrmännern weiter nach Fünfkirchen transportiert. Aus dem Bild entfaltet sich ein Versorgungsnetz, dessen Hauptzentrum Beograd (Nándorfehérvár) war und das über mehrere regionale Depots verfügte und dessen einzige Aufgabe war, die hier stationierten Soldaten zu versorgen. Das Zentrum dieses Systems war Fünfkirchen, die Stadt, die die Burgen von Süd-Transdanubien bediente. In dieser Funktion nahm Fünfkirchen schon in einem Netz von einer Nord- Süd- Achse einen Platz ein wofür es früher noch kein Beispiel gab.

Während des fünfzehnjährigen Krieges, nach der Eroberung von Kanizsa wurde der taktische Wert von Fünfkirchen in den Augen der osmanischen Heeresführung noch geringer. Da begann ein neues Kapitel im Leben der Burg und der Stadt. Obwohl sein Verwaltungsgewicht blieb, wurde seine militärische Rolle völlig in den Hintergrund gedrängt.³⁹ Damit wurde eigentlich der spätmittelalterliche Zustand wiederhergestellt, als Fünfkirchen über keinerlei ernsthafte militärische Funktion verfügte. In dem Sinne verursachte die Türkenherrschaft, ein kurzes Intermezzo ausgenommen, in der Lage von Fünfkirchen keine Veränderung.

Im Gegensatz dazu veränderte sich in der Türkenzzeit das ethnische Gesicht der Bevölkerung erheblich. Dieser Prozess soll aber auch in zwei Teile geteilt werden. Im 16. Jahrhundert passierten keine drastischen Veränderungen, im Gegensatz dazu tauschte sich aber im 17. Jahrhundert die Bevölkerung der Stadt bedeutend aus. In den Tagen vor der osmanischen Belagerung floh aus Angst ein Teil der Bevölkerung von Fünfkirchen. Das deutsche Bürgertum der Stadt zog voll und ganz aus, viele von ihnen fanden in Slawonien, in Zagreb und in Varažd Zuflucht. Der Bistum, das Domkapitel und die Mönche zogen von Fünfkirchen auch weg.⁴⁰ Die Stadtflucht war aber bei weiten nicht allgemein. Mehrere von den weltlichen Pfarrern haben auch durchgehalten, laut Steuerliste aus dem Jahre 1554 lebte noch ein Dutzend von ihnen in der Stadt, und sie übten ihr Amt aus, sie versorgten die Dienste in der Kirche der Allerheiligen am Stadtrand, die in den

³⁶ Über das türkische Kriegsvolk in Fünfkirchen sieh: Hegyi Klára: Pécs török katonasága. [Das türkische Kriegsvolk von Fünfkirchen.] In: Pécs a törökkorban. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) szerkesztette: Szakály Ferenc - Vonyó József. Pécs, 1999. 89-106; Dies: Pécs török katonái. [Die türkischen Soldaten von Fünfkirchen.] In: Pécsi Szemle 1999. tél. 12-19.

³⁷ Fekete Lajos - Káldy-Nagy Gyula (közzétették): Budai török számadáskönyvek 1550-1580. [Die türkischen Rechnungsbücher von Buda 1550-1580.] Budapest, 1962.

³⁸ Laut der Chronik von Pál Eszterházy wurde 1664, als die Stadt erobert worden sei, »unter der Erde« eine große Menge von Getreide gefunden. Esterházy Pál: Mars Hungaricus. szerkesztette: Hausner Gábor. Budapest, 1989. 143.

³⁹ Hegyi, Pécs török katonasága...100.

⁴⁰ Varga Szabolcs: Szlavónia és Pécs kapcsolata a 16. század első felében...

Händen der Christen blieb.⁴¹ Da die Stadt ohne Belagerungskämpfe fiel, waren weder die Menschenleben zu beklagen, noch die Gebäude beschädigt. Trotz der Abwanderungen verringerte sich die Zahl der Stadtbevölkerung nicht drastisch, und mit der Einwanderung aus den naheliegenden Dörfern gelang es, diesen Verlust zu ersetzen. Die ethnische Zusammensetzung der Stadt veränderte sich im Laufe des 16. Jahrhundertes nur gering und der Machtwechsel verursachte keinen Bruch in der Zusammensetzung der Stadtbevölkerung.

In diesen Jahrzehnten dominierte das ungarische Element, aber in den Anfangsjahrzehnten langsamer, ab das 17. Jahrhundert zogen aber immer schneller und mehr Südslawen in die Stadt ein, die letztendlich die Mehrheit bildeten. Sie waren meistens katholisch,⁴² aber viele Renegat-Südslawen zogen auch in die Stadt, die früher zum Islam übergetreten waren, und als Soldat hier Kriegsdienst leisteten. Im Hintergrund der Zunahme der Bevölkerungszahl von Fünfkirchen im 16. Jahrhundert steht in Wirklichkeit der Einzug aus dem Balkan.

Laut türkischer Soldlisten vom Ende des 16. Jahrhunderts bestand die Festungsbesatzung fast aus südslawischen Elementen.⁴³ Natürlich brachten sie auch ihre Familien mit, was den südslawisch-muslimischen Charakter der Stadt verstärkte. Neben den Südlawen kamen auch die als Lateiner bezeichneten Leute aus Raguza,⁴⁴ Juden und Zigeuner,⁴⁵ die auch Kipti genannt wurden, nach Fünfkirchen.⁴⁶ Unter ihnen kamen die Letztgenannten in den größten Mengen und traten von ihrem orthodoxen Glauben am schnellsten zu dem Islam über.⁴⁷ Von steuerzahlenden Zigeuner haben wir in Fünfkirchen, Ráckeve, Tolna und Esztergom Daten. Die neuen Einwohner veränderten durch ihre von den europäischen abweichenden Lebensweise und Baustil des Siedlungsbildes und sie bereicherten es mit vielen balkanischen Elementen. Also solange im 16. Jahrhundert die Bevölkerung als etwas Kontinuierliches zu betrachten ist, sind wir im 17. Jahrhundert Zeugen einer bedeutenden Fluktuation, in deren Hintergrund aber viel mehr die wirtschaftlichen Veränderungen, als die osmanische Oberhoheit standen.

⁴¹ Die türkische Steuerkonskription aus de Jahre 1554 wurde herausgegeben sieh: Káldy-Nagy Gyula: Baranya megye XVI. századi összeírásai. [Die Konskriptionen des Komitats Baranya im 16. Jahrhundert.] Budapest, 1960. Aus diesen Daten skizzierte Szakály Ferenc die Konturen der Pécs Gesellschaft im 16. Jahrhundert. Szakály: Marktflecken...14-37.

⁴² Es ist in der Wirklichkeit den südlawischen Katholiken zu verdanken, dass das katholische Religionsleben in der Türkenzzeit in der Stadt erhalten blieb. Am Anfang des 17. Jahrhunderts hatten die Katholiken bloss solche Pfarrer, die südlawisch Messe hielten und erst nah der Einsiedlung der Jesuiten im Jahre 1612 konnte man hier wieder Messen auf Ungarisch hören. Über den Katholizismus in der Türkeneherrschaft grundlegend: Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. [Die katolische Kirche in dem eroberten Transdanubien.] (METEM könyvek 44.) Budapest, 2003.

⁴³ Die Analyse der Abstammung der osmanischen Soldaten sieh: Hegyi Klára: Etnikum, vallás, iszlámizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. [Ethnikum, Religion, Islamisierung. Die Abstammung und Nachwuchs der Grenzburgsoldaten.] In: Történelmi Szemle 1998/3. 229-259; Uő: Magyar és balkáni katonaparasztok a budai vilájet déli szandzsákjaiban. [Ungarische und balkanische Soldatenbauer in den südlichen sandschaks der Budaer Vilayet.] In: Századok 2001/6. 1255-1311.

⁴⁴ Die in den türkischen Quellen vorkommende Bezeichnung deckt südlawische Kaufleute aus Raguza, die in Ungarn über Handelsmonopole verfügten. Fekete Lajos: Latinok a XVI. századi Budán. [Die Latinen in Buda im 16. Jahrhundert.] In: Magyar Nyelvőr 57. (1961) 20-25.

⁴⁵ Ursprünglich bedeutet es kopt und diese Benennung ging auf die Zigeuner über, die zum größten Teil Orthodoxe waren (Kipti-gipsy) Fekete Lajos: Buda, Pest és Óbuda nem-mohamedán polgári lakossága. [Die nicht mohamedane, bürgerliche Bevölkerung von Buda, Pest und Óbuda.] In: Tanulmányok Budapest Múltjából 6. (1938) 118.

⁴⁶ Über das Darein verschiedener ethnischer Gruppen in der Türenherrschaft sieh: Mészáros László: A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez. (16. századi oszmán-török szórványadatok) [Zu der Geschichte der Latinen, Griechen und Zigeuner (osmanische-türkische Streudaten aus dem 16. Jahrhundert).] In: Századok 110. (1976/3) 475-489.

⁴⁷ Ágoston Gábor - Sudár Balázs: GÜL baba és a magyarországi bektasi dervisek. [Gül Baba und die Bektasi-Derwische in Ungarn.] Budapest, 2002. 6-7.

In der Wirtschaft von Fünfkirchen verursachte die Türkenherrschaft am Anfang keinen Bruch, seine Bedeutung blieb während des 16. Jahrhunderts ununterbrochen. Heute ist es klar, dass die ungarische Wirtschaft über die Kriegszustände »kein Kenntnis nahm«, sie funktionierte weiterhin gut und die Zeitgenossen blickten trotz aller politischen Fiaskos grundsätzlich optimistisch in die Zukunft.⁴⁸ Für die Eroberer war auch die Pazifikation der Region am wichtigsten, so behinderten sie den Handel nicht. Da die Zolleinnahmen sie sogar bereicherten, stand es sogar in ihrem Interesse, die ungestörte Handelsfunktion aufrecht zu erhalten. Diese Einstellung ermöglichte, dass sich das Marktfleckenbürgertum der Region finanziell verstärkte, was besonders auf dem Gebiet der Bildung spektakuläre Ergebnisse mit sich brachte. Dem zu verdanken ist, dass in Fünfkirchen eine sehr starke unitarische Gemeinde zustande kam, die sogar eine Schule und eine Bibliothek unterhielten.⁴⁹ Es war ihnen zu verdanken, dass in dieser Zeit sogar ernsthafte, theologisch - literarische Werke geschrieben wurden. Denken wir nur an das polemische Werk von György Válaszúti, unter dem Titel: Fünfkirchener Disput,⁵⁰ oder an den Apokalipsis-Kommentar von Mihály Bozáti Fazekas.⁵¹ Das ausländische Kapital wurde hier von den Osmanen auch nicht bedroht, deshalb waren die Kaufleute aus Pettau und Italien im Laufe des 16. Jahrhunderts durchgehend anwesend in der Stadt, und sie hielten es auch nach der türkischen Eroberung von Fünfkirchen für wichtig, Handelsvertreter in der Stadt zu haben. Ab 1545 erschien sogar eine starke Kolonie der Kaufleute aus Raguza in der Stadt. Das zeigte auf einem eine langsame Fortbewegung der Wirtschaftsbeziehungen der Stadt, weil die Latiner mit Gewebe handelten und sie besorgten ihre Waren nicht mehr von dem westlichen Markt, sondern sie transportierten sie durch die Balkanwege in die Stadt.⁵² Dadurch machten sie Fünfkirchen zu einer vielseitigen aber auch geteilten Stadt, weil das ungarische Ethnikum seine Waren vom Westen verschaffte, die Muslime aber die balkanischen Produkte bevorzugten und deshalb lebten in der Stadt zwei parallele Wirtschaftsräume nebeneinander. Das verstärkte aber die Positionen der Stadt in diesen Jahrzehnten. Das Volumen des Balkanhandels unterlag aber durchgehends dem kapitalstarken ungarischen Handel, deshalb konnte es passieren, dass Fünfkirchen nur solange seine Blütezeit erlebte, bis die west-europäische Konjunktur aushielt.

Den Anfang des Untergangs bedeutete der Ausbruch des Fünfzehnjährigen Krieges. Die Wurzeln des Kriegsausbruches steckten zum Teil in den inneren gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Mechanismen des Osmanischen Reiches. Konstantinopel erlebte in den 1580-er Jahren eine ernsthafte finanzielle Krise, aus der es durch Eroberungskriege auszukommen versuchte.⁵³ Andererseits fegte eine allgemeine Wirtschaftskrise durch, die mit dem Absturz des Mediterraneums

⁴⁸ Károli Gáspár empfand des 16. Jahrhundert als etwas Besonderes, wegen der vielen Erfindungen, Weisheit des Schreibverständens und in der Äußerlichkeiten. Péter Katalin: Romlás a szellemi műveltség állapotaiban a 17. század fordulóján. [Verfall in den Zusänden der geistigen Bildung an der Wende des 17. Jahrhundert.] In: Történelmi Szemle 1984/1-2. 80-102.

⁴⁹ die Geschichte der Fünfkirchener Katholischen Konfessionen. Molnár Antal: Jezsuiták a hódolt Pécssett. (1612-1686) [Jesuiten in der eroberten Fünfkirchen (1612-1686).] In: Pécs a törökkorban. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) szerkesztette: Szakály Ferenc - Vonyó József. Pécs, 1999. 171-265.

⁵⁰ Válaszúti György: Pécsi Disputa. [Péccser Disput.] (Régi magyar prózai emlékek 5.) A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Dán Róbert. Budapest, 1981.

⁵¹ Die literatargeschichtliche Analyse von Bogáti wurde gemacht von: Dán Róbert: Források és adatok Bogáti Fazekas Messias-képéhez. [Quellen und Daten zu dem Messias-Bild von Bogáti Fazekas.] In: Irodalomtörténeti Közlemények 81. (1977) 355-361.

⁵² Mészáros László: A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez... 476.

⁵³ Zu der Krise des Osmanen Reiches am Ende des 16. Jahrhunderts sieh: Fodor Pál: Vállalkozásra kényszeríte. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján. [Zum Unternehmen gezwungen. Die Veränderungen der osmanischen Finanzverwaltung und Machtelite an der Wende der 16-17. Jahrhunderte.] (História könyvtár. Monográfiák 21.) Budapest, 2006.

zusammenhing, da sich der Schwerpunkt des Handels auf den Atlantischen Ozean verschob. Kein Zufall, das Venedig und das Spanische Königtum in diesen Jahren mit ähnlichen Problemen zu kämpfen hatte. Das Osmanische Reich sollte das alles eher erleiden, als hervorrufen. In der Wirklichkeit verursachten diese zusammengesetzten, äußeren Gründe, der Zusammenbruch der westlichen Märkte und die wegen des Fünfzehnjährigen Krieges eingestellten Handelsbeziehungen den wirtschaftlichen Rückfall von Fünfkirchen. Dem zu verdanken ist, dass Fünfkirchen und das Königreich Ungarn von nur an eine grundsätzlich andere Lage zu bewältigen hatte und die Zeitgenossen ihre Lage im 17. Jahrhundert viel pessimistischer beurteilten.⁵⁴

Nachdem sich die Handelswege verlegt hatten, ging diese Region unter und eine immer markantere Umstellung begann. Das alles betraf besonders die ungarischen Kaufleute negativ, weil sie an der Erhaltung dieser Handelsstraßen interessiert waren. Bei der Regression, die die Folge des wirtschaftlichen Rückgangs war, verarmten sie und es hatte keinen Sinn mehr, sich einen Anteil an der Versorgung der muslimischen Bevölkerung zu erschaffen. Die war und blieb übrigens ein Monopol von südslawischen Kaufleuten. Der Nord-Süd-Handel wurde nach dem Fünfzehnjährigen Krieg gerade zum Erfüllen ihrer Ansprüche von immer größeren Volumen, die Folge war, dass immer mehr Kaufleute und Handwerker aus dem Balkan in der Stadt erschienen, die ihre Kultur auch mitbrachten. Die Neuen konnte aber im Handel in der Türkeneherrschaft keine bedeutende Rolle spielen und in den Quellen finden wir keinen so kapitalstarken muslim-türkischen Unternehmer, der eine Konkurrenz für die ungarischen oder aus Raguza stammenden Kaufleute bedeutet hätte. Dieses Bild ist charakteristisch für die Türkeneherrschaft. Die Bevölkerung, die aus dem Balkan einwanderte, blieb durchgehend wirtschaftlich von den Eroberten abhängig, ihnen gelang es nicht, sich einen Markt zu verschaffen, oder mit einem soliden Produkt aufzutreten, das ihr Gewicht in der Türkeneherrschaft gehoben hätte. Die eigene Tragödie der ungarischen Kaufleute war, dass sie sich im Laufe des 17. Jahrhunderts keine neuen, äußeren Märkte fanden und das führte zu ihrem Absturz. Nicht in allen Zügen war die balkanische Anwesenheit in Fünfkirchen negativ. Dank ihren Ansprüchen handelten die Kaufleute aus Raguza mit ihren balkanischen Partnern in einem immer größer werdenden Volumen. Ihrer Handelstätigkeit war es zu verdanken, dass es im 17. Jahrhundert in Fünfkirchen den größten Gewerbemarkt der Türkeneherrschaft gab, wo eine Unzahl von Schnittwarengeschäften und alle Waren aus Italien und dem Jemen aufzufinden war.⁵⁵ Neben den Schnittwaren beschäftigen sie sich mit Wein-, Honig-, und Wachshandel auch intensiv.⁵⁶ Angeblich handelten sie auch mit Zinn, das in der Türkeneherrschaft sehr gesucht war, da die muslimischen Gebäude damit gedeckt waren, aber diesen Rohstoff sollte man aus dem Balkan importieren, da es in Ungarn keine Lagerstätte gab.⁵⁷ Vielleicht war all dem zu verdanken, dass Fünfkirchen eines der Zentren des Zinnhandels war, wo 1664 plündernde kaiserliche Soldaten so viel Zinn erbeutet haben, mit dem man mehr als neun Kirchen decken könnte.⁵⁸ Das Weiterleben des Goldschmiedegewerbes in der Stadt ist auch

⁵⁴ 1656 warf Apáczai Csere jános über sein Zeitalter schrieb: »Von der Wiege sanken sie in der unendliche Tiefe der Unwissenheit und als Erwachsene sehen sie die Helle und den Nutzen der Heimat auch nicht.« Péter Katalin: Romlás a szellemi műveltség állapotaiban a 17. század fordulóján... 80.

⁵⁵ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. [Die Ungarnreisen von dem türkischen Weltreisenden Evliya Cselebi 1660-1664.] Fordította Karácson Imre. Az előszót és a szómagyarázatokat írta Fodor Pál. Budapest, 1985. 233.

⁵⁶ Mészáros László: A hódoltsági latinok... 476.

⁵⁷ Gerő Győző: Az oszmán-török építészet Magyarországon. (Dzsámik, türbék, fürdők) [Die osmanisch-türkische Baukunst in Ungarn. (Moschees, Türben, Bäder)] (Művészettörténeti Füzetek 12.) Budapest, 1980. 24.

⁵⁸ Eberhard Happel deutscher Autor über die Belagerung von Fünfkirchen. Pécs ezer éve. [Tausend Jahre von Fünfkirchen.] Szerkesztette: Márfi Attila, Pécs, 1996. 90.

denen zu verdanken, die jetzt neu nach Fünfkirchen einsiedelten.⁵⁹ Die ungarischen Vertreter der spätmittelalterlichen Goldschmiedekunst verschwanden bis zum Ende des 16. Jahrhunderts aus unseren Quellen, und in dem nächsten Jahrhundert trieben ausschließlich Südslawen dieses Handwerk, die meistens Kroaten aus Bosnien waren. In diesem Fall treffen wir trotz der veränderten Umstände mit einer Kontinuität der Tradition. Konstantinopel war für seine Krise im 17. Jahrhundert gewollt nicht absichtlich, sondern die Unfähigkeit zu den Reformen war einfach in seiner Einrichtung kodiert. Das Osmanische Reich blieb nämlich durchgehend eine Kriegswirtschaft und daraus folgt, dass es sich mit den Fragen des Handels nicht umfassend beschäftigte. Die Pforte kannte nur eine Methode, damit man die Wirtschaftsprobleme beheben kann, nämlich die direkte, staatliche Steuererhöhung. Dadurch ließ sie die eroberte Provinz verkümmern und so untergrub sie den Grund seiner Herrschaft. Wegen dieser Wirtschaftspolitik wählten so Viele die Möglichkeit, dass sie in diesen Jahrzehnten aus der Stadt in die Große Ungarische Tiefebene wegzogen, wo der Druck des Eroberungsapparats kleiner war. Der Bankrott der osmanischen Wirtschaftspolitik, sogar der türkischen Einrichtung wird im 17. Jahrhundert auch dadurch gezeigt, dass unter der Türkenherrschaft auch die Osmanen im ungarischen Geld rechneten, was im 16. Jahrhundert nicht der Fall war.⁶⁰ Die Agonie des Osmanischen Reiches dauerte aber in den ungarischen Provinzen mehrere Jahrhunderte lang, so viel Zeit stand dafür zur Verfügung, dass sich die »Balkan- Züge« von Fünfkirchen vertiefen.

Obwohl die Christen zweifelsohne weiterlebten und ihre wirtschaftliche Dominanz behielten, verwandelten sich Fünfkirchen in 17. Jahrhundert in eine muslim - türkische Stadt. 1639 wurde so wie in vielen Städten des Osmanischen Reiches auch in Fünfkirchen der Fall von Bagdad gefeiert. Während der Feierlichkeiten begannen unter dem Einfluss von Wein die muslimischen Einwohner zu randalieren, die Fünfkirchener Jesuiten wurden ins Gefängnis gesperrt und dort verprügelt.⁶¹ Dieses Bild hat schon eine ungefälschte Balkan- Stimmung und es zeigt auch die Schattenseiten der Gesellschaftsentwicklung der Stadt während der Türkenzzeit.

Die osmanische Besatzung brachte neben der ethnischen Veränderung auch in der Rechtsstellung von Fünfkirchen einen bedeutenden Rückfall.⁶² Das osmanische Rechtssystem kannte keine städtische Autonomie, das Charakteristischste für die türkische Stadt war, dass sie durch den Sitz des Gouverneurs und die Person des Kadis die türkische Staatgewalt direkt vertreten hat.⁶³ Das Ziel der osmanischen Einrichtung war damit, dass die Bevölkerung der eroberten Provinzen in allen Lebenssituationen von diesen zwei Institutionen abhängig sein sollen. Dadurch sollen aber die verschieden privilegierten Gesellschaftsgruppen rechtlich homogenisiert werden. Von dieser Auffassung wichen sie aber auf dem Gebiet der Türkenherrschaft oft ab, und die völlig von Ungarn bewohnten Gemeinden auf der Großen Ungarischen Tiefebene genossen überraschend weite Freiheitsrechte. Fünfkirchen gehörte aber zu den ungarischen Städten unter der Türkenherrschaft, wo die Institutionen der Autonomie nur mit begrenzten Befugnissen weiterleben konnten. Zu diesem Kreis gehörten solche Städte, wo sich nach der Eroberung eine bedeutende muslimische Bevölkerung ansiedelte, aber die Urbewohner blieben auch in größeren

⁵⁹ Retzler Pálné Gál Éva: Ötvösök Pécsen. [Goldschmiede in Fünfkirchen.] In: Tanulmányok Pécs történetéből 5-6. szerkesztette Font Márta - Vonyó József. Pécs, 1999. 67-101.

⁶⁰ Hegyi Klára: A török hódoltság és pénzforgalma. [Die Türkenherrschaft und ihr Geldverkehr.] In: Numizmatikai Közlöny 86-87. (1987-1988) 77-84.

⁶¹ Pécs ezer éve...84.

⁶² Über die osmanische Stadtpolitik sieh: Hegyi Klára: Török közigazgatás és jogszolgáltatás - magyar városi autonómia. [Türkische Verwaltung und Rechtsprechung - ungarische stadtliche Autonomie.] In: Történelmi Szemle 31. (1985/2) 227-257;

⁶³ Gerő Győző: Pécs városa a török korban. [Die Stadt Fünfkirchen in der Türkenzzeit.] In: Tanulmányok Pécs történetéből 5-6. szerkesztette Font Márta és Vonyó József. Pécs, 1999. 39.

Mengen hier und so kam eine spezielle Lebensgemeinschaft zustande. Fünfkirchen war zweifelsohne eines der zweifellos am dichtesten bevölkerten Zentren von Süd- Transdanubien, aber diese besondere Rolle lässt sich an der Autonomie der christlichen Gemeinde kaum merken.

In Wirklichkeit konnten sie nur über die kleineren religiösen Fragen eine Entscheidung treffen, sowie die Person des Predigers, Haltung der Feste, aber in der Rechtssprechung hatte sie keine Befugnisse.

Die Foren der türkischen Rechtssprechung in Fünfkirchen hatten eine viel größere Rolle in der Gestaltung des Lebens der Gemeinde, als in dem der Marktflecken auf der Großen Ungarischen Tiefebene. Das Amt des Kadis in Fünfkirchen war während der Türkeneherrschaft durchgehends kontinuierlich, es verfügte über ausgedehnte Befugnisse und sein Einfluss wurde meistens von dem jeweiligen Beg von Fünfkirchen auch bekräftigt. Neben dem Kadi lebte ein Steuereinnehmer auch in Fünfkirchen, die Stadt hatte auch unter anderem einen Hauptbaumeister und einen Stadteinspekteuren.⁶⁴

Dieseämter trugen auch dazu bei, dass die verstärkte, mit einer Burg verstärkte Gemeinde eine große Anziehungskraft auf die Handwerker und Kaufleute aus dem Balkan ausübte, die sich gerne hier ansiedelten. Das führte auch zu der Verstärkung der südslawischen Anwesenheit in der Stadt. Also die Balkanisierung der Stadt war ein selbst erregender Prozess, da es einen Kadi immer dort gab, wo eine bedeutende muslimische Bevölkerung lebte, aber die Muslime siedelten sich mit Vorliebe dort an, wo ein Kadi arbeitete. Damit engte sich der Spielraum der Fünfkirchener Christen bis zum 17. Jahrhundert sehr ein. Die Oberhand des Kadis wurde auch dadurch größer, dass die in der Stadt lebenden, christlichen Gemeinden ihre Kaufleute auch regelmäßig vor das türkische Richteramt brachte, und ihre Rechte bei ihm suchten. 1565 verurteilte der türkische Ortsvorstand einen reformierten Mann zum Tode, und ließ das Urteil auch vollstrecken, weil der Mann das Altarsakrament aus den Händen des katholischen Pfarrers riss, auf den Boden warf und zusammentrat.⁶⁵ Wegen dieser ungünstigen Tendenzen haben wir aus dem 17. Jahrhundert über die christliche Autonomie keine Daten, in allen Sachen entschieden die türkischen Beamten in Fünfkirchen. Die einzige Möglichkeit der Fünfkirchener Bürger war die Bestechung, der Kauf des augenblicklich guten Willens durch Geschenke (wenn sie ihr Interesse vertreten wollten), was aber im diametralen Gegensatz zur europäischen Rechtsauffassung stand. Das verlieh der Stadt einen eigenartigen balkanischen Charakter, der sich auch in der änderung des Stadtbildes zeigte. Während der Türkeneherrschaft bereicherte sich das Stadtbild von Fünfkirchen mit bedeutenden balkanischen Elementen. 1543 zog mit den türkischen Eroberern eine neue, fremde Lebensform in die Stadt, und in den kommenden Jahrzehnten blühte hier eine eigenartige, mit balkanischen Elementen »beschmückte«, europäische Kultur. Damit veränderte sich das Bild der Siedlung, weil die neuen Einwohner von Fünfkirchen ihre Bräuche mitbrachten und sie versuchten das Antlitz der Stadt ihrer Lebensweise entsprechend umzuformen. Entsprechend der neuen Funktion der Stadt gab es militärische Bauarbeiten,⁶⁶ und zu dem Alltagsleben gehörende Wohltätigkeitsinstitutionen, die auf den christlichen Vorgängern aufgebaut wurden; die beiden ergaben ein individuelles, beide Kulturen zeigendes Stadtbild.⁶⁷ Die europäische und osmanische Stadtstruktur unterscheiden sich am meisten voneinander darin, dass die Europäer die Gemeinde anhand von Straßen organisierten, aber die Vertreter der neuen Macht teilten die Stadt in Bezirke

⁶⁴ Evlia...227.

⁶⁵ Molnár Antal: Jezsuiták...184.

⁶⁶ Gerő Győző: Das Befestigungssystem der Burg im Mittelalter und in der Türkenezeit. In: Die Bischofsburg zu Pécs. Archäologie und Bauforschung. ICOMOS Hefte XXII. (1999) 48-60.

⁶⁷ Gerő Győző: Pécs török műemlékei. [Die türkischen Denkmäler von Fünfkirchen.] (Műemlékeink 41.) Budapest, 1960. 6.

sgn. Machallen auf.⁶⁸ Diese bildeten sich anhand der Konfessionen und im Mittelpunkt dieser stand immer ein religiöser Gebäudekomplex. Einer der Gründe ist dafür das, dass sich selbst die Funktion der Straße veränderte. Nach der Belagerung wurden die Straßen mit vielen Buden errichtet, das Alltagsleben verlegte sich von den Häusern auf die offenen Plätze.⁶⁹ Für die neuen Einwohner war das Straßennetz gar nicht so wichtig, weil ihr Lebensrhythmus durch ein Ritual, nach der in den religiösen Gebäuden nach einer vorgeschrivenen Ordnung, ablief. Trotz der verschiedenen Raumnutzung veränderte das fremde Dasein im Grunde genommen das Straßennetz der Stadt lange nicht, aber wegen der Lebensführung ihrer Einwohner ähnelte Fünfkirchen im 17. Jahrhundert viel mehr einem balkanischen Provinzsitz als seinem mittelalterlichen Ebenbild. Die alte und neue Raumbetrachtung lebte trotz allem lange nebeneinander und ihre Kontinuität stellt sich auch aus ihren Bezeichnungen klar heraus. 1554 wurden die christlichen Steuerzahler in 12 Machallen geteilt zusammengeschrieben und die Bezeichnungen der Heiligen, die sich immer auf eine dort stehende christliche Kirche oder Kloster beziehen, wurden beibehalten.⁷⁰ Im Falle der Töpfer- Machalle wurde auch der Name der ungarischen Straße, die eine Berufsbezeichnung getragen hat, beibehalten. Der Name der Straße, die früher vor der türkischen Besatzung von Deutschen bewohnt war, blieb auch bestehen, obwohl ihre Einwohner weggeflogen.⁷¹ Es ist auch ein Beweis dafür, dass die türkische Stadt eine organische Fortführung derer, der vor der Besatzung hier stand, da es hier keine Belagerungskämpfe gab, deren Folge vielleicht ein Wiederaufbau der Stadt gewesen wäre. Vielleicht ist es viel interessanter, was sich aus dem Hausinventar nach der Zurückeroberung herausstellt: Nämlich, dass aus dem Spätmittelalter kein Straßename übrig blieb, aber einige trugen türkische, kroatische und ungarische Personennamen, die sich schon in den Jahren der Türkenherrschaft dort lebende bekannteste Hausbesitzer bezogen. Andere Straßen wurden nach ihren Eigenheiten neu benannt.⁷²

Das ist aber schon eine Folge der Migration im 17. Jahrhundert. Auch die Balkan- Mentalität spiegelt sich darin, dass sich die neuen Einwohner von Fünfkirchen, vielleicht wegen ihrer Lebensform, mit dem Zustand ihrer Wohnhäuser nicht beschäftigten und das fiel mehreren Reisenden auf. Sie hielten die Häuser für nicht besonders wertvoll, dass stellt sich auch heraus, dass die Jesuiten- Mission am Budaer Stadtrand, im Haus des früher verstorbenen Ibrahim Begs zog. Der Vermögensverwalter vermietete diese Immobilie nur für zehn Forint, was weniger war als die Summe, die man für den Garten des Hauses einnahm.⁷³ Kein Zufall, dass keine von den Wohngebäuden von Fünfkirchen aus der Türkenzzeit bis heute erhalten blieb. Das lässt sich zum

⁶⁸ Gerő Győző: Pécs városa... 38.

⁶⁹ Gerő Győző: A városszerkezet alakulása a magyarországi török hódoltságban.[Die Entwicklung der Stadtstruktur in der ungarischen Türkenherrschaft.] In: Keletkutatás 1996 ősz- 2002. tavasz. 131.

⁷⁰ Káldy-Nagy Gyula: Baranya XVI. századi... 13-14.

⁷¹ Die oben genannte Marktstraße als Benennung ist auch ein verräterischer Name, unter den konskriptierten 10 Steuerzahlern trug auch noch 3 damals einen Namen, der sich auf einen Handelsberuf bezog. Szakály Ferenc: Mezőváros... 34-35.

⁷² Personennamen trugen die heutige Papnövelde Straße, die Omer Aga Straße hieß, die Komitatsstraße (Megye utca) die Ali Effendi straße war, die Zitronen straße war als Dervisch Beg Straße gekennzeichnet. Petrovich Ede: Pécs utcái és házai 1687-ben. [Die Straßen und Häuser von Fünfkirchen im Jahre 1687.] In: Baranyai Helytörténetírás 1968. Pécs, 1969. 211. ezt kiegészít még: Reuter Camillo: A török utáni Pécs utcaneveihez. [Zu den Straßennahme von Fünfkirchen nach der Türkenzzeit.] In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 22. (1987) 52-53.

⁷³ Holovics Flórián: Baranya a XVII. század elején. Dallos Miklós pécsi püspök jegyzete 1620-ban. [Baranya am Anfang des 17. Jahrhunderts. Die Notizen von Dallos Miklós, Bischof von Fünfkirchen aus dem Jahre 1620.] In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 11. (1966) 173.

Teil damit erklären, dass diese nicht aus einem baufesten Stoff gebaut worden waren.⁷⁴ Diese Argumentation widerspricht aber der ziemlich großem Anzahl der Gebäude, die aus dem Spätmittelalter erhalten geblieben sind.

In der Wirklichkeit hatte die scheinbare »Anspruchslosigkeit« der einziehenden türkischen Bevölkerung einen finanziellen Grund. Aus der Vielzahl der Testamente wird deutlich, dass die Eroberer am Anfang viel ärmer waren, als die hier wohnende Bevölkerung.⁷⁵

Die gerade eingezogene Bevölkerung versuchte sein Einkommen so zu ergänzen, wie sie konnte. Sie waren bestrebt ein Geschäft zu mieten, oder wenn es ihnen nicht gelang, flickten sie zu ihren eigenen Häusern eine kleine Bude meistens aus Holz und Schlamm zusammen, wo sie ihr Handwerk als »Nebenbeschäftigung« trieben.⁷⁶ 1546 nahmen sie schon nach 36 Geschäften beinahe 10 000 Aktsche Miete für die Kammer ein, fünf Fleischer zahlten 839. Dazu kamen noch die Gebühren von Kneipen und Märkten und die Steuer des Basar und des Bierhauses.⁷⁷ In den Jahren 1564- 65 bezahlten schon 42 Inhaber nach ihren Geschäften die Gebühr und drei Fleischer schuldeten der Kammer 850 Aktsche.⁷⁸ Die typischen Gebäude eines Handelszentrums, so das bedeckte Lager, das zum Deponieren der Waren dient, das Zollhaus, in dem die Gebühr nach den einkommenden Waren festgestellt worden war, gehörten zu dem Stadtbild von Fünfkirchen, und 1570 wurde aus dem staatlichen Einkommen, das von den türkischen Behörden eingenommen worden war, Geld für deren Renovierung spendiert.⁷⁹ Diese Daten erzählen im Großen und Ganzen nicht über ein hervorragend großes Ergebnis, aber es tut sich ein charakteristisches Bild über einen balkanischen, lebhaften, kleinhandelsmäßigen Warenverkehr auf. Diese zusammengewürfelten Buden und Immobilien konnten die christlichen Reisenden irreführen, als sie ihr Urteil füllten. Die Kapitalarmut der Eroberer und die Vermögenslosigkeit der sich von dem Balkan umgesiedelten Leute verursachte die drastische Umstellung des Stadtbildes, was die Reisenden als einen Untergang erlebten. Zu dem Verfall des Stadtbildes trug auch das bei, dass in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts die Christen aus der Stadt ausgewiesen worden waren, deshalb sollten sie sich in die Randstädte zurückziehen. Die in der Stadt gebliebenen christlichen Gebäude, die die Muslime nicht für ihre eigenen Zwecke benutzen konnten, gaben langsam dem Verfall preis und bis zum Ende des 17. Jahrhunderts verschwanden viele von ihnen. Trotzdem möchte ich betonen, dass die Kontinuität der christlichen Bevölkerung ununterbrochen war, obwohl sie in den Stadtrand gedrängt waren. Hier hatten sie die Möglichkeit, ihre Religion auszuüben, Geschäfte, Werkstätte zu eröffnen, Schulen instande zu halten. Zu dem Fünfkirchener Stadtbild im 17. Jahrhundert gehörte ebenso der Jesuitenmissionär so wie der unitarische Priester,⁸⁰ die eine große Rolle bei der Aufbewahrung der christlichen Identität der Bevölkerung spielten. Ihrer Tätigkeit war es zu verdanken, dass in den Kreisen der Muslime dieser ein interessanter Synkreti-

⁷⁴ Obwohl Evliya 2000 hübsche Häuser in Fünfkirchen erzählte, notierte die detaillierte Hauskonskription im Jahre 1687 nur insgesamt 100 immobilen in Fünfkirchen. Von denen waren nur 20 Stein gebaut. Bezerédy Győző: A városkép és városszerkezet alakulása Pécssett. [Die Gestaltung des Stadtbildes und der Stadtstruktur in Fünfkirchen.] In: Baranyai Helytörténetírás 1982. Pécs, 1983. 267.

⁷⁵ 1543 war der Nachlass 17 muslimischer Soldaten nicht so viel Wert, wie der von Mihály Dénes fünfkirchener Bürger, der derselben Zeit starb. Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. [Die türkische Einrichtung in Ungarn] (História Könyvtár Monográfiák 7.) Budapest, 1995. 179.

⁷⁶ Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon... 179.

⁷⁷ Velics Antal - Kammerer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek [Türkische Schatzkammerdefter aus Ungarn.] II. kötet. Budapest 1890. 254-257.

⁷⁸ Velics Antal - Kammerer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek... 307-308.

⁷⁹ Velics Antal - Kammerer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek... 415.

⁸⁰ Über die Geschichte der Pécsrer Unitarier sieh: Benda Kálmán: Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában. [Unitarier in der Epoche der Türkeneinherrschaft in Süd-Baranya.] In: Baranya 4. (1991/1-2) 87-98.

smus erschien. Zum Beispiel baten die türkischen Frauen, wenn sie Angst vor den Schmerzen der Geburt hatten, um Sankt Ignatz Hilfe.⁸¹ Obwohl die Christen überlebten, wurde Fünfkirchen im 17. Jahrhundert ärmer und sie ging langsam zugrunde.

Die auf dem Gebiet der Wirtschaft und Gesellschaft eingetretenen, negativen Erscheinungen wurden vielleicht dadurch kompensiert, dass die kulturelle Bedeutung von Fünfkirchen durchgehend geblieben ist, sie wurde sogar nicht mehr das Zentrum des alten Christlichen Geistes, sondern auch das florierende Zentrum des muslimischen Religionsleben in der Türkenherrschaft.⁸²

Die türkische Atmosphäre des heutigen Stadtbildes von Fünfkirchen bildete in der Wirklichkeit die Vielzahl der Religions- und Wohltätigkeitsgebäude, was den Komitatsitz von Baranya zu einer der an osmanischen Baudenkälern reichsten Stadt macht. Zu den Religions- und Wohltätigkeitsgebäuden gehörten die Moscheen, die Dschamis, die Klöster, die eine Grundschulbildung bietenden Mektebes, die eine Hochschulbildung bietenden Medresen, die Bäder und öffentliche Wandbrunnen, die eine körperliche und seelische Erfrischung boten und die Springbrunnen. Die neuesten Forschungen identifizierten elf Dschamis auf dem Gebiet von Fünfkirchen.⁸³ Von den christlichen Baugewohnheiten wichen am meisten die muslimischen Dschamis und Moschees ab, da diese nicht mit der ost-westlichen Orientierung gebaut wurden, was in den europäischen Städten üblich war, sondern sie waren in jedem Fall nach Mekka zugewandt, in südöstliche Richtung gebaut. Diese passten nur sehr schwer in die Stadtstruktur der Gemeinden der Türkenherrschaft und sie veränderten das Bild von den ursprünglich christlichen Fünfkirchen. Wegen Umfangsgrenzen erwähnen wir hier nur die wichtigsten Dschamis extra. 1543 wurde der Dom der Stadt fast sofort zu einem Dschami umgebaut, das nach Suleiman benannt wurde. Ein besonderer Umbau wurde hier aber nicht gemacht und vielleicht deshalb war es unter den Gläubigern nicht so populär. Nur Wenige besuchten es, und in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts war es schon geschlossen.⁸⁴ Parallel mit dem Umbau des Doms konnte das Dschami von Memi Pascha⁸⁵ aufgebaut werden, das innerhalb des Szigeti Tores, in dem westlichen Teil der Stadt, an der Stelle des mittelalterlichen Franziskanerklosters stand. Hier wurde das Dschami mit dem Abreißen des Chors der Franziskanerkirche ausgebaut, vor seiner Nordfassade wurden eine Vorhalle und ein Minarett gebaut.⁸⁶ Zu diesem Dschami gehörten auch ein Bad und eine Medrese.⁸⁷

Das größte Dschami von Fünfkirchen und damit auch von Ungarn ließ in der Mitte des 16. Jahrhunderts Kászim Beg bauen, das mit der Stadtgeschichte mit tausend Fäden zusammenhängt. Er war der erste Kommandant von Fünfkirchen, und heute wissen wir schon über ihn, dass er ein

⁸¹ Molnár Antal: Jezsuiták...255-256.

⁸² Über die Religionsleben der Muslime in der Türkenherrschaft: Ágoston Gábor: Muszlim oktatás és nevelés a török hódoltságban. [Muslimische Bildung und Erziehung in der Türkenherrschaft.] Keletkutatás 1987. tavasz. 47-66; Ders: Muszlim hitélet és művelődés a Dunántúlon a 16-17. században. [Muslimische Religionsleben und Bildung in den 16-17. Jahrhunderte in Transdanubien.] In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. (A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján). szerkesztette: Szita László. Pécs, 1993. 277-293.

⁸³ Sudár Balázs: Megjegyzések a pécsi dzsámik történetéhez. [Die Bemerkungen zu Geschichte Dschamies von Fünfkirchen.] (Tanulmányok Pécs történetéből 19.) szerkesztette: Kaposi Zoltán - Pilkhoffer Mónika. Pécs, 2007. 59-75.

⁸⁴ Im 17. Jahrhundert wurde sie schon als Lagerraum und Zeughaus benutzt. Evlia...231.

⁸⁵ Memi Pascha hatte noch in Mitrovica bedeutende Gründungen und er wurde auch da begraben. Evlia...208.

⁸⁶ Gerő Győző: Pécs városa a törökkorban...38.

⁸⁷ Ein Teil des Bades ist auch heute zu sehen. Gerő Győző: A pécsi Memi pasa fürdő. [Das Bad von Memi Pascha.] In: Műemlékvédelem 49. (1987/2) 109-117.

kroatischer Renegat war, der Muslim wurde und sich in mehreren Feldzügen auszeichnete.⁸⁸ Das Dschami von Beg Kászim war im Stadtzentrum, es stand an der Stelle der Sankt Bertalan Pfarrei, aus deren Steine es gebaut wurde.⁸⁹ Nördlich von der Donaulinie war das die einzige bedeutend große islamische Kirche. Ihre Höhe war 22 Meter, der Durchmesser ihrer Kuppel war 16 Meter.⁹⁰

Sehr charakteristisch für die Gründungslust von Kászim ist, dass er sogar das Abreißen einer unversehrten, dreischiffigen Kirche befahl und er war damit nicht zufrieden, dass sie symbolisch umgebaut wurde, wie wir es bei dem Suleiman Dschami sehen konnten. Das Dschami war Richtung Mekka geortet, der Eingang war nordwestlich, der Chor stand an der südöstlichen Seite. Kászim Pascha gründete neben dem Dschami auch ein Gästekloster (závije) dessen Bau 1546 schon dem Ende näherte,⁹¹ und das einige Jahrzehnte später schon als Medrese in den Quellen erwähnt wird.⁹² Evliya Cselebi erzählt daneben auch über ein Bad, dessen Bau frühestens 1546 begonnen werden konnte. Interessanterweise war trotz allem doch nicht Fünfkirchen seine Lieblingsstadt, da über seine Gründungen in Osijek mehrere Daten übriggeblieben sind, wo er auch begraben worden war.⁹³ Das zeigt schon, dass durch die türkische Eroberung die Beziehungen von Fünfkirchen zu den Gebieten, die südlich von der Drau lagen, immer stärker wurden, erst recht in Hinsicht der Bildung, wo die westlichen Beziehungen immer mehr verkümmerten.

Die Verstärkung der Balkanbeziehungen zeigt, dass auch Ferhád Pascha in Fünfkirchen ein Dschami gründete.⁹⁴ Ferhád Pascha tauchte auch auf dem nordbalkanischen Kriegsschauplatz auf, und er wurde mehrmals zum Beglerbeg von Bosnien ernannt. Er hatte enge Beziehungen zu Banjaluka, dort blieben mehrere von seinen Stiftungen erhalten.⁹⁵ Kein Zufall, dass diese Stadt von ihm erobert wurde und er baute sie nach seinem eigenen Geschmack aus. Er hatte eine eigene Machalle in der Stadt, wo sein Palast stand, und das schönste Dschami von Banjaluka, das von Wallfahrtsinstitutionen umgeben war und zur Ruhestätte vornehmer Verstorbenen diente, knüpft sich auch an seinen Namen. Er ließ hier auch ein Bad bauen und eine Grund- und Hochschule auch. Wenn wir das in Betracht ziehen, stellt sich die Frage, warum er Fünfkirchen mit seinen großzügigen Stiftungen überhäufte, wobei er nur einen Monat lang das Amt des Fünfkirchener Sandschakbeks bekleidete. Auf dem Gebiet von Ungarn ist das im besten Zustand erhalten gebliebene Gebäude, das Jakovali Haszan Dschami, dessen Minarett auch den Sturm der Jahrhunderte überlebte.⁹⁶ Zu dem Dschami eröffnete Haszan auch ein Mevlevi- Kloster, was auf enge Beziehungen zu Sarajevo hindeutet. Das wird auch dadurch untermauert, dass der Grundriss des Fünfkirchener Bethauses dem Sarajever Gázi Hüszrev Dschami sehr ähnelt. Haszan stammte auch aus dem Balkan, war mit dem oben genannten Ferhad Pascha verwandt, seine Heimat war

⁸⁸ Über das Leben von Kászim stehen heute ziemlich viele Daten zur Verfügung Neulich: Dávid Géza: Mohács-Pécs 16. századi bégjei...

⁸⁹ In den Ecken des Gebäudes sind die Steine, die aus den Wänden der Pfarrkirche übernommen worden sind, und noch heute zu sehen. Gosztonyi Gyula: A várostemplom építéstörténete. [Die Baugeschichte der Stadtkirche.] Pécs, é.n. 28.

⁹⁰ Fekete Lajos: Budapest a törökkorban. [Budapest in der Türkenzzeit.] Budapest, 1944. 322.

⁹¹ Dávid Géza: Kászim vojvoda. Bég és pasa [Kászim Voivoda. Beg und Pascha.].l. rész. In: Keletkutatás 1995. ösz. 64-65.

⁹² Fodor Pál: Egy pécsi származású török történetíró. [Ein türkischer Historiker Fünfkirchener Abstammung.] In: Pécs a törökcorban. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) szerkesztette: Szakály Ferenc - Vonyó József. Pécs, 1999. 114.

⁹³ Dávid Géza: Kászim pasa eszéki mecsetje, iskolája és fürdője. [Die Moschee, Schule und Bad von Kászim Pascha in Osijek.]

⁹⁴ Ger Győző: A pécsi Ferhád pasa dzsámi épületegyüttese és a Ferhád pasa mahalle. [Der Baukomplex des Dschami von Ferhád Pascha und Mahalle von Ferhád Pascha.] In: Műemlékvédelem 49. (2005/6) 350-356.

⁹⁵ Sudár Balázs: Megjegyzések a pécsi dzsámik történetéhez... (passim)

⁹⁶ Irgendwann in der Mitte des 17. Jahrhunderts, aber spätestens 1663.

Đakovo, also Diakovárv.⁹⁷ Sein Urgroßvater war Memi Pascha, der 1536 Đakovo eroberte, dessen Dschami wir schon erwähnten. Wenn wir in Betracht ziehen, dass der von Haszan gegründete Komplex direkt neben dem von dem Urgroßvater gebauten Dschami stand, dann kommen wir auf die Spur eines großen bosnischen Clans, dem die meisten Denkmäler aus der Türkenzzeit in Fünfkirchen zu verdanken ist. Die parallelen Baudenkämler aus Osijek Banjaluka, Đakovo bestätigen unsere Annahmen, dass Fünfkirchen nach der osmanischen Besatzung immer enger an die nordbalkanischen Gebiete anknüpfte. Von hier kamen die hier stationierten Soldaten, die einziehende Bevölkerung, die Kaufleute und Waren und mit ihnen die Eindrücke, die das Stadtbild von Fünfkirchen zu einem Balkanischen zauberten. Hinter dem Dschami sind heute immer noch zeitgenössische, türkische Grabstellen zu sehen. Diese balkanische Stimmung verstärkten die in der Stadt gebauten Brunnen, die organisch zu dem Bild der türkischen Städte gehörten. Solche Rinnleine (esme) Springbrunnen (sárdíván) und Brunnenhäuser (szebil) standen an mehreren Plätzen in der Stadt und einer von ihnen funktionierte ganz bis zu dem 20. Jahrhundert.⁹⁸

Während der Türkenherrschaft entwickelte sich die Stadt zu einem bedeutenden Wallfahrtssort. Hier befand sich nämlich die Grabstätte von Idrisz baba,⁹⁹ dem hoch verehrten Bektasi-Dervisch, und hier ruhte auch Nisándezsi Mehmed, der eine führende Persönlichkeit war und der eben während des Feldzuges im Jahre 1566 in der Stadt starb.¹⁰⁰ Zu der besonderen Ehre der Stadt Fünfkirchen trug auch die Annahme bei, dass laut der Tradition Platon, der von den Muslimen auch hochgeschätzte hellenische Philosoph, auch hier begraben sei. Der Grund dieses Gedankens konnte die Idee sein, dass der Ruf der Fünfkirchener Domkapitelschule den Eroberern auch bekannt war, und sie knüpften Platons Person an diese Akademie an.

Im 17. Jahrhundert funktionierten dank verschiedner Stiftungen in Fünfkirchen elf Mekteben und fünf Medresen. Die sind bedeutende Zahlen, weil in der Türkenherrschaft nur Buda (18), und Eger (Erlau) (17) desa en und wenn wir Sremska Mitrovica (Szávaszentdemeter)¹⁰¹ (12) hierher zählen können, mit mehr Schulen rühmen konnten. Dem zu verdanken könnten wir die Stadt als eines der bedeutendsten Bildungszentren der Türkenherrschaft bezeichnen, ähnlich seinem mittelalterlichen Zustand.

Neben den Schulen waren die Klöster noch bedeutend wichtige Bildungszentren. In den Klöstern lebenden Derwische können als eine Schicht betrachtet werden, die aus der Machtelite des osmanischen, geistigen Organs ausgeschlossen worden ist.¹⁰² In der Türkenherrschaft verbreiteten sich hier auch die Klöster der zur Askese neigenden Halweti Derwische und der Bektaschi. Die Halwetis, zum Teil als eine orthodoxe Sunnitengregation, zum Teil als ein Derwischorden auf dem Grenzgebiet, genossen die Unterstützung der Macht. So rivalisierten sie mit den Bektaschis und pflegten enge Beziehungen auch zu den Soldaten der Türkenherrschaft.¹⁰³ Interessan-

⁹⁷ Sudár Balázs: Ki volt Jakováli Haszan pasa? [Wer war Jakovali Haszan Pascha?] In: Pécsi Szemle 2006. tavasz 27-34.

⁹⁸ Gerő Győző: Közművek a magyarországi hódoltsági terület török városaiban. [Stadtwerke in den türkischen Städten des ungarischen Türkenherrschaftsgebiet.] In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerkesztette: Erdei Gyöngyi - Nagy Balázs. Budapest, é.n. 129-147.

⁹⁹ Idrisz Baba konnte ein Bektasi-Dervisch gewesen sein, der in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts in Fünfkirchen lebte. Der Historiker, Ibrahim Pecsevi kannte ihn persönlich und er hatte gute Beziehungen zu den hiesigen Soldaten. Seine Türbe wurde schnell zu einem Wallfahrtssort. Ágoston Gábor - Sudár Balázs: Gülbaba...45.

¹⁰⁰ Sudár Balázs: Megjegyzések a pécsi dzsámik történetéhez...61.

¹⁰¹ Heute ist Mitrovica auf dem Gebiet von Serbien.

¹⁰² Sudár Balázs: A Palatits-kódex török versgyűjteményei. Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban. Die türkischen Gedichtsammlungen des Palatits-Kodex. [Türkische Dichtung und Musik im 16. Jahrhundert in der Türkenherrschaft.] (Humanizmus és reformáció 29.) Budapest, 2005. 43.

¹⁰³ Sudár Balázs: A Palatits-kódex török versgyűjteményei. Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban...48.

terweise brauchte die Macht die Bektašchis auf diesem Gebiet auch sehr, weil sie die geduldigere Richtung des Islam vertraten, so fanden sie leichter Kontakte zu der hier lebenden Bevölkerung.¹⁰⁴ Neben ihren Klöstern ließen sie oft Schulen und Freiküchen betreiben, deshalb waren sie unter der Bevölkerung sehr populär.

Das bedeutendste Derwischkloster von Fünfkirchen wurde von dem schon bekannten Haszan Pascha für den Mevlevi- Orden gebaut.¹⁰⁵ Die Mevlevi Mönchen hatte eine ausgesprochen städtische Bildung. Auf dem Gebiet der Türkeneherrschaft war das die einzige, bekannte Mevleviha-ne, und dem zu verdanken war sie das Zentrum der mystischen Dichtung und persischer Bildung in der Türkeneherrschaft. Die Mevleviklöster, (sgn. Tekke oder Zaviye) gaben Zuflucht dem islamischen Mystizismus, der von der Orthodoxie abwich. Von den beinahe 100 Klöstern der Türkeneherrschaft gab es nur hier eine richtige Musikbildung, deshalb ist es sicher, dass Fünfkirchen auch eines der Zentren des Musiklebens und Musikunterrichts war.¹⁰⁶ Die öffentlichen Religionsausübungen von den Derwischgemeinden, die mit Tanz und Musik verbunden waren, zogen die Mengen an und das war das einzige Forum, wo die Gläubiger den Musikunterricht, die mystische Dichtung oder die Sprache der Dichtung, also das Persische kennen lernen konnten.¹⁰⁷ Der Orden war eine interessante Erscheinung der Stadt, seine Wirkung reichte auf das ganze Transdanubien aus, wo viel mehr Menschen persisch sprachen, als auf den anderen Gebieten der Türkeneherrschaft.

Als Zusammenfassung von diesem Referat lässt sich feststellen, dass sich das Stadtbild während der Jahrzehnte der türkischen Eroberung wesentlich veränderte. Einige der sakralen Gebäude, die die Raumstruktur bestimmten, wurden zerstört, andere wurden an ihrer Stelle gebaut. Die Kirchen, die vor dem Verfall gerettet worden waren, wurden nach den Erwartungen der neuen Herren der Stadt bedeutend umgebaut. Obwohl das Straßennetz von Fünfkirchen geblieben war, spiegelte sich in dem Straßenbild eine spezielle, balkanische Lebensweise zurück. Aus dem Mittelalter blieben meistens die Rahmen des Stadtlebens übrig, weil die einziehenden Türken zwischen den Stadtmauern blieben und sie bildeten außer dem Gebiet an den Stadtherren, keine neuen muslimischen Randstädte aus. Die bisher völlig nach europäischer Norm gebaute Stadt begann immer mehr wegen der familiären Beziehungen der Bauherren, den nordbalkanischen Großstädten zu ähneln. Die Ebenbilder der Neubauten finden wir nicht in Wien oder Buda, sondern in Osijek, Mitrivica oder Banjaluka. Am Ende des Spätmittelalters schwärmen die Reisenden in Fünfkirchen über eine Vielzahl von christlichen kirchlichen Gebäuden, aber nach hundert Jahren schrieben die dort Verkehrenden über eine der an türkischen, kirchlichen Gebäuden reichsten Stadt der Türkeneherrschaft. Mit all diesen Gegebenheiten entwickelte sich Fünfkirchen zu einem der buntesten, abwechslungsreichsten Zentren der ungarischen Städte, die nicht mehr nur eine wichtige Station der ost-westlichen Beziehungen war, sondern ein Vermittler der aus dem Herzen des Nordbalkans stammenden kulturellen Wirkungen, oder eben umgekehrt. Im Hintergrund dieser tief wirkenden, das Stadtbild umstaltenden Veränderung stand die neue Bevölkerung, die in der Türkeneherrschaft aus Syrmien, Slawonien, Serbien und Bosnien nach Fünfkirchen einzog und ihre Bildung, Beziehungen, Bräuche mitbrachte, und Dank alle dem nicht nur das Stadtbild, sondern auch deren Gesellschaft und Wirtschaft mit neuen Elementen bereicherte.

¹⁰⁴ Ágoston Gábor - Sudár Balázs: *Gül baba...* 41.

¹⁰⁵ Das balkanische Zentrum der Mevlevis war in Sarajevo, was ernsthafte bosnische Beziehungen annahm, besonders, wenn wir noch dazunehmen, dass das Dschami von Haszan Pascha ein verkleinertes Ebenbild von em Dschami von Hüszrev Beg in Sarajevo.

¹⁰⁶ Sudár Balázs: *Palatios-kódex...* 104.

¹⁰⁷ Ágoston Gábor: *Muszlim oktatás és nevelés a török hódoltságban...* 48.

Die Kraft der zahlenmäßig geringen christlichen Ureinwohner zeigte sich aber dadurch, dass nach der Zurückeroberung der Stadt 1686 die muslimische Welt schnell unterging. Die Wurzellosigkeit der Eroberer wird auch dadurch gezeigt, dass das Netz der ungarischen Gesellschaft viel stärker als das der Balkanischen war, weil sie sogar in 150 Jahren von dem Osmanischen Reich nicht zugrunde gemacht werden konnte. Alldem ist es zu verdanken, dass Fünfkirchen mit den von den Eroberern hinterlassenen wunderbaren Baudenkmälern den verehrenden Titel, Kultuhauptstadt Europas gewinnen konnte.

SAŽETAK

Tijekom 145-godišnje turske vladavine Pečuh se obogatio brojnim zgradama s istočnjačkom kulturom i tako predstavlja most između kršćanske i muslimanske kulture. Dugogodišnja turska vladavina nije unazadila razvoj grada. Pečuh je ostao najznačajniji grad južnog Zadunavlja. Razvio je dobre odnose na nekoliko razina jer je postao jedna od krajnjih točaka trgovine s Balkanom. Postoji mnogo sličnosti i dodirnih točaka s Osijekom i Banja Lukom jer su se graditelji u sva tri grada međusobno dogovarali. Nastanilo se nekoliko derviških skupina, a Pečuh je bio kulturni i prosvjetni centar u regiji. Zbog kršćanskog opstanka, odnosno isusovačkih misija formirao se zanimljiv suživot između različitih religija. Do kraja 17. stoljeća Pečuh je više izgledao kao slavonski ili balkanski grad, nego kao grad koji se vratio u ruke kršćana.

DIE PFARRER UND DIE REKATHOLISIERUNG IN SÜDTRANS DANUBIEN NACH DER OSMANENZEIT

PRIESTS AND RECATHOLICISATION IN SOUTH TRANSDANUBIA AFTER THE OTTOMAN RULE

Zoltán Gőzsy

Pécsi Tudományegyetem
Rókus u. 2.
Pécs 7624
Magyarország/Mađarska

Primljeno / Received: 12. 1. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10. 2008.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK / UDC 262.2 (495.5)

ZUSAMMENFASSUNG

Im Beitrag wird untersucht, wie sich die Reorganisierung des Institutionsgefüges der katholischen Kirche auf der unteren Ebene gestaltete, ferner geht es um die Möglichkeiten und Rahmenbedingungen der Katholisierung, beziehungsweise Rekatholisierung in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Es wird dargestellt, inwieweit die katholischen Pfarreien, beziehungsweise einzelne Pfarrer eine integrierende Rolle spielten. In der Konsolidierung der katholischen Kirche spielten die Beschlüsse des Tridentinum eine wichtige Rolle, und bildeten deren Fundament (Prinzip der Residentia, Prinzip der Visitatio). Die Neuorganisierung der Bistümer, insbesondere die Kirchenbesuche (visitationes) verursachten zahlreiche Konflikte zwischen den Bistümern Zagreb, Veszprém und Fünfkirchen. Der Beitrag zählt die Probleme um die Organisierung der Pfarreien auf. Die in Südtransdanubien ein Amt übernehmenden Pfarrer mussten vielen Erwartungen genügen, diese Erwartungen wurden seitens der Kirche, der Grundherren, der Gläubigen formuliert. Das gemeinsame Interesse von ihnen war es, einen geeigneten Pfarrer in die Ortschaft zu holen, der zufriedenstellend seine Pfarrarbeit leistet. Ihr Ziel war es, dass der Priester die ethnisch und konfessional heterogene Bevölkerung homogenisiert und integriert. Gerade aus diesen Gründen spielten in dieser Region bei der Auswahl eines Pfarrers mehrere Aspekte eine Rolle. Der Beitrag legt besonderes Gewicht auf die Darstellung der Pfarrer, die aus Kroatien in die kroatisch bewohnten Gemeinden der Komitate Somogy, Baranya und Zala kamen.

Schlüsselwörter: Diözese Fünfkirchen, Diözese Wesprim, Diözese Zagreb, die Komitaten Baranya, Somogy, Tolna, Institutionen der katholischen Kirche, die Kirchenverwaltung, der Pfarramt, der Pfarrer, das Priesterseminar, die Religionspolitik, Der Konfessionalismus, die Konsolidation die Reorganisation, die Sprachkompetenz, die südtransdanubische Region, das Tridentinum, die Visitationen (Canonicae Visitationes), der Franziskanerorden, die deutsche, kroatische, ungarische Bevölkerung, die deutsche, kroatische, ungarische Gemeinde.

Key words: Bishopric of Pécs, Bishopric of Veszprém, Bishopric of Zagreb, Baranya county, Somogy county, Tolna county, institutions of the Roman Catholic Church, parishes, priests, priest training, church policy, confessionalism, consolidation, reorganisation, language competence, South Transdanubia, Tridentinum, visitation (parish visitation records), Franciscan order, German, Croatian and Hungarian population; German, Croatian and Hungarian communities

In der vorliegenden Studie geht es um die integrative Tätigkeit der katholischen Pfarrämter und der einzelnen Pfarrer bzw. um die Möglichkeiten und Rahmenbedingungen der Katholisierung bzw. Rekatholisierung in Südtransdanubien in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Es werden auch die Ursachen jenes Phänomens untersucht, infolge dessen in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts in der südtransdanubischen Region sowohl die Anzahl der Pfarrämter, als auch der Anteil der Katholiken bedeutend angewachsen ist. Meiner Untersuchungen liegen in erster Linie die Protokolle der Visitationen (*Canonicae Visitationes*),¹ und die Kirchenuntersuchungen der Komitate, bzw. der Diözesen (*Inquisitiones Ecclesiastici*) zugrunde.²

Die meisten Pfarrämter im Komitat Schomodei (ung. Somogy) gehörten zur Diözese Wesprim (ung. Veszprém), und die in den Komitaten Tolnau (ung. Tolna) und Branau (ung. Baranya) zur Diözese Fünfkirchen (ung. Pécs). Der Verfall und die Auflösung der Institutionen der katholischen Kirche begann bereits vor der osmanischen Eroberung.³ Dieser Prozess erreichte unter der türkischen Besatzung seinen Höhepunkt. Die Ära der osmanischen Okkupation verursachte in den Einrichtungen der katholischen Kirche Südtransdanubiens enorme Schäden. In den zum Oberdekanat Schomodei gehörenden 10 Dekanatsbezirken waren 188, bzw. 189 Pfarrämter tätig, von denen kein einziges die Zeit der Eroberung überstand.⁴ Die Klöster, die im religiösen Leben des Komitats eine immense Rolle spielten, sind auch untergangen.⁵

Die katholische Konfession verschwand jedoch nicht gänzlich aus dem Komitat, mehrere Dörfer blieben im 16-17. Jahrhundert dem Katholizismus treu, und die Quellen berichten auch über bedeutendere katholische Siedlungsgebiete. Problematisch war allerdings, dass sie über keinen Pfarrer verfügten.⁶ Seit den 1620er Jahren sind Angaben vorhanden die bestätigen, dass das religiöse Leben der Schomodei und der Branau durch Missionen der Franziskanerpriester bzw. der Jesuiten gefördert wurde. Die Bistümer Wesprim und Fünfkirchen gewährten den Katholiken der Region zu jener Zeit weder materielle, noch religiöse Unterstützung. Bis zu den Rückeroblungskriegen waren es lediglich die Jesuiten, die ihnen Pastoraldienst leisteten.⁷

Die Reorganisierung der kirchlichen Institutionen nach der Zeit der osmanischen Eroberung erfolgte am Ende des 17., bzw. in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts. Pál Széchényi gab sein Amt als Bischof von Fünfkirchen auf, und war ab dem 26. April 1687 als Bischof von Wesprim tätig.⁸ Bis zu seinem Tode im Jahre 1710 legte er einen großen Wert auf die Neuorganisie-

¹ Bezuglich der Diözese Fünfkirchen siehe: Zoltán Gózsdy-Szabolcs Varga: 1738-42 között készült egyházlátogatási jegyzőkönyv [Protokolle der Visitation 1738-1742.] (in Vorbereitung); bezüglich der Diözese Wesprim siehe: Pfeiffer, János: A Veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554-1760). [Die ältesten Visitationen der Diözese Wesprim (1554-1760).] A Veszprémi egyházmegye múltjából 10. [Aus der Vergangenheit der Diözese Wesprim 10.] Veszprém, 1947.

² Komitatsarchiv der Branau (BML) IV. 1. f. 3. [Akten der Adelsversammlung des Komitats Branau und deren Subkommission]; Gerichtliche Untersuchungen (Inquisitiones); Komitatsarchiv der Schomodei (SML) IV. 10. bb. [Akten des Gerichtsstuhls (Sedria) des Komitat Schomodei, 1488-1848 (1855)] Gerichtliche Untersuchungen (Inquisitiones), 1654-1848. 60. Bündel. 1715-1784. ohne Signatur.; Erzbischöfliches Archiv Wesprim. Miscellanea (diverse Akten) 14. a. Inquisitio Comitatus Simighiensis intuitu Acatholicorum, 1721.

³ Molnár, Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. [Die katholische Kirche im eroberten Transdanubien.] (METEM Bücher 44.) Bp., 2003. 141. (des Weiteren: Molnár 2003.)

⁴ Das Pfarramtregister der Diözese Wesprim aus dem Jahre 1550 berichtet über die 188 einstigen Pfarrämter des Oberdekanats Schomodei bereits in Vergangenheitsform. Molnár 2003. 141.

⁵ Namensregister der Pfarrer der Diözese Wesprim. Veszprém, 1975. 16. (des Weiteren: Veszprémi 1975.)

⁶ Molnár 2003. 141-142.

⁷ Vgl. Molnár 2003. 147.

⁸ Am 24. November 1687 erhielt er auch die päpstliche Bestätigung. Pfeiffer, János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950) püspökei, kanonokjai, papjai. [Historisches Namensregister der Diözese Wesprim (1630-1950) ihre Bischöfe, Kanoniker, Pfarrer.] (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.) München, 1987. 59. (des Weiteren: Pfeiffer, 1987.)

rung der Pfarrämter in der Schomodei.⁹ Sein Nachfolger Otto Volkra wurde am 28. Mai 1710 vom Joseph I. ernannt.¹⁰ Der neue Bischof engagierte sich sehr für die Rückgewinnung der verlorenen Pfarrämter, für die Wiederbelebung der inaktiven Pfarreien sowie für den Schutz der Güter der Diözese.¹¹ Bezeichnend für den Eifer des Bischofs ist, dass er in seiner zehnjährigen Amtszeit alleine in der Schomodei 18 Pfarrämter gründen und 11 Kirchen erbauen ließ.¹² Der Bischof ließ sich bereits vom Anfang des Jahrhunderts an durch seinen Gutsverwalter (*Episcopi bonorum provisor*) auf den Komitatsversammlungen vertreten.¹³

Ähnliche Tendenzen kann man auch am Ende des 17. Jahrhunderts nach den Rückeroberungskriegen, sowie nach dem Rákóczi-Aufstand in der Diözese Fünfkirchen feststellen. Bischof Radanay wandte sich sehr intensiv der Bekehrung der Nichtkatholiken zu. Im letzten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts spielten bei der Katholisierung die Jesuiten eine wichtige Rolle, wobei sie in erster Linie aus den unitarischen (in den Quellen: arianisch) Gemeinden des Komitats Branau neue Gläubigen in größerer Zahl erwarben. Während dessen war die Reorganisierung des katholischen Institutionennetzwerks auf dem Gebiet des Bistums weniger erfolgreich, nach dem Tode von Radanay betrug die Zahl der Pfarrämter - die Stadt Fünkirchen nicht einberechnet - kaum höher als zehn.¹⁴ Unter diesen Umständen erschien der Rundbrief des neuen Bischofs, Vilmos Nesselrode, in dem er die Geistlichen des Bistums zur Diözesansynode einlud.¹⁵ In der Renovierung der zerstörten Kirchen, in der Administration der Pfarrämter, in der Frage der Seelsorge kamen so viele Probleme zum Vorschein, dass der Klerus diese unter Leitung des Bischofs im Rahmen einer Diözesansynode klären musste.¹⁶ Die im Jahre 1714 abgehaltene Synode war im Leben der Diözese auch in jener Hinsicht wichtig, dass die Pfarrämter, die Pfarrer und sowohl die intakten als auch die zerstörten Kirchen aufgelistet und ermessen wurden. Laut Inventur gab es damals im Bistum 23 Pfarrämter, 144 Filialkirchen, 28 weltliche Pfarrer, Mönche, sowie 7 Lizenziaten. Aufgrund dieser Bestandaufnahme wurde die Strategie der Diözese erarbeitet, in der festgelegt wurde welche Pfarrämter renoviert, bzw. wo neue aufgestellt werden müssen.

⁹ Er ließ mehr als 10 Pfarrämter reorganisieren. Veszprémi 1975. 35.

¹⁰ Pfeiffer 1987. 62. Über Volkra vgl.: Körmendy, József: Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága 1665-1720. [Das Leben und Wirken des Wesprimer Bischofs Graf Otto Volkra 1665-1720.] Veszprém, 1995.

¹¹ 1718 protestierten die Dörfer Kötcse und Patca bei der Komitatsversammlung Schomdei gegen die Enteignung der bischöflichen Güter. Pfeiffer 1987. 63-64.; SML, Komitatsprotocolle. 1658-1728. 577-581, 865-869.

¹² Pfeiffer 1987. 63; Veszprémi, 1975. 36-40. Die wachsende Bevölkerung in den Gemeinden der rückeroberten Gebieten errichtete einfache Holzkirchen zwecks Abhaltung der heiligen Messen bzw. Gottesdienste. Gárdonyi, Máté: A katolikus egyház a XVIII. században. [Die katholische Kirche im 18. Jahrhundert.] In: Nagyatád monográfiája I. [Monographie von Nagyatád I.] Hg.: Bősze, Sándor. Nagyatád, 2001. (des Weiteren: Gárdonyi 2001.) 172.; Körmendy, József: Fa- és sövénytemplomok a Veszprémi Egyházmegye területén a XVIII. században. [Holz- und Buschkirchen auf dem Gebiet der Diözese Wesprim im 18. Jahrhundert.] In Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 10. [Mitteilungen der Museen des Komitats Wesprim. 10.] 53-78.

¹³ SML, Komitatsprotocolle. 1658-1728. 868-869.

¹⁴ Grundlegende Fachliteratur über Radanay: Babics, András: Radanay Mátyás pécsi püspök kinevezése. [Ernennung von Mátyás Radanay zum Bischof von Fünfkirchen.] Regnum 2. (1937) 187-205; Fricsy, Ádám: A török utáni els pécsi püspök, Radanay Mátyás Ignác. [Mátyás Ignác Radanay, erster Bischof von Fünfkirchen nach den Türken.] In Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. I. [Beiträge zur Geschichte der Diözese Fünfkirchen I.] Hg.: Fricsy, Ádám. Pécs, 1983. 115-130.

¹⁵ Merényi, Ferenc: Domsics Mátyás egyházlátogatása (Canonica Visitatio) Baranyában 1729-ben. [Der Kirchenbesuch (canonica visitatio) von Mátyás Domsics in der Branau 1729.] Pécs, 1939. Pécs, 1939. (des Weiteren: Merényi, 1939.) 10-11.

¹⁶ »... Ecclesiarum passim dirutarum reparazione, verum etiam multoque magis in debita Parochiarum administratione cura animarum, ac Parochorum necessaria provisione adeo disturbata ac confusa esse videatur« Pécsi Püspöki Levéltár (PPL.) [Bischöfliches Archiv Fünkirchen]. Kapitelarchiv. Fasc. CLIV:15. Der lateinische Text zitiert nach Josephus Koller: Historia Episcopatus Quinquecclesiensis. VII. 220.

Damit die ungarischen Diözesen wieder tatsächlich funktionieren können, musste man sie neu organisieren.¹⁷ In der Konsolidierung der katholischen Kirche spielten die Beschlüsse des Tridentinum eine wichtige Rolle, und bildeten deren Fundament.¹⁸ Zum einen musste das »Residenz-Prinzip« (Residenzprinzip) zur Geltung kommen, was im Falle des hohen Klerus - im Sinne der ursprünglichen Bedeutung des Wortes - die Rückkehr in den alten Bischofssitz, von Seiten der niederen Geistlichkeit die Inbesitznahme der Pfarrämter bedeutete. Andererseits musste man auch Priesterseminare aufstellen, denn zur Behebung des Priestermangels waren im Bistum qualifizierte Pfarrer notwendig. Das »Visitatio-Prinzip« (Visitationssprinzip) musste auch zur Geltung gebracht werden. Die Leiter der Diözese mussten in erster Linie die Konsolidierung des kirchlichen Lebens, bzw. den Wirkungsgradus der Katholisierung kontrollieren.

Die Neuorganisierung der Bistümer begann selbstverständlich mit der Grenzziehung und der Klärung der Frage der Rechtshoheit, diese zogen jedoch zahlreiche Kontroversen und Konflikte nach sich. In den Neoacquistica-Gebieten generierten die Visitationen Rechts- und Zuständigkeitskonflikte. Das war darauf zurückzuführen, dass während der Osmanenherrschaft die Grenzen der Diözesen verschwanden beziehungsweise die einzelnen Bistümer ihr Gebiet auf Kosten der anderen erweiterten. Die Bischöfe von Zagreb/Agram führten im 17. Jahrhundert im Süden der südtransdanubischen Komitate Visitationen durch. Nach 1686 betrieben neben den kroatischen Franziskanern auch Diözesanpriester aus Zagreb/Agram Seelsorge, und wegen des einst zur Diözese Fünfkirchen gehörenden Komitat Pozsega stritten die Missionsbistümer Zagreb/Agram und Belgrad. Nach den Rückeroberungskriegen mussten also die genauen Grenzen festgelegt werden, d.h. auf welche Pfarrämter sich die Kompetenz des Wesprimer bzw. des Fünfkirchner Bischofs erstreckt. Denn dies war bei weitem nicht eindeutig.¹⁹ Der Bischof von Zagreb hob lange Zeit Anspruch darauf, Visitationen in den südlichen Gebieten der Komitate Schomodei und Zala durchzuführen. Ab den 1730er Jahren ergaben sich dadurch immer mehrere Konflikte zwischen dem Bischof von Zagreb beziehungsweise den Bischöfen von Wesprim und Fünkirchen. Am Ende der 1720er Jahre festigten sich die Besitzverhältnisse auch im Drau-Gebiet, und man begann auch mit dem Ausbau der kirchlichen Infrastruktur.

Die Bischöfe von Wesprim und Fünkirchen legten vor allem deshalb einen großen Wert auf die Neuorganisierung, Gründung und Förderung der südtransdanubischen Pfarrämter, besonders an die im Drau-Gebiet, weil sie dadurch gleichzeitig an zwei Fronten Siege verbuchen konnten. Einerseits gelang es ihnen den katholischen Glauben in einer größtenteils von Protestanten bewohnten Region zu festigen, andererseits konnte der Bischof von Wesprim seinen Rechtsanspruch und seinen Machtstatus gegenüber der Diözese von Zagreb demonstrieren. Im ersten Viertel des 18. Jahrhunderts wurden die katholischen Pfarrämter in den größeren, und daher strategisch wichtigen protestantischen Siedlungen an der Drau, wie in Csurgó, Berzence, Babócsa, Lakócsa, Nagybajom, beziehungsweise in Szigetvár organisiert.²⁰

Beide Bischöfe erhoben Anspruch auf Visitationen in Südtransdanubien. Der Bischof von Wesprim berief sich dabei auf die bei der mittelalterlichen Gründung festgelegten Grenzen der Diö-

¹⁷ Zur Neuorganisierung der katholischen Kirche siehe neulich: Joachim Bahlcke: Ungarischer Episcopat und Österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790). Stuttgart, 2005. 44-64.

¹⁸ Grundlegendes Werk zum Konzil von Trient: Hubert Jedin: Geschichte des Konzils von Trient. I-IV. Freiburg, 1949-197; in ungarischer Sprache: Gárdonyi, Máté: A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában. [Reform des priesterlichen Lebens zur Zeit des Konzils von Trient.] Budapest, 2001.

¹⁹ Volkra reichte 1717 ein Memorandum bezüglich der Grenzen der Diözese Wesprim beim Kaiser ein. Pfeiffer 1987. 63.

²⁰ Csököly (reorganisiert 1718), Babócsa (gegründet 1723), Nagyatád (gegründet 1720), Berzence (reorganisiert 1708), Csurgó (gegründet 1722), sowie das in zum Bistum Fünkirchen gehörende Lakócsa (gegründet 1717).

zese, der Bischof von Zagreb auf die sich herausgebildete Praxis (*usus*), sowie auf die in diesem Gebiet in großer Anzahl lebende kroatische Bevölkerung. Solange die Bischöfe das Schicksal der Pfarrämter an der Drau mit großer Aufmerksamkeit verfolgten, war hier die Fluktuation der Pfarrer viel größer. Das Moorgebiet, die zerstreut liegenden Pfarrämter waren den Priestern recht unbehaglich, vor allem denen, die an etwas andere Umstände gewohnt waren. Nicht von ungefähr bat der aus Dalmatien stammende und für die Gemeinde Lakócsa zuständige Mazurani, ihn ins Bistum Syrmien zu versetzen, weil er dort mit etwas bequemerem Amt rechnete.²¹ Wegen der geringen Anzahl der Pfarrämter war der Besuch der Filialkirchen auch eine große Belastung für die Priester. Darunter litt des Öfteren die Qualität ihrer Arbeit.

Der Amtsnachfolger des Bischofs von Wesprim Otto Volkra, Ádám Acsády führte 1734 in Kanizsa eine Visitation durch, genau so wie der Bischof von Zagreb. Die Gemeinde Nagyatád in der Schomodei zeigt exemplarisch die Tendenzen, sowie die Ursachen der Konflikte. Der Gründherr, Ignác Ferenc Czindery (zugleich der Vizegespan des Komitats Varasd) organisierte 1722 in der von Kroaten und Ungarn bewohnten Gemeinde das Pfarramt. Als Schirmherr beauftragte er mit dem Pfarrdienst die kroatischen Priester der Diözese Zagreb. Später aber wollte er anstelle der lediglich das Kroatische beherrschenden weltlichen Priester, sowohl kroatisch-, als auch ungarischsprechende, im Kreise der Gläubigen mehr akzeptierte Mönche mit der Leitung des Pfarramtes beauftragen.²² 1731 bat er im Einvernehmen mit dem Wesprimer Bischof das Kanizsaer Zentrum der slawonischen Ordensprovinz der Franziskaner, die nach dem Heiligen Ladislau benannt ist, um Mönche nach Nagyatád zu schicken. Seine Entscheidung war von rationalem Besitzpolitischem Prinzip geleitet; in der allmählich Ungarisch werdenden Gemeinde wollte er der ganzen Bevölkerung das entsprechende religiöse Leben sichern.

Die aus Kanizsa, dem ungarischen Zentrum der slawonischen Franziskaner-Ordensprovinz kommenden Franziskaner, die ihr eigentliches Zentrum in Agram hatten, wollten die weiteren Visitationsen aus Kroatien verhindern. Die weltlichen Priester aus der Diözese Zagreb beklagten sich jedoch des Öfteren darüber, dass die ungarischen Mönche weder bei der Rekatholisierung, noch bei der Gestaltung der entsprechenden Kirchenordnung effektiv genug seien. Der Konflikt erreichte 1745 seinen Höhepunkt, als Adam Patachich, der Kanoniker von Zagreb die Kirche von Nagyatád nicht betreten durfte. Patachich ließ daraufhin das Schloss und den Tabernakel aufbrechen, welchen er auch mitnehmen wollte. Die Mönche verhinderten dieses, und jagten die Delegation aus Zagreb fort. Das Problem wurde vom Bischof von Wesprim Márton Padányi Bíró - der eine sehr entschlossene Kirchenpolitik betrieb - gelöst, der die südtransdanubischen Ambitionen des Zagraber Bischofs dadurch kompensierte, dass er Rechtsanspruch auf das zum Bistum von Zagreb gehörende Mur-Gebiet erhob. Der Streit wurde 1754 durch einen Kompromiss beigelegt, jeder blieb hinter den mittelalterlichen Diözesengrenzen, und Márton Padányi Bíró machte an dem Pfarramt einen demonstrativen Kirchenbesuch.

In der Diözese Fünfkirchen verordnete der Bischof Nesselrode 1720 eine Visitation, die im folgenden Jahr vom Domkanoniker Imre Bohuss durchgeführt wurde. Acht Jahre später verordnete der Bischof eine erneute Visitation, um über das sich entwickelnde, aber nach wie vor mit zahlreichen Problemen kämpfende Bistum ein genaueres Bild zu bekommen. Diese wurde vom

²¹ Die 30 Sept. 1751. exponit officio vicariali se parochiam Lakocsensem propter difficilem administrationem in dissitis filialibus per loca paludinosa amplius tenere haud posse. Recensio universi cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis [...] / per Josephum Brüsztle. 1-4. kötet. Pécs, 1874-1880. (des Weiteren: Brüsztle), II. 500.

²² *Varii idiomatici populo ut illyrico videlicet et ungarico.* P. Takács J. Ince O. F. M. - Pfeiffer János: Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17-18. században 1-2. kötet. Pápa - Zalaegerszeg, 2001. (des Weiteren: Takács-Pfeiffer), 3; Gárdonyi, 2001. 173.

Kanoniker Mátyás Domsics durchgeführt.²³ In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts erfolgte noch ein Kirchenbesuch zwischen 1738 und 1742.²⁴

Das Residenzprinzip, das auf dem Konzil von Trident verkündet wurde, bedeutete auf der unteren Ebene die Organisierung von Pfarrämtern und die Anstellung von Priestern. In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts und am Anfang des 18. Jahrhunderts war die Anzahl der besetzten Pfarrämter in Südtransdanubien jedoch außerordentlich niedrig. Geeignete Pfarrer in den Gemeinden, die die ihre priesterlichen Aufgaben pflichtbewußt versehen, standen sowohl im Interesse des Staates, als auch der Kirche, des Grundherrn und der Gläubigen. Das Ziel des Staates, der Kirche und im Allgemeinen auch das des Grundherrn war ferner, dass der Priester die ethnisch und konfessional heterogene Bevölkerung homogenisiert und integriert. Gerade aus diesen Gründen spielten in dieser Region bei der Auswahl eines Pfarrers mehrere Aspekte eine Rolle. Am Anfang des Jahrhunderts wurden infolge des Pristermangels von Grudherren, die das religiöse Leben für wichtig hielten, Lizentiaten angestellt, die mit der Leitung der Gemeinde beauftragt wurden.

Der Grundherr erwartete vom Priester, dass er mit dem Ausbau der entsprechenden Infrastruktur, mit fleißiger Arbeit zum friedlichen Leben der Gemeinde, zum Prosperieren und zur Entwicklung beiträgt. Die Vorsteher der Diözese forderten von im die Vertiefung des religiösen Lebens, die Verbreitung des katholischen Glaubens, sowie die Bekehrung der Andersgläubigen zum Katholizismus.

Es wurde zum Ziel gesetzt, dass die Pfarrer sich möglichst lange an einem Ort aufhalten sollen, wodurch man die Fluktuation - je nach Möglichkeit - reduzieren wollte. In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts gab es bereits Priester mit langen Amtszeiten. Bei solchen Fällen betonen die Quellen stets die Geeignetheit und die positiven Eigenschaften des Pfarrers.²⁵

Die Ortsgebundenheit der Pfarrer wurde auch in der Hinsicht betont, dass sie sich möglichst regelmäßig und intensiv an ihren Dienstorten aufhalten sollen. Laut Standpunkt der Bischöfe benötigten die Gläubigen die tägliche Präsenz ihrer Priester. Márton Padányi Bíró genehmigte dem Pfarrer Franz Littenberger zum Beispiel nicht die geplante Heimreise nach Deutschland, um es zu vermeiden, dass seine Gläubigen für die anstehende Fastenzeit ohne Seelsorge bleiben.²⁶

Gleichzeitig kam es auch vor, dass geeignete Pfarrer in solche Gemeinden oder Regionen versetzt wurden, wo die bisherige Tätigkeit der Kirche weniger erfolgreich war. Diese Priester bewegten sich nicht nur innerhalb einer Diözese. Sowohl der Grundherr, als auch der Bischof konnte diese Geistlichen versetzen. Ein Grund für die Mobilität zwischen den Bistümern konnte jedoch die Utauglichkeit sein. Pfarrer wurden im ersten Viertel des Jahrhunderts wegen Mangelhaftigkeiten, negativer Meinungsäußerungen aus ihren Ämtern bzw. von ihre Dienstorten entlassen, dieselben wurden aber in andere Diözesen aufgenommen, teils aus großem Priestermangel, teils aus nicht eindeutig geklärtem Entlassungsgrund.

²³ Die erste Visitation führte der Domkanoniker Imre Bohuss 1721 durch, die Protokolle sind jedoch nicht mehr vorhanden. Diese Daten verwenden Mihály Haas, Josephus Koller und Josephus Brüsztle. Haas, Mihály: Baranya földirati, statisticai és történeti tekintetben. [Die Brana hinsichtlich ihrer Geographie, Statistik und Geschichte.] Pécs, 1845. Die erste vollständige Visitation ist aus 1729, deren sich auf die Brana beziehende Teile von Ferenc Merényi frei übersetzt und veröffentlicht wurden. Merényi, 1939.

²⁴ Protokoll der Visitation 1738-42 der Diözese Fünfkirchen. Visitatio Parochorum diocesis Quinque Ecclesiensis in inclito Comitatu Baranyensi 1738 Deo auspice inchoata. Die Veröffentlichung der Visitation 1738-1742 ist in Vorbereitung im Institut für Kirchengeschichte Pécs/Fünfkirchen von Zoltán Gózsdy und Szabolcs Varga. (des Weiteren: Can. Vis. 1738-1742.)

²⁵ z.B. Józef Gergely Fekete, der länger als 30 Jahre in Várpalota tätig war (»plebanus fidelissimus«). Pfeiffer, 1987. 402.

²⁶ Pfeiffer, 1987. 679.

Der 1689 in Fünfkirchen geborene János Keresztes studierte in Nagyszombat und Raab (ung. Győr). Er diente an mehreren Pfarrämtern der Diözese Wesprim, und hatte diese sehr häufig gewechselt. In Gölle, in der Schomodei wurde er seiner Kommende beraubt und aus der Diözese entlassen.²⁷ Danach kam er ins Bistum Fünfkirchen, wo er in Sumony und Mindszent tätig war, aber in den Gemeinden war man mit ihm auch unzufrieden. Wegen diverser Probleme hat man ihn auf Pilgerfahrt auf den Jakobsweg geschickt, und aus der Diözese Fünfkirchen entlassen. Nach der Wallfahrt kam er ins Bistum Wesprim zurück, wo er wiederum an mehreren Orten als Pfarrer diente, bis er 1747 selber um seine Entlassung bat.²⁸

Die Versetzungsabsichten der Bischöfe verließen jedoch nicht immer im vollen Einvernehmen. Es gab Fälle, dass eine Gemeinde die Versetzung des gewohnten und akzeptierten Pfarrers nicht guthieß, bzw. dass der Pfarrer seinen designierten Dienstort nicht annahm. Gegen den Südtiroler Wilhelm Federspiel, der in Werischwarz (ung. Pilisvörösvár), Großnaarad (ung. Nagynyárád) und in Hedjeß (ung. Hódmezővásárhely) Pfarrer war, wurde vom Fünfkirchner Bischof deshalb ein Untersuchungsverfahren eingeleitet, weil er seine Versetzung nach Marok (ung. Márók) nicht zu akzeptieren bereit war. Schließlich verließ Federspiel die Diözese und ging ins Bistum Raab bzw. Csanád.²⁹

Beim Wechsel der Pfarrämter und der Diözese spielten aber auch andere Gründe und Gesichtspunkte eine Rolle. Igal in der Schomodei wurde wegen der konfessionellen Konflikte während des Rákóczi-Aufstandes am Anfang des 18. Jahrhunderts sogar von zwei Pfarrern verlassen.³⁰ András Kazó war zwischen 1701 und 1706 Pfarrer in Igal, er beanstandete, dass weder die Gläubigen, noch der Grundherr bereit waren, einen Beitrag zum Aufbau des Pfarrhauses zu leisten. Deshalb verlegte er seinen Sitz nach Szentkirály, das sich im Bistum Fünfkirchen befindet, und in der Nähe der Komitatsstadt liegt, und wurde zum ersten Priester der Gemeinde nach der Befreiung.³¹ Interessanterweise verließ der Amtsvorgänger von Kazó, Benedek Tokay auch die Pfarrei von Igal. Tokay flüchtete vor den Unruhen des Rákóczi-Aufstandes, und suchte Zuflucht in der Diözese Fünfkirchen, wo er sich lange Zeit am Pfarramt von Hosszúhetény aufhielt.³² Auf Vorschlag von Kazó übernahm er nach der Abdankung dessen die Leitung der Pfarrei Szentkirály.³³ Diese Beispiele machen es deutlich, dass zu Beginn des 18. Jahrhunderts in manchen Fällen wegen Priestermangels und ungeordneter Verhältnisse in der kirchlichen Infrastruktur die Pfarrer über größeren Freiraum verfügten. Der aus Dalmatien stammende Anton Gesich ging aus Angst vor Banditen vom Pfarramt Beremend in seine Heimat zurück.³⁴

Unmittelbar vor dem, bzw. während des Rákóczi-Aufstandes kam es öfters vor, dass katholische Pfarrer insultiert wurden. In erster Linie sind uns die Beschwerden der Priester am Platten-

²⁷ Brüsztle benutzt den Terminus 'Vertreibung' (*eliminavit*). Brüsztle, II. 710.

²⁸ Pfeiffer, 1987. 586.

²⁹ Brüsztle, II. 963; Pfeiffer, 1987. 399.

³⁰ Diesbezüglich vgl. Gózsy, Zoltán: A Rákóczi-szabadságharc eseményei Somogyban. [Die Ereignisse des Rákóczi-Freiheitskampfes im Komitat Schomodei.] In Szabó, Ernő: A Rákóczi-szabadságharc a numizmatika tükrében 1703-2003. [Der Rákóczi-Freiheitskampf im Spiegel der Numismatik 1703-2003.] Kaposvár, 2003. und Gózsy, Zoltán: A pécsi egyházmegye nyugati határainak problémái a 18. század elején. [Die Problematik der Westgrenzen der Diözese Fünfkirchen am Anfang des 18. Jahrhunderts.] In A pécsi egyházmegye a 17-18. században. [Die Diözese Fünfkirchen im 17-18. Jahrhundert.] Series Historia Dioecesis Quinqueecclesiensis I. Hg.: Fedele, Tamás - Varga, Szabolcs. Pécs, 2005. (des Weiteren: Gózsy, 2005.)

³¹ Brüsztle, IV. 621; Pfeiffer, 1987. 580.

³² Anno 1704. exortis disturbis Rakoczyanis ex parochia illa profligatus ad oras dioecesis Quinqueeccles. appulit, in parochia Hosszu-Hetény diutius delitescens. Brüsztle, I. 622.

³³ Brüsztle, I. 622.

³⁴ Merényi, 1939. 81.

see-Ufer überliefert, welches Gebiet vom Kriegsgeschehen ohnehin stark betroffen war.³⁵ Die mehrheitlich protestantischen Kuruzzen strömten genau am Südostufer des Plattensees in die Schomodei, genau dort, wo die katholische Bevölkerung auch unter der osmanischen Eroberung intakt erhalten blieb, und wo sogar noch Pfarrämter tätig waren.³⁶ Die Soldaten waren - wie es die Quellen bezeugen - den katholischen Pfarren gegenüber sehr feindlich gesinnt. Szániszló János Podszklanszky, den Priester von Kiliti wurde von den Kuruzzen, bzw. den jungen Protestanten der Ortschaft gezwungen, die Soldaten auf allen vieren kriechend auf seinen Rücken zu tragen.³⁷ Die örtlichen Katholiken konnten ihn nur äußerst mühsam in Sicherheit bringen.³⁸ Er wurde aus dem Dorf gebracht und von einem Gläubigen nach Wesprim gefahren, wohin man nicht nur ihn sondern auch »die zur Messe notwendigen Gegenstände und noch sonstige ähnliche Sachen der Kirche« transportierte. In Wesprim stellte sich heraus, dass die Kuruzzen in der Plattensee-Region auch andere Pfarrer ähnlicher Weise belästigten.³⁹ Die Vertreibung des katholischen Priesters aus Kiliti zog ernsthafte Konsequenzen nach sich; das Pfarramt wurde danach nähmlich nicht mehr besetzt, und mit der Zeit nahmen die Calvinisten die katholische Kirche in Besitz. Podszklanszkys Schicksal war von den schilderten Geschenissen auch negativ beeinflusst. Laut Quellen verstarb er an seinem nächsten Dienstort (in Szigliget oder in Káptalanszabadi) anderthalb Jahr nach seiner Dehmütigung.⁴⁰

Bei der Belästigung der Pfarrer durch die Bevölkerung spielten auch andere Gründe mit. János Mihalik, der Seelsorger von Balatonfőkajár wurde 1702 von den Protestantenten der Gemeinde angegriffen, nachdem im Jahre 1700 die Jesuiten (als Grundherren) ihnen die Kirche weg- bzw. zurücknahmen.⁴¹

Der Staat signalisierte unter anderem auch mit der Regelung der Dotierung der Priester, dass er die Konsolidierung der Pfarrämter für wichtig hält. Karl III. verordnete, dass das Jahreseinkommen eines Dorfpfarrers mindestens 150 Forint betragen soll, und weil das Gehalt der meisten Priester nicht einmal diese Summe erreichte, wurde 1733 die «Kasse der Pfarrer» (*Cassa parochorum*) erneut ins Leben gerufen, aus der das Einkommen der Dorfpfarrer ergänzt wurde. Die Bischöfe mussten einen Teil ihres Einkommens in diese Kasse einzahlen.⁴²

Der Ausbau eines Netzes von Pfarrämtern war nicht nur für den Staat und die Kirche von großer Wichtigkeit, es lag auch im Interesse der Grundherren. Sie waren nähmlich dessen bewusst, dass die Sicherung der Religionsausübung zur Integration und Konsolidierung der angesiedelten Bevölkerung, sowie zur erfolgreichen Koexistenz der Gemeinden beiträgt. Genau deshalb waren es die, bzw. die Gutsverwalter, die in den von den Diözesenzentren entfernteren Dörfern die Pfarrer auswählten, empfahlen und diese sogar auch einsetzten. Im ersten Drittel des Jahrhun-

³⁵ Über die Konflikte: Gózsdy, 2005.

³⁶ Über die Lage der Katholiken im Balaton-Gebiet in der Osmanenzeit Molnár, 2003. 139-162.

³⁷ SML, IV. 1. x. Miscellanea. 130. csomó; Veszprémi Érseki Levélár (des Weiteren: VÉL) [Erzbischöfliches Archiv Wesprim]. Acta Parochialia. Ab initio archivi ad usque 1770; Pfeiffer, 1987. 847.

³⁸ Ein interessanter Beitrag aus dem Untersuchungsprotokoll: solange die männlichen Zeugen behaupten, dass der Pfarrer von den Würdenträgern der Gemeinde gerettet wurde, beteuert im Gegensatz die Zeugin Sára Rozs, dass der Geistliche seine Rettung der Intervention der Frauen, die ihn auf abenteurlicher Weise, mit der Anwendung von List davontrugen (*man hat ihn unter einer Mulde gesteckt, und durch das Fenster geschoben*) danken kann. SML, IV. 1. x. Miscellanea. 130. Bündel.

³⁹ SML, IV. 1. x. Miscellanea. 130. csomó. András Ignác Nagy, der Pfarrer von Fokszabadi (1701-1703) wurde von den Kuruzzen ebenfalls vertrieben. Pfeiffer 1987. 750.

⁴⁰ VÉL. Acta parochialia. Fasc. V.; »...wegen der vielen Quälerei lebte er nur ein anderthalb Jahr, und dort starb er« Zitiert nach: Pfeiffer, 1987. 847;

⁴¹ Mihalik wurde später 27 Jahre lang, zwischen 1714 und 1741 der Pfarrer von Tapolca. Pfeiffer, 1987. 718.

⁴² Siehe dazu den Briefwechsel von Karl III. und Imre Esterházy in diesem Thema: Die Briefe Karls III. an den Fürstenprimas Graf Imre Esterházy 1725-1740. Veröffentlicht von: Hodinka, Antal. Történelmi Tár. 1879. 4-6.

derts legte die Diözese Agram größeren Wert auf die Einsetzung der Priester. Die Vertreter des Dekansbezirks Kamarcs bekräftigten die Einsetzung der Pfarrer der Diözese Agram auch durch ihre persönliche Präsenz. Parallel zur Zurückdrängung der Agramer Präsenz durch die Bistümer Fünfkirchen und Wesprim, waren diese transdanubischen Diözesen bei den Einsetzungen immer intensiver anwesend.

Durch die Kongruenz grundherrlicher und kirchlicher Interessen bei der Auswahl der Priester, wurde immer wichtiger, dass die Person dieser gegenseitige Akzeptanz fand. Im Visitationsprotokoll von Michael Modrussan, dem Pfarrer von Babócsa, der aus Karlovac stammte können wir lesen, dass er nach seiner Vorstellung und Einsetzung (*präsentatio et installatio*) durch den Hauptdekan von Kamarcsa auch vom Grundherrn akzeptiert wurde (*post tamen per dominium acceptatus*).⁴³ Das bedeutete noch nicht, dass der durch Konsens erwählte Pfarrer fähig war, sein Amt zu versehen. Modrussan erwies sich zum Beispiel als völlig unfähig. Die 1728 durchgeführte Visitation warf ihm Trunksucht, Jähzorn und Diebstahl vor (*Homo est vino deditus, qui saepius ingurgiatus, insanit et furit*). Er verwickelte sich in skandalöse Angelegenheiten, die sowohl die Beurteilung der Kirche, als auch die seiner eigenen Person negativ beeinflusste (*scandalaque publica et percussionses committit, cum magna indecentia status ecclesiastici et turpidine propriae personae*).⁴⁴ Nicht von ungefähr schlug der Visitator vor, ihn von seinem Dienstort zu entfernen (*si populus hic in fide catholica novellus conservari debet, amoveri oportebit*).⁴⁵

Die entsprechenden Sprachkompetenzen waren von besonderer Wichtigkeit, da ein Pfarrer fähig sein musste Predigen in der Kirche abzuhalten und auf die Probleme der Bevölkerung zu reflektieren. In den südlichen Gebieten der Komitate Zala, Schomodei und Branau, in den überwiegend von Kroaten bewohnten Gemeinden waren bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts kroatische und in Agram ausgebildete Seelsorger in Überzahl. Es handelte sich um Priester, die sehr eng zu den katholischen Institutionen Kroatiens gebunden waren, in Zagreb ausgebildet und von den Bischöfen von Zengg, Agram oder Syrmien zum Priester geweiht wurden.

Ihre Präsenz im ungarischen Raum hatte mehrere Ursachen. Zum einen war dieser Raum zu jener Zeit bereits ein traditionelles Wirkungsgebiet für Pfarrer aus dem katholischen Kroatien, zum anderen gab es in der Region außer der 1606 gegründeten Theologischen Akademie in Zagreb keine andere Möglichkeit einen kirchlichen Abschluss zu erlangen, denn in Wesprim und in Fünfkirchen nahmen die Priesterseminare ihre Tätigkeit erst ab den 1740er Jahren auf. Nachdem aber die ersten Jahrgänge ihre Studien absolvierten änderte sich die Tendenz und die südtransdanubischen Bistümer konnten selber für ihren Priernachwuchs sorgen. Der Fall von Gábor Bedekovics steht beispielhaft für die Tendenzen jener Epoche. Bedekovics war in Fünfkirchen geboren, sein Vater war der Oberrichter der Stadt. Er besuchte die Mittelschule in Fünfkirchen, studierte Philosophie in Zagreb, danach war er Student der Theologischen Fakultät der Universität Nagyszombat. Zuerst diente er als Administrator in Katoll (ung. Kátoly) östlich von Fünfkirchen, dann 1722 war er am neu errichteten (*neo-erecta*) Pfarramt von Babarcsz II s tätig.⁴⁶ Babarcsz I s war durch seine Nähe zur Drau für das Bistum strategisch wichtig, gleichzeitig aber aus besitzpolitischen Gründen auch für die katholische Familie Pálffy bedeutend. Deshalb ernannte man

⁴³ Pfeiffer, János: A Veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554-1760). [Die ältesten Visitacionen der Diözese Wesprim (1554-1760).] A Veszprémi egyházmegye múltjából 10. [Aus der Vergangenheit der Diözese Wesprim 10.] Veszprém, 1947. (des Weiteren: Pfeiffer, 1947.) 54.

⁴⁴ Zágrabi Érseki Levéltár (des Weiteren: ZÉL) [Erzbischöfliches Archiv Zagreb] Archidiaconatus Camarcensis, anno 1716-1731 et Vaska 1731-1733. Zitiert nach: Pfeiffer, 1947. 54. Zu Weihnachten 1727 benahm er sich im betrunkenen Zustand absolut skandalös, er macht die Nachtandacht zunichte.

⁴⁵ Ebenda

⁴⁶ Brüsztle, II. 78.

einen gebildeten, verlässlichen kroatisch sprechenden Pfarrer. Da die kirchliche Struktur noch nicht herausgebildet war, wurde der Geistliche in sein Amt vom ebenfalls zuständigen, die Verhältnisse vor Ort besser kennenden Gutsverwalter der Grundherrschaft eingetragen (*investitural habet nullam pro Parochia ista nec est Instalatus per Personam Ecclesiasticam, verum per officialem Dominij propositus est*).⁴⁷ Bedekovics wurde den Erwartungen in allerlei Hinsicht gerecht, von seiner Ausbildung bis zur Sprachkompetenz (*Gnarus lingvarum Hungaricae, Croaticae, et Slavonicae*), und war dort 23 Jahre lang der Pfarrer der Gemeinde.⁴⁸ Man muss aber hinzufügen, dass die Bevölkerung mit seiner Tätigkeit nicht ganz zufrieden war (*non tamen optimum sparsit odorem*).⁴⁹

Die kroatischen Seelsorger der kroatischen Siedlungen waren in mehreren Bistümer aktiv. Der aus Dalmatien stammende Stefan Brozovics war zum Beispiel ab 1721 der Pfarrer in Fels szentmárton in der Brana. 1725 verlegte er seinen Sitz in die ebenfalls kroatische Gemeinde Buzsák, das sich allerdings schon in der Schomodei befindet und zur Diözese Wesprim gehörte.⁵⁰ Die Bischöfe von Wesprim bemühten sich in der Regel nach Buzsák aus Kroatien stammende oder Kroatisch sprechende Priester zu ernennen. Jakob Kozarics, der in Zagreb ausgebildet wurde, wurde von Márton Padányi Bíró in die Diözese aufgenommen und er versah seine priesterlichen Aufgaben unter anderem in Lengyeltóti ud Karád.⁵¹ Paul Lepi (Liepi) der in Raguza geboren war und in Wien studierte, war ab 1712 Pfarrer in Lúcs, Komitat Brana. Hier war er auch für die Gemeinden Beremend und Kásád zuständig. Ab 1726 war er bereits auf dem Gebiet der Diözese Wesprim, im Dorf Lengyeltóti, und ab 1734 in Tótszentpál, in einer Siedlung mit ebenfalls kroatischer Bevölkerung.⁵²

Das Schicksal der Gesitlichen kroatischer Abstammung stellt exemplarisch die kroatische Familie Hrnchevich (Hernecsevics) dar, aus der mehrere Mitglieder sich für einen kirchlichen Laufbahn entschieden. Matthias Hrnchevich studierte in Graz und wurde zum Pfarrer von Karlovica (Diözese Agram). Auf Empfehlung des aus Raguza stammenden Nikolaus Gigovics, Weihbischof von Syrmien und Großpropst von Fünfkirchen, wurde er in die Diözese Wesprim aufgenommen.⁵³ Hrnchevich war zwischen 1751 und 1759 am Pfarramt von Tótszentpál. Von hier aus ging er in die Diözese Fünfkirchen und war bis 1768 in Bikal tätig, von dort er jedoch vom Bischof entlassen wurde.⁵⁴ Danach ging er in die Diözese Wesprim zurück und wurde mit bischöflicher Genehmigung - da seine Arbeit hier gefragt war, gemeinsam mit dem Pfarrer von Tapsony - der Seelsorger der teils kroatischen Gemeinde Gadány, im Komitat Schomodei.⁵⁵ Sein Bruder Michael war auch als Priester in der Diözese Zagreb tätig (Orahovica, Komitat Verce), wurde ab 1724 Pfarrer in der kroatischen Gemeinde Öreglak, dann im Dorf Somogyvár, beide im Komitat Schomodei, im Bistum Wesprim. Zu seiner Amtszeit in Somogyvár versah er die Seelsorge zahlreicher kroatischer Filialkirchen der Schomodei, unter anderem der (später selbstständige)

⁴⁷ Can. Vis. 1738-1742. 202.

⁴⁸ Can. Vis. 1738-1742. 202-203.

⁴⁹ Brüsztle, II. 78.

⁵⁰ Brüsztle, II. 445; Pfeiffer, 1987. 316.

⁵¹ Pfeiffer, 1987. 636-637.

⁵² Brüsztle, III. 597-598; Pfeiffer, 1987. 673-674. In Lengyeltóti ließ er die Pfarrei auf eigene Kosten aufbauen.

⁵³ Gigovics war ab 1753 Bischof von Syrmien. Vgl. Brüsztle, I. 581. Tamás Fedele: Die Kanoniker Domherren des Domkapitels zu Pécs in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In A pécsi egyházmegye a 17-18. században. [Die Diözese Fünfkirchen im 17-18. Jahrhundert.] Series Historia Dioecesis Quinqueecclesiensis I. Hg.: Fedele, Tamás - Varga, Szabolcs. Pécs, 2005. (des Weiteren: Fedele, 2005.) 228-229.

⁵⁴ Anno 1767. die 5. Septembr. rursus in facie consistorii constitutus, tandem in sessione die 7. Januar 1768. pronunciatur finalis sententia, qua Herncsevics parochia privatus e diocesi hac dimittitur. Brüsztle, II. 239.

⁵⁵ Pfeiffer, 1987. 533-534; Brüsztle, II. 239.

dige Pfarreien habenden) Gemeinden Buzsák, Lengyeltóti, Mernye, Osztopán, Tótszentpál. 1744 verließ er Somogyvár, und wurde zum Hauskaplan in Bonyhád/Bonhard, beim József Perczel, Vizegespan des Komitats Tolnau.⁵⁶

Ab Mitte der 1720er Jahre, als die Zahl des Ungarntums anstieg und die Kroaten sich teilweise assimilierten, gewann die Frage der ungarischen Sprachkompetenz der Priester an Aktualität. Deren Mangel verursachte nähmlich Probleme. Die Quellen zeugen davon, dass die kroatisch-sprechenden Priester keinen Anschluss an die ungarische Bevölkerung ihres Pfarramtes fanden, bzw. nur bescheidene Ergebnisse bei der Bekehrung der Protestanten erzielen konnten. In einer Visitation aus dem Jahre 1728 in Berzence, Komitat Schomodei können wir über die Rekatholisierung folgendes lesen: »Das Ergebnis wäre besser, wenn der Pfarrer der ungarischen Sprache mächtig wäre«.⁵⁷ In Kanizsa zum Beispiel war der Priester damals kroatischsprachig, seine Gläubigen aber Ungarn. Deshalb zelebrierte er die Messe, die Predigt aber hielt ein Jesuit aus der Burg in ungarischer Sprache. In Szilvás, im Komitat Branaу konnte ein Pfarrer gerade wegen der sprachlichen Barrieren nicht predigen.⁵⁸ Für die Gläubigen war es auch wichtig, dass der Pfarrer ihre Beichten auf Ungarisch anhört.⁵⁹ Eben deshalb wurde es im 18. Jahrhundert gang und gäbe, dass die Priester in drei-vier, ja sogar in fünf Sprachen predigten und dieser alle mächtig waren, angepasst nach dem jeweiligen ethnischen Charakter eines Dorfes.⁶⁰ Sie sprachen vor allem Latein, Ungarisch, Deutsch, sowie Serbisch und Kroatisch, eventuell Italienisch, Spanisch. Es kam auch vor, dass einige Pfarrer sowohl des Kroatischen, als auch des Slawonischen mächtig waren, das heißt, sie sprachen den Kajkaw- sowie den Stokaw-Dialekt. Der Priester von Szigetvár, der fünf Sprachen beherrschte gab in der Mitte des Jahrhunderts auch ehrlich zu, dass er ohne diese Fähigkeit seine Pflichten nicht erfolgreich versehen könnte.⁶¹ Josephus Antonius Mazorani, Pfarrer in Lakócsa konnte ebenfalls fünf Sprachen sprechen. Der aus Dalmatien stammende Geistliche studierte in Fünfkirchen und unter anderem wegen seiner Sprachkompetenzen wurde er 1738 in die Gemeinde an der Drau versetzt.⁶² Zusammenfassend können wir feststellen, dass bei den Pfarrern weniger die Herkunft und Nationalität, sondern viel mehr die damit selbstverständlich zusammenhängenden Sprachkenntnisse sowie ihre Befähigung die ausschlaggebenden Faktoren waren. Der aus der Diözese Zagreb stammende, in Zagreb ausgebildete Pál Bíró kam zum Beispiel 1742 nach Csurgó, wo er 1778 als Pfarrer diente.⁶³ Der Dalmatier Johannes Bobus studierte in Agram und Ofen (ung. Buda), und war Priester im ungarisch-kroatischen Lengyeltóti, dann in Fels se-

⁵⁶ Pfeiffer, 1987. 534.

⁵⁷ et fieret fructus uberior, si linguae etiam hungaricae gnarus haberet posset administrator. Pfeiffer, 1947. 15.

⁵⁸ In eo tamen conqueritur populus pure Ungaricus, quod Parochus idiomatae illorum nunquam concionetur. Can. Vis. 1738-1742. 3.

⁵⁹ Bezüglich des Priesters von Lakócsa, Josephus Mazoranyi z.B. *Gnarus linguarum Latinae, Italicae Illyricae, et Germanicae in tantum ut confessiones Fidelium excipere possit*. Can. Vis. 1738-1742. 143. Über János Keresztes in Sumony: *in casu necessitatis fidelium confessiones excipere possit*. Can. Vis. 1738-1742. 166.

⁶⁰ In den ausschließlich von einer Ethnie Ungarn, Deutsche oder Südslawen bewohnten Ortschaften findet man auch zweisprachige Priester, wie z. B. im Fallen von Görcsöny, den Pfarrer Mathias Tariany *Gnarus Linquarum Latinae, Hungariae*. Can. Vis. 1738-1742. 30.

⁶¹ Vgl. Gózsy, Zoltán: Szigetvár története 1715-1825 között. [Die Geschichte von Szigetvár zwischen 1715-1825.] In Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából. [Die Geschichte von Szigetvár. Beiträge zur Stadtgeschichte.] Hg.: Bőszé, Sándor - Ravazdi, László - Szita, László. Szigetvár, 2006. 170-172; Can. Vis. 1738-1742. 128.

⁶² Brüsztle, II. 500. Der Pfarrer der Hauptdiözese Gran/Esztergom, Márton Rostás wurde 1731 gerade wegen seiner mangelnden Kompetenzen in der deutschen und illyrischen Sprachen entlassen. Danach ging er ins Bistum Wesprim. Pfeiffer, 1987. 881-882.

⁶³ Pfeiffer, 1987. 291.

gesd.⁶⁴ Der gebürtige Agramer Pál Jurash diente vor allem in südslawischen Ortschaften und das in sogar drei Diözesen; in der von Fünfkirchen, Wesprim und Csanád.⁶⁵

Die entsprechende Befähigung der einzelnen Pfarrer stand sogar über den kirchenpolitischen Interessen. Die bewährten Geistlichen versuchte man unbedingt in der Diözese zu behalten. Parallel zur Aufstellung und Konsolidierung der Priesterseminare in Wesprim und Fünfkirchen, und zur Zunahme der Zahl der dortigen Absolventen änderte sich die Situation. Die Bischöfe konnten von nun an aus den Kandidaten eine Auswahl treffen. Die Möglichkeiten der Entlassenen, Abgesetzten oder der aus anderen Diözesen Zurückkehrenden wurden beschränkt, die Bischöfe bevorzugten die Absolventen der eigenen Seminare. Der 1705 in Ofen geborene Georg Latinicsich war zuerst in Mohatsch (ung. Mohács), dann in Katoll Pfarrer. Danach war er in Syrmien aufzufinden, er war am zur Diözese Diakovar gehörenden Pfarramt Karlovica tätig, wartete dann in Pétervárad vergebens auf ein kirchliches Amt. Schließlich verlegte er 1744 seinen Sitz in die Schomodei, nach Legyeltóti. Zuvor aber, im Jahre 1743 schrieb er einen Brief ans Bistum Fünfkirchen, in dem er um seine Rücknahme in die Diözese ersuchte, was jedoch vom Vikar mit der Begründung abgelehnt wurde, dass momentan eher die Entsendung von Seminaristen, als die Zurücknahme der Davongegangenen bevorzugt wird.⁶⁶ Nachdem die Priesterseminare ihre Tätigkeiten aufnahmen finden wir des Öfteren Fälle, dass Priester entlassen wurden, bzw. die Dotierung ihnen weggenommen wurde.

Die aus kroatischen Bistümern kommenden Pfarrer mussten nach dem Amtssantritt des Bischofs Márton Padányi Bíró eine Synodenprüfung ablegen, und durften erst nach dieser den Kirchendienst anfangen. Die Prüfung musste vor den sog. Synodenprüfern absolviert werden. Padányi schrieb diese offensichtliche deshalb vor, damit er seine eigene Rechtshoheit dem Bischof von Zagreb gegenüber demonstriert. Die Prüfung hatte aber auch eine andere, spezifische Bedeutung. Der Bischof genehmigte die Tätigkeit nur jener Pfarrer, die nicht »vagus« waren, d.h. sie unterstanden der Rechtshoheit eines Bischofs. Jeder einzelne Priester musste einer Diözese angehören (incardinatio), so waren seine hierarchischen Verhältnisse klar, bzw. auch das, wer sich um die Versorgung des Geistlichen kümmern musste (dieses letztere bezog sich nur auf die, die für den Titel der Diözese geweiht wurden, und nicht für das eigene Vermögen, Benefiz oder die Mission, bzw. die keine Mönche waren). Die »Excardinatio«, d.h. die Entlassung aus der Diözese erfolgte durch ein amtliches Schreiben und war nur mit dem Aufnahmeschreiben eines anderen Bischofs gültig, also rein theoretisch durften die Pfarrer eine Pfarrei nicht willkürlich verlassen. Der aus der Diözese Zagreb stammende Péter Fehér musste z.B. diese Prüfung ablegen bevor er in Csurgó Kaplan wurde, dann im kroatisch-ungarischen Miháld in der Schomodei die Leitung des Pfarramtes übernahm.⁶⁷

In den von Deutschen bewohnten Siedlungen galt der deutschsprachige Pfarrer deutscher Herkunft als Selbstverständlichkeit. Die deutschen Seelsorger trugen zur Konsolidierung der deutschen Ansiedlung in großem Maße bei. Die ersten Priester kamen zum Teil mit den Einwanderern, zum Teil zogen sie aus den bereits integrierten deutschen Gemeinden an ihre Dienststellen. Der erste Pfarrer der Gemeinde Tevel im Komitat Tolnau kam mit den deutschen Kolonisten zu-

⁶⁴ Pfeiffer, 1987. 294.

⁶⁵ Brüsztle, III. 665-666; Pfeiffer, 1987. 559.

⁶⁶ »*Nunc esse potius cogitandum de Alumnis ad curam mittendis et dislocandis, quam de dimissis ad dioecesim recipiendis*« Brüsztle, II. 251-252.

⁶⁷ Nach Miháld kam er auf Empfehlung des Grundbesitzers Károly Inkey. Pfeiffer, 1987. 401.

sammen.⁶⁸ Der erste Pfarrer der Gemeinde Großnaarad im Komitat Branau ist in Fulda geboren und kam mit den Siedlern nach Ungarn. Solange das Priesterseminar im Bistum Fünfkirchen seine Tätigkeit nicht aufnahm, kamen oft Seelsorger aus den deutschen Gemeinden in der Umgebung von Pest, vor allem aus Solymár, Pilisborosjen und Zsámbék. Der aus Bayern stammende Christophorus Puck kam aus der Diözese Wesprim gehörenden Zsámbék ins Bistum Fünfkirchen. 1732 war er in Apar, im darauffolgenden Jahr bereits in Hímesháza tätig.⁶⁹ Deutsche Geistlichen kamen auch aus anderen Gebieten in die Branau, zum Beispiel über Nordungarn aus Mähren und Schlesien. Der 1702 in Schlesien geborene Joannes Venkler/Vinkler kam am Ostern 1738 nach Dárda, woher er später nach Hímesházára ging.⁷⁰ Er predigte auf Deutsch, aber im Notfall war er in der Lage sich sowohl auch auf Ungarisch, als auch auf einer südslawischen Sprache zu äußern.⁷¹ In solchen Gemeinden aber, wo neben den Deutschen auch Gläubigen anderer Nationalität lebten, bedeuteten die mangelnden Fremdsprachenkenntnisse ein ernsthaftes Problem. Karl Kiener bat selber um seine Entlassung aus der Marktgemeinde Tolna, da er kein Ungarisch sprechen konnte (*ob defectum linguae hungaricae a petito suo dimoveretur*). Aus dem Grund versetzte man ihn lieber ins deutsche Dorf Nadasch (ung. Mecseknádasd).⁷²

Es ist eine interessante Tendenz, dass solange häufig Priester aus der Umgebung von Ofen und Pest in die deutschen Gemeinden der Branau und nach Tolnau kamen,⁷³ funktionierte es umgekehrt nicht mehr.⁷⁴ Dieselbe ist auch bei den kroatischen Pfarrern festzustellen. Wenn ein im Komitat Branau oder Schomodei tätiger Priester aus irgend einem Grund nach Slawonien oder Kroatien versetzt wurde, kam er sehr selten nach Ungarn zurück.⁷⁵

Seit der Mitte des 18. Jahrhunderts war unter den deutschen Pfarrern eine Art Fluktuation und Tendenz festzustellen. Die Grundherren deutscher Gemeinden oder die Gemeinden selber riefen oft geeignete und bewährte Priester zu sich. Der in Wien geborene Henricus Muth kam zum Be-

⁶⁸ *Joannes Henricus Mack anno 1713 cum neocolonia ex Svevia ad Tevel veniens curam animarum ibidem inchoavit. Hujus sacerdotis mentionem facit synodus anni 1714. his verbis: »Admodum Reverendus D. Neo-Parochus in Possessione Tevel, in comitatu Tolnensi, absque ecclesia.* Brüsztle, I. 696.

⁶⁹ Brüsztle, II. 30; III. 62; Pfeiffer, 1987. 859.

⁷⁰ Joannes Vinkler. Geboren 1702 in Schlesien. Am Ostern 1738 kam er nach Dárda, von dort er später nach Hímesháza ging.

⁷¹ *Dedit operam studiis Philosophicis Vratislaviae Theologiae speculativae pro ut etiam Morali Viennae gnarus lingvarum Latinae, Germanicae aliquid etiam Hungaricae ut confessiones audire possit et Illiricae ut in casu necessitatis.* Can. Vis. 1738-1742. 274.

⁷² Brüsztle, II. 116-117.

⁷³ Es kamen vor allem aus Solymár, Pilisvörösvár, Pilisborosjenő Priester hierher.

⁷⁴ Johannes Bayermann kam nach seinen Diensten in Solymár, Városlőd, und Perjámos (Komitat Csanád) nach Naarad/Nyárád, dann nach Mucsi, woher er 1750 nach zur Diözese Wesprim gehörenden Pesthidegkút ging um dort als Pfarrer zu dienen. Pfeiffer, 1987. 271. Anton Gabrieli (geb. 1693 in Sachsenfeld) leitete zwischen 1716 und 1725 das Pfarramt von Solymár. Danach kam er ins Bistum Fünfkirchen, zuerst nach Tevel, dann nach Hímesháza, wo er zwischen 1729 und 1733 tätig war. Von dort ging er zurück in die Diözese Wesprim. Ab 1781 war er der Hauptdekan von Buda. Pfeiffer, 1987. 425; Brüsztle, I. 699. Karl Kiener war 1678 in Wien geboren, war Pfarrer in Pilisborosjenő, von hier kam er ins Bistum Fünfkirchen. Er war Priester in Hógyész, dann in Mecseknádasd. Er verstarb in Fünfkirchen 1748. Brüsztle, II. 116-117; Pfeiffer, 1987. 594. Der Benediktiner aus Bayern, Benedikt Strelle kam aus Deutschland nach Ungarn, wurde Pfarrer im zum Bistum Waitzen/Vác gehörenden Dunaharaszt, von hier kam nach Adony, in die Wesprímer Diözese, schließlich kam er ins Bistum Fünfkirchen nach Tevel. Es gab auch deutsche Geistlichen, die - laut Quellen - verschollen sind. Johann Rascher kam 1735 nach Kakasd, Komitat Tolnau, nach dem er in Piliscsaba, und in Budajenő als Pfarrer tätig war, nach 1738 sind über ihn allerding keine Angaben mehr in den ungarischen kirchlichen Quellen zu finden (*isthinc disparet, quin sciatur, quo devenerit*). Brüsztle, II. 198; Pfeiffer, 1987. 870-871.

⁷⁵ Es kam vor, dass ungeeignete, bzw. ihren Dienstort verlassende kroatische Pfarrer nach Slawonien geschickt wurden. Stephanus Pauletics, der Pfarrer von Lúcs, wurde zum Beispiel nachdem er das dortige Pfarramt verließ nach Kukoljevci beordert (»curam animarum penitus negligens, variis impicitus processibus, ante annum 1738. hunc locum deserere, coactus ad Kukoljevci in Slavonia ut administrator dirigitur.) Brüsztle, II. 599.

ispiel auf Wunsch des Florimundus Mercy 1740 nach H gyész, wo das Pfarramt gerade unbesetzt war (*per comitem Claudium Florimundum Mercy pro H gyész destinatus et praesentatus*). Die Amtsträger der Grundherrschaften legten einen großen Wert auf die Anschaffung und Anstellung eines geeigneten Pfarrers, wenn die Interessen der Grundherrschaften einem bedurften.⁷⁶ Gleichzeitig entfernten sie die von ihnen wenig akzeptierten Geistlichen. In Lakócsa zum Beispiel geriet der Pfarrer Jakob Spanics in einen Dauerkonflikt mit dem Gutsverwalter, weshalb sein Amt aufgeben, und Monate lang in Fünfkirchen weilen musste, bis er endlich nach Egerág versetzt wurde.⁷⁷ Der sehr erfolgreich katholisierende, agile János Kereszturi erweckte die Aufmerksamkeit des Wesprimer Bischofs, Ádám Acsády, der ihn in seine Diözese aufnahm, in der er ab 1740 das Pfarramt von Attala leitete. Wahrscheinlich fiel er hier dem Provisor der Esterházy-Herrschaft, Gábor Gyulai Gaál auf, der ihn nach der Familie Esterházy gehörenden Keszi, Komitat Tolnau mitnahm. Dagegen legte der Bischof von Fünfkirchen einen Protest ein. Kereszturi kam schließlich nicht nach Keszi, sondern wurde ab 1742 der Priester von Szentbalázs in der Schomodei, wo er eine enorm wichtige Tätigkeit ausügte: er pastorierte beinahe die gesamte Zselic-Region, indem er es von Dorf zu Dorf, auch in den Wintermonaten bereiste (*19 pagis laboriose inservit ferme per totum Zselicz, saepe quidem cum manifesto vitae periculo*). Nicht von ungefähr wurde bezüglich seiner Person gesagt: »Der zweite Radonay ist auferstanden!«⁷⁸ Tamás Pápai war 45 Jahre lang Priester in Bagod, Komitat Wesprim. Der lange Zeit aktive Pfarrer diente deshalb auf Wunsch der Familie Zichy auch in Nagyvázsony noch einige Jahre.⁷⁹

Die Priester der deutschen Gemeinden des Bistums Fünfkirchen sind in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts im Allgemeinen bereits auf dem Gebiet ihrer Diözese geboren und absolvierten ihre Schulen in Fünfkirchen. Davon zeugen die Pfarrer der Gemeinde Závod: Matthias Spreng war 1758 in H gyész geboren, besuchte das Priesterseminar in Fünfkirchen und wurde zum Pfarrer in Závod. Der ihm folgende Georgius Klie, war in Bozsok geboren, machte seinen Abschluss in Fünfkirchen, war ab 1799 Pfarrer in Závod, starb 1810 in Fünfkirchen.

Ab den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts war es festzustellen, dass nicht ausschließlich in Agram ausgebildete kroatische Pfarrer in die Pfarrämter der Brana und der Schomodei kamen, sondern auch solche, die nach einem Zagraber Grundstudium an ungarischen Hochschuleinrichtungen weitergebildet wurden. Ab der Mitte des Jahrhunderts nahm die Anzahl der aus Kroatien kommenden und in Zagreb ausegildeten Pfarrer eindeutig ab. Das hatte mehrere Gründe. Erstens nahmen die Priesterseminare in Fünfkirchen, in Wesprim, bzw. an anderen Bischofssitzen ihre Tätigkeit auf,⁸⁰ zweitens die Erwartungen der Bischöfe der ungarischen Priesterbildung gegenüber, drittens die Integrationsabsicht der Grundherren bezüglich der konfessionellen und ethnischen Zusammensetzung der Bevölkerung. Hinzu kam es noch, dass die Bischöfe Márton Padányi

⁷⁶ *Joannes Manhalt ex parochia Bikal huc venit. Eodem tempore J. M. ad occupandam parochiam Egerágh invitatur ... ad Joannem Drakovics provisorem dominalem in Bóly dimitteret litteras.* Brüsztle, II. 561-562.

⁷⁷ *Cum hic loci continuas cum officialibus dominicalibus altercationes, instituta 28. Mart. 1754. ex parte ordinariatus inquisitione, administrator mense Junio e. a. isthinc discedere jussus, pluribusque mensibus Quinque-Ecclesiis commorari coactus, tandem mense Aprili 1755 in Egeragh iterum ut administrator accommodatur.* Brüsztle, II. 501.

⁷⁸ Pfeiffer, 1987. 587.

⁷⁹ Pfeiffer, 1987. 815.

⁸⁰ In Fünfkirchen begann 1736 Lehrbetrieb an der Fakultät für Theologie. In Wesprim stellte 1711 Bischof Volkra das Seminar auf, das allerdings 1722 geschlossen wurde. Márton Padányi Bíró Márton stellte 1745 mit Hilfe der Sankt-Anna-Stiftung von Volkra das Seminar erneut auf und beauftragte mit ihrer Führung die Piaristen. A veszprémi papnevelő intézet emlékkönyve Magyarország fennálásának ezredéves ünnepére. [Festschrift des Priesterseminars zu Wesprim zur Feier des Ungarischen Millenniums.] Veszprém, 1907. 17-18; Körmendy, József: Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága 1665-1720. [Das Leben und Wirken des Wesprimer Bischofs Graf Otto Volkra 1665-1720.] Veszprém, 1995. 23-24.

Bíró und György Klimó, solche agile, zielbewusste und starke Kirchenpolitik betreibende Persönlichkeiten waren, die den Einfluss des Bistums Zagreb auch dadurch kompensieren wollten. Gleichzeitig aber legten die Bischöfe von Fünfkirchen Wert darauf, dass in die kroatischen Gemeinden kroatischsprachige Absolventen des Fünfkirchner Priesterseminars entsendet werden.⁸¹

In den Pfarrämtern nahe zum bischöflichen Zentrum dienten Priester, die in Nagyszombat studierten und dort gute Ergebnisse erzielten Sie versahen auch Kanoniker-Aufgaben am Bischofssitz. Bei diesen Pfarrämtern kam die Personalpolitik eines Bischofs oder einer anderen leitenden kirchlichen Persönlichkeit besser zur Geltung. Ein gutes Beispiel für die Patronage begabter Nachwuchspfarrer zeigt der Fall des Joannes Visa de Mátha. Er entstammte einer adeligen Familie aus Gyöngyös, Komitat Heves, studierte in Wien im Pázmáneum. Der Bischof von Fünfkirchen, Pál Széchényi nahm ihn zu sich (*in clientalem acceptum*), und versetzte ihn als Pfarrer nach K vágósz l s, nahe zu Fünfkirchen. Später wurde er Lector des Fünfkirchner Domkapitels.⁸²

Im Falle der niederen Gesitlichkeit bedeutete das Residenz-Prinzip die Besetzung eines Pfarramtes, und es beinhaltete auch jene Erwartung, nach der sich ein ernannter Pfarrer tatsächlich an seinem Dienstort aufzuhalten sollte, und diesen nur in begründeten Fällen auf längere Zeit verlassen durfte.⁸³ Bezuglich des Schlesiers Josephus Brozsek, der der Einladung des Bischofs von Csanád, Miklós Stanislavich folgend nach Ungarn, später in die Diözese Fünfkirchen kam, können wir in einem Vikar-Brief die Bemerkung lesen, dass er zu viel untewegs ist, und selten Sakamente spendet (*multum peregrinatur, raro sanctificatur*).⁸⁴

Wie lange ein Pfarrer an einem Ort blieb, war von der Einstellung und vom Verhalten der Gläubigen sehr beeinflusst. Die psychisch labilen, den Dienstort nicht zu akzeptieren bereiten Geistlichen taten sich oft schwer. Diese Seelsorger wechselten oft ihre Pfarrämter, und sie waren meistens auch von der Gemeinde wenig akzeptiert.⁸⁵ In der ersten Hälfte des Jahrhunderts kamen jedoch auch solche Konflikte vor, die mehr als bloßer religiöser Widerstand zu interpretieren waren.⁸⁶

Hinsichtlich der Rechtshoheit und der Pastoration ist die Präsenz der verschiedenen Ordensprovinzen des Franziskanerordens in der Region interessant und belehrend.⁸⁷ Manche ungarische Grundherren riefen in der ersten Hälfte des Jahrhunderts logischerweise die nach dem Heiligen Ladislaus benannte slawonische Ordensprovinz (*Patrum Franciscanum provinciae Sclavonicae*) ins Land. In Kanizsa, Szigetvár und Nagyatád war die Präsenz der über Pastorations-Erfahrungen verfügenden, sowie wegen ihrer Sprachkenntnisse im Kreise der kroatischen und unga-

⁸¹ Der Pfarrer von Lúcs, Martinus Turkovics war in Zagreb geboren, studierte auch dort, dann kam er ins Bistum Fünfkirchen, wo er in ein kroatisches Dorf der Branau entsendet wurde. Das gleiche war das Schicksal im Falle von Stefan Pauletics, der Turkovics in seinem Amt folgte. Brüsztle, II. 598-599.

⁸² Brüsztle, III. 410-411; vö. Fedele, 239.

⁸³ In den Visitationsen kommen Bemerkungen häufig vor, wie z.B. *Parochus in Parochia constanter residet. Can. Vis. 1738-1742. 22; 33.*

⁸⁴ Brüsztle, II. 445.

⁸⁵ Der in Fünfkirchen geborene, »oft an etwas kränkelnde und schwächelnde« Jakob Issl, wurde sogar aus dem Seminar von Kalocsa entlassen, weil er unter seinen Kommilitonen ein Entsetzen auslöste. Danach wechselte er oft seinen Dienstort, Márok verließ er wegen unbequemer Zustände (*discessit ob inamoenitates in Márok perpessas*). Brüsztle, II. 688; III. 687-688; Pfeiffer, 1987. 545.

⁸⁶ Der zwischen 1735 und 1750 in Gölle dienende György Fejérváry wurde wahnsinnig, und starb wenig später. 1740 plünderten Unbekannte das Pfarramt und setzten es in Brand (die ab 1710 geführten Matrikelbücher gingen in den Flammen auf), 1750 wurde die Pfarrei in der Abwesenheit des Geistlichen erneut geplündert Pfeiffer, 1987. 401.

⁸⁷ Vö. Bonitus (Ivan) Rupčić: Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878. Breslau, 1937.

rischen Bevölkerung akzeptierten Franziskanermönche dringend benötigt. In Szigetvár zum Beispiel, hielten sie die Reden in kroatischer Sprache (*Alius autem Populus Croaticus Praedicationi Verbi Divini apud Patres Franciscanos interesset*).⁸⁸ Bis zur Mitte des Jahrhunderts untestützten jedoch die ungarischen Bischöfe die von der Heiligen Maria benannte Ordensprovinz, also die Marianer, im Gegensatz zur kroatisch-slawonischen Provinz jenseits des Drau, benannt nach dem Heiligen Ladislaus.

Man muss die Franziskaner in Szigetvár gesondert erwähnen, die in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts im religiösen Leben der Schomodei eine besondere Rolle spielten. Diese lag darin, dass sie die katholische Diaspora in der Umgebung von Szigetvár, in einer vorwiegend kalvinistischen Region im 18. Jahrhundert förderten und somit die Gläubigen für die katholische Kirche retteten, indem sie das religiöse Leben gerade dort unterstützen, wo es noch keine Pfarrämter gab und die Seelsorge noch nicht herausgebildet war.⁸⁹ Sie übten in mehr als neun Dörfern der Diözese Wesprim ihre Tätigkeit aus, in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts waren sie für die Administration der Pfarrämter in Kadarkút, in Németlad, in Németújfalu, in Somogyhárság und in Szulok zuständig. Aus den im Archiv des Ordenshauses aufbewahrten Matrikelbüchern geht es klar hervor, dass die Franziskaner in einer großen Zahl von Dörfern, von Nemeske und Kacsóta in der Brana, bis zum K röshegy in der Nordschomodei tauften. Nachdem die Bischöfe von Wesprim die Tätigkeit der Franziskaner von Szigetvár ermessen und ausgewertet hatten, gaben sie ihnen noch mehr Privilegien: sie durften als Beichtväter fungieren, die aufgaben von Dorfpriestern versehen und weitere Sakramente spenden.⁹⁰

Die Bischöfe legten großen Wert auf die Bekehrung der Nichtkatholiken. Aus diesem Grund wurden in den protestantischen Gebieten Pfarrämter in größerer Anzahl gegründet, bzw. den Protestantischen wurden ihre Kirchen weggenommen. Daraus resultierten viele Konflikte. Ein weiteres Problem bestand darin, dass die Gesetze nicht eindeutig über das Kirchennutzrecht der Protestanten verfügten. 1681 regelte Leopold I. lediglich in den unter Habsburg-Hoheit stehenden ungarischen Gebieten die Frage der Religionsausübung. Laut Gesetz durften die Protestanten nur an je zwei Orten pro Komitat Gottesdienste abhalten, damit wurde der sogenannte »Artikularis-Ort« zum Rechtsbegriff. Das betraf damals freilich noch nicht das Territorium, welches unter osmanischer Eroberung stand.

Die Konsolidierung der Kirchenverwaltung in Südtransadnubien bedeutete eine besondere große Aufgabe sowohl für den Herrscher als auch für die Kirchenelite. Leopold I. unterstützte im Dienste der konfessionellen Homogenisierung die Katholische Kirche. Die vom Kaiser Leopold und Kardinal Kollonich angekündigte und forcierte Rekatholisierung vertiefte jedoch die Grabenkämpfe zwischen den Konfessionen. Kardinal Kollonich zum Beispiel wies zwischen 1700 und 1702 die Komitate in Transdanubien an, die Protestant zu vertreiben. Man kam natürlich dieser Aufforderung nicht nach, doch die Richtlinien dieser Religionspolitik trugen dazu bei, dass der Komitatsadel Rákóczi Kuruzzen unterstützte.

Genau deshalb kamen konfessionelle Gegensätze während des Rákóczi-Aufstandes oft auf die Oberfläche. In mehreren Transdanubischen Gemeinden vertrieben die protestantischen Kuruzzen die katholischen Priester, und nahmen zurück, bzw. besetzten Kirchen. Nicht umsonst trat auf königlichen Befehl Anfang der 1720er Jahre in Pest eine Komission zusammen, die sich mit der Religionsfragen befasste (Pester Komission). Auf Anweisung dieser Komission hatte jedes Ko-

⁸⁸ Can. Vis. 1738-1742. 128.

⁸⁹ P. Takács-Pfeiffer, 208, 343. Die Oberhäupter des Ordens sind uns aus den Quellen des Diözesenarchivs Wesprim bekannt: 1754 Antal P. Antony, 1770 Adorján P. Szigetvári, 1778 Antal P. Fabsits, 1779 Lajos P. Schwartz.

⁹⁰ P. Takács-Pfeiffer, 345-348; Gőzsy, Szigetvár

mitat zu überprüfen, mit welchem Recht Protestanten Kirchen oder Betshäuser benutzen. Diese Untersuchungen dauerten bis in die 1760er Jahre, zogen aber keine ernsthaften Konsequenzen nach sich. In Südtransdanubien wurden diese Untersuchungen gerade im 18. Jahrhundert immer häufiger, als die Bischöfe eine immer stärkere Macht ausbauten.⁹¹

Der Ausbau der Pfarrämter, die Ernennung der entsprechenden Pfarrer war - wie es aus den obigen klar hervorgeht - aus dem Gesichtspunkt der Katholisierung von großer Wichtigkeit. Es gab sowohl unter den weltlichen, als auch unter den kirchlichen Grundherren solche, die darauf einen großen Wert legten. Die Gemeinde Gölle in der Schomodei war zum Beispiel Eigentum des Custodiat von Stuhlweißenburg (ung. Székesfehérvár). Tamás Nádasdy, Bischof von Csanád und Kanoniker von Stuhlweißenburg überwachte persönlich die Bekehrung der reformierten Bevölkerung der Gemeinde, und beauftragte den Lizientaten Miklós Jókai mit der Konsolidierung der erreichten Ergebnisse. Jókai ging seinen Aufgaben gewissenhaft nach, er taufte, traute, beerdigte, den Neubekehrten las er den Kathekismus von András Illés und die Sammlung der Predigten des Péter Pázmány vor. Kurz danach, 1718 wurde schon das Pfarramt in Gölle begründet.⁹²

Die Frage der Kirchennutzung sorgte in der ersten Hälfte des Jahrhunderts für heftige Debatten. Es kam vor, dass der Grundherr die protestantische Religionsausübung nicht zuließ, und die auf seinem Grundbesitz befindliche Kirche dem katholischen Pfarrer übergab. Zsigmond Széchényi verbannte beispielsweise den kalvinistischen Priester von seinem Grundbesitz in Látrány in der Schomodei, der Bischof begründete daraufhin das dortige Pfarramt, und ernannte den Imre Gomba zum Pfarrer, der sehr eifrig an der Bekehrung der Protestanten arbeitete, und der deshalb in dieser Aufgabe eine große Herausforderung sah. Er nahm also seine Versetzung vom bereits katholisierten Gölle nach Látrány sehr gerne an. Gomba machten aus dem hölzernen Gebetshaus der Protestanten eine katholische Kirche, und besetzte gleichzeitig die Wohnung des Predikators.⁹³

Neben den Bischöfen waren auch die Priester sehr darauf bedacht, die Nichtkatholiken zu bekehren. Sie machten das sehr fleißig und eifrig, infolge dessen viele Familienoberhäupter rekatholisiert wurden. Es kam aber gleichzeitig auch vor das Säuglinge »*offen und heimtückisch*« getauft wurden (auf Latein: *praetextatus baptismus*). Dabei spielten die katholischen Hebammen (*obstetrices*) eine bedeutende Rolle, die unter fiktiven oder realen Umständen, beim Baden den Säugling tauften. Sie beriefen sich in allen Fällen darauf, dass die Neugeborenen nicht gesund gewesen seien (»*ihre Farbe wurde blau und schwarz*«), und wegen ihrer eigenen Seeligkeit, bzw. ihres eigenen Gewissens mussten sie dringend getauft werden (»*Oh, wenn ich bloß eine Möglichkeit fände, dieses unschuldige Kind ins Himmelreich zu schicken*«).⁹⁴ Die Hebammen erzählten mit großem Stolz und großer religiöser Überzeugung über ihre solchen Taten.

Solange die Rekatholisierung der Protestanten bereits ab dem Ende des 17. Jahrhunderts im Komitat Schomodei sehr intensiv erfolgte,⁹⁵ wurde die Bekehrung der Juden zum katholischen Christentum erst ab den 1740er Jahren gang und gäbe. Erstens, weil sie in dieser Zeit in immer größerer Anzahl in den südtransdanubischen Komitaten erschienen, zweitens betonte der Bischof

⁹¹ Über die Untersuchungen in der Schomodei siehe Ladányi, Sándor: 1721. évi vallásügyi vizsgálat Somogy vármegyében. [Die konfessionelle Untersuchung in der Schomodei im Jahre 1721.] Somogy megye múltjából. [Aus der Vergangenheit der Schomodei.] 1972. Levéltári évkönyv 3. [Jahrbuch des Archivs 3.] 91-118.

⁹² Pfeiffer, 1987. 556.

⁹³ Pfeiffer, 1987. 445-446.

⁹⁴ SML Komitatsprotokolle. 36. 1776. I. 783. p.

⁹⁵ Siehe: Visitation der Pfarrämter an der Drau. ZÉL. Archidiakonatus Camarcensis 1716-1731. Bei: Pfeiffer, 41-121. p.

von Wesprim, Márton Padányi Bíró die Wichtigkeit der Konversion der »*Ungläubigen*«.⁹⁶ Maria Theresia verbot jedoch 1762 durch Verordnung die gewaltsame Bekehrung der jüdischen Kinder, und 1763 ordnete sie dem katholischen Klerus an, von Andersgläubigen kein Stollengeld mehr zu fordern.⁹⁷ Da die königliche Verordnung lediglich die gewaltsame und willkürliche (»*vio-lens*«) Taufe nicht erlaubte, setzte die katholische Priesterschaft ihre Missionstätigkeit mit großem Eifer fort.⁹⁸

Am Ende des 18. Jahrhunderts wuchs die Anzahl der Pfarrämter im südtransdanubischen Raum erheblich, die Infrastruktur der katholischen Kirche wurde besser. Im Kreise der Bevölkerung wurde der Anteil der Katholiken zwar höher, jedoch die Gemeinden, die am Anfang des Jahrhunderts protestantisch waren blieben nach wie vor protestantsch geprägt. Bei den Konversionen spielte die barocke Religiösität, die Prozessionen, die Kirchweihfeste eine wichtige Rolle. Bei den Priestern ist das Bild der ethnischen und sprachlichen Kompetenzen eher differenzierter, spielen aber nach wie vor eine wichtige Rolle.

SUMMARY

The study analyses the development of the institutions of the Roman Catholic Church, and the possibilities and forms of Catholicisation in the first part of the 18th century. This work also reveals how much the certain parishes and priests contributed to the Church consolidation, and whether their activities were ruled by the Tridentinum (residence, visitation, etc.) The reorganisation of the dioceses obviously started with setting their boundaries and their jurisdiction. However, it sparked several debates and conflicts among the bishops of Zagreb, Veszprém and Pécs in the late 17th and early 18th centuries. The study also deals with the problems of parish organisation. Priests working in South Transdanubia had to meet several requirements on behalf of the state, the Church, the landowners and the congregations, all of whom were interested in acquiring apt priests that could satisfy all the demands. They wanted the priests to unify and integrate the religiously heterogeneous population to a certain extent. Thus, more factors were considered when choosing the priests of the region. The study lays a special emphasis on showing the roles of the priests of Croatian descent and those coming from Croatia. It also reveals their role in the Croatian communities of Somogy, Baranya and Zala counties.

⁹⁶ Über die Konversion der Juden im Bistum Wesprim in der Zeit von Márton Padányi Bíró: De numero Judaeorum Weszprimii in Cathedrali Ecclesia per memet baptizatorum. Padányi Bíró, 286-288; 319-320. p.

⁹⁷ Rebecca Gates-Coon: The Jewish Communities. In The Landed Estates of the Esterházy Princes. Hungary during the reforms of Maria Theresia and Joseph II. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994. 115-133., 126-127. p.

⁹⁸ Gózsdy, Zoltán: A zsidóság Somogy megyei megttelepedését I 1815-ig. [Das Judentum von seiner Ansiedlung in der Schomodei bis 1815.] In Újirakezdések. Zsidósors Somogy megyében a XVIII. századtól napjainkig. [Neuanfänge. Judenschicksal in der Schomodei vom 18. Jahrhundert bis zu unserer Gegenwart.] Hg.: Bőszé, Sándor. Kaposvár, 2005. 9-38. p.

PLEMIŠKA DRUŽINA TATTENBACH IN NJIHOVE POSESTI NA ŠTAJERSKEM

THE NOBLE TATTENBACH FAMILY AND THEIR ESTATES IN STYRIA

Dejan Zadravec

podiplomski študent zgodovine
Filozofska fakulteta Univerza Maribor
Koroška cesta 158, 2000 Maribor
Slovenija
ZadravecDejan@yahoo.com

Primljeno / Received: 12. 3. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 94 (497.5) 929.52 Tottenbach

POVZETEK

V pričajoči razpravi razpravlja avtor o vzponu in zatonu plemiške družine Tattenbach ter njihovih posesti na Štajerskem. Prvi člani te, po izvoru bavarske družine se na področju vojvodine Štajerske omenjajo že konec 15. stoletja. Poleg nekega Tattenbacha, ki je nekje v bližini reke Sotle bojeval boje proti Turkom, je tukaj prvo sled pustil še njegov bližnji ali daljni sorodnik Viljem. Slednjemu si sicer ni uspelo pridobiti nobene večje posesti v trajno oz. dedno last, ampak je tukaj opravljal gradiščansko službo, nekaj časa pa je užival tudi dohodke od krškega gospodstva Rifnik, ki ga je imel v fevdu. Za ustanovitelja štajerske veje omenjene družine, torej tistega, ki si je tukaj pridobil posesti v dedno last, velja njegov sin Ivan. Ivan je začel takorekoč na začetku. Status v deželi si je višal z dobrim opravljanjem služb za cerkvene ustanove, deželne stanove in deželnega kneza ter s pametnim nakupovanjem večjega števila manjših posesti. Po njegovih stopinjah je šel tudi njegov sin Žiga, ki je družinsko posest še povečal. Zvestobo družine deželnemu knezu je le-ta nagrađil z dvigom njegovih sinov v barone leta 1598. Žigovo posest so si sinovi razdelili. Slabo finančno stanje je Volka Friderika in Gotharda primoralo, da sta leta 1604 prodala podedovane posesti in se odselila s Štajerske. Njun brat Ivan Krištof je ostal. Slednji je bil dober gospodar. Podedovano posest in premoženje je zelo povečal in ob smrti leta 1627 svojim sinovom in ženi zapustil gospodstva Podčetrtek, Bizeljsko, Podsreda, Konjice, urad Nezbiše ter posest Trebnik in dvorec Gojka. Največji izkupiček od dedovanja je pobral najstarejši sin Gotfrid, ki pa sadove dedovanja ni mogel dolgo uživati. Tri leta po dvigu v grofovski stan je v starosti 33 let umrl. Njegov najmlajši sin se je po nastopu polnoletnosti zaradi dedovanja po neki izumrli bavarski liniji preselil tjakaj, na Štajerskem je ostal le najstarejši Ivan Erazem. Ta se je priključil protihašburški zaroti, ki jo je kovalo ogrsko-hrvaško plemstvo in katere neuspeh ga je stal glave, izgube časti in zapleme posesti.

Uprava zaplenjenih posesti je najprej prevzela notranjeavstrijska dvorna komora, ki pa se s slednjo ni neposredno ukvarjala, ampak je za to določila posebnega administratorja, seveda iz svojih vrst. Na ta položaj sta bila postavljena Žiga Schoffman baron Hemerles in kasneje Anton Canduzzi, ki sta z rednimi obhodi in navodilom upraviteljem skrbela za kolikor toliko nemoteno delovanje gospodstev. Oktobra 1676 je upravo nad zaplenjenimi posestmi na željo omenjene komore prevzel drug organ. Prešla je v roke judicium delegatum oz. neke vrste petčlanskega sveta, ki je bil konec leta 1671 ustanov-

ljen za preverjanje upravičenosti zahtev Tattenbachovih upnikov. Ta organ je obdržal bolj ali manj isti način uprave, kot je bil prej, in je na mesto administratorja nastavil sekvestra dr. Petra Lukrecija de Apostollisa. S svojo poglavitno dejavnostjo je judicium delegatum zaključil maja 1679. Po njegovih ugotovitvah je bilo do Tattenbachove zapuščine upravičenih skoraj petsto fizičnih in pravnih oseb v višini od enega pa do 62.000 gld. Za njihovo poplačilo so prišle v poštev vse dragotine in denar, ki so se še nahajali v blagajni NA dvorne komore in pri judicium delegatum, ter zasežene posesti. Ko sta po letu 1683 od celotne zapuščine ostali le še gospodstvi Podčetrtek in Štatenberg, terjatve preostalih upnikov pa so bile višje od njunih vrednosti, je bil sestavljen seznam prioritetenih upnikov. Tisti na začetku so lahko imeli precejšnje upanje, da bodo iztržili svoje terjatve, ostali pa le majhno.

Od štajerskih Tattenbachov so tako ostali samo še potomci Gotfridovega brata Jurija Žige, in sicer Oton Friderik ter Ivan Krištof. Oton Friderik je zgodaj umrl in ni zapustil moških potomcev, medtem ko je Ivana Krištofa preživel le najmlajši sin Janez Jožef Adalbert, ki je vso svojo posest leta 1719 prepustil svojemu do takrat neštajerskemu sorodniku.

Ključne besede: plemiška družina Tattenbach, novi vek, štajerska gospodstva, Ivan Erazem Tattenbach, plemstvo

Key words: The Noble Tattenbach Family, The Early Modern Period, The Seigneuries in Styria, Ivan Erazem Count Tattenbach, Aristocracy

Plemiški rod Tattenbach (tudi *Tattenbeck*, *Tattenpeckh*), dobro znan v celotnem Rimsko-nemškem cesarstvu, izvira iz Landshuta na Bavarskem. Njegovi člani se prvič omenjajo že konec 13. in v začetku 14. stoletja. Med slednjimi kot prvi Oton leta 1290, sledili pa so mu Otokar, omenjen leta 1310, Ortlib 1336 in 1340 ter Ivan 1336 in 1359.¹ Poleg posesti so si posamezni člani družine hitro pridobivali tudi nekatere pomembne funkcije. Že od leta 1307 dalje so bili namreč bavarski dedni deželni lovski mojstri. Z delitvijo nakopičene poseti med Ivanom in Ortolfom, sinovoma Ortliba Tattenbacha, leta 1430, se je družina razdelila na dve veji.² Veja Falkenberg - Geiersberg je neposredno obstajala še naslednjih 200 let, ko je leta 1620 s smrtjo zadnjega moškega potomca in 29 let kasneje še s smrtjo zadnje ženske potomke izumrla.³ Druga veja, imenovana Hausbach, se je z leti še naprej širila. Konec 15. stoletja se je razdelila na t. i. starejšo in mlajšo vejo.

Ustanovitelj mlajše je bil Viljem.⁴ Slednji je, poleg nekega neznanega člana rodu, ki se je leta 1467 ob reki Sotli boril proti Turkom, prvi Tattenbach, ki ga je pot oz. v njegovem primeru služ-

¹ Rudolf Gustav Puff, Beiträge zur Kenntnis des Verschwörungs-Prozesses der Grafen Tattenbach, Zriny, Frangipani u. s. w. im Jahre 1670, Marburger Taschenbuch für Geschichte, Landes- und Sagenkunde der Steiermark und der an dieselben grenzenden Länder, Dritter Jahrgang, Graz 1859, str. 173 (dalje Puff, Beiträge zur Kenntnis des Verschwörungs-Prozesses); Carl Schmutz, Historisch-Topographisches Lexicon von Steiermark, IV. Band, Graz 1823, str 159 (dalje Schmutz, Historisch-Topographisches).

² Otto Mutzbauer, Die Urkunden des Archivs der Grafen von Tattenbach, Bayerische Archivinventare 28, München 1967, str. IX, U 5 in U 7, str. 2-3, U 40, str. 10, U 49, str. 13 (dalje Mutzbauer, Die Urkunden des Archivs der Grafen von Tattenbach).

³ Prav tam, str. IX.

⁴ Prav tam, str. X.

ba, zanesla na Štajersko. Leta 1487 je za Prueschenke opravljal gradiščansko službo na gradu Štatenberg,⁵ leta 1500 pa je imel v fevdu krški Rifnik.⁶

IVAN PL. TATTENBACH - USTANOVITELJ ŠTAJERSKE VEJE

Za začetnika štajerske veje omenjene družine velja Viljemov sin Ivan. Ta je šel, vsaj kar se službe tiče, po očetovih stopinjah. Leta 1527 je namreč postal oskrbnik gospodstva Podčetrtek, ki je bilo v lasti krške škofije.⁷ Čeravno je bil takrat še precej mlad, je že užival nek sloves sposobnega mladeniča. Dve leti po nastopu službe za krškega škofa mu je kralj Ferdinand I. zaupal vidnejšo nalogu. Skupaj z Volbenkom Dobrnskim sta bila določena za nadzor nad prodajo četrtine posesti v lasti cerkvene gospode na Štajerskem, katere izkupiček je bil namenjen obrambi pred Turki.⁸ Le-tej je kmalu sledila nova. V letih 1538 in 1550 je bil deželnji komisar pri gradnji brežiškega obzidja.⁹ Kopičenju služb so sledili tudi nakupi posesti. Leta 1532 je Ivan dobil v zakup krško gospodstvo Bizejjsko,¹⁰ 11 let pozneje pa si je pridobil dvor Olimje s 36 podložniki kot krški fevd. Dvor, ki je imel najverjetneje obliko stolpa (*turm zu Wolimel*), je leta 1550 prezidal v novo graščino.¹¹ Ivanova posest in bogastvo sta se v naslednjih letih še naprej vztrajno večala. 27. oktobra 1548 sta skupaj z osemletnim sinom Žigom dobila v življenjski zakup vas Orešje s štirimi kmetijami za 112 goldinarjev,¹² leta 1556 je od Krištofa Sauraua in njegove žene Marjete kupil urad Šmarje, ki je zaobjemal dvor Korpule, 22 podložnikov ter 17 sogornikov in desetino,¹³ leto pozneje je od Jakoba Falbmhaubta kupil za 10 imenjskih funтов posesti,¹⁴ prav tako pa si je nekje v tem času pridobil še za dobrih 48 imenjskih funtów posesti od samostana Novi Klošter.¹⁵ Svojo priljubljenost pri deželnem knezu je ob dobrem opravljanju različnih služb krepil še s posojanjem denarja za borbo proti Turkom.¹⁶ Po nekaj letih oskrbniške službe mu je naposled uspelo dobiti v zakup še gospodstvo Podčetrtek, ki se je nadaljeval tudi po njegovi smrti. Ta je tega cesarsko-kraljevega svetovalca doletela leta 1567, ko se je kot cesarski vojak bojeval na Hrvaškem.¹⁷

ŽIGA PL. TATTENBACH

Nasledil ga je sin Žiga, ki je družinsko posest še povečal. Slednji ni bil tisti Žiga, ki je skupaj z očetom v življenjski zakup prejel vas Orešje, ampak njegov mlajši brat. Ker je po Ivanovi smrti življenjski zakup omenjene vasi zaradi smrti obeh zakupnikov prenehal veljati, je njegova vdova Katarina, roj. Wucherer, prosila deželnega kneza, da jo prenese na sina Žiga. Slednji je njeno

⁵ Paolo Santonino, Popotni dnevnik 1485-1487, Celovec-Dunaj-Ljubljana 1991, str. 69-70.

⁶ Franc Pajtler, Zrinjsko-Frankopanska zarota, v: Rače in okolica skozi stoletja I, Rače 1993, str. 47 (dalje Pajtler, Zrinjsko-Frankopanska zarota).

⁷ StLA, fond Archiv Attems, karton 231, zv. 1521, Urbar gospodstva Podčetrtek 1523, fol. 1.

⁸ Jože Mlinarič, Kartuziji Žiče in Jurklošter, Maribor 1991, str. 262 (dalje Mlinarič, Žiče in Jurklošter).

⁹ Pajtler, Zrinjsko-Frankopanska zarota, str. 48.

¹⁰ Pirchegger, Untersteiermark, str. 240.

¹¹ Jože Maček, Olimje 1782-1805, Podčetrtek 2006, str. 11.

¹² Schmutz, Historisch-Topographisches, str. 79.

¹³ Pirchegger, Untersteiermark, str. 232.

¹⁴ StLA, Adalbert Sikora, Die Steirischen Gültten 1516-1785, tipkopis, B 249/3, str. 68 (dalje Sikora, Die Steirischen Gültten).

¹⁵ StLA, Gültaufsandungen, Tattenbach (1752), XCII/3, fol. 1 (dalje Gültaufsandungen, Tattenbach).

¹⁶ Pajtler, Zrinjsko-Frankopanska zarota, str. 48.

¹⁷ Puff, Beiträge zur Kenntniß des Verschwörungs-Prozesses, 173.

prošnjo uslišal 23. junija 1568 in vas proti doplačilu 88 goldinarjev podelil Žigi v življenjski zakup.¹⁸ Pet let in pet dni kasneje je ta svojo posest povečal se za urad Nezbiše. Tega je prav tako dobil od deželnega kneza v zakup za 20 let. Zanj je odštel 3000 goldinarjev.¹⁹ Zakup vasi Orešje kot tudi urada Nezbiše pa se je že slabi dve leti kasneje prenehal. Deželni knez se je namreč odločil, da ju proda zakupniku v dedno in trajno last. Poleg že plačane zakupne vrednosti v višini 3200 goldinarjev, je Žiga moral doplačati še 1583 goldinarjev. Ta znesek je 4. aprila 1575 v go-tovini poravnal predsedniku notranjeavstrijske dvorne komore Ivanu pl. Khisl.²⁰ Deset let kasneje je sledil prvi večji nakup. Zopet je izkoristil deželnoknežjo razprodajo posesti in je najprej kupil gospodstvo Kunšperk,²¹ nato pa nekje v istem času še Škofjo vas.²² Tattenbachovo kopičenje posesti se na tem mestu še ni ustavilo. Leto dni pred smrtno mu je uspelo pridobiti še gospodstvo Konjice, vendar je to sprva ostalo v lasti družine le kratek čas. Po njegovi smrti ga je namreč zasegla dežela Štajerska, ker prejšnji lastnik, Ivan Khisl, ni poravnal davka.²³ Od podedovane posesti Žiga ni obdržal le tiste, ki jo je njegov oče pridobil od spodnještajerskega dominikanskega samostana. To sicer ni bila Žigova želja, a kaj, ko je pogodba med očetom in omenjenim samostanom vsebovala tudi klavzulo ti. možnosti večnega odkupa (*ewigen Widerkhauf*), ki je samostanu omogočala, da to posest kadarkoli odkupi nazaj. Slednje je prior samostana po Ivanovi smrti tudi storil.²⁴

V zakonu z Afro Gall pl. Gallenstein, sklenjenem leta 1571, so se Žigi rodili širje sinovi in tri hčere.²⁵ Ko je 12. februarja 1594 zavedno zatisnil oči, je za sabo pustil kar nekaj posesti, od najbližjih pa ženo ter tri sinove in hčerko. Katarina, ki je bila ob očetovi smrti stara šele šest let, se je kasneje poročila z Janezom Jurijem II pl. Lamberg. Dediči vse njegove posesti so postali sinovi Ivan Krištof, Volk Friderik in Gothard. Ti takrat še niso bili polnoletni za dedovanje, zato so posest do njihovega 24 rojstnega dne upravljeni nastavljeni skrbniki in njihova mati.²⁶ V tem času jim je od deželnega kneza uspelo kupiti pred kratkim odtujeno konjiško gospodstvo in urad Ločica. Zantu so 24. aprila 1597 odšteli 49.200 goldinarjev.²⁷ Naslednje leto je za družino sledil prvi večji premik na stanovski lestvici. 24. marca 1598 so bili povzdignjeni v barone.²⁸ Očetovo posest, tj. kunšperško in konjiško gospodstvo, dvor Olimje, urade Nezbiše, Orešje, Ločica, Šmarje in Škofjo vas, zakupljeni gospodstvi Bizeljsko in Podčetrtek ter prav tako pred kratkim pridobljeni urad Škofja vas pri Vojniku in krške fevde, nekoč pripadajoče gospodstvu Statenberg v t. i. »amt Krain«,²⁹ so si mladi baroni razdelili leta 1602.³⁰ Razdelitev je bila bratska, torej so si dedno in svobodno posest razdelili na tri, za vsakega sprejemljive dele. Gothard je dobil Gospodstvo Kunšperk, Volk Friderik posest Olimje, urade Nezbiše in Orešje, Škofja vas ter Šmarje, prav tako pa

¹⁸ Schmutz, Historisch-Topographisches, IV. Band, str. 79.

¹⁹ Schmutz, Historisch-Topographisches, III. Band, str. 10.

²⁰ AS, fond AS 768, fasc. 3, Kupna pogodba Žige Tattenbacha za urada Nezbiše in Orešje 1575, fol. 1.

²¹ Jože Koropec, Krško bizeljsko gospodstvo, ČZN 42(1971), zv. 1, str. 34.

²² SBL, 12. zvezek, Ljubljana 1980, str. 11 (dalje SBL 12).

²³ Mlinarič Žiče in Jurklošter, str. 37.

²⁴ Gültaufsandungen, Tattenbach, XCII/3, fol. 1 in XCII/4, fol. 1.

²⁵ Aleksandra Boldin, Konjice: Z legendo skozi zgodovino do sodobnosti, Slovenske Konjice 2004, str. 37 (dalje Boldin, Konjice).

²⁶ StLA, Archiv Attems, karton 242, zv. 1562, Izjava Afre Ambstatt glede meje podčetrškega deželskega sodišča in žusemskega burgfrida z dne 18. 10. 1617, fol. 1.

²⁷ StLA, Landschaftliches Archiv, Antiquum II, karton 40, Dokument o prodaji gospodstva Konjice, vpet v urbar gospodstva iz leta 1593, fol. 1; Boldin, Konjice, str. 37.

²⁸ Muzbauer, Die Urkunden des Archivs der Grafen von Tattenbach, str. XIII.

²⁹ Pirchegger, Untersteiermark, str. 213 in 233.

³⁰ Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, VI. Theil, das Dekanat Drachenburg, Marburg 1887, str. 500 (dalje Orožen, Drachenburg).

še urade Ločica, Jablane in Škofja vas, do takrat spadajoče h gospostvu Konjice.³¹ Preostali, ¾ del gospostva Konjice je podedoval Ivan Krištof, obenem pa je postal tudi zakupnik gospostev Podčetrtek in Bizeljsko ter krški fevdnik.³² Njegovo nadaljevanje zakupa in prevzem krških fevsov sta bila sama po sebi umevna in neoporečna, saj sta se brata odločila, da svoje življenske poti ne nadaljujeta na Štajerskem, temveč v Avstriji. Prav zaradi tega sta se odločila, da prodala vse podedovane posesti.³³ K temu dejanju ju je dejansko primorala kar njuna mati, ki je vsem trem sinovom izročila zelo malo očetovega denarja in premičnin, zato so se pač morali znajti sami.³⁴

IVAN KRIŠTOF BARON TATTENBACH

Največjo željo po nadaljevanju očetovega in dedkovega dela na Štajerskem, tj. ohranitvi in nadaljnemu kopičenju posesti, je pokazal najstarejši sin Ivan Krištof. Slednji je imel za razliko od bratov srečo, saj je bil takrat že poročen in je imel tasta, ki mu je bil pripravljen denarno pomagati.³⁵ Celotne posesti bratov si ni prizadeval dobiti v svoje roke. Od Volka Friderika je 13. maja 1602 za 3850 goldinarjev odkupil samo urad Nezbiše.³⁶ Preostalo podedovano posest sta brata kmalu za tem razprodala. Olimsko posest z inkorporiranim uradom Orešje, ovrednoteno na 58 imenjskih funтов, je Volk Friderik prodal 24. aprila 1604 hrvaškemu baronu Ivanu Ratkayu,³⁷ urad Škofja vas je bil prodan celjskemu trgovcu Štefanu Sibenitschki,³⁸ urad Šmarje Mihaelu Jacoboviču,³⁹ 23 imenjskih funтов Volk Friderikove posesti je kupil ptujski trgovec Andrej Praunfalk,⁴⁰ takrat ali pa kakšno leto pozneje pa je Gothard prodal še gospostvo Kunšperk.⁴¹ Ivan Krištof je nadaljeval tam, kjer sta končala njegov dedek in oče. Podobno kot oče Žiga, ki je izkoristil deželnoknežjo prodajo posesti, je ta izkoristil (raz)prodajo posesti krške škofije. Leta 1608 je v trajno dedno last odkupil zakupljeno gospostvo Bizeljsko, štiri leta pozneje pa še gospostvo Podčetrtek.⁴² Pa to še ni bilo vse. Od leta 1617 dalje je imel v lasti še gospostvo Podsreda,⁴³ kmalu nato je kupil še dvor Gojka (*Hebenstreit*) ter od Erazma barona Trebnškega imenje Trebnik,⁴⁴ v Celju in Mariboru pa je že imel svobodni hiši.⁴⁵

Za svojo življensko sopotnico si je Ivan Krištof izbral Judito, hčerko Nikolaja in Katarine Resch, ter se z njo pred letom 1604 poročil. Živila sta na podčetrškem in konjiškem gradu. Če

³¹ Gültaufsandungen, Tattenbach, XCII/5-6, fol. 1-1' in XCII/7-8, fol. 1.

³² StLA, LR Testamente, karton 1010, zv. Jahr 1626, Oporoka Ivana Krištofa barona Tattenbacha 1626, fol. 2-2' (dalje Oporoka Ivana Krištofa barona Tattenbacha 1626); SBL 12, str. 11.

³³ Oporoka Ivana Krištofa barona Tattenbacha 1626, fol. 2'.

³⁴ Von vatterlichen paarschaft vnnd ander fahrnus, hat vnnß vnnsrer frau muetter wenig eingehendigt, das wier vnnß vmb d(as) vnsrig von neuen, da wier etwas haben wolten, bewerben muesten (prav tam, fol. 2').

³⁵ Prav tam, fol. 2'.

³⁶ StLA, fond Archiv Attems, karton 231, zv. 1519, Prodajna pogodba za urad Nezbiše med Ivanom Krištofom in Volkom Friderikom, baronom Tattenbach, z dne 13. 5. 1602, fol. 1 in 2'.

³⁷ Gültaufsandungen, Tattenbach, XCII/13, fol. 1.

³⁸ Prav tam, XCII/17, fol. 1.

³⁹ Prav tam, XCII/15, fol. 1.

⁴⁰ Prav tam, XCII/9, fol. 1.

⁴¹ Pirchegger, Untersteiermark, str. 213, Orožen, Drachenburg, str. 511; SBL 12, str. 11.

⁴² Pirchegger, Untersteiermark, str. 240; AS, fond AS 768, fasc. 3, Pobotnica krškega škofa Janeza Jakoba Ivanu Krištofu Tattenbachu z dne 1. 9. 1612, fol. 1.

⁴³ Pirchegger, Untersteiermark, str. 242.

⁴⁴ Oporoka Ivana Krištofa barona Tattenbacha 1626, fol. 4-4'.

⁴⁵ StLA, LR Tattenbach, karton 1291, Zapuščinski inventar po Ivanu Krištofu baronu Tattenbachu 1627 (dalje Zapuščinski inventar 1627).

je moč verjeti njegovi nagrobni plošči, potem se jima je v zakonu rodilo kar osem sinov in štiri hčerke. Vsi otroci niso preživeli otroštva. Nekaj so ju v prisotnosti očeta in matere položili v grobničo v cerkvi sv. Lovrenca v Podčetrktku,⁴⁶ ostale pa so najverjetneje pokopali v Konjicah. Zvestoba deželnemu knezu oz. cesarju in različne zasluge ter usluge so mu omogočili nadaljnji vzpon na družbeni lestvici. 7. maja 1613 je prejel dovoljenje za izboljšanje družinskega grba s tistim žene Judite,⁴⁷ 10. februarja 1623 pa ga je cesar Ferdinand II povzdignil iz deželnega v državnega barona s predikatom *von Wollimel und Ganowiz*.⁴⁸

Kmalu po dopolnjenemu 50 letu starosti je baronu Tattenbachu začelo pešati zdravje in je zbolel. Pozimi leta 1626 je bilo njegovo zdravstveno stanje že tako slabo, da je dal spisati oporočko. Potem ko je svoje težko pridobljeno premoženje razdelil po svoji volji, je nekaj mesecev še ležal v postelji na podčetrškem gradu, nato pa je 2. aprila 1627 umrl. Položili so ga v grobničo v cerkvi sv. Ane v Konjicah, zraven očeta Žige, tako kot si je sam zaželet.⁴⁹

Njegovi otroci in vdova so bili primerno preskrbljeni. Trem hčerkam je volil nekaj obleke, nakita ter denarja, štirim sinovom in ženi pa je zapustil posest. 20-letni sin Gotfrid je podedoval gospodstvo Podsreda in krške fevde, 18-letni Viljem Leopold gospodstvo Konjice in dvorec Gojka, sin Erazem Ferdinand imenje Trebnik, 9-letni Jurij Žiga pa gospodstvo Bizeljsko. Njihovi materi je v dosmrtno uporabo prepustil gospodstvo Podčetrtek in urad Nezbiše, seveda le pod pogojem, da se vnovič ne poroči.⁵⁰ Čeprav nobeden od sinov v času njegove smrti ni bil polnoleten za dedovanje, »zunanji« skrbniki niso bili določeni. Njihovo nalogo sta prevzela najstarejša sinova ter njuna mati, in ti so bdeli nad najmlajšima, Erazmom Ferdinandom in Jurijem Žigom. Leto ali dve po očetovi smrti, se je Viljem Leopold odločil za drugačno življenjsko pot. Odšel je v tujino, kjer se je priključil malteškemu viteškemu redu, gospodstvo Konjice in dvor Gojka pa je prepustil starejšemu bratu. Pot v tujino je ubral tudi Erazem Ferdinand, le da slednji s puško v roki. Vojaška odprava se je zanj končala tragično. Še mladoleten je življenje izgubil nekje v Jutlandiji.⁵¹ 30-letna vojna je tako tudi tej družini pustila svoj pečat. Imenje Trebnik je po Erazmovi smrti in po Gotfridovem intenzivnemu prizadevanju postal last slednjega, se je pa ta odpovedal Podsredi in jo prepustil svojemu varovancu Juriju Žigi. Ta se za razliko od starejšega brata ni odločil za vojaško kariero, prav tako pa ni stopil v službo Cerkve, kot je sprva predvideval njegov oče.⁵² Študiral je v Gradcu⁵³ in čakal, da nastopi polnoletnost ter dejansko prevzame podedovano posest.

GOTFRID GROF TATTENBACH IN REINSTEIN

Njegov starejši brat in skrbnik Gotfrid, rojen zadnjega januarja 1607, si je svojemu stanu primerno za ženo izbral Rozino Suzano baronico Trebniško. Ta poroka se je družini, kar se posesti tiče, še posebej obrestovala. Po smrti brata Ivana Ehrenreicha barona Trebniškega leta 1635 je namreč Rozina Suzana postala njegova univerzalna dedinja in je podedovala gospodstvi Štateberg in Rače.⁵⁴ Podedovana posest, ženino dedovanje, pridobitev Podčetrcka po smrti matere

⁴⁶ Prav tam, fol. 6.

⁴⁷ Reiner Puschnig, Gnaden und Rechte, Graz 1984, št. 917, str. 118.

⁴⁸ Allgemeine Deutsche Biographie, Band 37, Leipzig 1894, str. 416 (dalje ADB 37).

⁴⁹ Zapuščinski inventar 1627, fol. 2.

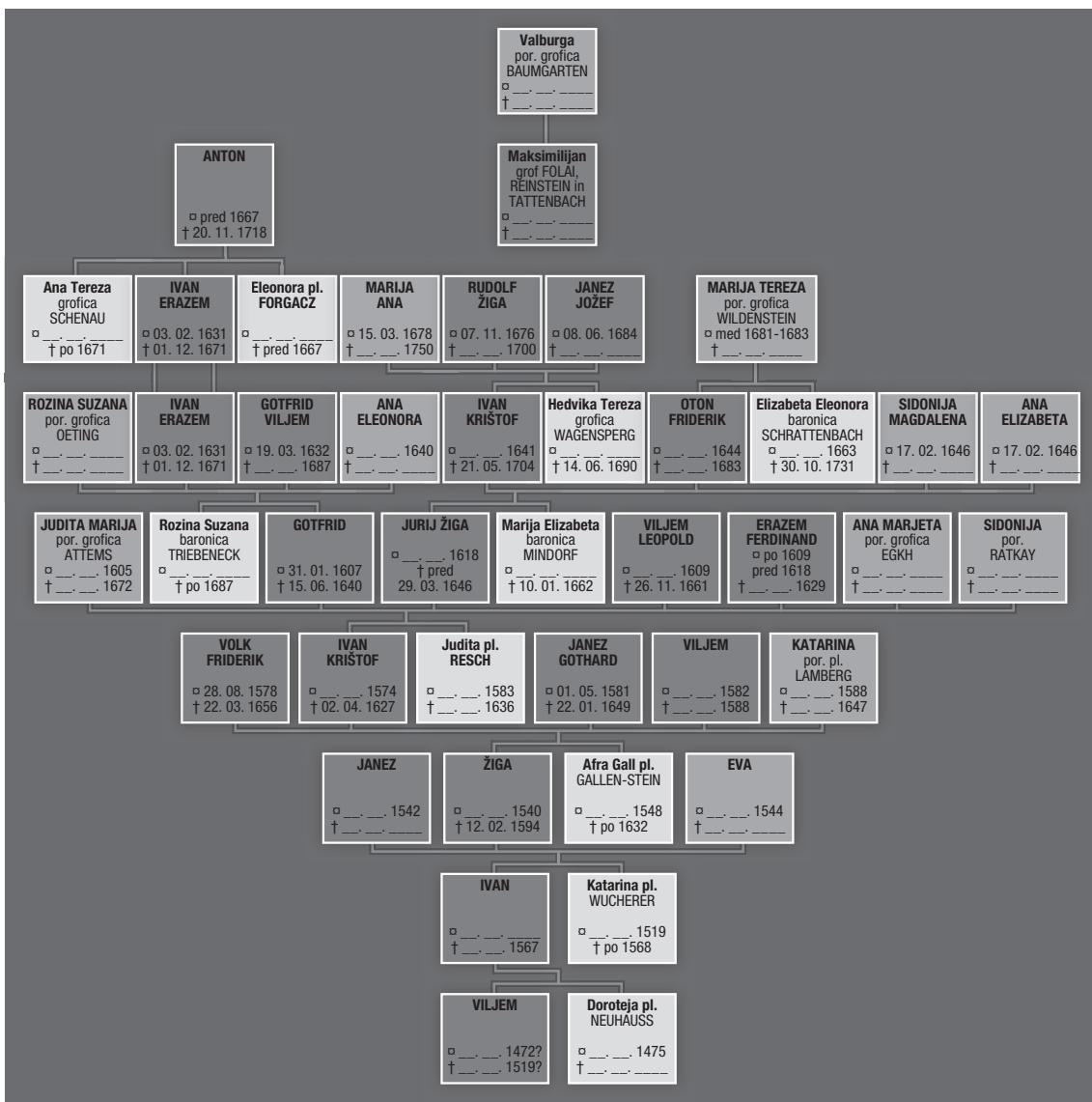
⁵⁰ Prav tam, fol. 3'-4'.

⁵¹ ... der vngeuehr vor dreyen jahr in Judtland mit todt abgangen (StLA, Familienarchiv Tattenbach, šk. 1, zv. 1, Dokument v zvezi z imenjem Trebnik z dne 28. 1. 1630, fol. 1 (dalje Dokument - imenje Trebnik)).

⁵² Oporoka Ivana Krištofa barona Tattenbacha 1626, fol. 4'.

⁵³ Dokument - imenje Trebnik, fol. 1.

⁵⁴ StLA, LR Testamente, karton 1010, zv. Jahr 1635, Oporoka Ivana Ehrenreicha barona Trebniškega 1635, fol. 1.

Rodoslovno drevo štajerske veje plemiške družine Tattenbach (*rodoslovno drevo je bilo narejeno bolj ali manj na osnovi vseh virov in literature, uporabljenih v tem poglavju*). Dodana sta še sorodnika Maksimiljan grof Folai in njegova hčerka Valburga kot dediča preostanka Tattenbachove posesti v tej deželi. To so obenem vsi znani Tattenbachi, ki so imeli tukaj posesti.

Judite leta 1636 in nakup gospodstva Pohorski dvor⁵⁵, je 28-letnega Gotfrida in njegovo družino povzdignilo v ene največjih posestnikov na Štajerskem. Njihova gospodstva Pohorski dvor, Podčetrtek, Rače, Štatenberg in Konjice z inkorporiranimi svobodnimi hišama v Mariboru in Celju ter imenjem Trebnik in Dvorom Gojka so bila okrog leta 1636 cenjena na okoli 1000 imenjskih funтов.⁵⁶

Posebna čast je očeta dveh sinov in hčerke doletela leto dni pozneje. 8. junija 1637 je Gotfrid postal grof Tattenbach in Reinstein.⁵⁷ S tem imenovanjem je 30-letnik dosegel vrhunec v svojem

⁵⁵ StLA, fond Archiv Attems, karton 231, zv. 1520, Oporoka Gotfrida grofa Tattenbacha 1640 (prepis), fol. 4' (dalje Oporoka Gotfrida grofa Tattenbacha 1640).

⁵⁶ Jože Koropec, Mi smo tu, Maribor 1985, str. 105.

⁵⁷ ADB 37, str. 416.

življenju. Težka telesna bolezen, ki je sledila, je njegovemu veselju kmalu naredila konec. Maja 1640 je že vedel, da se mu bliža zadnja ura, zato je dal sestaviti oporoko. Zaželet si je, da ga brez kakšnih velikih ceremonij pokopljejo zraven očeta in matere v družinski grobnici v Konjicah.

Za dediča je določil 9- in 8-letna sinova Ivana Erazma ter Godfrida Viljema. Iz gospodstva Konjice in inkorporiranih posesti je sestavil fidejkomis, torej dedno in neprodajno posest, ter ga prepustil starejšemu sinu Ivanu Erazmu. Slednjemu je zapustil še Pohorski dvor, vendar je zanj določil, da ga proda, z dobljeno kupnino pa je moral poravnati očetove in materine dolgove. Prodajo je izpeljala njegova mati in skrbnica. V začetku leta 1645 ga je za 25.000 goldinarjev prodala Žigi Sultznu pl. Sulzburg.⁵⁸ Gotfridu Viljemu je oče zapustil gospodstvo Podčetrtek z uradom Nezbiše.⁵⁹ Umrl je 15. junija 1640,⁶⁰ malo pred rojstvom hčerke Ane Eleonore.⁶¹ Skrbniki njegovih mladoletnih otrok so postali vdova Rozina Suzana ter brata Leopold Viljem in Jurij Žiga.⁶² Slednji to obveznost ni opravljal do konca, ker je pred tem umrl. Ivan Erazem je polnoletnost za dedovanje dosegel leta 1655, njegov brat pa leto pozneje. Ker je Gotfrid Viljem postal dedič po sorodniku Janezu Adolfu grofu Tattenbachu, s čigar smrtjo leta 1644 je ta bavarska veja Tattenbachov izumrla,⁶³ je kmalu po nastopu polnoletnosti 1. marca 1656 prodal gospodstvo Podčetrtek bratu Ivanu Erazmu za vsega 18.000 goldinarjev in se odselil na Bavarsko.⁶⁴

Izboljšan grb Tattenbachov ob dvigu v grofovski stan 8. junija 1637 (Muzbauer, Die Urkunden des Archivs der Grafen von Tattenbach, str. VI.).

IVAN ERAZEM GROF TATTENBACH IN REINSTEIN - PROTIHABSBURŠKI ZAROTNIK

Kdaj je Ivan Erazem pridobil materino dedovanje, torej gospodstvi Štatenberg in Rače, zaenkrat še ni jasno. Lahko, da mu jih je ta predala ob nastopu polnoletnosti leta 1655. Študijska leta je mladenič preživel v Gradcu, kjer je leta 1650 na tamkajšnji univerzi dosegel filozofski bakalavreat.⁶⁵ Erazem, ki je s pridobitvijo mesta svetnika v notranjeavstrijski vladil postal do neke mere

⁵⁸ Gültaufsandungen, Tattenbach, XCII/19, fol. 1-1'.

⁵⁹ Oporoka Gotfrida grofa Tattenbacha 1640, fol. 1-1' in 3'-5'.

⁶⁰ Ludwig Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel in den Matriken der Stadt Graz, Graz 1909, str. 268 (dalje Schiviz, Der Adel).

⁶¹ ... mein freylein tochtern, souill deren nach meinem todt im leben sein, oder auch nach, nach meinem todt legitimo tempore postuma, gebohren werden (Oporoka Gotfrida grofa Tattenbacha 1640, fol. 9).

⁶² Prav tam, fol. 7.

⁶³ Muzbauer, Die Urkunden des Archivs der Grafen von Tattenbach, str. X in št. U 574, str. 157-158.

⁶⁴ StLA, fond Archiv Attems, karton 241, zv. 1551, Prodaja gospodstva Podčetrtek Ivanu Erazmu grofu Tattenbachu z dne 1. 3. 1656, fol. 2.

⁶⁵ Franz von Krones, Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz, Graz 1886, str. 35.

politično vplivna oseba v deželi, v kopičenju novih posesti ni šel po stopinjah svojih prednikov. Razen hiše v Gradcu⁶⁶ si ni pridobil nobene nove posesti, bodisi z nakupom ali pa kako drugače. Še več. V začetku leta 1665 je svojemu stricu Otonu Frideriku celo prepustil za 45 imenjskih funтов posesti, spadajočih h gospodstvu Konjice in dvoru Gojka, torej posest, ki je sestavljal fidejkomis.⁶⁷ Tudi v načrtovanju družine Ivan Erazem ni bil preveč uspešen. V zakonih z Eleonorou Forgacz in Ano Terezijo grofico Schenau se mu je rodil le sin Anton. Kot kaže, so mu bile bolj pomembne druge zadeve. Ena teh je zagotovo bila priključitev k protihabsburški zaroti, ki jo je koval del ogrsko-hrvaškega plemstva na čelu s Francem Krištofom Frankopanom in Petrom Zrinskim.

ZAPLENITEV IN UPRAVA TATTENBACHOVIH POESTI

Priprave na upor proti vladarski hiši in politiki cesarja Leopolda I. zaradi nekaterih šibkih členov med zarotniki niso bile v celoti uspešno izvedene. Že nekaj časa pred prvimi aretacijami so bile vsakdanje dejavnosti morebitnih zarotnikov natančno spremljane. Ob nastopu pomladi leta 1670 je bilo kristalno jasno, da manjši del ogrskega in hrvaškega plemstva na čelu z grofoma Petrom Zrinskim in Francem Krištofom Frankopanom snuje zaroto. Pomanjkljivo je bilo še vedenje o zarotnikih in njihovi dejavnosti, živečih znotraj dednih dežel. Vpletjenosti Ivana Erazma grofa Tattenbacha v snovanje protihabsburške zarote takrat še niso mogli dokazati, so pa imeli nekatere trdne namige o tem. Vedeli so namreč, da je bil v korespondenci in v nekakšni zvezi s Petrom Zrinskim.⁶⁸ Slednje se je NA tajnemu svetu tudi zdel dovolj dober argument za njegovo aretacijo. Pripravljeni so jo začeli že vsaj nekje v začetku druge polovice marca leta 1670, ko se je Ivan Erazem še veselo mudil na svojih spodnještajerskih posestih. Ko se je 22. marca prikazal v Gradcu, ga je NA tajni svet takoj poklical k sebi na posvet (*in den rath*).⁶⁹ Pozivu se je nemudoma odzval in vznenirjen od mračnih govoric odhitel v dvorec. Tako, ko je prišel, sta k njemu stopila mestni sodnik in podpolkovnik Ivan Tomaž pl. Sahier z oboroženo mestno stražo (*statt wacht*).⁷⁰ Ko je podpolkovnik naznani Tattenbachu, da je aretiran zaradi veleizdaje in da naj mu odda meč, se je ta tako tresel, da ga je komaj mogel odpasati. Dvorišče in vsi hodniki so bili polni oboroženih vojakov.⁷¹ Ob razrožitvi so ga pregledali in mu v hlačnem žepu med drugim našli tudi dokument, ki ni bil nič drugega kot pristopna izjava k zarotniški zvezi (*beischluß*).⁷² Nespatmetni Tattenbach je trdni dokaz o svoji vpletjenosti tako kar sam »dostavil« NA tajnemu svetu in si s tem že bolj ali manj zapečatil svojo usodo. V pripor sta mu s podpiranjem pomagala dva

⁶⁶ Pridobitev hiše v Gradcu zaenkrat še prav tako ostaja neznanka. Čisto možno je, da je bila to nekoč hiša Trebniskih, ki je z dedovanjem omenjene Rozine Suzane prešla na Tattenbache. V oporoki Ivana Ehrenreicha Trebniskega posesti namreč niso navedene posamezno. Potemtakem je lahko prišla v Ivan Erazmovo last v istem času kot obe omenjeni gospodstvi.

⁶⁷ Gütaufsandungen, Tattenbach, XCII/43, fol. 1.

⁶⁸ ÖStA, HHStA, fond Hungarica, fasc. 319, konv. D, Dopis Karla Gotfrida grofa Breunerja cesarju Leopoldu I. glede Tattenbachove aretacije, zasege njegovih posesti in zarubitve le-teh s strani deželnega glavarja z dne 26. 3. 1670, fol. 1 (dalje Dopis grofa Breunerja 26. 3. 1670).

⁶⁹ ÖStA, HHStA, fond Hungarica, fasc. 319, konv. D, Dopis NA tajnega sveta cesarju Leopoldu I. glede Tattenbachove aretacije in zasege njegovih posesti z dne 27. 3. 1670, fol. 1 (dalje Dopis tajnega sveta 27. 3. 1670).

⁷⁰ Prav tam, fol. 1; Puff, Beiträge zur Kenntniß des Verschwörungs-Prozesses, str. 181.

⁷¹ Puff, Beiträge zur Kenntniß des Verschwörungs-Prozesses, str. 181.

⁷² Dopis grofa Breunerja 26. 3. 1670, fol. 1.

podčastnika iz mestne straže. Skozi tajni prehod sta ga spravila na grad in ga izročila ječarju Juriju Wambrechtru, ki mu je odkazal dobro zaprto izbo.⁷³

Tako kot sama aretacija so bili tudi nadaljnji ukrepi dobro načrtovani in so bliskovito potekali. NA tajni svet je takoj odredil, da se pregleda Tattenbachova hiša v mestu. Naloge so zaupali takratnemu cesarsko-kraljevemu komorniku in pravemu svetniku NA tajnega sveta ter predsedniku NA dvorne komore Karlu Gotfridu grofu Breunerju. Najdeno gotovino, dragotine, srebrnino in dokumente so zasegli. Dokumente je omenjeni grof predal podpredsedniku (*vice canzler*) NA tajnega sveta Janezu Karlu pl. Würzburgu, ostale stvari pa so bile odpeljane v urad NA dvorno-komornega blagajnika, kjer so jih v prisotnosti Breunerja in Würzburga natančno popisali.⁷⁴

Istočasno je NA tajni svet pooblastil NA dvornokomorna svetnika Janeza Franca grofa Dietrichsteina in Janeza Gašperja grofa Khellersperga, da sta v spremstvu Sahierja in njegovih Jacques Gerardovih dragoncev, kar se da hitro (*eifrigist*) in v največji tajnosti odjahala na Tattenbachove posesti in jih v cesarjevem imenu zasegla. Cesarju je namreč ta pravica šla po *crimine laesae maiestatis*. Za inventuro tamkaj nahajajočih se premičnin nista bila zadolžena, pač pa sta započatila oz. zaklenila skrinje in kleti, denar, srebrnino in dokumente pa odnesla v Gradec. Vse zasežene posesti sta nato predala v začasno upravo NA dvorni komori, za njihovo upravljanje pa je bil že na dan Tattenbachove aretacije nastavljen poseben regent oz. administrator, in sicer svetnik omenjene komore Žiga Schöffman baron Hemerles.⁷⁵ Pooblaščenca in Schöffman so se sestali 24. marca na gospodstvu Štatenberg. Dietrichstein in Khellersperg sta takrat že opravila svojo nalogu in sta se vračala nazaj v Gradec, Schöffmanu pa je bila to prva postaja na obhodu po gospodstvih. Ob tej priložnosti sta mu izročila ključe gospodstev.⁷⁶

O uspešno izvedeni akciji sta Breuner in NA tajni svet hitro poročala na Dunaj. Cesar je bil z njenim potekom zadovoljen, še posebej se mu je dobro zdelo, da je bila izpeljana brez velikega pompa.⁷⁷ Je pa Breuner že vnaprej vedel, da brez komplikacij zaradi zasege posesti ne bo šlo. Cesaru je namignil, da bo imel NA komorni prokurator še veliko dela, saj bodo s svojimi zahlevki na dan prišli še Tattenbachova žena, upniki in dežela.⁷⁸ In prav slednja je reagirala prav tako bliskovito kot NA centralni organi. Tattenbach, tak, kot je pač bil, že nekaj časa ni plačeval deželnih davkov in naklad, zato je njegov dolg deželi leta 1670 znašal vrtoglavih 51.000 gld. Deželni glavar je takoj, ko je na dan prišla vest o njegovi aretaciji, poslal deželnega rentnega mojstra, da je zasegel vse Tattenbachove posesti. Grofu Breunerju se je poteza deželnega glavarja zdela nesramna, neodgovorna in protipravna (*unbefugt*). Poleg ostalih stvari ga je motilo tudi to, da ni bil vnaprej določen datum zasega, kot je to bilo sicer v navadi. Svoje mnenje je najprej na-

⁷³ Puff, Beiträge zur Kenntnis des Verschwörungs-Prozesses, str. 181; Dopis tajnega sveta 27. 3. 1670, fol. 1.

⁷⁴ Dopis grofa Breunerja 26. 3. 1670, fol. 1; Dopis tajnega sveta 27. 3. 1670, fol. 1'; ÖStA, HHStA, fond Hungarica, fasc. 319, konv. E, Dopis cesarja Leopolda I. NA tajnemu svetu glede Tattenbachove aretacije z dne 2. 4. 1670; fol. 1 (dalje Dopis cesarja Leopolda I. 2. 4. 1670)

⁷⁵ Dopis grofa Breunerja 26. 3. 1670, fol. 1-1'; Dopis tajnega sveta 27. 3. 1670, fol. 1'; Dopis cesarja Leopolda I. 2. 4. 1670, fol. 1; ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis cesarja Leopolda I. NA dvorni komori in NA tajnemu svetu glede Schöffmanovega upravljanja Tattenbachovih posesti z dne 22. 8. 1671, fol. 1 (dalje Dopis cesarja Leopolda I. 22. 8. 1671).

⁷⁶ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Poročilo NA dvorne komore glede inšpekcijske zaseženih gospodstev z dne 25. 8. 1672, fol. 16' in 19 (dalje Poročilo NA dvorne komore 25. 8. 1672).

⁷⁷ ... sehr wol vnnd ruhenlich beschehen, wir auch solche mithin g(na)digst approbiere(n) vnnd guet haisen (Dopis cesarja Leopolda I. 2. 4. 1670, fol. 1'); ... d(aß) sein des grafe(n) v(on) Tattenbach arrestierung ohne rumor gescheh(en) (ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis cesarja Leopolda I. grofu Breunerju glede Tattenbachove aretacije in zasege njegovih posesti z dne 30. 3. 1670, fol. 1).

⁷⁸ Dopis grofa Breunerja 26. 3. 1670, fol. 1'.

znanil ostalim svetnikom NA tajnega sveta, ki pa so mu svetovali, naj vso stvar pusti pri miru.⁷⁹ Tega ni storil. Preko tajnika omenjenega organa (*gehaimben secretary*) je poslal deželnemu glavarju pritožbo, vendar brez uspeha. Podobno se je zgodilo tudi z odločbo, ki jo je poslal stanovskemu odboru. Ta jo je na posvetovanju 28. marca gladko odbil.⁸⁰ Še isti dan je zato Breuner poslal na Dunaj nov dopis. Cesarju je opisal zanj neuspešen razvoj dogodkov in podal kritiko na ravnodušnost NA tajnega sveta. Kot svetniku tega organa mu ni bilo jasno, zakaj so imeli ostali svetniki tak obzir do deželnega glavarja, ko pa je bilo neizpodbitno in v deželi običajno, da se mora vnaprej določiti termin zasega in tistega, čigar posesti bodo zasežene, tudi obvestiti.⁸¹ Dopis je obrodil sadove. Leopold I. je pet dni pozneje poslal ukaz NA tajnemu svetu, naj ustrezeno ukrepa ter sestavi in pošlje nazaj svoje mnenje o tej stvari⁸², in o tem obvestil tudi Breunerja.⁸³ NA tajni svet⁸⁴ je sedaj nemudoma odreagiral. Deželi in glavarju je v zameno za opustitev rubeža ponudil poravnavo. Ker ta ponudba ni bila sprejeta, je imenoval komisarje ter jih poslal, da so rubež sodno odpravili (*zuentwehren*), kar se je tudi zgodilo. Glede pravične poravnave zaostanka je od deželnega glavarja in stanovskega odbora zahteval, da se nanj pripravijo. Naročeno jim je bilo sestaviti pravilni znesek Tattenbachovih davčnih zaostankov in ga dostaviti NA tajnemu svetu. Za konkretno poravnavo je bil nadalje predlagan še narok, kjer bi se srečali obe strani in sprejeli sporazumen dogovor.⁸⁵ Do 7. aprila se dežela glede tega predloga sicer še ni izrekla,⁸⁶ je bil pa cesar zelo zadovoljen z ravnanjem NA tajnega sveta.⁸⁷ Dogovor o poravnavi je bil sicer sklenjen še isto leto,⁸⁸ do takojšnjega plačila zaostanka pa ni prišlo. En del le-tega je bil plačan šele 23. decembra 1678.⁸⁹

Regent Tattenbachovih zaplenjenih posesti Žiga Schoffman se je takoj po imenovanju napotil na prvi obhod posesti. Sestaviti je bilo namreč potrebno grajske inventarje in vse tamkaj najdene vrednejše stvari spraviti v urad NA dvornokomornega blagajnika. Spremljal ga je Janez Jernej Gigler, računovodja (*raith officier*) NA dvornokomornega knjigovodskega urada.⁹⁰ Oba sta se 24. marca najprej ustavila na gospodstvu Štatenberg, kjer sta dva dni pozneje ob navzočnosti takratnega upravitelja Krištofa Jamnika sestavila grajski inventar.⁹¹ S Štatenberga ju je pot vodila v Podčetrtek, kjer ju je na gradu pričakal upravitelj Ivan Jurij Gornik. Tudi tukaj sta se zadržala

⁷⁹ Prav tam, fol. 2-2'.

⁸⁰ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis grofa Breunerja cesarju Leopoldu I. glede zarubitve Tattenbachovih posesti z dne 28. 3. 1670, fol. 1.

⁸¹ Prav tam, fol. 1.

⁸² ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis cesarja Leopolda I. NA tajnemu svetu glede zarubitve Tattenbachovih posesti z dne 2. 4. 1670, fol. 1.

⁸³ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis cesarja Leopolda I. grofu Breunerju z dne 2. 4. 1670, fol. 1.

⁸⁴ NA tajni svet so v tem času poleg Karla Gotfrida grofa Breunerja sestavliali še svetniki Janez Maksimiljan grof Herberstein, Rudolf grof Wagensperg, Volk Ruprecht grof Rindsmaull, Jurij Nikolaj grof Rosenberg, Janez Karel plemič Würzburg (podpredsednik) in Janez Maksimiljan Schönfels (tajnik) (Dopis tajnega sveta 27. 3. 1670, fol. 3; ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis NA tajnega sveta cesarju Leopoldu I. glede poslanega odloka deželi z dne 7. 4. 1670, fol. 2).

⁸⁵ Prav tam, fol. 1-1'.

⁸⁶ Prav tam, fol. 1'.

⁸⁷ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis cesarja Leopolda I. NA tajnemu svetu glede poslanega odloka deželi z dne 20. 4. 1671, fol. 1.

⁸⁸ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis NA tajnega sveta cesarju Leopoldu I. glede zahteve dežele v zvezi s Tattenbachovimi posestmi z dne 14. 1. 1672, fol. 1.

⁸⁹ StLA, Landschaftliches Archiv, Antiquum VI., EB, št. 23, 23. 12. 1678.

⁹⁰ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Landsberg, karton 41, sign. L-8, Inventar gospodstva Podčetrtek z dne 28. 3. 1670, fol. 1 (dalje Inventar gospodstva Podčetrtek 1670).

⁹¹ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Stattenberg in Kärnten, karton 64, sign. S-38, Inventar gospodstva Štatenberg z dne 26. 3. 1670, fol. 1; Poročilo NA dvorne komore 25. 8. 1672, fol. 19-19'.

le kratek čas. Počivala nista. 28. marca je dal Schoffman sestaviti register neporavnanih podložniških obveznosti od leta 1665 dalje,⁹² nato pa so se vsi trije skupaj sprehodili po grajskih prostorih in popisali njihovo vsebino ter tudi premičnine in živino, ki so se nahajali na pristavah. Še isti dan sta Schoffman in Gigler odjahala na gospostvo Konjice. Naslednji dan sta že imela v rokah natančen popis vseh premičnin in zalog vina ter žita gospostva Konjice ter imenja Trebnik in dvora Gojka.⁹³ Za konec jima je ostalo še gospostvo Rače. Ko sta 5. aprila pregledovala njegove premičnine in zaloge,⁹⁴ sta bila najverjetneje že precej pod vtisom roparskih vpadov grofa Zrinskega in njegovih vojakov, ki so povzročali pravo zmešnjavo v tem delu dežele.⁹⁵ Vrednejših stvari na obhodu po gradovih in gospostvih nista našla bog ve koliko. Na gradu Podčetrtek celo nobene. Sestavljeni inventarji je Schoffman že konec meseca oddal NA dvorni komori. Slednji pa niso bili v skladu z zahtevanim. Zaradi nevarnosti, ki so jo predstavljali vpadi Zrinskega in njegovih vojakov,⁹⁶ Schoffman in Gigler nista imela časa, da bi popisala vsako premičnino posebej (*von stuckh zu stuckh*). Zaprtih skrinj in zabitih (*vernaglete*) sodov namreč nista odpirala, ampak sta zapisala le njihovo število. NA dvorna komora mu ni nič očitala. Pač pa je, potem ko je Zrinski že varno sedel v zaporu, 23. maja dobil ukaz, da z Giglerjem zopet odideta na zasežena gospostva, odpreta vse skrinje in sode ter vse še enkrat popišeta.

Na pot sta se podala julija istega leta. Po prihodu na vsako od gospostev so z upraviteljem ponovno sestavili gospoščinski inventar, in to v dveh izvodih. Ta je vseboval bolj ali manj iste stvari kot prejšnji, manjkale so seveda le vrednejše, dodane pa so bile tiste, ki so bile prej zapečatene. Ob odhodu sta en inventar pustila upravitelju, enega pa sta odnesla s sabo. Njuna pot je bila tokrat nekoliko drugačna. 15. julija sta bila v Konjicah,⁹⁷ 24. julija v Podčetrtrku,⁹⁸ 10. avgusta na Štatenbergu⁹⁹ in 18. avgusta v Račah.¹⁰⁰

Prvih nekaj mesecev po zasegi posesti se cesar ni vmešaval v njihovo upravo, ampak jo je v celoti prepustil v roke NA dvorni komori. Nato pa je 26. novembra od komore zahteval, da mu nemudoma sporočijo obseg posesti in kako se z njimi upravlja.¹⁰¹ Ker se to ni zgodilo, je 10. januarja 1671, ne vedoč, da so inventarji že bili spisani, zahteval, da se sestavijo uporabni inventarji in seznam do takrat prejetih prihodkov od posesti.¹⁰² Komora je gospoščinskim upraviteljem naročila obračun prihodkov, ki so se nanašali na čas od začetka aprila 1670 pa do konca januarja

⁹² Inventar gospostva Podčetrtek 1670, fol. 1.

⁹³ ÖStA, HHStA, fond Hungarica, fasc. 321, konv. B, Inventar gospostva Konjice in imenja Trebnik z dne 28-29. 3. 1670, fol. 1.

⁹⁴ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Kranichfeld und Stattenberg, karton 38, sign. K-2, Inventar gospostva Rače z dne 5. 4. 1670, fol. 1.

⁹⁵ *Vnd den 5ten april, daschon wegen des besorgten Zrinischen einfalls alles in der confusion forcht vnnd fluecht gestanden, solche beschreibung zu Kranichsfeldt geschlossen* (Poročilo NA dvorne komore 25. 8. 1672, fol. 19').

⁹⁶ ... dessen vrsach aber seye dise, dan wan damahlen bey so verwürtter zeit des stündlich besorgten einfalls auf allen herrschaften ... (Poročilo NA dvorne komore 25. 8. 1672, fol. 19').

⁹⁷ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Ganowitz, karton 10, sign. G-2, Inventar gospostva Konjice z dne 15. 7. 1670, fol. 15.

⁹⁸ Inventar gospostva Podčetrtek 1670, fol. 11'.

⁹⁹ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Stattenberg in Kärnten, karton 64, sign. S-38, Inventar gospostva Štatenberg z dne 10. 8. 1670, fol. 9'.

¹⁰⁰ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Kranichfeld und Stattenberg, karton 38, sign. K-2, Inventar gospostva Rače z dne 27. 8. 1670, fol. 20'.

¹⁰¹ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis cesarja Leopolda I. NA dvorni komori glede obsega in uprave zaseženih Tattenbachovih posesti z dne 26. 11. 1670, fol. 1.

¹⁰² ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis cesarja Leopolda I. NA dvorni komori in NA tajnemu svetu glede inventarja zaseženih posesti z dne 20. 2. 1671, fol. 1 (dalje Dopis cesarja Leopolda I. 20. 2. 1671).

1671. Ti so za podčetrtško gospostvo znašali 3779 gld in 1 ¾ kr.¹⁰³ NA dvorna komora pa do 20. februarja cesarju ni poslala zahtevanega. Slednji je nato še enkrat poslal tako omenjeni komori kot tudi NA tajnemu svetu ostro zahteve, da se oboje čim prej dostavi. Najbolj so ga skrbeli inventarji. Ker se je počasi bližal čas pogajanj s Tattenbachovimi upniki, ni bilo dobro, da bi se izkazalo, da inventarji sploh niso bili narejeni.¹⁰⁴ Tokrat se je komora podvizała in mu oboje poslala 9. marca.¹⁰⁵ Obseg Tattenbachovega premoženja in desetmesečni prihodki od gospostev so presenetili vse na cesarskem dvoru. Nihče ni mogel verjeti, da je premoženja in prihodkov tako malo. Da bi se prepričal v resničnost podatkov, je 17. aprila cesar naročil NA dvornokomornemu prokuratorju, da v spremstvu svojega adjunkta ali koga drugega iz NA dvornokomornega knjigovodstva odide na zasežena gospostva. Prokurator dr. Zeiller in adjunkt dr. Magerle sta se odpravila na pot 25. maja. Do 9. julija sta obhodila vsa gospostva, kjer sta na osnovi že vnaprej pripravljenih postavk preverila njihovo stanje. Na gospotvju Podčetrtek sta pregledala vse urbarje, štiftregister in gorninske registre ter jih tako popravila, da so bili iz njih razvidni pravilni gospoščinski prihodki. Med sabo sta primerjala oba inventarja, sestavljenia v letu 1670, in pri tem ugotovila, da so v drugem inventarju popisane nekatere premičnine, ki jih v prvem ni. Prav tako sta ugotovila, da je na gradu še veliko stvari, ki sploh niso bile popisane. Te sta uvrstila v svojo specifikacijo. Nadalje sta se pozanimala, kolikšni so bili prihodki v žitu, vinu in denarju za leto 1670, koliko in kakšne so bile pritožbe zoper upravitelja Gornika in regenta Schoffmana, kolikšni so bili Tattenbachovi morebitni dolgovi do posameznikov, kolikšen je bil zaostanek podložnikov, ali je bilo pri sestavi inventarja kaj vina v kleti zatajenega, koliko denarja so imeli upravitelji v blagajni v času Tattenbachove aretacije in koliko ga je bilo od takrat dalje pobrano na račun sodnih glob. Po vrnitvi sta o svojih izsledkih sestavila podrobni opis in ga najprej predložila NA dvorni komori, nato pa še cesarju.¹⁰⁶ Komisarja sta med drugim ugotovila, da bi bilo potrebno v bližini gospotev, t. j. na Ptiju, nastaviti trajnega inšpektorja, ki bi nadzoroval upravitelje pri vodenju gospodarstva. Za to mesto se jima je zdel primeren kar Schoffman, ki je tako ali tako že bil neke vrste inšpektor, pa še služba pri NA dvorni komori mu ni več dišala. Glede letnega plačila sta bila mnenja, da poleg zneska, ki ga dobiva kot NA dvornokomorni svetnik, dobi še dodatnih 50 gld. Malce višji znesek sta upravičevala z dejstvom, da je Tattenbachov rentni mojster letno dobil kar 800 gld v denarju in tri konje ter njihovo popolno oskrbo. Do potnih stroškov inšpektor naj ne bi bil upravičen, razen, ko bi moral uradno na katero od posesti. Takrat bi imel krite stroške vzdrževanja zase, tri druge osebe in dva konja, če pa bi ga na poti spremljala njegova žena, pa zanju ter dva konja in štiri osebe.¹⁰⁷

Kmalu po Tattenbachovi aretaciji so se začeli oglašati tudi prvi upniki, ki so zahtevali poplačilo njegovih dolgov. Prošnje so po marcu 1670 v vedno večjem številu pošiljali neposredno cesarju. Ta v tem pogledu ni storil nič konkretnega, saj mu je NA dvorna komora predlagala, da se vsa stvar v zvezi z upniki do Tattenbachove obsodbe ne nadaljuje.¹⁰⁸ Dan po njegovi usmrtnitvi se je začelo kolesje vrteti tudi v tej smeri. Cesar je že v novembru 1671 poslal v Gradec referenta Krištofa barona Abeleja, da bi mu poročal o poteku izvršitve Tattenbachove obsodbe in da bi NA

¹⁰³ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Obračun prihodkov in odhodkov gospotva Podčetrtek od 1. 4. 1670 do 31. 1. 1671 z dne 31. 1. 1671, fol. 1.

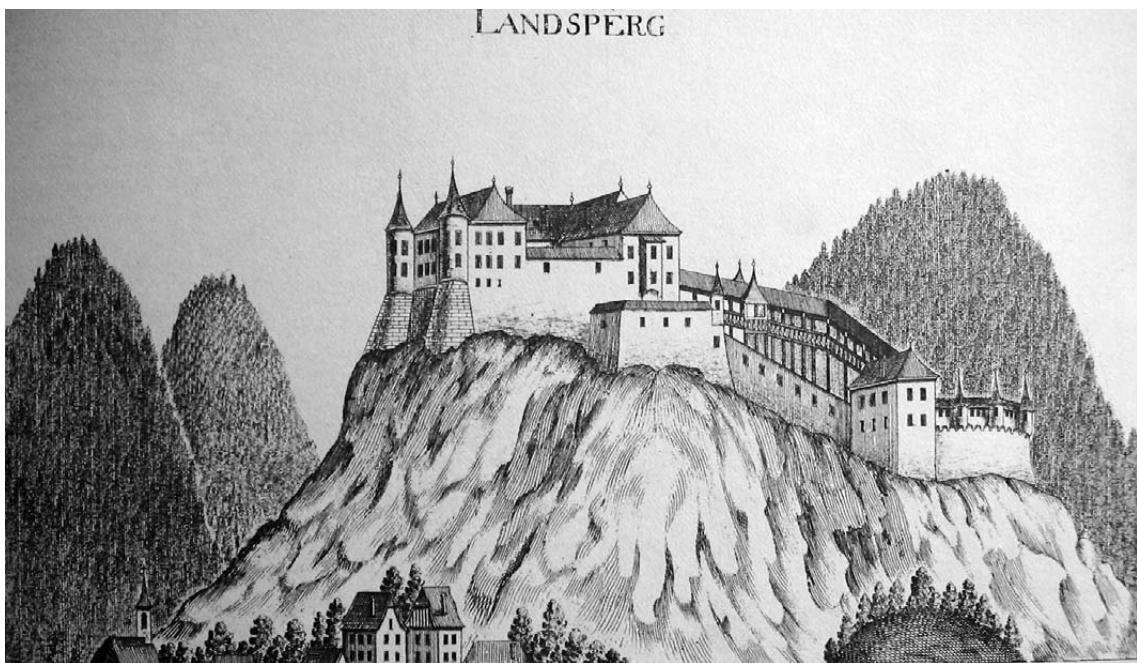
¹⁰⁴ Dopis cesarja Leopolda I. 20. 2. 1671, fol. 1-1'.

¹⁰⁵ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis cesarja Leopolda I. NA dvorni komori glede poslanih inventarjev in obračunov prihodkov z dne 28. 3. 1671, fol. 1 (dalje Dopis cesarja Leopolda I. 28. 3. 1671).

¹⁰⁶ Poročilo NA dvorne komore, fol. 1-6.

¹⁰⁷ Prav tam, fol. 13-13'.

¹⁰⁸ Dopis cesarja Leopolda I. 28. 3. 1671, fol. 1'.

Grad Podčetrtek konec 17. stoletja po Vischerju (Georg Matthaeus Vischer, Topographia Ducatus Stiriae 1681, Nachdruck, Graz 1975, 2. Band, št. 485)

tajnemu svetu med drugim sporočil tudi njegov predlog poteka reševanja zahtev upnikov. Abele in svetniki so se sestali 22. decembra. Cesarjev predlog je bila ustanovitev t. i. *judicium delegatum*, ki bi preverjal upravičenost terjatev upnikov in jih razsodil. NA tajni svet se je s predlogom strinjal in se zavzel, da bi bil ta organ sestavljen iz dveh svetnikov NA vlade, dveh svetnikov NA dvorne komore, predsedoval pa bi mu podpredsednik NA tajnega sveta.¹⁰⁹

Vsota neporavnanih deželnih davkov in naklad od Tattenbachovih posesti je do začetka leta 1673 narasla že na 60.000 gld. Ker se je cesar aktivno pripravljal na vojno proti Franciji, ki se je le malo predtem razširila še na Pfalško, in je nujno potreboval dodaten denar, so mu štajerski stanoi prepustili dolgove od omenjenih posesti. NA dvorni komori in NA tajnemu svetu je bil poslan ukaz za prodajo druge najboljše (*das negste beste*) Tattenbachove posesti.¹¹⁰ V ta namen so bile nekje v začetku leta 1673 opravljene njihove cenitve. Cenitveno vrednost gospodstev in imenj so cenilci določili na osnovi izračuna vrednosti dominikalne posesti, dajatev in gospoščinskih pravic. Gospodstvo Podčetrtek je bilo ocenjeno na 89.574 gld ter 47 in pol kr in je po vrednosti zasedalo drugo mesto med Tattenbachovimi posestmi. Daleč najvrednejše je bilo gospodstvo Štatenberg, njegova vrednost je znašala 103.351 gld ter 47 in pol kr.¹¹¹ Štatenbergu in Podčetrtku so sledila gospodstvo Konjice z vrednostjo 67.980 gld in 15 kr,¹¹² gospodstvo Rače z vrednostjo dobrih 65.068 gld,¹¹³ posest Trebnik v vrednosti 26.880 gld¹¹⁴ ter dvor Gojka, ocenjen na dobrih 7118 gld.¹¹⁵

¹⁰⁹ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/1, Dopis NA tajnega sveta cesarju Leopoldu I. glede Abelejevega poročila z dne 2. 12. 1671, fol. 1-1'.

¹¹⁰ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Dopis cesarja Leopolda I. NA tajnemu svetu in NA dvorni komori glede prodaje druge najboljše Tattenbachove posesti z dne 17. 5. 1673, fol. 1 (dalje Dopis cesarja Leopolda I. 17. 5. 1673).

¹¹¹ ÖStA, HHStA, fond Hungarica, fasc. 321, konv. A, Cenitev gospodstva Štatenberg 1673, fol. 10'.

¹¹² ÖStA, HHStA, fond Hungarica, fasc. 321, konv. A, Cenitev gospodstva Konjice 1673, fol. 8'.

¹¹³ ÖStA, HHStA, fond Hungarica, fasc. 321, konv. A, Cenitev gospodstva Rače 1673, fol. 9.

¹¹⁴ ÖStA, HHStA, fond Hungarica, fasc. 321, konv. A, Cenitev posesti Trebnik 1673, fol. 10.

¹¹⁵ ÖStA, HHStA, fond Hungarica, fasc. 321, konv. A, Cenitev dvora Gojka 1673, fol. 5.

Ob cenitvi se je izkazalo, da je bila druga najboljša Tattenbachova posest gospodstvo Podčetrtek. Že omenjena deželnoknežja organa v Gradcu pa po opravljenih cenitvah nista »kar najhitreje« o tem obvestila cesarja in izvedla postopka za prodajo gospodstva, zato jima je Leopold I. 17. maja 1673 poslal iz Laxenburga opomin. V primeru, da posest še ni bila prodana, je zahteval njeno čimprejšnjo prodajo najboljšemu ponudniku (*plus offerenti*) in nakazilo zahtevanega denarja v Laxenburg.¹¹⁶ V ta namen je kmalu zatem izšla resolucija o prodaji gospodstva. Nanjo je reagiral Gotfrid Viljem grof Reinstein in Tattenbach. Ker je menil, da mu po *iure domini* še vedno pripada omenjeno gospodstvo,¹¹⁷ je cesarja pisno zaprosil, da se ustavi njegova prodaja, in to za toliko časa, dokler ne bo že sklicana komisija prišla do zaključka glede njegove terjatve. Ta je njegovo prošnjo uslišal.¹¹⁸ Sklep komisije za Gotfrida Viljema sicer ni bil ugoden, kljub temu pa njegova »bitka« še ni bila končana oz. izgubljena. Morebitno nadaljnjo prodajo gospodstva je cesar na vnovično Gotfridovo prošnjo ponovno ustavil 12. januarja 1675¹¹⁹ in nato še 7. oktobra istega leta. Grof se je tokrat skliceval na dejstvo, da bi prodaja posesti močno škodovala njegovim zahtevam, ki jih je kot Tattenbachov upnik vložil pri *judicium delegatum*. Takrat še namreč niso bili javno znani nekateri sklepi v zvezi z upravičenostjo terjatev Tattenbachovih upnikov, ki jih je *judicium delegatum* sprejel že avgusta leta 1674. Gotfridove zahteve so bile precejšnje. Zase je na podlagi očetovega testimenta terjal gospodstvo Konjice z inkorporiranimi posestvoma Trebnik in Gojka ter svobodnima hišama v Celju in Mariboru, na podlagi od brata v celoti neizplačanega kupnega zneska pa gospodstvo Podčetrtek. Cesar se je nadalje še zavzel, da se odločba omenjenega organa nemudoma objavi, grofu pa upravičene zahteve izpolnijo.¹²⁰

Schoffmanova inšpekcija nad gospodstvi je potekala relativno mirno, brez večjih afer. Nekoliko je bila njegova čast omadeževana leta 1671, ko so se začele širiti govorice, da je najboljšo živino z zaplenjenih posesti odpeljal na svojo posest St. Marx in jo zamenjal s svojo, ki je bila slabša. Da bi se stvari prišlo do dna, je bila sestavljena tričlanska komisija (podpredsednik NA dvorne komore, NA dvornokomorni svetnik, NA komorni prokurator), ki je obiskala vse posesti in stvar preverila.¹²¹ Govorice so se izkazale za neresnične. V začetku leta 1674 pa so se pri NA dvorni komori začeli pojavljati prvi pomisleki glede načina in stroškov Schoffmanovega vodenja inšpekcij zaplenjenih posesti. Članom komore je bilo namreč sporočeno, da naj bi omenjeni baron za svoje delo letno dobival več kot 1000 gld vzdrževalnine. Obrnili so se na dvornokomornega knjigovodjo Krištofa pl. Schuriana, ki jim je zagotovil, da Schoffman tolikšnega plačila ni nikoli prejel. V letih 1671 in 1672 je dobil nekaj več kot 800 gld, leta 1673 pa 600 gld, in to vključno s potnimi stroški. Schurian jim je še svetoval, da se mu lahko podaljša služba, vendar z letnim plačilom 300 gld

¹¹⁶ Dopis cesarja Leopolda I. 17. 5. 1673, fol. 1.

¹¹⁷ Gotfridova pravica do lastništva nad gospodstvom Podčetrtek sploh ni bila iz trte izvita, ampak je slonela na trdnem dokazu. Ker mu njegov brat Ivan Erazem ni pravočasno plačal kupnino za gospodstvo, sta se dve leti po nakupu slednjega on in žena obvezala, da mu ga zastavita do plačila *des lezten taller vnnd pfennings* (StLA, fond Archiv Attems, karton 241, zv. 1551, Obligacija Ivana Erazma grofa Tattenbacha bratu Gotfridu Viljemu glede kupnine za podčetrško gospodstvo z dne 1. 3. 1658, fol. 1'-2). Ivan Erazem ni nikoli plačal celotne kupnine bratu, zato je bilo gospodstvo od leta 1658 dalje de facto pravno v lasti Gotfrida Viljema.

¹¹⁸ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Dopis cesarja Leopolda I. NA tajnemu svetu glede prošnje Gotfrida Viljema grofa Reinstein in Tattenbach v zvezi s prodajo gospodstva Podčetrtek z dne 27. 6. 1673, fol. 1-1'.

¹¹⁹ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Dopis cesarja Leopolda I. NA tajnemu svetu glede prošnje Gotfrida Viljema grofa Reinstein in Tattenbach v zvezi s prodajo gospodstva Podčetrtek z dne 12. 1. 1675, fol. 1.

¹²⁰ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Dopis cesarja Leopolda I. NA tajnemu svetu glede prošnje Gotfrida Viljema grofa Reinstein in Tattenbach v zvezi s prodajo gospodstev Podčetrtek in Konjice z dne 7. 10. 1675, fol. 1-1'.

¹²¹ Dopis cesarja Leopolda I. 22. 8. 1671, fol. 1-1'.

vzdrževalnine. V primeru, da bi se tej službi sam odpovedal, pa se lahko le-ta ponudi njemu ali pa komu drugemu iz knjigovodskega urada NA dvorne komore, saj bi se na tak način stroški vzdrževalnine prepolovili. Komori je bil slednji predlog všeč in je o tem obvestila cesarja.¹²² Odločitev z Dunaja ni bila čisto v skladu z željami NA dvorne komore. Cesar se je namreč 10. junija odločil, da Schöffman ostane na svojem položaju do konca leta 1674, za kar se mu je plačalo 300 gld vzdrževalnine, ki je bila namenjena plačilu stroškov za pisarja in za potovanja na gospodstva.¹²³ Ker je po preteku leta omenjeni baron še kar opravljal svojo službo, je cesar opomnil NA dvorno komoro na svojo odločitev z dne 10. junija. Temu je najverjetneje botrovalo tudi cesarjevo spoznanje oz. prejeto poročilo, da Schöffman svojega dela ni opravljal vestno in da je s svojo malomarnostjo povzročil precej škode.¹²⁴ Komora je v drugi polovici junija ali v začetku julija 1675 sporočila baronu cesarjevo odločitev. Ta je kmalu za tem dal odpoved z mesta inšpektorja Tattenbachovih zaplenjenih posesti, kot razlog pa je navedel bolezen in slabo počutje.¹²⁵

Po Schöffmannovi odpovedi se je knjigovodski urad NA dvorne komore kar sam ponudil, da bo vodil upravo zaseženih posesti, in to brez posebnih stroškov. Svetniki NA dvorne komore so bili glede tega sprva nekoliko skeptični, vendar so napisled pristali.¹²⁶ Na mesto administratorja omenjenih posesti je bil nastavljen adjunkt knjigovodskega urada Anton Canduzzi. Ta je na svoj prvi obhod po nekdanjih Tattenbachovih posestih odpotoval 11. oktobra 1675. Že drugi dan opoldan je prispel v Rače ter se popoldan naslednjega dne po ogledu mlina v Poljskavi odpravil na Štatenberg. Tu je prenočil in se zgodaj zjutraj odpravil v Podčetrtek, kamor je prišel ob eni uri popoldan.¹²⁷ Po kobilu je najverjetneje kar hitro zavihal rokave, saj ga je čakalo veliko dela. Poleg tega, da je bil to njegov prvi obhod po gospodstvih, je moral obenem tukaj razrešiti še vrsto prošenj ter pritožb proti upravitelju Gorniku.

Canduzzi je službo administratorja opravljal sicer kratek čas, je pa večino tega časa preživel na obhodih po posestih. Kmalu po oddaji poročila o pritožbah podčetrških podložnikov se je zopet odpravil na pot. 15. decembra je prišel v Rače, kjer je ostal celih 11 dni. Dan po božiču je nadaljeval pot v Podčetrtek. Tukaj je preživel novo leto in se enkrat po 5. januarju 1676¹²⁸ odpravil na gospodstvo Konjice. 15. januarja se je od tod že odpravil proti Račam. V Gradec je prispel teden dni kasneje.¹²⁹ Na gospodstvu Podčetrtek je imel v tem letu opravke še dvakrat. Najprej v dneh okoli 10. februarja,¹³⁰ ko je zaradi slabega upravljanja in neizstavljenih računov doživel razočaranje nad upraviteljem Kalinom, nato pa se je na gospodstvu v spremstvu pisarja zopet prikazal 29. aprila. V desetih dneh bivanja na gradu je bilo na njegov račun zaužitega 60 funtov govejega

¹²² ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Poročilo NA dvorne komore cesarju Leopoldu I. glede obnovitve vzdrževalnine inšpektorju zaplenjenih Tattenbachovih posesti baronu Schöffmanu z dne 15. 1. 1674, fol. 1-2.

¹²³ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Dopis cesarja Leopolda I. NA dvorni komori glede Schöffmanovega opravljanja inšpekcije z dne 6. 6. 1675, fol. 1.

¹²⁴ Prav tam, fol. 1'.

¹²⁵ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Poročilo NA dvorne komore cesarju Leopoldu I. glede prenehanja Schöffmanove inšpekcije z dne 24. 7. 1675, fol. 1.

¹²⁶ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Dopis cesarja Leopolda I. glede upravljanja zaplenjenih Tattenbachovih posesti, december 1675, fol. 1-1'.

¹²⁷ StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 8, Seznam stroškov Canduzzijevega obhoda zaplenjenih Tattenbachovih posesti, konec leta 1675, fol. 1.

¹²⁸ Tega dne je namreč še bil v Podčetrtniku (StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 6, Pobotnica podčetrškega upravitelja Andreja Kalina Antonu Canduzziju z dne 5. 1. 1676, fol. 1).

¹²⁹ StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 8, Seznam stroškov Canduzzijevega bivanja na gospodstvu Rače z dne 21. 1. 1676, fol. 1.

¹³⁰ StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 6, Pobotnica podčetrškega upravitelja Andreja Kalina Antonu Canduzziju za plačana lisičja krvna z dne 10. 2. 1676, fol. 1.

mesa, tele, dva kopuna, 10 funtov sira, za dva korca kruha iz pšenice, pet veder vina, šest funtov masti ter nekaj soli in olja. Konja sta v tem času pojedla za sedem korcev ovsu.¹³¹

NA dvorni komori je bilo upravljanje zaplenjenih Tattenbachovih posesti v breme in ji je ne-nehno povzročalo nove in nove preglavice. V začetku novembra 1675 je zato zaprosila za prenehanje upravljanja in predlagala, da to obveznost prevzame cesar ali dvorna komora na Dunaju ali pa *judicium delegatum*.¹³² Želja se ji je uresničila in v začetku oktobra 1676 je vsa administracija prešla v roke *judicium delegatum*.¹³³ Ta je ohranil podoben način uprave ter je na mesto prejšnjih inšpektorja in administratorja nastavil sekvestra dr. Petra Lukrecija de Apostollisa. Njegove naloge in pooblastila so ostali isti, spremenil se mu je le naziv funkcije. Na svoj prvi obhod se je sekvester odpravil tri dni po imenovanju,¹³⁴ in sicer 12. oktobra 1676. Že naslednji dan je prispel v Rače, kjer ga je čakal nekdo iz NA dvorne komore, najverjetnej Canduzzi, in mu predal posesti v upravo. Čez nekaj dni je prišel na gospodstvo Podčetrtek.¹³⁵ Takrat je v svojih rokah že imel seznam vsega denarja, ki je bilo iz Podčetrcka odpeljano v blagajniški urad NA dvorne komore. Med letoma 1670 in 1675 je bilo tako v omenjeni urad posredovano dobrih 21.700 gld.¹³⁶ Zdaj so ga zanimali še podložniški zaostanki ter zaloge vina in žita, mesnih izdelkov ter število dominikalne živine. Sestaviti je dal njihove sezname. Kaj kmalu se je na lastne oči prepričal, da zaostanki niso bili majhni. Ti so samo za zadnjih šest let, torej od zapleme dalje, znašali 6816 gld in 34 ¼ kr, 879 korcev pšenice, 263 korcev prosa, 1214 korcev ovsu in ajde, 229 veder vina, 748 kopunov, 326 kokoši, 861 jajc, 8 ¼ funtov lanu, 814 ½ povesem prediva, 368 pogač, 14 funtov voska, 10 funtov loja, 205 palic za obroče in vinogradniških kolov, po 11 svinjskih plečet in klobas ter 12 zajcev.¹³⁷ Precej je bilo tudi zalog živil in živine. Na vseh štirih gospodstvih se je skupaj hranilo 438 štrtinov vina, 7690 korcev žita, 527 funtov masti, dobrih 1523 funtov masti in 347 funtov sala ter za 30 gld soljenega mesa in govejih jezikov, v reji pa je bilo pet konjev, 155 volov, 12 bikov, 176 krav ter 157 telet in mladih volov.¹³⁸

Sočasno z upravljanjem zaplenjenih posesti je *judicium delegatum* reševal še zahteve Tattenbachovih upnikov. S tem delom je končal maja leta 1679 in svoje ugotovitve tudi objavil.¹³⁹ Do Tattenbachove zapuščine je bilo upravičenih kar 494 upnikov,¹⁴⁰ in sicer z zneski v višini od

¹³¹ StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 6, Pobotnica podčetrtškega upravitelja Franca Jurija Haißla Antonu Canduzziju za plačane stroške bivanje z dne 8. 5. 1676, fol. 1.

¹³² Poročilo NA dvorne komore 29. 11. 1675, fol. 3.

¹³³ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Prošnja *judicium delegatum* cesarju Leopoldu I. za prenehanje upravljanja Tattenbachovih zaplenjenih posesti z dne 19. 8. 1684, fol. 1 (dalje Prošnja *judicium delegatum* 19. 8. 1684).

¹³⁴ StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 5, Obrazložitev sekvestra dr. Petra Lukrecija de Apostollisa glede pripomb, nanašajočih se na njegov dveletni obračun upravljenih zaplenjenih posesti, fol. 1.

¹³⁵ StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 5, Poročilo zaposlenega pri NA dvorni komori, najverjetnej Canduzzija, glede predaje uprave zaplenjenih Tattenbachovih posesti in sestave nekaterih seznamov, konec 1676, fol. 1-1'.

¹³⁶ StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 5, Seznam denarja, poslanega v blagajniški urad NA dvorne komore med letoma 1670 in 1675, oktober 1676, fol. 1'.

¹³⁷ StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 5, Seznam zaostankov podložnikov zaplenjenih Tattenbachovih posesti iz let 1670-1675, oktober 1676, fol. 1-1'.

¹³⁸ StLA, Dvorna komora, Stvarni oddelek, šk. 137, zv. 5, Seznam zalog živil in dominikalne živine zaplenjenih Tattenbachovih gospodstev, oktober 1676, fol. 1.

¹³⁹ StLA, Dvorna komora, Kronološka vrsta, karton 209, zv. Graf Tattenbach Verlass, Seznam Tattenbachovih upnikov in njihovih upravičenih zahtev z dne 16. 5. 1679, fol. 1 (dalje Seznam Tattenbachovih upnikov).

¹⁴⁰ ÖStA, FHKA, fond Innerösterreichische Herrschaftsakten, Grafen von Tattenbach, karton 76, sign. T-3/2, Dopis *judicium delegatum* cesarju Leopoldu I. glede seznama Tattenbachovih upnikov in njihovih zahtev z dne 19. 8. 1684, fol. 1 (dalje Dopis *judicium delegatum* 19. 8. 1684).

enega pa do dobrih 62.000 gld.¹⁴¹ Prva izplačila so kmalu sledila. Najprej iz preostanka Tattenbachovega denarja in premičnin, ki so se hranili pri NA dvorni komori in *judicium delegatum*,¹⁴² po izčrpanju le-teh pa so se začela prodajati gospodstva. Leta 1680 je šlo konjiško gospodstvo s posestjo Trebnik in dvorom Gojka na dražbo. Ker se primeren kandidat za nakup ni javil, sta zaročnikova bratranca Janez Krištof in Oton Friderik dve leti pozneje gospodstvo kupila za 72.000 gld.¹⁴³ Konjicam je leta 1683 sledilo gospodstvo Rače. Kupil ga je kar blagajnik pri NA dvorni komori Boštjan Haydt pl. Haydtegg.¹⁴⁴

Za ostali dve gospodstvi Podčetrtek in Štatenberg sta bili pred njuno morebitno prodajo nekje pred avgustom 1684 izvedeni cenitvi. Gospodstvo Podčetrtek je bilo ocenjeno nekoliko slabše kot pred 11 leti, in sicer na 86.591 gld in 55 kr.¹⁴⁵ Kljub tej, nekoliko nižji cenitvi, pa je *judicium delegatum* ocenil, da je vrednost gospodstva previsoko postavljenata in ne ustreza dejanskemu stanju. Odločil se je za vnovično izvedbo cenitve in za dovoljenje zaprosil cesarja.¹⁴⁶ Ta je dal zeleno luč. Ponovno cenitev obeh gospodstev so izvedli širje pooblaščeni cenilci, ki jim je predsedoval (*obman*) že znani dr. Peter Lukrecij de Apostolis. Apostolisu in njegovim podrejenim Simonu Stupanu, Ivanu Printschu, Janezu Jožefu Grattegu in Gabrielu Stuefu se ni zdelo potrebno, da bi cenitev gospodstva Podčetrtek opravili *in loco*. To so med 11. in 13. oktobrom 1684 raje storili kar na gospodstvu Štatenberg.¹⁴⁷ Kot kaže so imeli tukaj na razpolago vse potrebne podatke.

Računanje pa vsekakor ni bila vrlina cenilcev oz. tistega, ki je bil pri cenitvi zadolžen za bolj ali manj osnovne računske operacije. Pri računaju vrednosti gospodstva se je kar sedemkrat zmotil in na tak način zmanjšal njegovo vrednost za dober odstotek. Namesto dejanskih 78.172 gld ter 7 ½ kr je bila po opravljeni cenitvi uradna vrednost določena na 77.358 gld in 25 kr.¹⁴⁸

Članom *judicium delegatum* je že pred cenitvami postal jasno, da zahteve upnikov presegajo vrednost celotne Tattenbachove zapuščine in da vsi upniki ne bodo mogli biti izplačani. Za razdelitev izkupička od preostalih dveh gospodstev so bili zato prisiljeni sestaviti prednostno listo. Dne 13. decembra 1684 je izšla resolucija, ki je med drugim določala, da so cesar in nekaj ostalih, t. i. prednostnih (*priorierte*) upnikov upravičeni do deležev gospodstva Podčetrtek, njegovih premičnin in podložniških zaostankov. Tovrstno pravico so si v višini izpolnjene zahteve zapovrstjo lastili:

cesar Leopold I.	45.196 gld 3 ½ kr,
Gotfrid Viljem grof Reinstein in Tattenbach	6.550 gld,
dediči in upniki Rozine Suzane grofice Otting	19.224 gld 11 kr,
Julij pl. Mersperg	2.000 gld,
upniki Ivana Jakoba barona Gallerja	1.200 gld,
Sidonija Wagn, por. grofica Kacijaner	7.000 gld,
dr. Mihael Wellacker	1.500 gld,
Jakob grof Zwickl-Khiessl	5.000 gld,
Karel Ludvik Littisch	150 gld,
Genovefa grofica Dietrichstein	9.000 gld. ¹⁴⁹

¹⁴¹ Seznam Tattenbachovih upnikov, fol. 1-49.

¹⁴² Dopis *judicium delegatum* 19. 8. 1684, fol. 1.

¹⁴³ Jože Mlinarič, Kartuzija Žiče 1595-1782, ČZN 45(1974), zv.1, str. 111.

¹⁴⁴ Pirchegger, Untersteiermark, str. 124.

¹⁴⁵ AS, fond AS 768, fasc. 3, Obvestilo o gospodstvih Štatenberg in Podčetrtek, ok. 1685, fol. 1 (dalje Obvestilo o gospodstvih Štatenberg in Podčetrtek).

¹⁴⁶ Dopis *judicium delegatum* 19. 8. 1684, fol. 3'.

¹⁴⁷ Cenitev gospodstva Podčetrtek 1684, fol. 4'.

¹⁴⁸ Prav tam, fol. 4'.

¹⁴⁹ Obvestilo o gospodstvih Štatenberg in Podčetrtek, fol. 1'-2'.

Skupna vrednost zahtev upnikov je znašala 96.820 gld in 14 ½ kr. Ker je bila do tega časa opravljeni le cenitev, vrednosti premičnin in podložniških zaostankov pa še nista bili znani, vsi upniki niso imeli trdnega zagotovila, da bodo lahko svoje zahteve unovčili pri omenjenem gospodstvu. V primeru, da bi bil celotni znesek nižji od vrednosti zahtev, jim je bilo zagotovljeno, da so se tistim, ki so izpadli, zahteve prestavile na gospodstvo Štatenberg, kjer so imeli prednost pred že določenimi upniki.¹⁵⁰

Zaslišanja in sojenje Ivanu Erazmu grofu Tattenbachu so potekali do novembra leta 1671. Sprejeta sodba ni bila nič kaj prijetna, saj bi ob njej vsakemu plemiču, ki bi ga doletela, »zaledenela kri v žilah«. Obsojencu so bile odvzete vse časti, posesti zaplenjene, spomin nanj izbrisani, sam pa je bil obsojen na smrt z odsekanjem desne roke in glave.¹⁵¹ Očetova nespaometna poteza je usodno zaznamovala nič krivega edinca Antona. Z rdečo vrvico okoli vratu, ki jo je moral nositi kot sin na smrt obsojenega zapornika, je bil poslan v cistercijanski samostan Rein za meniha. Umrl je leta 1718 kot prošt v Strassenglu blizu Gradca.¹⁵²

JURIJ ŽIGA GROF TATTENBACH IN REINSTEIN

Jurij Žiga, Gotfridov mlajši brat in Erazmov stric, je ob nastopu polnoletnosti leta 1642 v neposredno last prevzel gospodstvi Bizeljsko in Podsreda. Takrat sta z ženo Marijo Elizabeto, roj. baronico Mindorf, že pestovala leto dni starega Ivana Krištofa. Dve leti kasneje se je malčku pri-družil še brat Oton Friderik, nato pa 27. februarja 1646 tudi sestri dvojčici Sidonija Magdalena in Ana Elizabeta.¹⁵³ Kot strela iz jasnega je mlado družino kmalu doletela nesreča. Jurij Žiga je nenadoma umrl. Skrbniki otrok in pokojnikove zapuščene posesti so postali mati, stric Viljem Leopold in Oton Ehrenreich grof Trautmannsdorf.¹⁵⁴ Družinske nepremičnine so se v naslednjih petih letih pomnožile še za imenji Hohenbruck in Lidlhof, ki jih je vdova Marija Elizabeta dobila in podedovala od očeta Ivana Krištofa barona Mindorfa.¹⁵⁵ V začetku leta 1662 je tudi ona umrla.¹⁵⁶ Ker je mesec in pol pred njo ista usoda doletela tudi Viljema Leopolda,¹⁵⁷ je kot skrbnik otrok ostal samo še grof Trautmannsdorf. Že skoraj polnoletna Ivan Krištof in Oton Friderik sta si po materini smrti dediščino razdelila na pol. Ivan je podedoval gospodstvo Bizeljsko, imenje Lidlhof in dva vinograda pri Radgoni ter polovico dvora v Gradcu, Oton pa gospodstvo Podsreda in imenje Hohenbruck ter prostalo polovico graškega dvora.¹⁵⁸

¹⁵⁰ Prav tam, fol. 3.

¹⁵¹ ... nemlich der Johann Erasamb von Tattenpach seye mit leb vnnd leben, ehr vnnd gueth in ihr khay(serlich) auch khonigl(ich) may(estät) straf gefahlen. Dissemnach solle er aller ehren entsetzt, seine gueter confiscirt, dessen gedechnus vor der welt aussgetilgt, vnnd endtlich sein persohn den freyman, oder scharf richter vberantwortet werden, welcher ihme an endt vnnd orth zu Grätz, da es sich gebührt, sein rechte handt sambt den khopf zugleich abschlagen vnnd ihme also vom leben zum todt hinrichten solle vnnd dises ihme v(on) Tattenpach zu einer woll verdienten straf andern aber seines gleichens zu einem greuel, vnnd abscheihlichen exempl (StLA, fond Familienarchiv Tattenbach, šk. 1, zv. 2, Sodba Ivanu Erazmu Tattenbachu (prepis), fol. 2).

¹⁵² Boldin, Konjice, str. 38.

¹⁵³ Schiviz, Der Adel, str. 59.

¹⁵⁴ StLA, Familienarchiv Tattenbach, šk. 1, zv. 1, Delitvena pogodba B med bratoma Tattenbach 1662, fol. 4' (dalje Delitvena pogodba B); Orožen, Drachenburg, str. 322.

¹⁵⁵ Sikora, Die Steirischen Gültten B 249/3, str. 69.

¹⁵⁶ Schiviz, Der Adel, str. 59.

¹⁵⁷ Prav tam, str. 272.

¹⁵⁸ Delitvena pogodba B, fol. 1'; StLA, Familienarchiv Tattenbach, šk. 1, zv. 1, Delitvena pogodba A med bratoma Tattenbach 1662, fol. 1' in 2 (prepis iz leta 1843).

OTON FRIDERIK GROF TATTENBACH IN REINSTEIN

Oton Friderik je po nastopu polnoletnosti večino časa preživel na svojem gradu Podsreda, stoječim na vzpetini nad istoimenskim trgom. Poročil se je leta 1681 z 18 let mlajšo baronico Elizabeto Eleonorou Schrattenbach.¹⁵⁹ V zakonu se jima je rodila le ena deklica. Razlog temu je bila predvsem prezgodnja grofova smrt, ki je sledila že slabi dve leti po poroki. Univerzalna dedinja je kajpada postala še mladoletna Ana Tereza. Njena mati se je leta 1693 odločila za prodajo manjšega dela hčerkine podedovane posesti, do česar je kot njena zakonsko določena skrbnica tudi imela pravico. Žičkemu samostanu je tako prodala za 45 imenskih funtov tistih posesti, ki so ležale v bližini Konjic in si jih je njen pokojni mož pridobil od svojega nečaka Ivana Erazma Tattenbacha.¹⁶⁰ Ana Tereza se je leta 1701 odločila, da preostanek podedovane posesti prepusti v trajno last materi, takrat že vnovič poročeni Barbo grofici Wachsenstein.¹⁶¹

IVAN KRIŠTOF II. GROF TATTENBACH IN REINSTEIN

Po Otonovi smrti in poroki njegove vdove ter hčere, je od Tattenbachov na Štajerskem tako ostal samo še njegov brat Ivan Krištof s svojo družino. Ta si je v svojo last ponovno pridobil nekaj posesti, ki so nekoč že spadale k Tattenbachom. Najprej je 30. julija 1668 od Nikolaja grofa Erdödyja kupil gospodstvo Kunšperk,¹⁶² torej tisto, ki ga je po letu 1604 prodal njegov prednik Gothard Tattenbach, in ga priključil h gospodstvu Bizeljsko. Zadnji nakup Tattenbachov na Štajerskem, izpeljan s strani bratov Otona in Ivana, je bil nakup njunemu usmrčenemu bratrancu zaplenjenega gospodstva Konjice leta 1682 za 72.000 goldinarjev.¹⁶³ A še preden so se jima začeli v žep stekati prvi gospočinski dohodki, je Oton Friderik umrl. Gospodstvo je nato v celoti nekako prišlo v last Ivana Krištofa. Slednji je še nekaj let imel Konjice v lasti, nato pa se je leta 1692 odločil za prodajo. Kot zainteresirani kupec se je javil kar najbližji sosed, in sicer žički kartuzijanski samostan. Prelat Janez Krstnik in 51-letni grof Tattenbach sta se glede pogojev prodaje dokončno pogodila 5. avgusta 1692 in ob morebitnem stisku roke ter seveda zapisu prodajne pogodbe sklenila posel.¹⁶⁴ Ivan Krištof je za gospodstvo dobil 47.219 goldinarjev in tri krajcarje.¹⁶⁵ Zanj bi sicer lahko dobil še več, a se sam pri sebi ni bil pripravljen odpovedati svobodni hiši v Mariboru in k njej pripadajočim hotinjskim podložnikom, gornini in vrtnemu činžu.¹⁶⁶ To ga je stalo 4073 goldinarjev in 35 krajcarjev.¹⁶⁷ Hiša, v upravo katere sta bila vključena pred 30 leti podedovana vinograda pri Radgoni, od poslej tako ni več spadala pod konjiško gospodstvo, ampak je postala neposredna last plemiške družine Tattenbach.¹⁶⁸

¹⁵⁹ StLA, Familienarchiv Tattenbach, šk. 1, zv. 5, Poročna pogodba med Otrom Friderikom Tattenbachom in Elizabeto Eleonorou Schrattenbach z dne 26. 1. 1681, fol. 1.

¹⁶⁰ Gültaufsandungen, Tattenbach, XCII/73, fol. 1-1'.

¹⁶¹ Orožen, Drachenburg, str. 323.

¹⁶² Prav tam, str. 405.

¹⁶³ Jože Mlinarič, Kartuzija Žiče 1595-1782, ČZN 45(1974), zv.1, str. 111 (dalje Mlinarič, Kartuzija Žiče 1595-1782).

¹⁶⁴ StLA, fond Herrschaft Gonovitz, karton 1, zv. 4, Prodajna pogodba za gospodstvo Konjice z dne 5. 8. 1692, fol. 2 (prepis iz leta 1804).

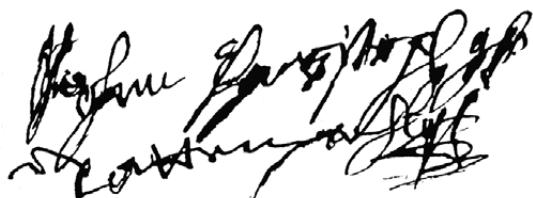
¹⁶⁵ Prav tam, fol. 1'.

¹⁶⁶ ... zu Marburg übernommene freyhaus, dan(n) die Ottendorferischen vnterthanen, und bergrecht, samt den gartenzins z Marburg ... (prav tam, fol. 1').

¹⁶⁷ Prav tam, fol. 1'.

¹⁶⁸ Gültaufsandungen, Tattenbach, XCII/84, fol. 1.

V času prodaje gospodstva Konjice je bil 51-letni grof že dve leti vdovec.¹⁶⁹ Na zakon s Hedviko Terezo, rojeno grofico Wagensperg, so ga tako še najbolj spominjali njuni trije otroci. Ti so nekako do leta 1700 še skupaj odraščali, nato pa je vsak ubral svojo pot. Najstarejšega Rudolfa Žiga je ta vodila v Prago, kjer je še istega leta umrl,¹⁷⁰ Marija Ana je vstopila v marenberški dominikanski samostan,¹⁷¹ najmlajši Janez Jožef Adalbert pa je ostal v bližini svojega očeta. Čeravno je Ivan Krištof zadnja leta svojega življenja precej bolehal,¹⁷² so se mu zadnje ure življenja približale hitreje kot je pričakoval. Sam nezmožen daljšega pisanja,¹⁷³ je dal na grad Bizeljsko poklicati Ivana Jurija Aparnika. Ta je po nareku zapisal poslednje želje umirajočega. Z določanjem dedičev in dediščine si mu, na njegovo žalost, ni bilo potrebno beliti glave. Imel je samo še enega sina in tega je naposled tudi določil za svojega dediča.¹⁷⁴

Lastnoročni, precej načekani podpis, na smrtni postelji ležečega Ivana Krištoga Tattenbacha (Prav tam, fol. 9.)

JANEZ JOŽEF ADALBERT GROF TATTENBACH IN REINSTEIN - ZADNJI DIREKTNI POTOMEC ŠTAJERSKEGA RODU

Ko je Janez Jožef kmalu po očetovi smrti dopolnil polnoletnost,¹⁷⁵ je od skrbnika Volka Eberharda Barba grofa Wachsensteina,¹⁷⁶ drugega moža tete Elizabete Eleonore, prejel očetovo dediščino, in sicer združeni gospodstvi Bizeljsko in Kunšperk, imenje Lidlhof ter svobodno hišo v Mariboru. Kot kaže, se mladenič nikoli ni poročil ter imel otrok. Svojo posest je tako 20. septembra 1719 predal svojemu, ne ravno bližnjemu in »neštajerskemu«, sorodniku Maksimiljanu grofu Folai ter Reinstein in Tattenbach, ki mu je leta 1749 sledila hči Valburga, poročena grofica Baumgarten.¹⁷⁷ Janez Jožef je bil zadnji direktni potomec, konec 15. stoletja na Štajersko priseljenih Tattenbachov. Z njegovo smrtno so ti tukaj izumrli.

¹⁶⁹ Schiviz, Der Adel, str. 277.

¹⁷⁰ Jože Mlinarič, Marenberški dominikanski samostan 1251-1782, Celje 1997, str. 258 (dalje Mlinarič, Marenberški dominikanski samostan).

¹⁷¹ Prav tam, str. 258.

¹⁷² StLA, LR Testamente, karton 1015, zv. 1704, Oporoka Ivana Krištoga grofa Tattenbacha 1704, fol. 3 (dalje Oporoka Ivana Krištoga grofa Tattenbacha 1704).

¹⁷³ Prav tam, fol. 1.

¹⁷⁴ Prav tam, fol. 7.

¹⁷⁵ StLA, LR Tattenbach, karton 1299, Prošnja Janeza Jožefa Tattenbacha deželnemu glavarju za predajo očetove dediščine z dne 14. 2. 1705, fol. 1.

¹⁷⁶ Oporoka Ivana Krištoga grofa Tattenbacha 1704, fol. 7'.

¹⁷⁷ Gültaufsandungen, Tattenbach , XCII/104-106, fol. 1 in CXII/108, fol. 1-1'; Orožen, Drachenburg, str. 456.

KRATICE IN OKRAJŠAVE

AS = Arhiv Republike Slovenije

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv/ Avstrijski državni arhiv Dunaj

ÖStA, FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv Wien/ Finančni in dvornokomorni arhiv Dunaj

ÖStA, HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien/ Hišni, dvorni in državni arhiv Dunaj

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv Graz/ Štajerski deželni arhiv Gradec

šk. = škatla

zv. = zvezek

NA = notranjeavstrijski

SUMMARY

In this article the author discusses the rise and the decline of the noble family of Tattenbach and about their estates in Styria. Some members of this Bavarian family are in the dukedom of Styria first mentioned already at the end of the 15th century. Besides an unknown Tattenbach, who fought against the Turks near the border river Sotla, the first real trace in this province was left by his relative Viljem. The latter did not actually get any bigger estate in lasting or hereditary ownership, but worked mainly as a ministerialis. The founder of the Styrian branch of the family was his son Ivan, who managed to get some estates in hereditary ownership. It can be said that Ivan started at the beginning. He managed to add to his reputation by doing errands for some church institutions, the Estates and the land Sovereign. His son Žiga followed his footsteps and even increased family's property. Because of the family's allegiance the land Sovereign awarded Žiga's three sons with the baronial title in 1598. Six years later his sons split the possessions. Critical financial situation forced Volk Friderik and Gothard to sell the inherited estates and to move away, while their brother Ivan Krištof stayed. He was very trifty and even managed to enlarge the inherited estates. Just before his death in 1627 he possessed the seigneuries Podčetrtek, Bizeljsko, Podsreda, Konjice, Nezbiše, property Trebnik and manor Gojka. His oldest son Gorfrid got the most of inheritance, but could not enjoy it long. He died in 1640 at the age of 33. His youngest son Gotfrid Viljem after attaining majority moved to Bavaria, where he inherited all the estates of the extinct Bavarian branch of Tattenbachs. His brother Ivan Erazem remained in Styria.

After the unsuccessful anti-Habsburg plot, in which the seigneur Ivan Erazem count Tattenbach participated, the seigneurie was confiscated on 22nd March 1670 by Emperor Leopold I, and its administration was given to the Inner Austrian court chamber. The chamber did not administer the confiscated estates directly, but gave the administration to a special administrator, who was one of its employees. This job was given to Žiga Schoffman baron Hemerles and later to Anton Canduzzi, both of which visited seigneuries frequently and by giving the instructions to managers it enabled them to work unhindered. The above mentioned court chamber denounced its administration of confiscated estates in October 1676. The Emperor acted immediately, and entrusted the administration to a special institution called *judicium delegatum*. This institution was composed of five members and formed in 1671 in order to authenticate the claims of Tattenbach's creditors. *Judicium delegatum* did not change the way the seigneuries were managed, and named the sequestrator of confiscated estates Peter Lukrecij de Apostollis as administrator. In May 1679, *judicium delegatum* finished with its main task. Its findings were astonishing. Almost 500 people and organisations were each entitled to between one and 62,000 florins of Tattenbach's legacy.

All of the count's jewellery and money, which was kept safe by the Inner Austrian court chamber and then *judicium delegatum*, as well as all his estates, were relevant for repayment. By the end of 1683 only the seigneuries Štatenberg and Podčetrtek remained, but their estimated worth was not large enough to repay all the remaining creditors. For this reason a list of preferential creditors was composed. The creditors at the top of the list were more likely to get their claims back than those lower in the list.

After the execution of Ivan Erazem the only Tattenbachs still living in the province of Styria were the two sons of Gotfrid's brother Jurij Žiga. Oton Friderik died at a relatively young age and did not leave any male offsprings behind, while Ivan Krištof was survived only by his youngest son Janez Jožef Adalbert. The latter bequeathed all of his estates and possessions to his non-Styrian relative in 1719.

RAZVOJ I GRADNJA VARAŽDINA U 16. STOLJEĆU

URBAN DEVELOPMENT OF VARAŽDIN IN THE 16TH CENTURY

Mirela Slukan Altic

Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«
Marulićev trg 19
10000 Zagreb, Hrvatska
mirela.altic@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 3. 10. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Pregledni rad

Review

UDK / UDC: 902.2 (495.5) Varaždin

SAŽETAK

Na temelju arhivskih izvora, poglavito zapisnika Gradskog poglavarstva Varaždina te kartografskih izvora, autorica analizira prostorni razvoj i gradnju Varaždina te njegove centralne funkcije koje je imao kao središnje naselje sjeverne Hrvatske tijekom 16. stoljeća. U radu će biti prezentiran i gotovo nepoznati plan Varaždina, koji je 1578. godine izradio Daniel Specklin, a koji prikazuje Varaždin s njegovom feudalnom utvrdom neposredno nakon njezine modernizacije i preobrazbe u renesansni wasserburg.

Ključne riječi: Varaždin, urbani razvoj, 16. stoljeće, kartografski izvori, povijesna geografija
Key words: Varaždin, urban development, 16th century, cartographic sources, historical geography

VARAŽDIN U BORBI ZA POVIJESNU OPSTOJNOST HRVATSKOG KRALJEVSTVA

Druga polovica 15. stoljeća najavila je dramatične promjene koje će u Hrvatskoj kulminirati tijekom 16. stoljeća. Nakon što su Osmanlije 1463. godine osvojili cijelo Bosansko kraljevstvo, kralj Matijaš Korvin počinje teritorijalnu organizaciju granice u svrhu obrane od Osmanskog Carstva. Tako su osnovane Jajačka i Srebrenička banovina, obrambeno granično područje koje je trebalo zaštiti Hrvatsku i Slavoniju od osmanskih napada. U tu svrhu Matijaš Korvin osniva i Senjsku kapetaniju čije su utvrde trebale štititi hrvatski prostor od napada s juga i istoka. No, Osmanlije su nezadrživo napredovali i nakon što su osvojili Bosnu, Hrvatsku 1493. godine doživljava težak poraz na Krbavskom polju. Najteže razdoblje za Hrvatsku nastupa kada je porazom hrvatsko-ugarske vojske u bitci na Mohačkom polju 1526. godine Osmanlijama otvoren put u Slavoniju. Već pet godina nakon Mohačke bitke Osijek i cijela istočna Slavonija bili su u osmanskim rukama, 1536. pada cijela Požeška županija, a do 1543. godine Osmanlije su prodrli na zapad sve do rijeke Čazme. Osobito teška situacija za Varaždin nastupa 1552. godine padom Čazme i Virovitice kada su Osmanlije, osvojivši gotovo cijelu Slavoniju, uspostavili graničnu obranu crtom koja je prolazila Dravom ispod Kloštra Podravskog, istočno od današnjeg Bjelovara, zatim duž rijeke Čazme i Lonje sve do Jasenovca na Savi (Srkulj, Lučić, 1996., 51 - 52).

Hrvatska je bila u najkritičnijem razdoblju svoje dotadašnje povijesti i bilo je jasno da se hitno mora organizirati nova crta obrane u obliku vojnorajčkog teritorija koji bi obranio preostale dijelove Hrvatskog kraljevstva te s vremenom vratio zauzete teritorije na istoku i jugu zemlje. Tako

je počelo organiziranje teritorija koje na početku pozajemo kao Slavonsku krajinu (*Windische Grenze*), a poslije kao Varaždinsku vojnu granicu. Prvi korak prema njezinoj uspostavi bila je molba upućena kralju Ferdinandu 22. ožujka 1522. godine da sudjeluje u obrani Hrvatske i Slavonske krajine, koju mu je prenio zastupnik hrvatskih staleža Bernardin Frankopan. Drugi korak uslijedio je pet godina poslije. Hrvatski sabor je 1527. izabrao Ferdinanda I. za hrvatskog kralja, čime je kralj i formalno preuzeo obvezu sudjelovanja u obrani Hrvatske. Konačno, 1566. unutar-njoaustrijski nadvojvoda Karlo kao carski namjesnik preuzeo je vođenje krajiške vojske, da bi 1577. i formalno bio imenovan zapovjednikom Hrvatske i Slavonske krajine kojemu je podređen i hrvatski ban (Kaser, 1997., I-46). Tako je u formalno-pravnom smislu dovršeno oblikovanje prve Vojne granice u nadležnosti unutarnjoaustrijskih staleža u čijem se sastavu našao i Varaždin. Pritom valja napomenuti da sve do 1578. godine Slavonska vojna granica nije imala jasno definiran teritorij, nego se uglavnom smatrala sustavom utvrda podvrgnutih vojnoj upravi (Kaser, 1997., I-78). Sredinom 16. stoljeća pod Slavonskom vojnom granicom podrazumijevao se cijeli preostali prostor Slavonije između Save i Drave koju je činilo pet kapetanija: Ivanić s utvrdama Ivanić, Kloštar, Sveti Križ i Gofnec (Bosiljevo kod Čazme); Križevci s utvrdama Cirkvena, Sveti Petar, Sveti Ivan, Gradec, Glogovnica i crkvom Sv. Đurđa kod Križevaca; Koprivnica s utvrdama Drnje, Đelekovec, Novigrad, Đurđevac, Topolovac i Apatovac; Zagreb s utvrdama Bisag, Novigrad na Savi, Hrastelnica, Rakovec, Lovrečina, Čejnova i Hum te Varaždin s utvrdama Remetinec, Toplice, Ludbreg i Rasinja. Takav ustroj zadržan je sve do Sabora u Brucku na Muri 1578. godine kada dolazi do prve reorganizacije Slavonske vojne granice koja se otad sastoji od Koprivničke, Ivaničke i Križevačke kapetanije. Dakle, Zagreb i Varaždin nakon 1578. godine više nisu bili u sastavu Krajine. Sukladno tome, utvrde nekadašnje varaždinske kapetanije Remetinec i Toplice pridružene su kapetaniji u Križevcima, a Ludbreg i Rasinja kapetaniji u Koprivnici (Kaser, 1997., I-78). Iako je time 1578. godine Varaždin formalno izašao iz vojnokrajiškog teritorija, ubrzo se uvidjelo da je upravo pozadinski položaj njegova najveća geostrateška prednost. Sjedište Slavonske vojne granice, koje je dotad bilo smješteno u Križevcima, ubrzo nakon Sabora u Brucku premješteno je u Varaždin po kojemu će i granica tada ponijeti ime Varaždinska vojna granica (poslije Varaždinski generalat).

RAZVOJNI UVJETI I CENTRALNE FUNKCIJE GRADA VARAŽDINA U 16. STOLJEĆU

Neposredna ratna opasnost i opća gospodarska kriza uvjetovana ratnim ozračjem, od sredine 15. stoljeća usporavali su razvoj cijele Hrvatske, pa tako i Varaždina. Tijekom druge polovice 15. stoljeća i početka 16. stoljeća u većini hrvatskih gradova zapaža se kriza izražena u znatnom padu broja stanovnika. Tako je broj stanovnika Varaždina od 2500, koliko je iznosio sredinom 15. stoljeća, 1520. godine pao na 1500 do 1800 (Budak, 1994., 159). Kriza se nastavila i tijekom sljedećih desetljeća pa je u jednoj predstavci vladaru iz 1543. godine navedeno da se u gradu nalazi jedva 250 kuća, uključujući i one u predgrađu koje su poharali Osmanlije¹. Prema Budakovim navodima (1994., 161), u tom je trenutku grad proživiljavao najtežu krizu te nije imao više od 1200 do 1400 stanovnika. Opisana kriza bit će prevladana tek zaustavljanjem daljnog prodora Osmanlija do čega dolazi tijekom druge polovice 16. stoljeća. Stabilizacija granice s Osmanskim Carstvom, koja se od sredine 16. stoljeća više neće primicati Varaždinu, te početak modernizacije

¹ Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae (uredio Emilio Lászowski), Zagreb, 1917., sv. III., str. 159.

varaždinske utvrde, koja će gradu osigurati sigurniji razvoj, omogućili su obnovu koja je rezultirala novim gospodarskim i demografskim rastom grada. Godine 1600. Varaždin je imao 2000 do 2300 stanovnika, čime je, ako Gradec promatramo odvojeno od biskupskog Zagreba, postao najveće gradsko naselje u *Hrvatskoj* (Krivošić, 1981., 70)².

Funkcije sjedišta kapetanije, a poslije sjedišta Varaždinske vojne granice nesumnjivo su poticajno djelovale na razvoj grada kao glavnog vojnog i opskrbnog središta cijele Krajine. Tako osnažene vojne i obrambene funkcije od 16. stoljeća postaju glavni razvojni čimbenik Varaždina. Položaj Varaždina podalje od same granice, usprkos povremenog prodora Osmanlija i sveprisutnosti vojske, osiguravao je gradu razmjerno dobre uvjete razvoja. Snažna trgovina i obrti sada su našli svoje nove korisnike u sve brojnijoj vojnoj posadi. Na žalost, izlazak iz krize i početak ponovnoga gospodarskog uspona grada, koji počinje sredinom 16. stoljeća, za njegove stanovnike nije značio lakše ostvarivanje njihovih prava. Uklapanje Varaždina u sastav Vojne granice, a nakon 1578. njegova funkcija sjedišta vojne granice dodatno je otežao već ionako težak položaj građana³. Ostvarivanje pravne i fiskalne slobode uvelike su ograničavali feudalni gospodari varaždinske utvrde, koji kraljevim darovnicama od sredine 15. stoljeća gotovo redovito, osim utvrde, u posjed dobivaju i sam grad. Ta se praksa nastavila i tijekom 16. stoljeća. Kada je 1509. godine varaždinska utvrda došla u posjed Jurja Brandenburškog, daču koju su građani prije plaćali kralju, počeli su plaćati njemu. Dakle, i Juraj Brandenburški, kao i njegovi prethodnici, odnosi se prema gradu kao njegov feudalni gospodar⁴. Nakon Jurja Brandenburškog, od 1526. do 1534. utvrdom i gradom vlada Stjepan Bathory koji je također građane Varaždina smatrao svojim podložnicima⁵. Za kaštelana utvrde Bathory je imenovao zloglasnoga Pavla Kečkeša koji je gradu i njegovim stanovnicima nanio mnoge nepravde, uključujući i oduzimanje kuće na glavnom gradskom trgu koju im je Juraj Brandenburški 1523. godine darovao za gradsku vijećnicu (parnica između grada i Kečkeša završena je tek 1563. svojevrsnom nagodbom!). Osobito teško razdoblje feudalnih sukoba između grada i vlasnika utvrde nastupa nakon 1527. godine kada su Varaždinci u borbi za prijestolje, koja se vodila između Zapolje i kralja Ferdinanda⁶, stali uz Zapoljina pristašu Krstu Frankopana kojemu su predali ključeve grada. Kada se zbog Frankopanove smrti pokraj Varaždina još iste godine izmjenila situacija u korist Ferdinanda, Ferdinandovi pristaše, Bathory i njegov kaštelan, iskoristili su novonastalu situaciju kao ispriku za daljnje uskraćivanje sloboština građanima.

Nakon kratke vladavine Ludovika Pekryja koji je imao Varaždin u posjedu od 1534. do 1538., grad je ubrzo vraćen u posjed kralja. Zbog loših iskustava s feudalnim gospodarima utvrde, 1541. građani su molili vladara da grad više nikome ne zalaže, ali on je već 1543. utvrdu zajedno s gradom (*castrum und civitatem*) darovao Ivanu Ungnadu⁷, zapovjedniku krajške vojske, koji je nastavio ograničavati sloboštine građana Varaždina sve do 1586. godine. I posljednji feudalni gos-

² Krivošić procjenjuje da na samom kraju 16. stoljeća Gradec nije imao više od 2000 stanovnika, dostigavši nakon srednjega vijeka svoju najnižu granicu pada.

³ O sukobima građana i feudalnih gospodara kaštela usp. Josip Adamček (1983.): Sukobi grada i varaždinske vlastele u XVI. i XVII. stoljeću. Varaždinski zbornik 1181. - 1981., JAZU i Skupština općine Varaždin, Varaždin, 1983., str. 233 - 244.

⁴ Juraj Brandenburški prisiljavao je građane da mu plaćaju i gornicu. Arhiv Jurja Brandenburškog u Münchenu, Brandenburgen Literalien 1118, 1119

⁵ Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdini, (uredio Zlatko Tanodi), Varaždin, 1942., Libri I., dokument 225, str. 301 - 302

⁶ Iako su 1527. godine Hrvati na Saboru u Cetinu Ferdinanda Habsburškog izabrali za kralja kako bi im on pomogao u borbi protiv Osmanlija, Slavonski je sabor u Dubravi uskoro izabrao za kralja Ivana Zapoli, nakon čega je uslijedila borba za prijestol u kojoj je pobijedio Ferdinand (Pavličević, 2002.; 85 - 86).

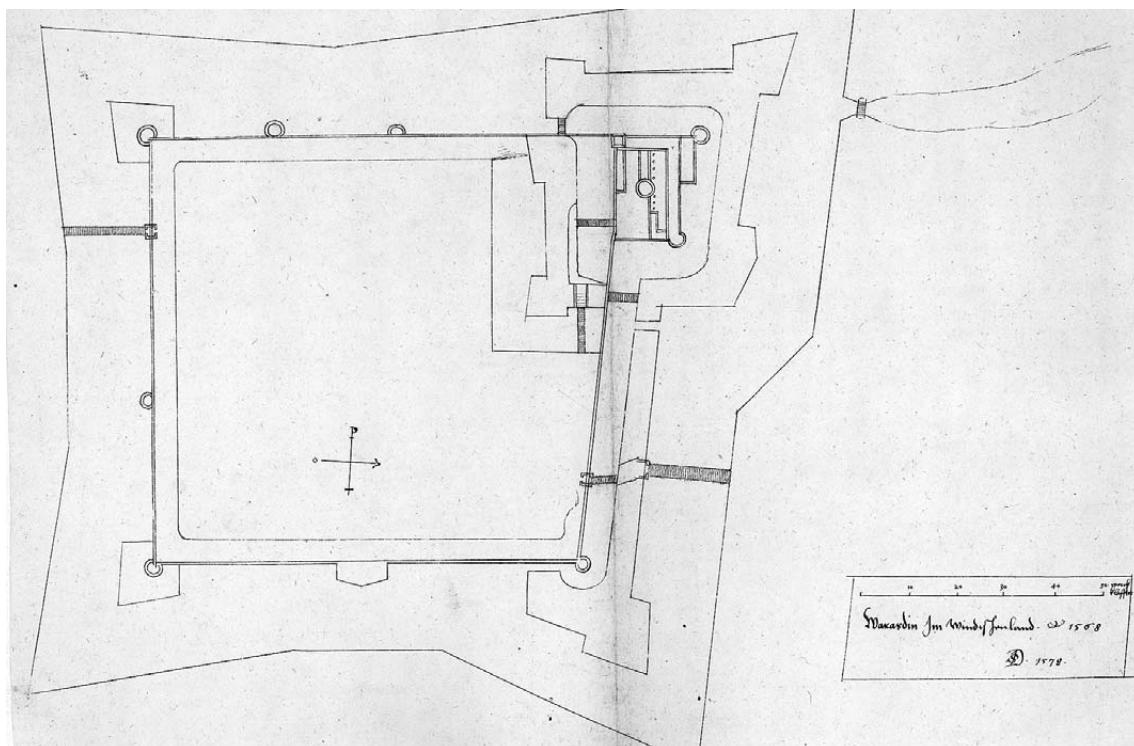
⁷ Hrvatski saborski spisi (uredio Ferdo Šišić), Zagreb, sv. II., 1915., str. 315.

podari varaždinske utvrde, obitelj Erdödy koja ju je u svom posjedu držala od 1588. sve do 1925., nastojala je ograničiti gradska prava u svoju korist, oduzimajući im zemljišta i kmetove, naplaćujući mitničarinu, ograničavajući vinotočje i sl. (*Krčelić, 1994.; I-275*).

MODERNIZACIJA VARAŽDINSKE UTVRDE - VARAŽDIN KAO VRATA ŠTAJERSKE NA PLANU DANIELA SPECKLINA IZ 1578. GODINE

U tom teškom razdoblju borbe za povjesnu opstojnost Hrvatskog kraljevstva odmah se uviđelo da će Varaždin, s obzirom na svoj položaj, imati ključnu ulogu u obrani ne samo preostalih dijelova Hrvatskog kraljevstva već i cijele Štajerske. Već 30-ih godina 16. stoljeća pustošenja na tom prostoru postat će dio svakodnevice. Domet tih pustošenja išao je linijom rijeke Lonje, Kalničkim gorjem te rijekom Bednjom do njezina ušća u Dravu (*Kaser, 1997.; I-32*). Prvi takav veći prodor dogodio se u listopadu 1532. godine kada je Sulejman II., vraćajući se s pohoda na Kiszug, prešao Dravu te prošavši pokraj Varaždina opljačkao cijelu Podravinu. Drugi neposredan susret Varaždina s osmanskom vojskom zbio se već 1541. kada su Osmanlije opljačkali dio varaždinskog vlastelinstva (*Adamček, 1980.; 242*). Najteži napad Osmanlija na varaždinski kraj dogodio se 1552. godine kada je do temelja spaljen susjedni Biškupec, a dio stanovništva odveden u roblje (*Adamček, 1980.; 247*).

Stoga su štajerski staleži već 1537. procijenili da je uspješna obrana Varaždina važna za opstanak cijelog carstva te da bi njegovu modernizaciju svakako trebalo financijski poduprijeti⁸. U svrhu bolje obrane, kralj Ferdinand već 1538. šalje svoju vojnu posadu u varaždinsku utvrdu⁹.

Plan Varaždina iz 1568. godine - i grad je bio opasan zidinama

⁸ Steiermärkisches Landesarchiv, Militaria, 201 514/493 od 9. travnja 1537.

⁹ Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae (uredio Emilij Laszowski), Zagreb, 1916., sv. II., str. 389 - 390.

Kraljica Ana u svom pismu upućenom Petru Kegleviću 23. lipnja 1540. odlazi i korak dalje te tvrdi da je upravo Varaždin prikladno mjesto gdje bi se mogli sastajati svi koji trebaju donositi odluke o obrani Slavonije, najavljujući njegovo izdizanje u status sjedišta Varaždinske vojne granice, što će uslijediti nekoliko desetljeća poslije¹⁰.

Ratna opasnost osobito je zaoštrena 1541. godine kada su Osmanlije zauzeli Budim i južnu Ugarsku. Već iste godine kralj Ferdinand naređuje plemstvu susjednih vlastelinstava da pomogne radnom snagom svojih podložnika popraviti utvrde grada Varaždina. I sami građani Varaždina 1542. šalju poruku u Graz i Zagreb s molbom za pomoć u novcu, vojsci i oružju, naglašavajući da se u varaždinskoj okolini zadržava sve više Osmanlija¹¹. Radi organizacije vojne obrane hrvatskih zemalja, Ferdinand Habsburški ustrojio je posebnu krajišku vojsku od 4200 vojnika koju će novčano izdržavati Štajerska, Koruška i Kranjska, a kojom će od 1542. godine zapovijedati zajednički kapetan Ivan Ungnad (ta će zajednička komanda u Krajini biti ukinuta 1578. godine). U listopadu 1543. kralj Ferdinand naređuje pregled varaždinskih gradskih zidina i kula te kastruma. Uvjerivši se da je njihovo stanje doista loše, darovnicom od 1. prosinca 1543. Ferdinand daje u posjed utvrdu i grad Varaždin zapovjedniku krajiške vojske Ivanu Ungnadu, pod uvjetom da on u obrambeni sustav utvrde uloži 5000 forinti, pridodavši k tome još i 200 forinti godišnje iz prihoda slavonske tridesetnice¹². Iako će se Ungnad uskoro odreći dužnosti vrhovnog zapovjednika (vjerojatno zbog neslaganja s banom Nikolom Zrinskim), on će već 1543. godine pokrenuti radove na modernizaciji varaždinskih utvrda. U tu svrhu Ungnad u Varaždin dovodi glavnog vojnog inženjera i graditelja utvrda unutarnjoaustrijskih zemalja Domenica dell' Allija koji je, prema svemu sudeći, već te godine izradio plan modernizacije varaždinske utvrde i počeo radove na gradnji¹³. U travnju 1544. štajerski staleži donose odluku o sudjelovanju u financiranju modernizacije utvrde s 5000 forinti, obrazlažući da je Varaždin uz Graz najvažnija utvrda na Dravi te da je u cilju obrane zemlje potrebna njezina obnova i dogradnja kako bi se srednjovjekovni kastrum modernizirao i tako prilagodio novonastalim vojnim potrebama¹⁴. Radovi su počeli već 1543. i otad sve do svoje smrti 1563. Domenico dell' Allio osobno je nadgledao dogradnju, a pomagao mu je i njegov brat Giovanni (*Težak i dr.*, 2008; 7). Prema njegovim uputama provedena je obnova postojećeg kastruma, ali i cijelog sustava zemljanih utvrda s bastionima i grabama oko utvrde. Godine 1545. Varaždin je bio najveće gradilište u Hrvatskoj. Iz knjige izdataka štajerskih staleža možemo pratiti tijek i intenzitet radova po pojedinim godinama. Radi osiguranja gradilišta i bolje obrane grada štajerski staleži 1544. godine šalju u Varaždin 500 konja i 400 vojnika kako bi se utvrda što prije završila. Godine 1552. radilo se na prsobranima utvrde, a 1555. na oružani, tornju za barut i kućici u kojoj se čuvaju topovi (*Težak i dr.*, 2008.; 12). Radovi na utvrdi, bedemima i iskopu grabišta oko utvrde traju jednakim intenzitetom sve do 1553. otkad se finansijska potpora Varaždinu naglo smanjuje na samo 500 forinti godišnje. U međuvremenu je smanjena i vojna posada u gradu. Naime, prema jednom popisu vojnih posada u slavonskim pograničnim utvrdama, 1554. godine u Varaždinu je bilo 32 konjanika i 89 pješaka (*Kruhek*,

¹⁰ ...intelligimus autem in Warasdino locum idoneum esse, quo se gentes nostre recipere commode possent, si quando ita ferret rerum occasio et temporis necessitas. Hrvatski saborski spisi (uredio Ferdo Šišić), Zagreb, 1915., sv. II., str. 297.

¹¹ Hrvatski saborski spisi, (uredio Ferdo Šišić), Zagreb, 1916., sv. III., str. 159.

¹² Hrvatski saborski spisi, (uredio Ferdo Šišić), Zagreb, 1915., sv. II., str. 315 - 316.

¹³ Domenico dell' Allio (Lugano ? - Graz, 1563.). Talijanski graditelj, glavni fortifikacijski inženjer unutarnje Austrije. Osim u Varaždinu, radio je planove za gradnju utvrde u Ivaniću te nadzirao gradnju obrambenih objekata u Sisku, Koprivnici i Križevcima. Opširnije o tom graditelju usp. Mira Ilijanić (1981.): Der Baumeister Domenico de Lilio und sein Kreis an der Windischen Grenze. Poglavlje u knjizi: Siedlung Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag (uredio Gerhard Pferschy), Graz, str. 369 - 379.

¹⁴ Steiermärkisches Landesarchiv, Militaria, 201 514/493 od 18. travnja 1544. godine.

1995.; 155). S obzirom na to, može se zaključiti da je velik dio grubih radova bio pri završetku, no mnogo je još toga valjalo učiniti, osobito stoga što su se zemljani bedemi oko utvrde stalno urušavali pa je njihovo održavanje tražilo stalnu pažnju. Radovi su stoga nastavljeni pa 1557. štajerski staleži pišu da je utvrda na Dravi okružena zidovima i velikim rondelima s velikim bedemima i grabištima u koja se voda dovodi iz Drave¹⁵. Godine 1562. Varaždin dobiva dalnjih 4000 forinti za popravak dvaju mostova koji vode preko grabišta prema utvrdi, a planira popravak puškarnica te podzidavanje bedema i bastiona. Nakon dell' Allijeve smrti 1563. radove nastavljaju Francesco Thebaldi, Salustio Peruzzi i Francesco Marmoro (poznatiji kao Franz Marbl), koji dalje rade na održavanju i popravljanju bedema i bastiona (*Ilijanić*, 1999.; 86)¹⁶. Ipak, većina radova je do 60-ih godina 16. stoljeća bila završena, pa su nakon toga usmjereni na održavanje ili poboljšanje postojećeg stanja. Tako je 70-ih godina predloženo hitno produbljivanje grabišta oko utvrde jer je voda u vrijeme poplava oštećivala zemljane bedeme, a 1572. završeni su radovi na svodu ulazne kule. Staleži su problem s grabištem odlučili riješiti zapošljavanjem stručnjaka za navodnjavanje graba, pa se komisija Ratnog vijeća u Varaždinu 70-ih godina sastala sa Sigismundom Müllnerom. Zbog prijetnje od poplave u to su vrijeme, prema svemu sudeći, ponovno bila zazidana sjeverna vrata utvrde. Na održavanju bedema i vodenog jarka radili su i gradski kmetovi pa je, primjerice, 1576. u tom poslu sudjelovalo 200 kmetova s obvezom da svaki od njih napravi jedan klapter nasipa. Radovi su povremeno trajali i dalje jer je voda u opkopima stalno potkopavala zemljane bedeme i bastione te je većina izvješća s kraja 16. stoljeća govorila o tome, a stanje varaždinske utvrde, usprkos svim radovima, bilo je razmjerno loše¹⁷. U tako moderniziranoj utvrdi svoje je sjedište imao zapovjednik Varaždinske vojne granice Vid Halek, a zatim i njegovi nasljednici Ivan Sigismund Herberstein te od 1603. godine barun Fridrich Trautmansdorf. Ondje je stanovao i dio njemačke vojske, dok su preostali vojnici stanovali u gradu, u gradskim kućama čijim su vlasnicima vojne vlasti plaćale stanarinu. U utvrdi su svoje sjedište imali i Ratno vijeće, ranarnik te *mustermeister* koji je uvježbavao vojниke. Ondje je bio i vojni zatvor kojim je upravljao tamničar. Osim vojnih osoba, za potrebe vojske u gradu su bili smješteni i vojni blagajnik, oprskrbnik, vojni pisar te 19 poštara, od kojih je svaki imao svog konja, što jasno potvrđuje iznimno snažne vojne funkcije tadašnjega Varaždina. Iz sigurnosnih razloga u utvrdi su se povremeno održavala i zasjedanja Hrvatskog sabora (saborska zasjedanja najčešće su se održavala u Gradskoj vijećnici, a od sredine 18. stoljeća i u palači Drašković).

Na žalost, danas nam nije poznat originalni dell' Allijev plan prema kojemu je modernizirao varaždinsku utvrdu te sagradio bedeme i jarak. Ipak, upravo u vrijeme kada su radovi na varaždinskoj utvrdi bili pri kraju, nastaje najstariji poznati kartografski prikaz Varaždina. Izradio ga je Daniel Specklin¹⁸ 1578., a prikazuje stanje utvrda iz 1568. godine¹⁹. Nije poznato je li Specklinov plan varaždinskih utvrda nastao temeljem terenskog rada autora ili je riječ o precrtanom nekom drugom planu. Naime, u spomenutom prikazu utvrda očite su neke pogreške i nedorečenosti koje

¹⁵ Steiermärkisches Landesarchiv, Militaria, 201 514/3250 od 25. rujna 1557. godine.

¹⁶ U spisima o graditeljskim aktivnostima na varaždinskoj utvrdi nalazimo i imena palira Andree Madernija, Georga Fleishmana, Hieronimusa Thebaldija, Baptista della Tore te palira Sigismunda Müllnera.

¹⁷ Usp. Izvješće od 12. svibnja 1592. godine o lošem stanju bastiona, upućeno Tomi Erdödyju, tadašnjem feudalnom gospodaru utvrde. Steiermärkisches Landesarchiv, Militaria, 12/5 592.

¹⁸ Danijel Specklin (Strasbourg, 1536. - Strasbourg, 1589.), arhitekt, inženjer i kartograf, radio na većem broju europskih utvrda. Fischer, Albert (1996.): Daniel Specklin aus Strassburg, 1536-1589: Festungsbaumeister, Ingenieur und Kartograph [Veröffentlichungen der Kommission für Geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg] [Import] (Hardcover) Daniel Specklin aus Strassburg, 1536. - 1589.: Festungsbaumeister, Ingenieur und Kartograph [Veröffentlichungen der Kommission für Geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg]. Sigmaringen, 1996.

¹⁹ Warasdin im Windischland anno 1568 / Daniel Specklin.-[1:1800].- [S.l.]: 1578 - Rukopisni plan: 37 x 26 cm. Generallandesarchiv, Karlsruhe, Hfk, sv. XVIII, fol. 4

kartografu i inženjeru ne bi promaknule, pa treba vjerovati da je Specklinov plan ipak rezultat ne-preciznog precrtavanja ili, pak, skice koja je nastala na terenu, ali temeljem vrlo površnog opažanja.

Usprkos svim nedostacima, Specklinov plan je najstariji prikaz Varaždina i prvi povijesni izvor koji prikazuje varaždinsku utvrdu nakon njezine renesansne dogradnje. Utvrda se sada sastoji od tri renesansne okrugle (rondel) kule koje zajedno povezane sa stambenim krilima čine dugačko unutarnje dvorište, okruženo galerijama sa stupovima i lukovima. Pritom je autor iz nepoznatih razloga propustio prikazati staru četverougaonu gotičku kulu ugrađenu u južnu stranu utvrde, koja se jasno ističe na kasnijim kartama. Također, zapadno krilo utvrde autor naslanja direktno na zgradu oružane, što ne odgovara stvarnom stanju jer zgrada oružane postoji i danas, a smještena je južno od utvrde. Cijela je utvrda okružena visokim zemljanim bedemima s prostranim bastionima na njezinim uglovima. Bedeme s vanjske i unutarnje strane okružuju jaci ispunjeni dravskom vodom. Uz jugoistočni bastion na rubu posjeda utvrde stoji kula stražarnica na čijem je katu bio stan zapovjednika tvrđavske straže, od koje se preko jarka proteže pomicni drveni most koji je povezivao utvrdu s teritorijem slobodnoga kraljevskoga grada. Ispred tog mosta, na gradskom je teritoriju tijekom druge polovice 16. stoljeća podignuto i vojno skladište za namirnice, tzv. *proviantmagazin* (prvi je put označen na Stierovu planu iz 1657. godine). Preko unutarnjeg jarka od varaždinske su utvrde vodila još tri drvena mosta. Jedan most povezuje južni dio zapadnog nasipa sa zapadnim dijelom južnog, drugi most spaja istočni dio južnog nasipa s istočnim dijelom sjevernog nasipa, a treći je most položen između južnog nasipa do vanjskog dvorišta utvrde. Iz svega navedenoga vidi se da je gotička varaždinska utvrda do kraja 60-ih godina 16. stoljeća doživjela potpunu preobrazbu u renesansni wasserburg, okružen prostranim zemljanim bedemima s bastionima i dvostrukim pojasmom vodenih jaraka. Tako oblikovana utvrda zadržala se uz manje izmjene sve do početka 19. stoljeća kada počinje njezina razgradnja.

Specklinov plan ne pruža samo uvid u moderniziranu varaždinsku utvrdu, nego i u gradske fortifikacije koje su u međuvremenu također doživjele značajnu preobrazbu. Naime, radovi na gradskim zidinama podignutima u 15. stoljeću nastavili su i tijekom 16. stoljeća. Dogradnja se sastojala uglavnom iz pojačavanja zidina debelim slojem zemljanih bedema. Iako je velik dio radova na gradskim bedemima nesumnjivo tekao istodobno s utvrđivanjem varaždinske utvrde, dio zahvata počeo je u gradu znatno ranije. Naime, već iz jednog dokumenta iz 1516. kojim tadašnji feudalni gospodar utvrde Juraj Brandenburški oslobađa grad daća, doznajemo da su uzrok otpuštanja gradskih davanja radovi na gradskim utvrdama²⁰. Gotovo istodobno i kralj Ludovik zbraňuje utjerivanje kraljevskog poreza, tražeći da se taj iznos preusmjeri na gradnju gradskih utvrda, što upućuje na očiti sporazum kralja i feudalnog gospodara utvrde o utvrđivanju Varaždina kao zajedničkog prioriteta²¹. Tih je godina voditelj radova na obnovi gradskih utvrda bio Pankracije Jagerperger koji se u izvješću iz 1516. godine naziva *baumeister*²². Prema Jagerpergerovu izvješću, tijekom tri godine podignuto je 135 klaptera bedema, visokog tri do četiri klaptera. Budući da u opisu radova spominje kruništa, a u izdacima navodi da je plaćao drvo, grede, tesare i pokrivanje hodnika, može se zaključiti da se na unutarnjoj strani bedema nalazio drveni hodnik za kretanje vojske, koji je djelomično bio i natkriven (na to upućuje i veduta Varaždina iz 1732. na kojoj se vidi djelomično natkriven južni dio gradskog zida). Može se pretpostaviti da su radovi

²⁰ Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdini, (uredio Zlatko Tanodi), Varaždin, 1942., Libri I., dokument 215, str. 288.

²¹ Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdini, (uredio Zlatko Tanodi), Varaždin, 1942., Libri I., dokument 214, str. 287 - 288.

²² Državni arhiv Nürnberg, fond kneževine Brandenburg - Ansbach, sig. 1119/1.

na gradskim bedemima i održavanju grabišta oko bedema trajali tijekom cijelog 16. stoljeća, a kulminaciju su doživjeli u vrijeme radova na varaždinskoj utvrdi kada je iz tehničkih razloga bilo nužno koordinirati radove na gradnji bedema tvrđave i grada. Naime, iz Specklinova se plana jasno vidi da se sjeverni i zapadni gradski bedem protežu i kroz unutarnje grabište tvrde, a takva je gradnja bila moguća samo u koordinaciji s gradnjama na tvrđinu bedemu. Tehnika gradnje gradskih zemljanih bedema i njihov položaj u odnosu na tvrdine bedeme i jarke jasno upućuje na to da je riječ o zajedničkom pothvatu. Nadalje, vidljivo je da su i gradski bedemi na uglovima na kojima su prije stajale samo omanje okrugle kule u međuvremenu dobili prostrane bastione. Radilo se i na vodenom jarku oko grada, koji je produbljen i uređen. Ulaz u grad bio je moguć samo kroz sjeverna i južna gradska vrata kojima se zbog vodenog jarka prilazilo preko drvenog mosta. Ispred sjevernih gradskih vrata sada prvi put vidimo i konture druge ulazne gradske kule, poslije poznate kao Lisakova kula (danас Trg bana Jelačića 2). Podignuta je sredinom 16. stoljeća, sačuvana je do današnjih dana. Tako je stvoren novi sustav bedema i jaraka koji su, iako pod različitim jurisdikcijama, sasvim podizani u nekoj vrsti koordinacije. Naime, bilo je posve jasno da nema uspješne obrane utvrde bez uspješne obrane grada i obrnuto, pa nema sumnje da je dell' Allio morao sudjelovati i u gradnji gradskih fortifikacija kako bi one bile komplementarne s onim tvrdinim te zajedno činile neprobojni obrambeni sustav Varaždina.

Na žalost, Specklin je, sukladno striktno vojnoj namjeni plana, izostavio prikazati unutarnji grad pa predodžbu o njegovu izgledu stječemo samo na temelju pisanih izvora. Najstariji popis kuća u Varaždinu iz 1520. godine sadrži podatak koji mnogo govori o prostornom razvoju koji je grad doživio tijekom 16. stoljeća. Naime, taj izvor navodi da je u Varaždinu tada bilo ukupno 310 kuća, i to u gradu 107, a u predgrađima još 203 kuće (Adamček, 1983.; 238). Godine 1543. u unutarnjem i vanjskom gradu izvori bilježe oko 250 kuća, dakle 50-ak manje nego dvadesetak godina prije²³. Popis kuća namijenjen porezu, koji je sastavljen 1566. godine, u unutarnjem gradu bilježi 130 kuća, a u predgrađima 126, dakle ukupno 256 kuća. Za usporedbu s navedenim podatkom iz 1520., odnosno 1566. godine, osobito je zanimljiv izvještaj grofa Sauraua iz 1576. u kojemu, govoreći o stanju utvrda, konstatira da Varaždin s predgrađima ima oko 600 kuća, od čega građani imaju 300, a utvrda 200 podanika²⁴. Dakle, temeljem uvida u ta četiri izvora može se zaključiti da se ukupan broj kuća unutarnjeg i vanjskog grada od 1520. do 1566. smanjivao te da je to rezultat smanjenja broja kuća u vanjskom gradu koji je bio nezaštićen od osmanskih pustošenja. U to je vrijeme i smanjenje broja stanovnika najizrazitije. Nakon 1566. kriza je zaustavljena pa broj kuća, kao i broj stanovnika, ponovno raste, ali opet više u unutarnjem, nego u vanjskom, nezaštićenom dijelu grada. Trend kontinuiranog demografskog i prostornog rasta grada nastavit će se tijekom cijelog 16. stoljeća te će prema početku 17. stoljeća sve više ubrzavati. Tada će značajnije trendove rasta bilježiti i varaždinska predgrađa.

Zahvaljujući sačuvanim gradskim zapisnicima iz druge polovice 16. stoljeća, može se napraviti svojevrsna rekonstrukcija urbane topografije unutarnjeg grada. Uz već oblikovane ulice tijekom srednjega vijeka (Gundulićeva, Draškovićeva, Gajeva, Bakačeva), tada se prvi put spominje i niz manjih ulica. Iz zapisnika iz 1589. godine doznaje se da je Kristofor Vragović kupio kuću u *platea Mala gaza qua itur ad arcem*²⁵, koju možemo identificirati s današnjom Kranjčevićevom ulicom. Još više topografskih podataka o tom dijelu grada doznajemo iz kupoprodajnog ugovora

²³ Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae (uredio Emilio Lászowski), Zagreb, 1917., sv. III., str. 159.

²⁴ Steiermärkisches Landesarchiv, Militaria, spis od 12. rujna 1576. godine.

²⁵ Protocollum Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument 509, str. 461 - 462.

kojim Wolfgang Druskoczy prodaje Tomi Erdödyju kuću u Maloj gazi - južno od kuće stanuje udovica Jurja Tkalca, sjeverno je ulica pred tvrđom, a zapadno oko kuće nalaze se gradske staje (*Mala gaza vocata, juxta domum a meridie relicte condam Georgii Tkalcecz a septemtrione vero platea communi ante Arcem habita et stabuliseiusdem Arcis ab occidente*).²⁶ Sukladno tome, gradske staje morale su se nalaziti na dijelu između franjevačkih vrtova i južnih grabišta utvrde, što znači na području današnje Padovčeve ulice. Ulica ispred utvrde vjerojatno označava prostor na području današnjeg Stančićeva trga kojim se prilazilo ulaznoj kuli utvrde i koji je kao trg oblikovan tek poslije. Nove ulice nalazimo i uz unutarnji rub gradskih bedema. Tako se 1541. spominje *Stricta platea* koju bismo mogli identificirati kao današnju Usku ulicu²⁷. Jedan uski prolaz išao je i uz zapadne zidine od župne crkve u smjeru Cankareve ulice te preko kasnijeg uršulinskog posjeda prema utvrdi (*Ilijanić, 1999.; 89*). Situacija oko južnih gradskih vrata uglavnom je ostala ista, pa ondje i dalje nalazimo današnje Draškovićevu i Gundulićevu, ali nije bilo trga na njihovu spoju. Uz župnu crkvu Sv. Nikole i dalje su se nalazili groblje (uklonjeno 1773.) i župni dvor u čijoj je blizini bila smještena i škola. Na groblju se 1588. spominje i kapela Sv. Mihaela koju zbog trošnosti treba popraviti, iz čega se može zaključiti da je kapelica na tome mjestu postojala već dulje vrijeme (uklonjena je 60-ih godina 18. stoljeća).²⁸

Središnju ulogu u gradskoj topografiji i dalje ima glavni gradski trg u kojem dio današnjega Franjevačkog trga gubi važnost da bi se već prije formirano proširenje istočno do prvotnog trga početkom 16. stoljeća afirmiralo u središnji gradski trg - *forum publicum*, današnji Trg kralja Tomislava. Kao što je već naglašeno, u tom je procesu osobito važnost imao smještaj Gradske vijećnice koju su Varaždinci dobili na dar od Jurja Brandenburškog 1523. godine. Kada su građani napokon dobili natrag svoju Vijećnicu koju im je još 1527. bespravno oduzeo Pavao Kečkeš, ubrzo su donijeli odluku o njezinu uređenju. Tijekom 1588. i 1589. godine pokrenuti su veliki građevinski radovi u svrhu pregradnje postojeće kamene zgrade Vijećnice nakon koje ona dobiva renesansno obilježje²⁹. Radove je isprva nadgledao Juraj Flajšman, a zatim Giovanni dell' Alio, brat Dominika dell' Allija koji je u međuvremenu postao građanin Varaždina. Iz brojnih kupoprodajnih ugovora, parnica i oporuka, koji su sačuvani u gradskom zapisniku tijekom druge polovice 16. stoljeća, možemo vidjeti da je velik broj kuća unutar grada bio od kamene građe (*domus lapidea*), dok se drvene kuće (*domus lingneam*) malo rjeđe spominju. Osobito se to odnosi na središnji gradski trg na kojem su kuće imali najugledniji stanovnici (ondje su svoje kamene kuće u 16. stoljeću imali i Ivan Pergošić te Blaž Škrinjarić). Osim uređenja Vijećnice, jačanju uloge središnjeg trga osobito je u 16. stoljeću pridonijela odluka da se žito, koje je bilo iznimno važno za trgovacku razmjenu, više ne smije prodavati u predgradima, nego samo na glavnom trgu (*in forum teatrale et commune in civitatem*). Tako je središnji gradski trg postao i središnja točka žitne trgovine³⁰. O razvijenosti žitne trgovine u Varaždinu govori i činjenica da su za potrebe te trgovine razvijene posebne varaždinske žitne mjere koje su se u vojnim nabavama koristile i tijekom cijelog 17. stoljeća (*Herkov, 1969.; 303*).

²⁶ *Protocolla Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini*, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument 307, str. 296 - 297.

²⁷ *Protocolla Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini*, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument 138/1, str. 169.

²⁸ *Protocolla Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini*, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument 367, str. 356.

²⁹ *Protocolla Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini*, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument 17, str. 71.

³⁰ *Protocolla Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini*, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument 123, str. 160.

Usprkos osmanskoj opasnosti, Varaždin se i tijekom 16. stoljeća razvijao i izvan gradskih bedema, ali ta naselja tijekom prve polovice 16. stoljeća bilježe kontinuirano smanjenje broja kuća sve do druge polovice 16. stoljeća kada počinje njihova ponovna revitalizacija. Najstariji popis varaždinskih predgrađa sadrži već spominjani popis varaždinskih kuća iz 1520., a drugi potječe iz 1566. godine. Usaporeba ta dva popisa najbolje ocrtava što se tijekom prve polovice 16. stoljeća događalo u varaždinskim predgradima. Najveće predgrađe u to je vrijeme bio Milički konec (danasm Braće Radića) u kojem su 1520. godine zabilježene čak 73 kuće, a 1566. samo deset kuća. Drugo predgrađe po veličini 1520. godine činila je *Platea Regalis*, odnosno Dugi konec (Zagrebačka cesta) s 55 kuća, 1566. je spalo na 30 kuća. Slijedi predgrađe *Platea Sancti Viti* koje se razvijalo duž ceste prema Biškupcu (danasm Ulica Tome Blažeka i Ulica Jurja Križanića) s 38 kuća, koja je zatim smanjeno na 30 kuća. Sjeverna varaždinska predgrađa bila su malo manja: Dravički konec (današnja Kukuljevićeva) 1520. godine imao je 24 kuće, a 1566. godine tek 15 kuća, Brodovski konec imao je 1520. godine 31 kuću, a 1566. godine 28 kuća, Ciglenški konec pao je s 30 kuća na 15, a predgrađe Podklečan istočno od grada (Ulice kralja Petra Krešimira) koje je 1520. imalo samo sedam kuća, 1566. posve je nestalo. Sljedeći popis predgrađa sadrži jedan gradski spis od 29. kolovoza 1588. s popisom želira i naznačenim mjestom stanovanja, koji su donosili kamen za gradnju Vijećnice³¹. Među varaždinskim predgradima tada nalazimo Varaždince iz Dugog konca, odnosno *Platea Regalis*, zatim Ciglenice, Dravčkog i Brodovskog konca, uz koje se spominju i neubicirani lokaliteti Rogoznica i *Platea S. Wolfgangi*. U nastavku Slopanca sjeverozapadno od grada spominju se Novaki, a zapadno od bedema i dalje se razvija Milički konec. Istočno od bedema i sada nalazimo Poklečane, nešto južnije od njih *Platea Czagrovec* (kod današnje Prešernove ulice), a oko crkve Sv. Vida i dalje se spominje predgrađe *Platea Sancti Viti*. Dakle, ne samo da su se tijekom prijelomnog razdoblja 16. stoljeća održala gotovo sva varaždinska predgrađa, nego su evidentno nastajala i neka nova. Na žalost, spomenuti dokument ne donosi podatke o broju kuća, ali s obzirom na trend općeg porasta broja stanovnika koji Varaždin bilježi tijekom druge polovice 16. stoljeća, možemo pretpostaviti da su i varaždinska predgrađa ušla u razdoblje značajnije revitalizacije. Nadalje, iz navedenog položaja i prostornog rasporeda varaždinskih predgrađa možemo zaključiti da se najveći dio njih i u 16. stoljeću razvija duž triju starih cesta između kojih je nastalo prvobitno varaždinsko naselje, što govori u prilog srednjovjekovnog kontinuiteta tih predgrađa, odnosno o njihovu neometanom razvoju i nakon što ih je od grada odvojio gradski bedem. Suprotno tome, istočna predgrađa okrenuta prema Vojnoj granici, odnosno osmanskom teritoriju, zbog najveće izloženosti mogućim ratnim operacijama razvijala su se najsporije. Iako izvan gradskih zidina, od 1588. godine većina spomenutih predgrađa dobiva utvrđene stražarnice pa tako postaju svojevrsna predstraža Varaždina³².

Iz svega navedenog možemo zaključiti da je Varaždin nakon krize koja ga je zahvatila krajem 15. i tijekom prve polovice 16. stoljeća, u drugoj polovici 16. stoljeća nastavio svoj prostorni, demografski i gospodarski rast. Uspostavom Slavonske vojne granice, a osobito od premještanja njezina središta u Varaždin, centralne funkcije grada znatno su ojačale. Naime, iako su vojne funkcije osnovni razvojni čimbenik Varaždina toga doba, geopolitička situacija u kojoj su zbog osmanske uprave nad Slavonijom svi trgovачki i prometni pravci bili preusmjereni prema ostatku Hrvatske, dodatno su pogodovali razvoju Varaždina. Jačanje centraliteta Varaždina u 16. stoljeću ogledalo se i u jačanju njegovih upravnih funkcija, izraženom u povećanju teritorija Varaždinske

³¹ *Protocolla Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini*, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument 459, str. 415 - 416.

³² *Protocolla Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini*, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument 69, str. 123 i dokument 77, str. 126 - 127.

županije koja tada zahvaća i velik dio današnje Krapinsko-zagorske županije, kao i u proširenju teritorija varaždinskog arhiđakonata³³. Kao rezultat sve snažnijih trgovackih funkcija Varaždina koji se našao na križištu putova prema Beču i Budimu, ovdje se, kao što smo već spomenuli, 1498. nalazio i tridesetnički ured. Daljnji poticaj varaždinska je trgovina dobila 1618. godine privilegijem kralja Matije II. koji je nametnuo obvezu svim trgovcima koji uvoze robu u Hrvatsku ili je iz nje izvoze da na nekoliko dana robu moraju izložiti na prodaju u Varaždinu³⁴. Takav je privilegij, osim Varaždina, imao samo Gradec, pa je ta obveza predstavljala veliko priznanje Varaždinu kao jednom od najvažnijih hrvatskih trgovackih središta (*Budak, 1992.; 36*). O trgovackim funkcijama Varaždina u 16. stoljeću možda najbolje govori podatak da se više od 60 posto trgovine između Italije i Ugarske odvijalo upravo preko varaždinske tridesetnice (*Pickl, 1971.; 175 - 176*). Tako živ trgovacki promet poticao je razvoj sajmih funkacija čiji je značaj odavno znatno prerastao granice Varaždinske županije. Uz postojeće dnevne i tjedne sajmove te godišnji Jakobovski sajam, početkom 16. stoljeća spominje se i Šimunski sajam (*festum Simonis*) koji se održavao u nedjelju prije Svih svetih, a od oko 1550. godine i Ivanjski sajam 24. lipnja te sajam na Đurđevo. O širokom gravitacijskom utjecaju varaždinske trgovine vrlo slikovito svjedoči sudske zapisnik iz 1509. godine u kojem se kao svjedoci jednog ubojstva, koje se dogodilo na Šimunskom sajmu, navodi 20-ak trgovaca i kupaca koji su se u tom trenu zatekli na sajmu. Prema popisu tih svjedoka razvidno je da oni dolaze iz čak 12-ak različitih mjesta iz okolice Varaždina, Koprivnice, Križevaca, ali i Ptuja, Maribora, Radkersburga i Szegedina, što jasno potvrđuje da je Varaždin bio važno trgoviste ne samo za sjeverozapadnu Hrvatsku, nego i za rubne regije Štajerske i južne Ugarske³⁵. Razvoj trgovine te osobito obrta potaknula je i razmjerno brojna vojna posada koja je stanovala u gradu i okolici, a opskrbljivala se u gradu. U posljednjim desetljećima 16. stoljeća u gradskim protokolima u raznim sudske i drugim predmetima spominje se čak 300 različitih obrtnika, među kojima i 52 krojača, 50 postolara, 45 mesara, 30 kovača, 25 krznara, 23 brijača, 15 tkalaca, 14 bravara, devet remenra, osam zlatara, sedam klobučara, šest tesara, pet lončara, pet uzdara, pet kožara, četiri politora, četiri kopčara, tri kolara, tri sedlara, tri kupalištara, dva srebrnara, dva stolara, dva staklara, dva gumbara te po jedan tokar, sitar, lular, kositayar, kožar i iglar te još 14 trgovaca, 12 mlinara, osam svećenika, sedam služavki i slugu, pet cestara, četiri kuvara te po jedan pastir, ribar, piljar i trubač (*Ilijanić, Kapustić, 1983.; 186*). Pritom valja uzeti u obzir da su to samo oni koje zbog raznih odredbi i sporova spominju gradski zapisnici, a ukupni broj obrtnika i trgovaca sasvim je sigurno bio znatno veći. Porast uloge obrta odrazio se u stvaranju cehovskih organizacija. Varaždinski su obrtnici već u 15. stoljeću bilo organizirani u bratovštine, a od sredine 16. stoljeća u cehove. Tada je osnovan mesarski ceh čiji su zapisnici sačuvani od 1589.³⁶ godine, a još 1557. potvrđen je ceh kirurga, brijača i kupalištara. Iste su godine potvrđena i pravila krznarskog, a 1561. i tkalačkog ceha. Nadalje, od 1569. spominju se krojački, a od 1589. i lončarski ceh (*Filić, 1968.; 22 - 82*).

Tijekom 16. stoljeća Varaždin razvija i neke nove gradske funkcije vezane uz razvoj humanizma i renesanse pa osim trgovackog, obrtnog i vojnog, postaje i jedno od najvažnijih kulturnih središta Hrvatske. Nositelji kulturnog razvoja isprva su bili varaždinski plemići, a zatim domi-

³³ Godine 1501. Varaždinskom arhiđakonatu pripadali su i Sv. Klement u Kelemenu, Sv. Elizabeta u Jalžabetu, Blažena Djevica Marija u Poljanama, Sv. Martin u Martijancu te Sv. Križ u Slanju, koji su u popisu župa iz 1334. godine uvršteni u Komarnički arhiđakonat (*Buturac, 1984.; 104*).

³⁴ Državni arhiv u Varaždinu, Poglavarstvo Slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, Radikalni arhiv, 177/25.

³⁵ Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdini, svezak I.: 1209. - 1526., (uredio Zlatko Tanodi), Varaždin, 1942., dokument 200, str. 266 - 267.

³⁶ Usp. Filić, Krešimir (1968.): Varaždinski mesarski ceh: zapisnici ceha od godine 1589. do uključivo godine 1708. Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin.

nantnu ulogu u stvaranju pisane i materijalne kulture preuzimaju građani, poglavito pod pojačanim utjecajima protestantizma³⁷. U razvoju kulturnih funkcija grada osobito su važnu ulogu imali utjecaji humanističkih središta poput Padove i Beča, što su ih u Varaždin donosili domaći studenti ili strani trgovci koji su u gradu našli privremeno ili stalno mjesto stanovanja (*Budak, 1994.; 126*). Jedan od temeljnih poticaja razvoju građanske kulture Varaždinu je davalо školstvo. O počecima varaždinskog školstva malо je toga poznato. Iako prvi spomen učitelja nalazimo tek u spominjanom popisu stanovnika iz 1520. godine, s obzirom na analogiju s drugim gradskim središtima toga doba, može se smatrati da je svojevrsna župna škola mogla postojati već krajem 14. stoljeća. U 16. stoljeću varaždinska škola ima svoje posjede i kolone, a kao stalni učitelji spominju se Nikola Kolarić zvan Cena, Gabrijel Pridojević - sin Stjepana Pridojevića poštara, te Blaž Drakšić koji je 1588. postao i upravitelj škole (*Rector scholae*)³⁸. Od kraja 15. stoljeća Varaždinci počinju odlaziti na studij na europska sveučilišta, osobito u Beč gdje u razdoblju od 1455. do 1566. nalazimo 19 varaždinskih studenata (*Budak, 1994.; 128*). Jezgru intelektualne elite građanstva činili su literati, uglavnom gradski pisari, suci te poneki župnik. U njihovim se osobama sjedinjavala djelatnost grada kao kulturnog središta s njegovom administrativnom i vjerskom ulogom. U tom su smislu osobitu ulogu u razvoju varaždinske kulture 16. stoljeća imali Ivan Pergošić (? - 1592.), autor prve tiskane knjige na kajkavskom jeziku (1574.), pisac Blaž Škrinjarić te Antun Vramec (1538. - 1587.) koji je, boraveći tri godine u Varaždinu kao župnik, napisao djelo »Postile« (1586.), prvu knjigu tiskanu u Varaždinu (*Putanec, 1983.; 333, Jembrih, 1983.; 349*)³⁹. Visoku razinu komunalne organizacije grada te razmjerno visok kulturni i obrazovni stupanj tadašnjih Varaždinaca potvrđuje i uvid u gradske zapisnike 16. stoljeća u kojima nalazimo imena čak 33 literata te više prokuratora i asesora čijim su se uslugama prema potrebi služili građani Varaždina.

Konačno, snažan gospodarski i demografski rast koji je Varaždin doživio tijekom druge polovice 16. stoljeća odrazio se i na njegovoj političkoj moći. U gradu je živjelo sve više plemićkih obitelji, ali i brojnih stranaca. Politički značaj Varaždina u tadašnjem političkom životu Hrvatske odrazio se ne samo u brojnim banskim instalacijama, nego i u činjenici da su se zasjedanja Hrvatskog sabora nerijetko održavala upravo u Varaždinu⁴⁰. Nadalje, Varaždin je imao i svoje zastupnike u Hrvatskom saboru te svoje nuncije u Hrvatsko-ugarskom saboru⁴¹. Sabori koji su se povremeno održavali u Varaždinu nisu znatnije utjecali na jačanje njegovih administrativnih funkcija, ali su pridonijeli ugledu i utjecaju grada kao važnog političkog i kulturnog središta Hrvatske.

³⁷ Krajem 16. stoljeća Varaždin postaje jak centar protestantizma. Kratko je vrijeme u Nedelišću djelovala protestantska tiskara, a 1586. poznati tiskar Manlius u Varaždinu tiska djela Vramca, Pergošića i Škrinjarića, pisana u protestantskom duhu. Godine 1606. grad su zahvatili politički i vjerski sukobi koji su rezultirali svrgavanjem cijelograđanskog magistrata pod optužbama za protestantizam. Svrgnuti magistrat na vlast je uspjela vratiti tek 1607. posebna kraljevska komisija. Zbog jačanja protestantizma u Varaždinu Hrvatski je sabor 1613. tražio smjenu cijelograđanskog magistrata. Usp. Hrvatski saborski spisi (uredio Ferdo Šišić), Zagreb, 1915., sv. II., str. 114. Istodobno s protestantizmom, pod utjecajem domaćeg plemstva u gradu je jačao i protureformatorski pokret koji će pokrenuti inicijativu za dovođenje isusovaca u Varaždin.

³⁸ *Protocolla Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini*, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument, 81, str. 128.

³⁹ Opširnije o tiskarstvu usp. Lončarić, Magdalena (2007.): *Tiskarstvo u Varaždinu 1586. - 1946.* Gradski muzej Varaždin.

⁴⁰ Za popis održanih zajedanja Hrvatskog sabora u Varaždinu usp. Lončarić, Vid (1994.): *Hrvatski sabori u Varaždinu (1526. - 1848.). Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU u Varaždinu*, br. 6 - 7, str. 147 - 159.

⁴¹ Dokumentirani su izbori Mije Zeršića i Marka Serafinera u Hrvatski sabor 1593., a Ivana Pergošića i Franje Svršića kao izaslanika grada na Hrvatsko-ugarskom saboru 1588. godine. Usp. *Protocolla Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini*, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990., dokument 51, str. 111.

POPIS LITERATURE

- Adamček, Josip (1980.): Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Adamček, Adam (1983.): Sukobi grada Varaždina i varaždinske vlastele u XVI. i XVII. stoljeću. Varaždinski zbornik 1181. - 1981., JAZU i Skupština općine Varaždin, Varaždin, 1983., str. 233 - 244.
- Budak, Neven (1994.): Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku. Nakladna kuća «Dr. Feletar», Koprivnica.
- Buturac, Josip (1984.): Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine. Starine, JAZU, knj. 59., str. 43 - 110.
- Feletar, Dragutin (2003.): Cehovi i bratovštine u Podravini krajem srednjega i početkom novoga vijeka. Podravina, br. 3, str. 173 - 194.
- Filić, Krešimir (1968.): Varaždinski mesarski ceh: zapisnici ceha od godine 1589. do ukijučivo godine 1708. Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin.
- Herkov, Zlatko (1969.): Stare varaždinske mjere. Ljetopis JAZU, knjiga 73., Zagreb, str. 295 - 331.
- Ilijanić, Mira (1981.): Der Baumeister Domenico de Lilio und sein Kreis an der Windischen Grenze. Poglavlje u knjizi: Siedlung Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag (uredio Gerhard Pferschy), Graz, str. 369 - 379.
- Ilijanić, Mira i Kapušić, Slavko (1983.): Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća. Varaždinski zbornik 1181. - 1981., JAZU i Skupština općine Varaždin, Varaždin, str. 169 - 190.
- Ilijanić, Mira (1999.): Urbanizam, graditeljstvo, kultura. Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin.
- Jembrih, Alojz (1983.): Prva knjiga tiskana u Varaždinu na hrvatskom jeziku kajkavske osnovice (1586.). Varaždinski zbornik 1181. - 1981., JAZU i Skupština općine Varaždin, Varaždin, str. 349 - 358.
- Kaser, Karl (1997.): Slobodni seljak i vojnik, knj. I.: Rana krajiska društva (1545. - 1754.), knj. II.: Povojačeno društvo (1754. - 1881.), Naprijed, Zagreb.
- Krčelić, Adam Baltazar (1994.): Historiarum cathedralis ecclesiae Zagabiensis / studio, labore, ac impensis Balthusaris Adami Kercselich de Corbavia. Zagreb. Institut za suvremenu povijest, sv. I.
- Krivošić, Stjepan (1981.): Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine 19. stoljeća. JAZU, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 19., Zagreb.
- Kruhek, M. (1995.): Krajiska utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća. Institut za suvremenu povijest, Zagreb.
- Lončarić, Magdalena (2007.): Tiskarstvo u Varaždinu 1586. - 1946. Gradski muzej Varaždin.
- Lončarić, Vid (1994.): Hrvatski sabori u Varaždinu (1526. - 1848.). Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, br. 6 - 7, str. 147 - 159.
- Pavličević, Dragutin (2002.): Opće političke i vojne prilike u Podravini (1527. - 1765.). Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja br. 1, Koprivnica, str. 83 - 98.
- Pickl, Othmar (1971.): Dreissigst im Windischland, poglavje u: Lebensraum der Grenze, Graz.
- Putanec, Valent (1983.): Kajkavski pisac Ivan Pergošić kao Varaždinac. Varaždinski zbornik 1181. - 1981., JAZU i Skupština općine Varaždin, Varaždin, str. 333 - 338.
- Srkulj, Stjepan i Lučić, Josip (1996.): Hrvatska povijest u dvadeset pet karata. «A. G. Matoš», Zagreb.
- Težak, Spomenka; Klemm Miroslav i Šimek Marina (2008.): Iz srednjega u novi vijek: varaždinski stari grad i projekt bastion. Gradski muzej Varaždin.

ZBIRKE ARHIVSKIH ISPRAVA CITIRANIH U RADU

- Hrvatski saborski spisi = Acta comititalia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (uredio Ferdo Šišić), Zagreb, sv. II., 1915.
- Hrvatski saborski spisi = Acta comititalia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (uredio Ferdo Šišić), Zagreb, sv. III., 1916.
- Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae = Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (uredio Emilij Laszowski). Sv. II. Zagreb, 1916.
- Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae = Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (uredio Emilij Laszowski). Sv. III. Zagreb, 1917.

Monumenta historica liberae regiae civitatis Varasdini = Poviestni spomenici Slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina, svezak I.: 1209. - 1526. (uredio Zlatko Tanodi). Varaždin, 1942.

Protocollo Magistratus Liberae et Regiae Civitatis Varasdini = Zapisnici Poglavarstva grada Varaždina, svezak I.: 1587. - 1589. (uredili Josip Barbarić, Ivan Kolander i Adolf Wissert), Historijski arhiv Varaždin, 1990.

SUMMARY

Based on archival sources such as minutes of the town council and cartographic sources, author analyzing urban development of town of Varaždin as well as its central functions which town had during 16th century, as a one of the most important towns of Croatia. In this paper we are representing almost unknown plan of Varaždin made by Daniel Specklin at 1578 which show as town of Varaždin with its feudal fortification just after its modernization into a renaissance wasserburg.

GRAD KOPRIVNICA NA PUTU MODERNIZACIJE (1848. - 1900.)

TOWN OF KOPRIVNICA EN ROUTE TO MODERNIZATION (PERIOD 1848-1900)

Mira Kolar-Dimitrijević

Profesorica u mirovini

Draškovićeva 23, Zagreb

mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 11. 8. 2008

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94.394 (497.5) Koprivnica

SAŽETAK

Koprivnica je ušla u gradansko doba u drugoj polovici 19. stoljeća kao mali, zao-stali grad, stisnut između gradanske i vojne Hrvatske. Međutim, izuzetnim zalaganjem njezinih građana i osobito došljaka koji su se izvrsno infiltrirali među domicilno stanovništvo, grad se, osim u razdoblju kriza, počeo izvrsno razvijati i do kraja stoljeća izgrađeni su čvrsti temelji modernog grada. Najdulje je razdoblje načelnikovanja Viktora pl. Špišića, Mažuranićeva pristaše, te ga stoga treba tretirati jednako kao Lovrića u Sisku ili Pejakovića u Petrinji. Bila je to skupina pametnih ljudi koji su izgradivali svaki grad kao posebnu kulu u sustavu Hrvatske. No, dosta su toga učinili i madaroni. Istina, Josip Jelačić dolazi na polaganje temelja nove osnovne škole 1856., ali se povjerenik Koloman pl. Matačić zalaže da grad ide u velike investicije koje će ga promijeniti, a ne u krpanje i preživljavanje kako su predlagali neki štedljivi i oprezni gradski zastupnici Koprivnice. Kretanje velikim koracima pomaknulo je Koprivnicu naprijed i usprkos nepovoljnem položaju u Križevačkoj, odnosno od 1886. u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, grad koristi svoj prometni položaj na glavnoj pruzi Mađarska - more i položaj raskrižja na putu u Đurđevac, odnosno u Varaždin i Međimurje. Na početku 20. stoljeća Koprivnica je imala sve što su imali najperspektivniji gradovi Hrvatske i bio joj je otvoren put za daljnji razvoj koji se ostvario u vrijeme gradonačelnika Vargovića. U iznimno nepovoljnim okolnostima i s velikim poteškoćama građani Koprivnice su očuvali su svoju narodnost i razvili samoupravu, a uz to su bili pripremljeni na otvaranje tvornica i gimnazije te na intenzivniji gospodarski razvoj koji završava krajem Prvoga svjetskog rata.

Ključne riječi: Grad Koprivnica, gradska uprava, 1848. - 1888., modernizacija

Key words: Town of Koprivnica, town's administration, period 1848-1888, modernization

Koprivnica je grad još od 4. studenoga 1356. godine. Iako je zadržala uvijek značajne karakteristike grada, u vrijeme turskih ofenziva bila je u službi obrane Hrvatske od Osmanlija, pa je dobro dijelom poprimila karakteristike vojne tvrđave. Odlukama carice Marije Terezije Varaždinu, a zatim i Koprivnici vraćene su njihove uloge gradova kao središta trgovine i proizvodnje. No, za razliku od Varaždina koji je na neki način štitila, u Koprivnici je to vraćanje u okvire ka-

snofeudalnog a zatim i građanskog društva protjecalo s velikim poteškoćama i zastojima, usponima i padovima.

Tako je bilo i 1848. godine, u prijelomnom razdoblju kada je ban Josip Jelačić u Hrvatskoj i Slavoniji ukinuo kmetstvo te oslobođio seljaštvo tlake i crkvene desetine. U doba Jelačićeva rata s Mađarskom u Koprivnici je boravio velik broj vojnika i ranjenika Prve banske pukovnije, a tu su bila i velika skladišta. Koprivnica je Jelačiću bila prvo mjesto u Hrvatskoj na koje se mogao u potpunosti osloniti nakon prijelaza Drave. Kada je sazvao Sabor u Zagrebu, Koprivnici je umjesto jednog, dano pravo na dva predstavnika. Tako su na Sabor 10. lipnja 1848. iz Koprivnice došli Andrija Brebrić i Martin Šegrc, a iz podravsko-koprivničkog kotara Đuro Lendvaj i Adam Viktor Somogji. U gradu Križevcima je izabran za zastupnika Josip Janda, ali su Križevačku županiju predstavljali zastupnici Križevačke pukovnije Eduard Gregurić, Josip Halla, Maksim Mašić i Vincenc Mirković, a Križevački kaptol je zastupao Janko Goleš.¹ Grad Varaždin imao je četiri zastupnika u Saboru, a Varaždinska županija deset pa se utjecaj Križevčana i Varaždinaca osjetio u Saboru mnogo više nego predstavnika Koprivnice. To ukazuje da je Koprivnica tijekom 18. i polovice 19. stoljeća, okružena teritorijem Đurđevačke i Križevačke pukovnije, a bez svoga plemstva, izgubila dosta od svoga ugleda. Iz Križevačke pukovnije, koja je imala sjedište u Bjelovaru, intenzivno se vršio pritisak na Koprivnicu, a to su činili i časnici Đurđevačke pukovnije. Stiješnjena između dvije pukovnije bez znatnije uloge u županijskom sustavu, Koprivnica je bila samo obrtničko i trgovačko mjesto za dobro opskrbljivanje vojske, a možda i ukrašavanje časničkih uniformi jer su ondje još 1860. godine radile dvije predionice svile, iako su zatvorene u Varaždinu i Bjelovaru.² Pritom odnosi između civilnih vlasti i vojnika u gradu nisu bili uvijek dobri. Svratište K zlatnom križu «možda je imalo ulogu prometovanja svilom za potrebe susjedne Mađarske, za razliku od hotela K caru austrijskom gdje su odsjedali časnici pukovnija i pokoji plemić jer je taj hotel do 1848. držao grof Inkey iz Rasinje. Neodređen i slab položaj grada Koprivnice u središnjim tijelima vlasti, koja su se počela formirati kao Bansko vijeće, odnosno bansko namjesništvo, dugo su negativno utjecali na razvoj Koprivnice. No, Koprivnica je uspjela biti tretirana kao podravska podžupanija Varaždinske županije sve do 1861., što je bilo ključno za njezin građanski razvoj. Iako se povremeno u gradskoj upravi pojavljuju činovnici koji su priпадnici vojničkog staleža, taj je utjecaj sve više slabio, da bi 1872. i u potpunosti prestao razvojačenjem Đurđevačke i Križevačke pukovnije. Grad Koprivnica mogao je tada mnogo snažnije svoj razvoj povjeriti trgovcima i obrtnicima te i dalje nuditi svoje usluge i proizvode vojnom vodstvu. Kao multinacionalni grad s većim slobodama nego u komunitatima, privlačio je vješt trgovce sa svih strana koji su već 1821. ovdje osnovali Trgovački gremij, a 1869. i Trgovačko-obrtničku čitaonicu u kojoj su mogli doznati sve što se zbivalo na gospodarskom planu u monarhiji. Plemstvo nije bilo zainteresirano za trgovinu, a u Koprivnici su neki imali kuće, ali nisu imali značajniju ulogu u povijesti grada. Geografski položaj na stjecištu putova sjever - jug i istok - zapad u ravnici osigurali su Koprivnici stabilno mjesto u prometnim uslugama koje su se iz godine u godinu sve više pojačavale.³ Sabor u Zagrebu nije dovršio svoj posao te je odgođen u srpnju 1848. nakon jednomjesečnog zasjedanja. Njegove odluke car nije potvrdio, nego se nakon proglašenja Ustava u ožujku 1849. počelo s organiziranjem uprave od početka, kao da Sabor nije o tome raspravljaо. Ipak je ban Josip Jelačić - barem do 1854. kada je uveden Bachov apsolutizam i on pretvoren u običnog namjesnika, uz zadržavanje titule - povremeno intervenirao te je proglašio slobodu obrta, a u želji da pomogne opismenjivanje svoje »vjerne« Koprivnice, došao

¹ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848. - 2000., I. 1848. - 1867.*, Zagreb, 2000, 154 - 158.

² Mirela SLUKAN ALTIĆ, Koprivnica, Atlas gradova, III. svezak, Koprivnica 2003., str. 97.

³ Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica na razmeđi epoha (1765. - 1870.)*, Koprivnica - Zagreb, 2000., str. 9, 12 - 18.

je 17. travnja 1856. na polaganje kamena temeljca za novu pučku školu. To je bila velika svećanost i školu je 27. listopada 1857. počelo polaziti 134 dječaka i 96 djevojčica.⁴ No, tek u vrijeme bana Šokčevića brisan je absolutistički duh iz školskih udžbenika, a naši su učitelji počeli raditi po udžbenicima na hrvatskom jeziku. Od bečkog ravnateljstva uspjelo se preuzeti nakladu školskih knjiga za Hrvatsku i Slavoniju te su se brzo počele priređivati, a zatim i tiskati školske knjige u svim vrstama škola. Uvedena je i »knjiga narodna o dužnostih i pravih državljan«. Školstvo se, dakle, ponarodilo, a to je bila najvažnija tekovina tog neoabsolutističkog vremena koje je ipak bilo mnogo podnošljivije nego vrijeme otvorenog absolutizma.⁵ To je i vrijeme osnivanja Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu pod koju spada i područje grada Koprivnice.

Gradska uprava Koprivnice djelovala je skromno, usprkos višestoljetnoj tradiciji.

Od 1848. gradom je upravljao gradski sudac i kapetan. Pri kraju Jelačićeva banovanja gradonačelnik je bio Janko Demetrović koji je podnosio svoje izvještaje velikom županu Križevačke županije Ljudevitu Vukotinoviću-Farkašu, a on pak Banskom vijeću, odnosno banu te poslije 1853. ministarstvu u Beču. Na tom prvom stupnju upravljanja Koprivnicom glavnu su ulogu u gradu ipak imali preporoditelji, što se odrazilo i na intenzivnom kazališnom životu. Građani su još uvijek bili pod dojmom pobjede nad Mađarima te se u tom vremenu izgradnje svijesti o vlastitoj narodnosti ponarođuju i mnoga njemačka prezimena. Međutim, zbog nepoznatih razloga, a vjerojatno zbog nedostatka novca, mnogo je planiranih poslova ostalo nedovršeno.

Car je, međutim, silvestarskim patentom od 31. prosinca 1851. godine ukinuo ožujski Ustav iz 1849. koji je jamčio pravo njegovanja narodnog jezika i ukazao da je to absolutizam nove vrste. Zapravo centralna uprava pod ministrom Aleksandrom Bachom jača pa je to izraženo kroz opću germanizaciju. Ban je - iako mu je ostavljen taj naziv koji mu je u narodu davao značaj kralja - zapravo bio samo carev namjesnik, činovnik podređen Beču čije je naloge morao točno izvršavati. Uredbom od 16. srpnja 1850. raspuštene su i županijske skupštine, čime je zapravo poništena feudalna samouprava bez uvođenja nove građanske sve do 1861. kada su županije obnovljene. Županijske skupštine imale su veliku političku moć jer su međusobnim povezivanjem i informiranjem najutjecajnijih ljudi određenog područja postali branitelji interesa svoga kraja i međusobne povezanosti bogatih i moćnih ljudi. U to su vrijeme ukinute i samouprave kraljevskih gradova te su svi gradovi, osim Zagreba, 1851. došli pod nadležnost velikog župana koji je davao naloge kotarskim načelnicima na svom području. Koprivnički kotarski predstojnik Grigorije Roksandić, umirovljeni graničarski majstor, zasadio je prvidrvored koprivničkog parka koji je poslije postao veoma poznat. On je bio odgovoran samo križevačkom velikom županu Ljudevitu Farkašu Vukotinoviću, a on banu i njegovu Vijeću. Gradski su oci počeli shvaćati važnost položaja Koprivnice na granici između plemićkog inertnog Hrvatskog zagorja i podravsko-slavonskog istoka gdje je sve živjelo u očekivanju razvojačenja granice. Koprivnica malo-pomalo shvaća i svoju centralnu ulogu u Podravini, iako je administrativno i dalje gradić na granici. Godine 1858. Ivan Gjurkan gradi prvi parni mlin u Koprivnici i iako se radi o kombinaciji vodene snage s parnom, ipak treba reći da je taj paromlin počeo raditi četiri godine prije zagrebačkog paromlina, pa mu pripada primat u seriji brojnih parnih mlinova koji su sagrađeni u Podravini u drugoj polovici 19. stoljeća.

Bachov absolutizam bio je teško podnošljiv zato što su se morale slušati naredbe »odozgo«, ali je ipak u to vrijeme uprava postala bolje uređena i sa stručnjijim činovništvom. To je i u Ko-

⁴ Mate SUDETA, Povijesni podaci o postanku i razvitku osnovne škole u Koprivnici, *Podravske novine*, 27. lipnja 1931. godine.

⁵ Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske, Neoabsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850. - 1860.*, Zagreb, 1986., 462

privnici imalo za posljedicu da je 1859. počela prva katastarska izmjera grada, a određen je i iznos od 1920 forinti za razgradnju zapadnog revelina. U prvoj katastarskoj izmjeri kuće su dobivale brojeve po vremenu gradnje, pa je vladala poprilična zbrka pri traženju određenog broja. Stroga uprava i veliki porezi nametani »odozgo« prouzročili su kod građana nezadovoljstvo koje se moglo umanjiti samo vraćanjem Ustava i obećanjem »svremenog poboljšanja u upravi i zakonodavstvu«.⁶

Zbog rata u Italiji bečki je dvor zapao u finansijsku krizu te je nezadovoljstvo naroda nastojao smiriti vraćanjem Ustava i sazivanjem pokrajinskih i zemaljskih sabora. Carskim rješenjem od 16. siječnja 1861. godine, a na prijedlog Banske konferencije kojoj je na čelu bio ban Josip Šokčević, uvedeno je novo uređenje županija, kotareva, gradova, trgovista i seoskih općina. Međutim, Šokčević kao vojnik, koji je veći dio banovao bez Sabora, nije mogao a da Hrvatskom ne upravlja strogim nalozima. Održavane su brojne vježbe, a 1862. sagrađen je i most kod oružane, koji je olakšao prometne veze Koprivnice s Bjelovarom. Nastavljeno je organiziranje rušenja velikih i snažnih bedema oko grada, koji su sprečavali brzo kretanje. No, posao je bio tako velik da je rušenje trajalo više od 30 godina.⁷ Godine 1869. načinjen je i novi katastarski plan, prema kojemu su se brojevi kretali poput Mlječne staze u smjeru kazaljke na satu.⁸ To je znatno olakšalo i ubrzalo posao pronalaženja adresata. Naputkom o uređenju županija, kotareva, gradova, trgovista i seoskih općina zajamčena je samouprava, ali to je bila samouprava imućnih slojeva, zasnovana na plaćanju poreza i položaja. Koprivnica je izgubila podžupanijski status te dobila ulogu kotara, jedno mjesto u Saboru i nekoliko mjesta u Županijskoj skupštini u Križevcima na osnovi poreznog cenzusa. Počelo je doba plutokracije koja omogućava došljacima iz Mađarske ili Austrije brzu infiltraciju u hrvatsko društvo, dakako pod uvjetom prihvatanja koprivničkih propisa. Koprivnica je dobila ulogu vrata za novo stanovništvo koje je dolazilo u taj dio Hrvatske jer su se okolna mjesta još do 1872. nalazila u sklopu krajiških pukovnija gdje se sve kontroliralo, i gdje su vladali vojni zakoni i propisi.

Budući da je Koprivnica bila kotar, za njezina je zastupnika u Saboru 1861. izabran Ferdo Inkey, veleposjednik u Rasinji. On se našao u Saboru zajedno sa zastupnicima grada Koprivnice, Jurjem Vukovićem i Slavom Koszom Kolareškim. Njih su dvojica u Koprivnici, u Kaniškoj ulici, otvorila tvornicu cigareta, a Kosz je u svojoj kući imao i tvornicu octa.⁹ Iako su očito obojica bili ljudi s mnogo poduzetničkog duha, ipak se njihova prisutnost u Saboru nije osjećala, a vjerojatno nisu bili ni svjesni da je pokretanje inicijative za gradnju željeznice prema Mađarskoj iznimno važna i za njihove tvrtke koje nestaju nakon što je 4. siječnja 1870. godine otvorena željeznička stanica na pruzi prema Mađarskoj, ali daleko od njihovih manufaktura. Vuković i Kosz bili su predstavnici Narodne stranke i odbili su prihvati savez s Mađarama bez uvjeta, a Mažuranić je načinio čl. 42. prema kojemu je taj savez bio moguć na temelju ravnopravnosti. Većina pučana u ovom dijelu Hrvatske pripadala je toj stranci, dok su plemići, pa i Inkey, bili uglavnom mađaroni koji su pristajali na beskompromisni savez s Mađarskom. Ovaj sabor je raspušten i nije se sazvao do 1865. kada je austrijski kancelar Schmerling mislio da je Mažuranićeva Samostalna narodna stranka dovoljno ojačala da sklopi nagodbu s Austrijom. U Koprivnici se glasovalo 26. lipnja 1865., ali na izbore je od 799 izbornika, izašlo njih samo 198. Pobijedili su kandidati Samostalne narodne stranke, a ne Strossmayerova stranka te je gradski protustavnik Andrija Ostriž dobio 129,

⁶ Necu ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb, 2002., 91.

⁷ M. SLUKAN ALTIĆ, n. dj., 100.

⁸ M. SLUKAN-ALTIĆ, n.dj., 98 - 99.

⁹ I. PERIĆ, Sabor, I., 236.; M. SLUKAN-ALTIĆ, 103.

a gradski bilježnik Mato Toljan 105 glasova. Strossmayerovci su uložili žalbu i Hrvatski je sabor 14. prosinca 1865. ovjerio izbor Ostriža, a umjesto Toljena u Sabor je došao Andrija Zidarić. Međutim, većina u Saboru bila je protiv sklapanja nagodbe s Austrijom, ali nije došlo ni do nagodbe s Ugarskom koja nije htjela Hrvatskoj dati Međimurje, niti priznati da je Rijeka Hrvatska. Ostriž se svojim stavovima tako zamjerio građanima Koprivnice da su mu izglasali nepovjerenje te je 8. svibnja 1867. naknadno za narodnog zastupnika izabran Viktor pl. Špišić, odvjetnik i pristaša Strossmayera te poslije Mažuranića. U međuvremenu je poraz Austrije u ratu s Pruskom kod Sadove (Kraljevskog Gradca) prisilio cara Franju Josipa da ubrzano sklopi nagodbu s Mađarskom i podijeli monarhiju na dva dijela. Hrvatska i Slavonija trebale su ući u mađarski dio, ali tome su se 18. svibnja 1867. žestoko protivili svi sabornici. Zbog toga je car raspustio Hrvatski sabor i umirovio bana Josipa Šokčevića, a baruna Levina Raucha imenovao namjesnikom banske časti. Car je odmah objavio i novi izborni red te je broj izabranih zastupnika u građanskoj Hrvatskoj smanjen sa 123 na 66. Gradovi su birali samo 16 zastupnika, pa je i Koprivnici određen samo jedan zastupnik. Izbori u Koprivnici provedeni su 2. prosinca 1867. u staroj Gradskoj vijećnici koja je bila na mjestu kasnije sagrađene kotarske oblasti. Od 197 upisanih birača, glasovao je 191, od kojih 87 za Viktora pl. Špišića. Izborima je predsjedao gradski sudac Franjo Kemenović, u povjerenstvu su bili gradonačelnik Janko Demetrović, gradski blagajnik Franjo Koher te gradski zastupnici Stevo Rešković i Lavoslav Leeb, a zapisnik je vodio Đuro Gabrić. Špišić nije htio pristati na sklapanje nagodbe s Mađarima te je 15. siječnja 1868. položio svoj mandat, ali je na naknadnim izborima ponovno pobjedio te mu je vlada naredila da dođe u Sabor ako želi dobro Koprivnici. Špišić se pokorio jer se s banom ne može boriti, a ta njegova poslušnost osigurala mu je zastupnički mandat i na izborima 16. svibnja 1871. kada se svih 138 glasača izjasnilo za njega. Ni izbori 28. svibnja 1872. nisu glasače okrenuli od Špišića, iako je tada pod izborni kotar potpalio i razvojačeno vojno područje. On je, iako narodnjak, dobio 171 glas, a unionist Andrija Ostriž, za kojega je agitirao i gradski sudac Klemenčić, samo 112 glasova. Izbor je bio pravilan jer je 1873. za bana došao Ivan Mažuranić, pučanin, kojemu je Koprivnica uvijek bila vjerna.¹⁰ No, ni unionisti nisu mirovali jer su najveći veleposjednici u blizini, Inkeyi u Rasinji i Rauchovi u Martijancu, bili madaroni. Osim toga, u Jalžabetu je posjed kupio Franjo Kušević koji je nakon svrgnuća Mažuranića 1865. postao kancelar Hrvatske dvorske kancelarije u Beču.

Ipak se narodnjaštvo Koprivničancima isplatilo. U gradu Koprivnici sve do 1863. godine djelovalo je dobrovoljno kazališno društvo koje je njegovalo narodnu riječ, a rado ga je posjećivao i ilirac Ferdo Rusan iz Virja.¹¹ Grad je polako stupao putovima modernizacije, pri čemu se sve plemičko i vojničko iz prijašnjih vremena smatralo lošim. Godine 1863. počelo se sa zatrpanjem tvrđavnih graba koje su kužile grad i bile utočište brojnim komarcima. Najprije je stoga zatrpan prostor današnjeg Trga mladosti gdje su se počeli održavati sajmovi. Srećom, jedan dio tvrdave nije nikada razoren pa je Varoška grada s oružanom i danas jedini svjedok vojničke Hrvatske koja je branila srednju Europu od Turaka. Koprivnica je izlagala i na Prvoj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj izložbi u Zagrebu u ljeto 1864. godine.¹² Zalaganjem svih gradana već 1873.

¹⁰ R. HORVAT, *Povijest slob. i kr. grada Koprivnice*, Koprivnica 1992., reprint, str. 250 - 256.

¹¹ Dragutin FELETAR, *Glazbeni život Koprivnice*, Koprivnica, 1977. godine.

¹² U područničkom odboru izložbe u Koprivnici predsjednik je bio Juraj Vuković, prisjednik Sudbenog stola i predsjednik Mjesnog suda u Koprivnici, a tajnik je bio Martin Pasavač. Članovi Odbora bili su zastupnici grada Ivan Hadjak, Ivan Krapinac, Ivan Marković, Jakov Merkša, Škender Pevalek, Josip Puhalo, Stjepan Rešković i Stjepan Semeraj (*Katalog Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe*, Zagreb 1964., str. 135.). Koprivnički odbor bio je malen u odnosu na Križevce gdje su zajednički nastupali kao članovi odbora i građani i preostalo plemstvo. Treba spomenuti da je u križevačkom odboru bio Gjuro Lendvaj, veliki sudac Križevačke županije u Koprivnici i čelnik podžupanije. (Isto, str. 136.)

sagrađena je Gradska bolnica kojoj je gravitirala cijela razvojačena Podravina, pa i područje Novigrada Podravskog i Virja, ali i Mučne Reke, Sokolovca te drugih mjesta na putu prema Križevcima. Grad je bio izložen velikim turbulencijama jer su se zakoni koji su važili u Hrvatskoj i Slavoniji na području prosvjete i sudstva miješali s mađarskim koji su bili važeći na području gospodarstva i prometa. Požar 1874. ponukao je građane da osnuju Vatrogasno društvo.

Interes Koprivnice izražen je u tom vremenu u nastojanju da se utvrdi trasa željezničke pruge do Zagreba, odnosno do mora.¹³ Međutim, zbog neriješenih odnosa Hrvatske i Ugarske gradnja te pruge je zamrla sve do 1867. godine kada su Mađari već bili sigurni u Nagodbu, te je bio sagrađen drveni most kod Botova. Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe Mađari su ubrzali gradnju pruge te je 5. siječnja 1870. sagrađena pruga Žakanj - Koprivnica - Zagreb, a 1873. produžena je do Rijeke. Time je Mađarska postala pomorska zemlja, a Koprivnica prvi grad na ulazu u Hrvatsku gdje se govorilo hrvatskim jezikom. Međutim, Viktor Špišić odražavao je opozicijsko stanovište građana, što se odrazило u vladinoj politici prema gradu koji nije bio njen miljenik.

Nagodbom su svi gospodarski i prometni poslovi dodijeljeni zajedničkom Saboru, odnosno mađarskoj vladi u Budimpešti. Koprivnica na vratima Hrvatske svojim je gospodarskim resursima privlačila strance kojih se mnogo naselilo u gradu. Oni su donijeli nove ideje i kapital te se brzo integrirali u građansko društvo, preuzimajući sve više vodeću ulogu jer su, uz njemački, dobro govorili i mađarski, a to im je omogućilo uspostavljanje veze s razvijenom gospodarskom elitom Mađarske koja se izvanredno brzo razvija.¹⁴ Ti su došljaci suglavnom židovski trgovci pa je već 1868. osnovano Društvo trgovačko-obrtničke čitaonice.¹⁵

Ban Ivan Mažuranić od 1873. do 1880. nije se smio miješati u gospodarstvo koje je po Nagodbi spadalo pod ministarstva u Budimpešti, ali je zato uredio upravu, sudstvo i školstvo. Školstvo je podredio finansijski i kontrolno Zemaljskoj vladi, pa su posebni školski nadzornici u križevačkoj i koprivničkoj podžupaniji. Mažuranićev Školski zakon iz 1875. predvidio je na rangu podžupanija školske nadzornike koje su trebali redovito obilaziti škole i kontrolirati njihov rad. To je bilo iznimno korisno za unificiranje nastave koja postaje kvalitetnija i mnogo bolja, a uz nastavu na hrvatskom jeziku koji postaje standard. Mažuranić je veliku pozornost posvećivao radu gradova, smatrajući da oni nadomještaju ulogu veleposjeda poslije 1848. godine. U koprivničkoj je podžupaniji kao pristav do 1878. radio Ksaver Šandor Gjalski te je vjerojatno neke od ljudi koje je upoznao tijekom tog službovanja uvrstio u svoje romane ili pripovijesti. Nažalost, bojeći se da mu to ne utječe loše na službu, Ljubomir Tito Josip Franjo Babić, alias Gjalski, nije spominjao ni ljudi, ni mjesta njihovim pravim imenima te nam je sačuvao samo pogled u jedan neidentificirani, ali socijalno i povjesno prepoznatljiv svijet.

Bankrot bečke burze 1873. i obezvređivanje mnogih dionica koje su kupili veleposjednici iz Varaždinske županije, pa i vlasnici Rasinje, ostavio je znatan dio seoske Hrvatske bez kapitala. Kriza je trajala sve do 1886. i novac je u Hrvatskoj bio rijedak, iako je normiranje mjera i uvođenje decimalnog sustava olakšalo poslovanje trgovcima i obrtnicima. Stari cehovski majstori u Koprivnici, kojima je ukidanjem cehova oduzet i velik dio dostojanstva, nisu mogli konkurirati

¹³ H. PETRIĆ, Koprivnica na razmeđi..., str. 38 - 39. Tu je trasu podržala i Hrvatska dvorska kancelarija u Beču, odnosno Ivan Mažuranić kao njezin kancelar, a suglasio se i Janko Demetrović koji je potpisao dopis podrške velikom županu Križevačke županije, Ljudevitu Vukotinoviću, 1. veljače 1862. godine.

¹⁴ Godine 1869. bez predgrađa Bregi u gradu je bilo 639 kuća i 3224 stanovnika, od kojih 3063 rimokatoličke, 119 židovske, 40 pravoslavne i dva luteranske vjere, odnosno po narodnosti je živjelo u gradu 3048 Hrvata, 23 Mađara, 119 Židova, 21 Nijemac, dva Talijana i nešto drugih narodnosti. U predgrađu Bregi, koje je spadalo pod grad, bilo je 320 kuća s 1317 stanovnika i svi su bili katolički Hrvati. (Rudolf HORVAT, *Povijest...*, n. dj., 19)

¹⁵ Hrvatski državni arhiv, Društvena pravila, br. 1496.

novopridošlim vještijim i bolje opremljenim trgovcima koji su donijeli kapital i iskustva srednje Europe. To se opažalo i u gradskom zastupstvu gdje su se domaći sitni privrednici povlačili pred bogatijim i bolje školovanim strancima. U gradskom je zastupstvu bilo sve vidljivije sudjelovanje tih došljaka koji su se brzo udomačili i učvrstili kao ugledni građani Koprivnice. Kontinuitet održavaju činovnici vezani uz političko-upravnu službu Koprivnice te se neke obitelji učvršćuju kao važni čimbenici gradskog života sve do Drugoga rata (Ožegovići, Somogyi, Lendvaj).

Grad Koprivnica imao je 1869. godine površinu od 10.663 jutara. Od toga je 7335 jutara pripadalo privatnicima, 2668 gradskoj općini, a 160 jutara Crkvi. Najveći dio površine bio je pod oranicama, i to 5530 jutara, te pod šumama 2207 jutara. Pašnjaci su se nalazili na površini od 501 jutra, a vinogradni na 348 jutara. Neplodnog je zemljišta bilo 528 jutara, što znači da je potok Koprivnica velike površine učinio neupotrebljivima za korištenje.¹⁶

Veće promjene osjetile su se nakon što je razvojačenje Vojne krajine počelo upravo razvojnjem Križevačke i Đurđevačko-varaždinske pukovnije. Smatralo se da će se to povoljno odraziti na grad te da je najbolje političke općine Ludbreg, Bukovec, Rasinja, Đelekovec, Drnje, Sokolovac, Novigrad, Virje i Molve ujediniti s Koprivnicom. Tako je osnovana koprivnička podžupanija koja je počela djelovati 1. siječnja 1875. godine. Prvi je put grad Koprivnica dobio ulogu administrativnog sjedišta za šire područje, a to je bilo iznimno važno. Povremeno su održavane i podžupanijske skupštine na kojima su stvarani zaključci važni za Podravinu u užem smislu. Koprivnica je postala središte područja koje je imalo 58.243 stanovnika, a koprivnički podžupan Martin pl. Ožegović dobro je suradivao s topičkim podžupanom Ognjeslavom Utješenovićem Ostrožinskim te je vršena regulacija potoka Bednje koji se i kroz koprivničko područje provlačio pod imenom potok Koprivnica. To je bio najveći melioracijski zahvat toga vremena na tom području. Viktor pl. Špišić je za Mažuranića izabran za saborskog zastupnika 4. kolovoza 1875. te ponovno 17. kolovoza 1878. godine. Budući da je istodobno bio i gradski načelnik, sve pozitivno u doba Mažuranićeve ere događalo se pod njegovim vodstvom. Odlazak bana Ivana Mažuranića stavio je i Špišića u pozadinu te je on umro 1891., nakon što je pokušao još jednoć preuzeti vodeću ulogu u gradu.

Stari građani Koprivnice nakon zabrane cehova 1872. teško su se prilagođavali novome, pa je njihov otpor bio izražen kroz Narodnu stranku, odnosno njezine predstavnike i institucije. Narodna čitaonica djelovala je u Koprivnici od 1874. do 1894. godine. U organizaciji Narodne čitaonice pokrenute su brojne društvene akcije iza kojih su stajali trgovci i obrtnici. Ona je poticala cijeli društveni život. Učitelj i komediograf Đuro Ester priređivao je i diletantske predstave, a 1874. osnovan je pjevački zbor iz kojega se razvilo društvo Podravac koje je svoj prvi koncert održalo 4. kolovoza 1875. godine. Žene su se pojavile kao organizirano Gospojinsko društvo tek 1879. kada je trebalo pomagati izbjeglicama iz Bosne.

No, osjećao se nedostatak kredita jer grad nije imao nikakve novčarske ustanove. Bez mogućnosti da podižu kredite i bez potrebnog kapitala, bivši cehovski majstori, a sada obrtnici, gostioničari i sitni trgovci nisu se snalazili u novoj situaciji kada su postali izloženi agresivnoj konkurenциji došljaka koji su donijeli i kapital i iskustva srednje Europe. Prema mađarskim privrednim zakonima, čija se važnost poslije Nagodbe protegnula i na Hrvatsku, nije bilo teško osnovati novčarsku ustanovu. Budući da je to postao važan faktor za početak, održanje ili unapredavanje trgovine ili obrtne radnje, i građani Koprivnice težili su osnivanju takve ustanove. Međutim, i na tom se području odražavala politika. Tijekom 1873. godine osnovane su dvije novčarske ustanove, od kojih je prva bila narodnjačka, a druga mađaronska. U upravnom odboru Dioničke štedio-

¹⁶ R. HORVAT, n. dj., 19 - 20.

nice nalazili su se Janko Demetrović kao predsjednik, Andrija Ostriž kao tajnik, blagajnik Lavo-slav Leeb te odbornici Marko Breyer i Nikola Bošnjak - sve osobe vezane uz preporoditeljski pokret Križevaca s velikim simpatijama za približavanje Bjelovaru, te je možda upravo radi toga ova štedionica ubrzo propala.

Naime, gradski oci Koprivnice nisu bili voljni prepustiti novčarske poslove na području Koprivničke podžupanije drugima jer su smatrali da kapital treba ostati tamo gdje je nastao. Zbog toga se iste godine, 1873., osniva i Gradska štedionica čiji osnivački akt potpisuju ljekarnik Mak-similjan Verli, židovski trgovac ali i predsjednik koprivničke Židovske općine Salomon Deutsch i Pavao Lopatny. To je bila novčarska ustanova za građane Koprivnice koju je podržavao i gradaonacelnik Viktor pl. Špišić, i njezina je zgrada sagrađena na glavnom trgu, a kao simbol imala je košćicu u kojoj marljivo rade pčele. Ta dugovječna novčarska ustanova omogućila je kreditiranje trgovaca i obrtnika u gradu pa se otvorila i prva kavana obitelji Graf u kojoj su se obavljali razgovori i uglavljalili ugovori.¹⁷ Ta skupina sastavljena je od domaćih ljudi.

Međutim, ni narodnjaci kao nastavljači preporodne ideje nisu lako napuštali svoje pozicije, što se odrazilo u nadmetanju na svim područjima. Borbe koje su se vodile u Gradskom poglavarstvu o regulaciji grada 1869., kada je mjernik Zemaljske vlade Srećko Jakomini sastavio »Osnuvu glede poljepšanja i razprostranjenja grada«, nastavile su se. Godine 1872. odbornici Andrija Zidarić, Janko Demetrović, Pavao Lopatny, Škender Pevalek, Antun Cibulić, Stjepan Temeraj, Mirko Pevalek, Josip Solar i Blaž Gjurjan modificirali su Jakominijev prijedlog, vodeći računa samo o novom dijelu grada gdje su ubrzano počele nicati brojne nove kuće, ali ne na pravilnom rasteru kako je to bio zamislio Jakomini.¹⁸

Godine 1874. osnovano je Hrvatsko pjevačko društvo Podravac, a gradski zastupnik Franjo Kušević angažirao je Tomu Šestaka i kao zborovođu i kao kapelniku.¹⁹

Nakon otvaranja pruge građane je preplasio prevelik priljev došljaka iz Mađarske, koji su dolazili s kapitalom i preuzimali upropastene cehovske radnje. Vjerljivo je Mažuranićeva zemaljska vlada spriječila gradnju sinagoge na glavnom trgu kako je bilo zamišljeno još 1859. godine kada je donesen patent o židovskim općinama, te je sagrađena tek 1875. u nedalekoj Svilarskoj ulici. Mažuranić je bio liberalan političar, ali je ipak želio da se u novom središtu grada vide narodne, prosvjetne i gospodarske, a ne vjerske institucije. Dakle, želio je da Koprivnica ima drugačiji izgled od Varaždina.²⁰ No, Mažuranić nije bio nesklon Židovima jer je cijenio njihovu spretnost i znanje koje je moglo pomoći Hrvatima da se i oni probiju među napredne narode srednje Europe. Upravo je on na prvoj sjednici Sabora koju je vodio 1873. proglašio zakon o izjednačenju Židova u stjecanju nekretnina s ostalim građanima. Međutim, želio je glavne konce u školstvu, upravi i sudstvu pridržati potomcima preporoditelja, odnosno članovima Neovisne narodne stranke koja je preferirala domaće Hrvate i Srbe, a zapostavljala pripadnike plemstva koji su ubrzano gubili vodeće pozicije u onim područjima djelatnosti koji su potpadali pod Zemaljsku vladu. Svojim reformama Mažuranić je znatno utjecao na školstvo, upravu i sudstvo. Stavljanjem osnovnog školstva pod upravu i kontrolu Zemaljske vlade te imenovanjem najboljih

¹⁷ Dragutin FELETAR, Branko ŽAUHAR, *110 godina koprivničkog bankarstva*, Koprivnica 1982., 24 - 25.

¹⁸ M. SLUKAN-ALTIĆ, 106 - 108.

¹⁹ HDA, f. 79, kut, 928. 1891. - 1893., 3-8 1760-1892. - 45048/1892.; Dušan OŽEGOVIĆ, K desetog obljetnici smrti Tome Šestaka, *Koprivnički Hrvat*, 1931., br. 27. Godine 1892. postavilo se pitanje Šestakove plaće od 800 forinti. On je, naime, dobivao godišnje samo 800 forinti, a imao je sedmoro djece i višestruke zadatke i u crkvi i u učenju glazbe i kao zborovoda. Veliki župan Rubido Zichi, ali i Matačić podržali su povišenje od 100 forinti, no Kušević je uložio votum separatum. Godine 1893. povećana je i plaća šumarnika i ranarnika Vaclava Vondračeka s 400 na 600 forinti, pa se čini da je Koprivnica nakon polustoljetne šumarske izložbe izšla iz finansijske krize koja ju je, kao i cijelu zemlju, potresala od 1873. godine.

²⁰ M. SLUKAN-ALTIĆ, 104.

učitelja na mjesata školskih nadzornika djeca su prve riječi mogla slušati samo na hrvatskom jeziku i učiti iz hrvatskih udžbenika koji su se počeli tiskati u Zagrebu. Sređuju se prilike u sudstvu, a počinju se voditi detaljne statistike nakon što je 1875. osnovan Zemaljski statistički ured u Zagrebu.

Svakako bi trebalo objasniti zašto broj stanovnika Koprivnice stagnira te je 1880. godine imala 4627., a 1900. tek 5710 stanovnika. Tijekom popisa stanovništva 31. prosinca 1890. u gradu je zabilježeno 720 kuća, a u Bregima 304 kuće, dakle ukupno 1024 kuće. U Koprivnici je stanovalo 4627, a u Bregima 1400 stanovnika, dakle ukupno njih 6027 bez vojske. Ti statistički podaci pokazuju da se broj stanovnika nije uvećavao, što bi se očekivalo u odnosu na položaj Koprivnice. Tome je svakako pridonijela činjenica da Koprivnica nije bila veći administrativni centar, a i u prosvjeti je zaostajala za Varaždinom i Bjelovarom, pa i Križevcima. Vjerojatno je to bila posljedica gubitka uloge grada kao spoja građanske i vojne Hrvatske. Koprivnica ostaje samo jedna stanica na željezničkoj pruzi od Mađarske prema moru, ali nije sagrađen ni spoj s Viroviticom (tek 1912.), ni spoj s Varaždinom (tek 1937.), a i spoj s Bjelovarom postoji tek od 1895. godine, i to preko Križevaca. Rijetko tko silazio je u ovom gradu koji je bio zanimljiv samo nakupcima stoke i žita, odnosno Židovima koji povezuju sela s gradom.²¹

Ostavka bana Ivana Mažuranića 1880. godine odrazila se negativno i na Koprivnicu. Ban Ladislav Pejačević i podban Živković podržavali su pojačanu mađarizaciju koja je izražena u mađarskim natpisima na finansijskim ustanovama. Osim toga, potres 9. studenoga 1880. zaustavio je nivelaciju grada jer je novac bio potreban za popravak kuća i župne crkve. Koprivnicu je 8. rujna 1885. pogodila pijavica koja je nanijela veliku štetu. Nakon pijavice slijedila je velika tuča, a zatim i kiša. Povećani porezi i mađarski natpisi na finansijskim ustanovama doveli su do pobune stanovništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i uspostave Rambergova komesarijata. Tek intervencijom Ognjeslava Utješenovića Ostrožinskog stanovništvo Hrvatskog zagorja se primirilo, ali je destabilizacija prouzročena sukobima Samostalne narodne stranke s unionistima i dalje potresala cijelu Hrvatsku. Za bana 1883. godine dolazi Dragutin Khuen Héderváry koji teži totalitarnom sustavu banovanja nad svime, pa i nad gradovima. Iako rođen u Nuštru pokraj Vinkovaca i dobro je znao hrvatski jezik, želio je što više pomadariti Hrvatsku, smatrajući da bi to za nju bilo najbolje. Bio je uvjereni mađaron te je smatrao da je takva politika za Hrvatsku najbolja. Želeći dobiti većinu u Saboru, on je 16. rujna 1884. proveo izbore nadajući se da će dobiti većinu. Međutim, to je bilo vrijeme oživljavanja Stranke prava koja je u Koprivnici kandidirala dr. Davida Starčevića te je dr. Vladoje Perko odustao od kandidature. Iako je od 495 izbornika Starčević dobio 275 glasova, a kandidat Khuenove Narodne (pomađarene) stranke Stjepan Pevec samo 91, ipak je za saborskog zastupnika izabran Franjo Pevalek, i to 17. travnja 1885. tijekom naknadnih izbora jer je David Starčević odustao od Koprivnice.²²

Iznenaden pobjedom opozicije i na ovim izborima, Khuen je proveo izbornu reformu i refor-mirao sustav uprave. Broj izbornih kotareva smanjio je 1888. godine od 112 na 90, odnosno u Bjelovarsko-križevačkoj županiji s 15 na devet, a istodobno je povećao imovinski cenzus toliko da je samo dva posto stanovništva imalo pravo glasa. Glasovati su mogli samo imućni. Koprivnički izborni kotar obuhvaćao je grad Koprivnicu sa 6512 stanovnika i upravnu općinu Sokolovac u kojoj su bile općine Botinovec, Branska Mala, Grabičani Veliki, Jagnjedovac, Lepavina,

²¹ Isti, str. 22.

²² R. HORVAT, n. dj., 259.

Mučna Mala, Mučna Velika, Poganac Veliki i Rieka s ukupno 17.964 stanovnika.²³ Provodila se stroga cenzura nad listovima u Varaždinu i Bjelovaru da što manje pišu o Koprivnici gdje su svi obrtnici i seljaci iz centra, ali i predgrađa glasovali za opoziciju. Stoga je Khuen stvorio izborni kotar u koji je uvrštena sokolovačka izborna općina gdje je bilo dosta pravoslavaca koji su glasovali za mađarone. Takvim manipulacijama u Koprivnici u lipnju 1887. izabran je za saborskog zastupnika Stjepan pl. Vučetić, prijatelj Pavla Raucha. Mandat zastupnika produljen je s tri na pet godina, čime je ban namjeravao stabilizirati političku scenu.

Te promjene dovele su i do izmjene politike u gradu. Naime, Zakon ob ustroju grad. općina od 5. veljače 1886. umnogome poništava i preinačuje odredbe Zakona ob ustroju gradskih občina u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od 18. siječnja 1881. godine.²⁴ Ban je bio svjestan da žarište opozicije leži u gradovima. Zakon je sada omogućavao postavljanje povjerenika na čelo gradova koji nisu ispunjavali očekivanja vlade. Stjepan Šašić bio je gradonačelnik Koprivnice od 16. studenoga 1880. do 19. rujna 1885. godine. Bio je krajški časnik i dobro je znao njemački, ali je imao problema s komplikiranim sustavom gradske uprave. Godine 1886. poslana je u Koprivnicu kontrola te je nakon izvida 5. listopada 1886. utvrđeno da su tajnik Gjuro Gabrić i Josip Martinušić izvršili neke pranevjere zajedno s gradonačelnikom.²⁵ Optuženi su maknuti iz službe i morali su namiriti štetu. Šašić i Gabrićeva udovica su 1892. zatražili obnovu procesa jer je presuda prije više od deset godina nanijela veliku štetu ugledu i životu obitelji. Međutim, revizija se je pokazala iznimno komplikiranom jer mnogo dokumenata više nije bilo ili su zametnuti, pa su izvide obavili dr. Dutković, dr. Viktor Uzorinac i dr Nikola Tomašić. Iako su poštanske doznake nestale Gabrićevom krivnjom, Šašić je kao gradonačelnik proglašen suodgovornim, a veliki biližnik Koprivničke podžupanije Tkalec potvrdio je da su Stjepan Šašić i Đuro Gabrić preuzeli doznake i da ih nisu dalje prosljedili, čime su stekli korist od oko 5500 forinti.²⁶

Politička scena u gradu uopće nije bila dobra. U Koprivnici je suspendiran od službe gradski satnik Andrija pl. Zidarić koji pri obnovi Gradskog zastupstva 24. studenoga 1884. nije izabran za gradskog vijećnika, a zatim je 28. veljače 1888. i umirovljen te se Gradsко poglavarstvo žalilo na odluku Gradskog zastupstva.²⁷

Godine 1886. Zakonom o reorganizaciji uprave područje Koprivnice došlo je pod Bjelovarsko-križevačku županiju u procesu spajanja Križevačke i Bjelovarske županije, što je uvećalo poteškoće obavljanja upravnih i sudske poslova u sjedištu županije. Istodobno je ukinuće Koprivničke i Križevačke podžupanije prouzročilo mnogo poteškoća zbog slabih prometnih veza između Koprivnice i Bjelovara. No, kontrole su se pojačale i ban je 20. ožujka 1888. u Koprivnici za povjerenika postavio Franjo Poljaka koji je sastavio odlično *Izvješće o djelovanju zastupstva i poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice godine 1887.*²⁸ Franjo Poljak pokušao je smanjiti dugove grada prodajom drva, što se primjenjivalo u Slavoniji. No, to je nanosilo veliku štetu gradu kojemu su upravo šume bile najveće bogatstvo.

²³ Stjepan MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897. u koprivničkom i novigradskom kotaru, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 30, 1997., str. 155 - 156.

²⁴ *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, Kom. III/1886., 51 - 54.

²⁵ HDA, fond 79, kut. 870, 3-9 11551-1889, 42503-1889.

²⁶ HDA, f. 79, kut. 928, 3-9 9094-1891. i kut. 929, 3-9 12001/1892. Gjuro Gabrić je umro tijekom istrage, a njegova supruga tražila je da se proces obnovi i da joj se da mirovina jer nema od čega živjeti. Povjerenik Matačić bio je sklon tom rješenju, ali su se protivili predstavnici Zemaljske vlade.

²⁷ HDA, f. 79. UO ZV, kut. 870, 3-9 11341-1888. Koprivnica.

²⁸ Tiskano u knjigotiskari T. Kostinčara 1888. godine. Izvješće ima 42 stranice, a pročitao ga je gradski tajnik Milan Kociančić na sjednici Gradskog zastupstva 17. travnja 1888. godine. Izvješće se nalazi u Nac. i sveuč. biblioteci od sig. 349954.

Iz ovog izvještaja doznajemo da je Gradsko zastupstvo imalo 25 zastupnika koji su radili u političkom, gospodarskom, kontrolnom, kandidacijskom, disciplinskom, građevinskom, financijskom, upravnom, regulatornom, školskom i bolničkom odboru. To je na jedan način bio i sadržaj rada Gradskog zastupstva. U gradu je vladala velika strogost i gradski vijećnik Lujo pl. Mixich, čovjek Levina Raucha, kontrolirao je redarstvo i sigurnost, čudorednost, tržno nadzorništvo, zdravstveno redarstvo i vojničke poslove. Usprkos strogosti, u gradu je bilo dosta izgreda te je samo 1887. godine doneseno 376 presuda u kaznenim predmetima. U tim je slučajevima bilo mnogo prekršaja novog Obrtnog zakona od 1884. godine koji se morao strogo poštovati i kraj kojega su cehovi netragom nestali. Kažnjavalo se čak i nemarno slanje djece u školu. Tijekom 1887. izdano je 6427 putnica za rogatu marvu, 327 za konje i 643 za svinje, što znači da je izvoz stoke bio važan predmet rada gradske uprave. Iste je godine održano šest velikih godišnjih sajmova, svaki je mjesec održan mjesecni sajam, a svakog ponedjeljka i tjedni (str. 9). Izvjestitelj naglašava da iako je zastupstvo mnogo učinilo na području redarstva, moglo bi se i više činiti: »Imala bi se veća pozornost obratiti na čistoću grada u i izvan kuća, oštira kontrola treba se vršiti nad živežnim sredstvima tako glede kakvoće, kako i glede mjera«. Naime, 1874. počele su se primjenjivati mjere decimalnog sustava pa je trebalo izbaciti sve stalne mjere. »Imalo bi se nadalje pomnije brigovati oko odpućivanja iz grada skitalicah i prosjakah, koji danomice kuće obilaze i žiteljstvo uznemiruju, noćne patrole neprekidnom nadzoru podvrći ter njihovo službovanje pomno nadzirati, za da se noćne kradje u koliko više moguće prepreče« (str. 9). Obrtnih dozvola je izdano 1887. godine samo 14, a isti je broj izdan i trgovcima za vođenje trgovine. Kalfa je bilo 147, a šegrta 67, što znači da su trgovci i obrtnici koristili dobrim dijelom pomoćnu radnu snagu, osiguravajući tako i budućnost struke i mogućnost širenja. U gradu je krajem 1887. registrirano 135 domaćih vojnika, od kojih je domobranstvu pripadalo 45, dok je stranih bilo 175, od čega domobrana 82 (str. 10). Vojni poslovi obavljali su se velikom točnošću. Gradski tajnik Milan Kociančić vodio je demografsku statistiku, statistiku izbora, ubogara, proračune i račune gradske općine, zaklada i zavoda, poslove gradske bolnice i gradskih pučkih škola. Bio je zadužen za personalne poslove, nagrade i potpore, poslove poreza, katastar, baždarski ured, gradski arhiv te poslove bolničkog odbora. U 1887. dobio je na rješavanje 2561 spis (str. 11). Šumama i šumskim štetama, gospodarstvom općine i grobljem bavio se činovnik Štefan Subotičanec. On je vršio i procjene šuma te je uglavnom bio terenac i imao mnogo posla u gradskoj šumi Crna gora koja je zapremala površinu od 25 jutara. U šumi je obavio sjeću te je dobiven 341 metrički hvat drva za ogrjev koje je prodano građanima za 968 forinti, a 180 debala prodano je trgovcu Rafaelu Engelmannu za 1450 forinti. Prodajom drva iz gradske šume Lešće dobiveno je 307 forinti, a za 89 hrastova na Šalovici 307 forinti. Za skupljene gljive grad je dobio 255 forinti, a za žirovinu 1070 forinti. Ukupno je od raznih poslova sa šumama grad zaradio 4100 forinti, a preko ogrjevnog drva za ciglanu zarađene su još 4084 forinte. S obzirom na to, poslovi s drvima pokazali su se najizdašnijima te su 1887. donijeli gradu čisti dobitak od 4988 forinti i 86 novčića (14). Ogoljene površine odmah su se pošumljivale, pa je u Crnoj gori pošumljeno 25 jutara, u Petrovečkom jarku 14 jutara, a u Lešću 72 jutra. U tu je svrhu utrošeno mnogo sjemenja kestena i oraha te hrastova, a na tim poslovima zabilježeno je gotovo tisuću radnih dana dnevničara. Žirevi za sadnju korišteni su iz vlastite šume te se štedjelo svugdje gdje se moglo. Izrađena je i gospodarska osnova za šumu Lešće i Mezovu (16).

Grad je bio osobito ponosan na rad ciglane. Od ciglane u Koprivnici i Bregima preuzeto je 1887. godine 474.488 cigli, što je bilo 37.488 cigli više nego godinu dana prije. Prodajom cigle zarađene su 8393 forinte, pri čemu je čisti dohodak iznosio 5144 forinte. Izvjestitelj smatra da je za grad vrlo profitabilno paliti ciglu s otpacima drva iz gradskih šuma i radi toga je grad odustao od namjere da dade gradsku ciglanu u zakup.

Grad je imao mnogo troškova s održavanjem cesta i mostova. Otkupljeno je i zemljište za gradnju prijekog puta od Sigetca prema Bregima, a od nekih poslova, kao što je munjovod na školskoj zgradbi, odustalo se jer su odgođeni za 1888. godinu. Grad je svaki mjesec davao 100 forinti za popravak rimokatoličke župne crkve Sv. Nikole, a odstranjenje kapele Sv. Florijana još se razmatralo. U zakladu za gradnju gimnazije preuzeto je pola kuće udovice Steve Reškovca, Emilije, ali je kuća bila u takvom stanju da ju je vlasnik drugog dijela Gjuro Vaić morao popraviti kako ne bi propala. Tada je realiziran i načrt uređenja rimokatoličkog groblja Sv. Duha po mjerniku Smočinskom, a radilo se i na grobnom statutu Na groblju će biti zasadene lipe i akacije, a mora se uzeti i pismeni grobar radi vođenja evidencija ukopa. Gradsko je poglavarnstvo namjeravalo službu grobara povjeriti gradskom vrtlaru, što bi bilo korisno za sliku groblja (20 - 21). Od prodaje općinskog zemljišta Pašćina u Bregima ušla je u gradsku blagajnu 2361 forint, a isto tako će se prenijeti na nove kupce prodane gradske čestice na Cerinama Mihaljeviću, Sodiću, Leebu, Mikulčiću i drugima. Izvjestitelj smatra da bi trebalo provesti reviziju cjelokupnog gradskog posjeda i da će se to učiniti 1888. godine. Dakle, prije punih 120 godina težilo se tome da se točno zna što je čije te da se grad liši mrtvog kapitala prodajom građanima.

Izvjestitelj se osvrnuo i na stanje 426 jutara pašnjaka koji ne donose adekvatne prihode, što se mora ispraviti.

Gradski vijećnik Lujo pl. Mixich ukratko je izvjestio da su poslovi sirotinjsko-skrbničke referade predani kotarskom sudu u Koprivnici gdje ih vodi Alekса Mikac jer su došli u tako neučinkovito stanje da štićenicima prijeti da budu lišeni svoje imovine.

Josip pl. Prašnički²⁹ podnio je izvještaj za gradsku blagajnu. Vođeni su detaljni dnevničari o izdaci i primicima novca te utjerivanju dugova otkupnine javnih radnji (kuluka). Zbog neutjerenosti gradska je blagajna morala otpisati mnogo novca. Prema glavnom dnevniku prihoda, u gradsku blagajnu ušle su 74.353 forinte, a izdano je 70.612 forinta.

Uboški zavod zaprimio je 4420 forinti, a izdao 4305. Na ime pologa ušle su 1503 forinte, a izdane su 1444 forinte. Na ime jamčevine ušla je 1941 forinta, a toliko ih je i izdano. U prenesenom djelokrugu porezna općina Koprivnica zaostala je u ubiranju državnog poreza za 12.947 forinti od 30.944 forinte koliko je propisano za grad. Za poreznu općinu Brege zaostatak je iznosio 810 forinti na 6616 forinti određenog poreza. Grad Koprivnica je, dakle, ostao dužan za 1887. godinu 15.465 forinti na ime državnog poreza. Grad je teško prikupljao i prirez za Trgovačko-obrtnu komoru u Zagrebu. Ništa bolje nije bilo ni s općinskim nametom, pa je odlučeno da se neki iznosi utjeraju rekvizicijom. Čini se da je stanje blagajne bilo nesređeno, a to se opravdava time što je blagajnik Martin Jurjević bio dugo bolestan.

Upravitelj gradskog računovodstva bio je Franjo Gaži. Posla je bilo mnogo jer je trebalo izraditi mjesечni izvještaj, četvrtgodišnji iskaz i zaključne račune. Sve to trebalo je učiniti na vrijeme, a Gaži je predlagao i izbor članova za Trgovačko-obrtničku komoru u Zagrebu te sastavljao izborne liste onih koji su imali glasovati na listi obrtnika ili na listi trgovaca. Gaži je povremeno zamjenjivao i gradskog poreznika Josipa Prašničkog kada je on imao ročište ili je morao uredovati na terenu. Upravitelj gradskog baždarskog ureda bio je Vaso Milaković. Baždarile su se sve mjere i za to se naplaćivala određena taksa pa je za vaganja na gradskoj mosnoj vazi gradska blagajna zaradila 214 forinti i 87 novčića (str. 30). Te se godine izvagalo 236 vozova sijena, 89 vozova slame, 193 voza ritka, 69 vozova vapna, 32 voza jabuka, 23 voza kamenog ugljena, 67

²⁹ Žena Lavoslava bila je osnivačica Gospojinskog dobrovornog društva u Koprivnici 1878. godine. Brat Prašničkog bio je gospodarstvenik u Biškupcu, a žena mu je bila glasovita Jelisava Prasnička, prva gospodarska spisateljica u Hrvatskoj. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Jelisava Prasnić, prva gospodarska spisateljica u Hrvatskoj, *Acta historico-economica*, 23-24, 1996./1997., 107 - 120.)

komada koža, 22 komada željeza, 2044 vreće raznog žita, 311 koševa meda, 52 vreće soli, 3142 komada krmaka, 135 volova, 17 vreća birse i 381 vreća jabuka. Baždarski ured izvještavao je svaki mjesec o svom poslovanju, a pratio je i cijene žita, što može izvrsno poslužiti za komparativna proučavanja. Grad Koprivnica imao je i mjesni sud. Mjesni sudac bio je Mijo Jakupec koji je 1887. godine primio 2119 novih tužba i sve ih je uzeo u postupak. To je vjerojatno bio vrlo djelotvoran sud, iako je imao samo jednog dnevničara, jednog ovrhovoditelja i jednog podvornika, a dostavu su obavljali gradski stražari (str. 31). Koprivnica se vrlo dičila svojom bolnicom kojoj je 1887. na čelu bio upravitelj Mirko Pevalek. Te je godine u bolnici liječeno 433 muškaraca i 66 žena. Umrlo je samo 19 osoba. Najčešće su bile bolesti dišnih i probavnih organa, reumatizam, očne bolesti, sifilis i fane. Tijekom 1887. utrošeno je u bolnici 3988 forinti i 81 novčić, a u bolničku blagajnu ušlo je 12.313 forinti, od čega 11.862 u ime bolničko-opskrbnih troškova pa je bolnica očito bila vrlo isplativa gradska ustanova. Za opskrbu i liječenje utrošena je samo 2741 forinta, a za plaće i nagrade liječnika 260 forinti (str. 32). U toj su se godini počeli utjerivati i dugovi te su se u gradu nadali da će se poboljšati finansijsko stanje. Kritiziralo se što se ne vodi evidencija bolničkih spisa pa je to omogućilo znatna pronevjerjenja bolničko-opskrbnih pošiljaka od 1883. do 1885. godine kada je administracija bolnice bolje uređena (str. 33). Zdravstvo se u gradu ocjenjuje prilično dobrim jer su izvan bolnice 1887. godine umrle 123 osobe, od kojih 25 muškaraca, 29 žena i 69 djece. Mrtvorođenih je bilo 16. Izraelsko groblje je služilo i za pokapanje Židova iz koprivničkog kotara. U Bregima je umrlo 16 osoba, ali rodilo se 26 djece, pa je natalitet bio znatno veći od mortaliteta. Obavljanje je i cijepljenje protiv kozica te je cijepljeno 151 djece, a vršena su i docjepljivanja koja su često bila neuspješna. Liječničku službu obavljali su u gradu gradski fizik dr. Franjo Herman i gradski ranar Vaclav Vondraček. Osim tih liječnika gradske bolnice, u Koprivnici su obitavali i podžupanijski liječnik dr. Bernhard Eisenstein te umirovljeni pukovnijski liječnik dr. Stjepan Traub (str. 35).

Izvješće se odnosi i na stanje stoke, s napomenom da nije bilo nikakve epidemije te da je stanje izvanredno dobro, a epidemije bi se moglo spriječiti kada bi se kanalizirali pašnjaci. Navodi se da se liječenje blaga vrši uglavnom domaćim lijekovima »bez velikog troška«. No, problem je bila oskudica krme koja bi se dala izbjegći ako bi se sijalo više djeteline. Gradski živinar liječi blago, a stoka dobro napreduje jer gradska općina svake godine licencira bikove i nagraduje najbolje držaoce, a pazi se i na napredni uzgoj u konjarstvu (str. 36).

Škole je pregledao gradski fizik dr. Franjo Herman. Navodi se da opća pučka škola ima u prizemlju zgrade tri sobe za dječačku školu i učiteljsku zbornicu, a na prvom katu nalaze se četiri sobe za djevojačku školu. Istiće da je zgrada suha i dosta dobro građena, ali izložena propuhu i premalena, pa je već dvije godine jedan dječački razred smješten u staroj bolničkoj zgradbi pokraj župnog dvora. Kluge su trošne i trebalo bi nešto učiniti sa školom (str. 37). Škola u Bregima imala je samo dvije sobe. U takvim je uvjetima 1887. školu polazilo 253 muške i 255 ženske djece, dakle njih ukupno 508. Osim toga, 437 djece bilo je rimokatoličke vjeroispovijesti, osmero grčko-istočne i 63 židovske. Nekoliko je učenika napustilo školu tijekom godine. Za školstvo je gradska općina 1887. godine izdala 11.541 forintu. Od tog je iznosa za koprivničku pučku školu izdano 9906 forinti, od čega otpada na šegrtsku školu 1301 forinta, a za bregovsku školu 1635 forinti. Izvjestitelj je zapisaо da su tijekom 1887. učitelji često bili bolesni te da je ravnajući učitelj Gjuro Ester bolovao šest mjeseci, učiteljica Kirar dva mjeseca, učiteljica Vidulić tijekom cijelog drugog polugodišta, a i učitelj Židovec je bolestan pa su se morali plaćati učitelji koji su ih zamjenjivali (40).

Vrlo je zanimljiv zaključak tog izvješća vezan uz finansijsko gospodarenje. U njemu je navedeno da je gradska općina krajem 1887. dugovala 22.903 forinte te da je do kraja godine taj dug

smanjen za 10.298 forinti.³⁰ Bio je to lijep uspjeh, postignut intenzivnom prodajom drva te pažljivim i štedljivim gospodarenjem. Međutim, izvjestitelj žali da se, iako poslovanje gradske općine nije nepovoljno, ipak ne može upuštati u neke veće investicije i radove, kao što su regulacija grada i potoka Koprivnice te gradnja pločnika (41). No najzanimljiviji je završetak izvješća od 7. travnja 1888. u kojemu gradonačelnik Poljak i izvjestitelj Kociančić mole Gradsko zastupstvo da izvoli ovo izvješće uzeti na znanje »...ter da neuzkrati svoga priznanja činovničtvu gradskom, koje je kako se odtuda vidi, svoju dužnost proniknito za interes gradske obćine marljivo i uztrajno vršilo«. Tijekom 1887. održano je 19 sjednica. Održavane su tijekom cijele godine, čak dva puta u srpnju i dva puta u kolovozu, što pokazuje da nije bilo ni ljetnog, ni zimskog predaha.

Međutim, napadi Poljaka na sve njegove prethodnike, a osobito na Stjepana Šašića doveli su do velike afere koja je trajala više od tri godine. Žalili su se Vjekoslava udovica Gabrić, Stjepan Šašić, gradonačelnik Koprivnice, dr. Milorad Cuculić i August Forko. Šašiću je zbog duga od 5501 forinte na štetu grada založena imovina po odluci karnosnog povjerenstva grada Koprivnice.³¹ U kontrolu je poslan i dr. Nikola Tomašić, poslije ban, a tada desna ruka bana Khuena Héderváryja, koji je 12. veljače 1890. utvrđio da su »koprivnički spisi u neopisivom neredu« te ih je prvo morao složiti, a novi, stari gradonačelnik Viktor Spišić je poslao u listopadu 1889. spise Zemaljskoj vladi na ispitivanje. Šašić se našao u vrlo neugodnoj situaciji te je 26. siječnja 1890. pisao svoju obranu na njemačkom jeziku i gotičkom pismu. Očito je bio časnik krajiške pukovnije, koji je potražio namještenje u Koprivnici nakon razvojačenja Vojne krajine 1872. godine po uzoru na Simu Blaževca u Bjelovaru. No, ono što je štimalo u Bjelovaru, nije štimalo u Koprivnici.

Zaredale su i nove tužbe. Osječki trgovac Franjo Weiss tužio je Koprivnicu zbog neostvarenog zakupnog ugovora 1886. godine, kojim je uzeo u trogodišnji zakup pijacevinu, maltarinu i potrošarinu grada Koprivnice, koju nije mogao ostvariti zbog krivih informacija te traži povrat jamčevine od 4000 forinti.³² Grad je dražbom davao u zakup sve što je mogao, što potvrđuje zapisnik Gradskog zastupstva od 30. prosinca 1889. godine.³³

Viktor pl. Spišić još je i 1890. dominirao politikom u gradu. On se 1880. zajedno s Josipom Lehpamerom, Franom Vrbanićem, Matijom Mrazovićem i Đurom Kamenarem angažirao na osnivanju Neovisne narodne stranke.³⁴ To je bilo vrijeme kada se u gradu osjećala potreba većih investicija. Grad je 1. ožujka 1890. dobio odobrenje Zemaljske vlade da može podići iz Zemaljske zaklade do 40.000 forinti za gradnju školskih zgrada i nove kapele Sv. Florijana na rok od 20 godina, s time da se u staru školsku zgradu treba smjestiti Gradsko poglavarstvo.³⁵ Dugove grada nastoji se riješiti podizanjem gradskih prieza. Nekoliko prvih nekoliko godina njegovog načelničkovanja prepuno je pritužbi na gradonačelnikovanje Stjepana Šašića kao da su sva zla nastala od 1880. do 1885., te im korijene treba tražiti u višedecenijskoj nebrizi centralnih vlasti za Ko-

³⁰ Gradska općina dugovala je početkom 1887. godine Gradskoj štedionici 13.500 forinti, a plaćala je 8,5 % kamate te Prvoj hrvatskoj štedionici u Zagrebu 4000 forinti uz 7 % kamate. Gradska općina bila je dužna i Viktoriji Čani određen iznos za kupnju kuće, te Samuelu Steineru nakon izgubljene parnice za zemljište. Imala je još neka manja dugovanja.

³¹ HDA, f. 79, kut. 870, 3-9 11551-1889 , 42503-1889.

³² HDA, f. 79, kut. 870, 3-10 5347-1888 (9259-1888).

³³ HDA, f. 79. kut. 870. 3-10 10174 - 1888 (4031-1890).

³⁴ Odvjetnik Viktor Špišić je od 1861. do 1891. imao veću ulogu u političkom životu Koprivnice. (I. PERIĆ, II., str. 32., 88, 147, 187, 197.) Špišić je na Saboru 27. rujna 1881. izabran u odbor za procjenjivanje zemaljskog proračuna.

³⁵ HDA, f. 79, kut. 871, 3-10 4027-1890 (8525-1890) - Gradsko poglavarstvo je podnijelo molbu 25. I. 1890. godine. U tom se dokumentu iskazuju dugovi i prihodi grada. Tvrdi se da je gradska ciglana donijela 1887. prihod od 8268 forinti, 1888. godine 8421, a 1889. godine 6603 te da uspješno svake godine sve više puni gradsku blagajnu.

privnicu čije područje je stješnjeno između Varaždinske i Križevačke županije, odnosno vojnih i civilnih vlasti.

Osobito su veliki sukobi bili oko proračuna jer novca nije bilo dovoljno ni za redovne potrebe, a investicije su se nametale kao neodgodivi zahtjev grada koji se povećava. U Gradskom su zastupstvu sve važnija mjesta zauzimali Židovi, trgovci, odvjetnici i liječnici, koji zastupaju interese grada smatrajući ga trajnim domom. Stari koprivnički obrtnici - kao što je otac dr. Rudolfa Horvata, rođenog 1873., posustaju.³⁶ Na koprivnički proračun za 1890. podnesen je utok Martina pl. Ožegovića koji tvrdi da je proračun nejasan i neprovediv.³⁷ Tom je utoku priložen zapisnik XV. redovne sjednice Gradskog zastupstva od 28. studenoga 1889. godine iz kojega se vidi da su zbog teških vremena stavke prvotnog proračuna snižene sa 75.309 forinti na 64.942, dok su izvanredne potrebe od 78.782 krune brisane. S obzirom na to, proračun je utvrđen na 134.382 forinte, od čega je prihodima bilo pokriveno samo 124.767 forinti, pa je trebalo pronaći mogućnost da se ta razlika pokrije kreditom, odnosno gradskim prirezom od 34 - 35 posto. Građani su bili šokirani. Stanje u školstvu je bilo neizdrživo i trebalo je nabaviti 40.000 forinti za gradnju nove škole te još 3000 forinti za kapelu Sv. Florijana koja je stajala kao ruglo u središtu grada. Proračun se prerađivao i četvrti put te je konačno utvrđen na 121.883 forinte, pri čemu je pokriće bilo 117.767 forinti, što znači da je trebalo na izravni porez od 28.000 forinti, koji se plaćao državi, uvesti prirez od 16 posto. Međutim, Viktor pl. Špišić je 7. ožujka 1891. umro nakon što je bio zastupnik u Saboru pet mandata.

Khuen Héderváry je 14. ožujka 1891., nakon što je 7. ožujka 1891. umro Špišić, imenovao Kolomana pl. Matačića,³⁸ koji je kao kotarski načelnik upravljao i Koprivnicom do 1. svibnja 1893., za vladina povjerenika grada. Matačićovo imenovanje bilo je najbolje što se Koprivnici moglo dogoditi. Njegova je uprava bila racionalna i doprinijela je stabilizaciji života u Koprivnici. Iako je vladao autoritativno donoseći odluke nakon kraće konzultacije s uglednim građanima, Matačić je za Koprivnicu učinio mnogo dobra, iskoristivši svoje iskustvo dugogodišnjeg državnog činovnika. On nije zazirao od investicija i opterećivanja građana, smatrajući da građani moraju stvoriti uvjete da se grad i u 20. stoljeću uspješno razvija te da se mora učiniti nešto po uzoru kako je to radio Milan Ambruš u Zagrebu kako bi grad krenuo putem razvoja i napretka. Pristupio je gradnji nove gradske osnovne škole što je stajalo 72.000 forinti, koju je 20. listopada 1892. blagoslovio župnik Antun Kovačić. Matačić je s 18.000 forinti popravio župnu crkvu koja je bila zatvorena od 1890. jer je prijetilo urušavanje stropa. Gotovo je dovršio zatrpanjanje graba pa je na tom prostoru gradski vrtlar Dragutin Ruhl uredio lijep perivoj i sagradio je glazbeni paviljon jer je Matačić volio glazbu. Premjestio je sajmište na Lenišće i dao sagraditi modernu gradsku klaonicu, uočivši veliko bogatstvo stoke na tom području i mogućnosti izvoza. Dao je porušiti ubožnicu koja je stajala naslonjena na župni dvor i u kojoj su pokraj ubogara bili smješteni i neki razredi pučke škole. Kako bi sve to mogao ostvariti, Matačić je za 139.000 forinti prodao šume koje su okruživale grad, a za 16.000 forinti ogrjevna drva iz šume u Bregima. Utjerao je 20.000 forinti zaostalih dugova od građana, a 16.250 forinti dobio je od države na ime kamata za odštetu korištenja regalnih prava. Godišnji prihod grada iznosio je 92.000 forinti, a time je trebalo pokriti sve izdatke za gradske činovnike i upravu.

³⁶ HDA, f. 79, kut. 870 10174/1888, 4031-1890. Ovaj Franjo Poljak bio je otac tajnika Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva dr. Franje Poljaka koji je to društvo i doveo do sloma (vidi: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907. - 1925., *Povijesni prilozi*, 10, 1992., 253 - 290). Poljakovi su u 19. stoljeću živjeli na veleposjedu u Orahovici i zauzimali se za radikalnu agrarnu reformu koju je Franjo Poljak kao ministar agrarne reforme i počeo 1919. godine.

³⁷ HDA, f. 79, kut. 870. 3-10 10174-1888 (4031-1890).

³⁸ Koloman Matačić bio je djed Lovre Matačića, glasovitog dirigenta Zagrebačke filharmonije.

Sa Zemaljskom vladom vodio je sukob radi ubiranja gradske potrošarine od žestokih pića čega je grad Koprivnica bio oslobođen. U žalbi na bana Khuena Héderváryja Matačić je 23. travnja 1892. naveo: »Gospodarstvo obćine isto je ono u malom, što je gospodarstvo države u velikom. Kod jednog i drugog pokazuju se potrebe koje se pokriti moraju, koje napreduju s duhom vremena, a uvelike su ovisne kod obćinah osim o susjednih odnošajih, još i ob odnošajih naprama državi, zakonodavnom tielu i upravi u širem smislu.

Uredjenje financijalnog gospodarstva obćinah stoji pod istimi uplivima, pod kojima i ono države, ono se osniva na istih znanstvenih načelima kao i kod države, te se imade strogo držati načelima finansijske znanosti, a osim toga mora obćina kadkada zahvatiti i preko tih načela prema svom specijalnom položaju, budu naravnom, budu narodno-gospodarstvenom i njihovim zahtjevom. Za nove ili povećane terete, daće, imade gradska uprava svojim stanovnikom podavati i koristi. Te koristi ne mora da su upravo materijalne, već mogu i biti i duševne kulturne, pa je i za svaku obćinu bezkrajni razvoj njenog života ideal kojem mora nastojati da se približi. U tom nastojanju ne smije se obazirati na humanizam, već mora pred očima imati lih rastući razvoj. Gospodarstveni razvoj pojedinaca zavisi o razvoju obćine, razvojem postaje pojedinac jačim, jaki pojedinci sačinjavaju jaku obćinu, a gospodarstveno jake obćine daju jaku državu. To valja za sve obćine, valja po tom i za obćinu slob. i kr. grada Koprivnice«.

Nakon tog opširnog uvoda, koji odražava karakter povjerenika Matačića, on opisuje da se mnogo radilo na razvoju grada, ali je nedavno gospodarska snaga počela padati u svim granama jer »grad Koprivnica nije imao nikakove privlačive snage ni za svoj okoliš, a kamoli za udaljenije krajeve, jer nije pokazivao nikakove životne sile«. Naime, grad nije imao nikakav program razvoja jer je bio u stalnoj novčanoj oskudici. Gospodarski proizvodi nisu se otkupljivali, a trgovina i obrt spali su na niske grane i zbog toga cijeli sustav boluje. »Tomu se mora naći lieka, a može se samo tako ako se tomu tielu dade obilne životne snage, podignućem njezinih dohodaka, otvorenjem vrelah dohodka, da si unapredi duševno i materijalno blagostanje.« U gradu su se nedavno počele provoditi prosvjetne investicije koje će trebati uzdržavati redovitim dohodcima, a među najvažnije izvore gradskog dohotka spada ubiranje potrošarine od žestokih pića. No, Zemaljska je vlada naredbom od 9. srpnja odlučila da grad može ubirati potrošarinu na žestoka pića samo do kraja 1892., a tada taj porez preuzima država jer je to regalno pravo. Braneći pravo daljnog ubiranja tog poreza, Matačić tvrdi da ubiranje točarine nije regalni dohodak, nego je to potrošarina i ako im se ukine taj porez, morat će podići gradski namet jer bi gradska općina izgubila 70 - 80 tisuća forinti, što znači povišenje gradskog nameta od 28 do 30 posto. Matačić je istaknuo da bi zbog ukidanja potrošarine, a s obzirom na investicije u koje se upustila, svake godine imala veliki manjak od 16 do 18 tisuća forinti, što bi značilo da se na državni porez od 28.000 forinti mora uvesti prirez od 60, pa čak i više od 70 posto. Ustvrđio je da niti jedno rješenje koje se predlaže, tj. uvođenje uvoznine ili porez na provoz robe, nije provedivo jer je uvoz u grad malen, a na provoz se ne može udariti daća jer bi to posve uništilo svaku trgovinu. Stoga je Matačić predložio konzultaciju trgovackog zbora i skupštine obrtnika, istaknuvši da se položaj grada Koprivnice ne može nipošto usporediti s onima Zagreba ili Osijeka, koji ubrzano kroče naprijed »dok se Koprivnica jedva puževimi koraci za njimi miče«. Uvođenje nameta većeg od 70 posto na državni porez uništilo bi pučanstvo. Matačić je naglasio da potrošarina na žestoko piće ne tišti svakog građanina jer većina građana ima svoje vinograde i ne konzumira alkohol u krčmama, a uvećani prirez na državni porez tišio bi sve građane. »U predgradju Bregih na primjer, koje imade 1400 dušah, postoje dvije krčmice i kad ne bi vlastnici krčme imali svog imetka, lasno bi polag krčme poginuli, jer seljak tamo ne ide u krčmu.« Potrošarina od žestokih pića, dakle, tereti goste, odnosno strance, osobito u vrijeme sajmova. Napomenuo je da se ta potrošarina ubire od davnine, a osobito od 1868. godine. Gradska općina troši za škole godišnje 11.788 fo-

rinti, a izvanredno 4380 forinti, dok potrošarina iznosi jedva 13.000 forinti, pa taj porez ne pokriva u potpunosti ni školstvo čije potrebe rastu. Trošak za školstvo je uvećan za 1400 forinti osnivanjem petih razreda, a morat će se otvoriti i paralelni prvi razred za dječake jer »...broj djece neprestano raste. Morat će se otvoriti i trgovački tečaj na šegrtskoj školi, pa će i za to trebati kojih 8-900 forinti«. Matačić zbog svega toga moli Zemaljsku vladu da povuče svoju naredbu od 9. srpnja 1892. godine jer »...inače mora ovogradsko zastupstvo zabrinutim okom i srdcem izgledati u žalostnu budućnost ovog kraljevskog i slobodnog starodrevnog grada«.³⁹

Zašto je njemu toliko stalo do tog poreza? Iz oglasa br. 3106 od 27. lipnja 1890. vidi se da je Zastupstvo na sjednici 25. lipnja 1890. zaključilo da će dozvolu točenja davati samo onima koji unaprijed plate za piće koje će se koristiti, i to povišeno četiri novčića po litri vina, tri novčića po litri piva, devet novčića po litri rakije i 14 novčića po litri likera. To je povišenje proglašio još gradonačelnik Viktor pl. Špišić, želeći na taj način umanjiti manjak jer je 1889. ubrano u ime potrošarine na žestoka pića 17.367 forinti, a 1890. samo 15.387 forinti. Matačić nazire da dolaze crna vremena, pogotovo stoga što su 1892. vinogradi pozebli, »a prirodje li opet »medljika«, tada će ove godine biti prirod još manji, vino skuplje, a po tom i potrošak još slabiji od prošle godine«, što će se odraziti i na tom porezu. Matačić je napisao: »Obzirom na to te s razloga što je dohod od potroška pića integrirajući dio gradskog proračuna, jer je taj dohod dio redovitog pokrića, bez kojeg gradska občina biti ne može, a tko hoće da škole i zavode i nadalje uzdržaje, to gradsko poglavarstvo ni zastupstvo ne može ni s daleka doći na misao da bi pristojbu od potroška žestokih pića snizilo«.⁴⁰

Rasprava o proračunu za 1891. godinu iskazuje potrebe od 140.763 forinte i pokriće od 134.741 forinte, što znači da su nedostajale 6023 forinte, odnosno da je na državni izravni porez od 32.388 forinti trebalo odrediti gradski prirez od 18 posto.⁴¹

Međutim, začuđuje sjednica od 23. siječnja 1892. na kojoj je glavni prijedlog proračuna podnio Ivan Marenić. Nakon teške rasprave usvojen je gradski proračun u iznosu od 199.276 forinti, od čega je 112.203 forinte trebalo upotrijebiti za redovne, a 87.069 forinti za izvanredne potrebe. Zbog izvanrednih prihoda od 91.976 forinte, koji su proizlazili iz prodaje šuma i nekretnina, manjak je iznosio 2658 forinti, a to znači da je trebalo raspisati prirez od deset posto, što je bilo svim podnošljivo.⁴² Za gospodarstvo je izvjestitelj bio Stjepan Subotičanec, a za financije Franjo Gaži. Zastupnici su bili: David Deutsch, Šandor Gross, Jacques Hirschler, Andro Horvat, Martin Krapić, Franjo Kušević, Mirko Kvakarić, Koloman pl. Matačić, Benko Petričić, Tomo Podunajec, Martin Puhalo, Josip Reš, Vinko Reš, Ivan Rogina, Josip Rogina, Gjuro Vaić i Ljubomir Živković. Odsutni su bili Arnold Betlheim, Stjepan Hauzlić, Matija Pavelić, Kovač i dr. Mato Vidoša. Rasprava je bila izuzetno teška. Živković se s još desetoricom zauzimao za to da se gradi samo ženska škola za 15 do 20 tisuća forinti te da se deset godina skuplja novac za novu gradsku vijećnicu jer bi se tako dobine dvije lijepo zgrade. Franjo Kušević podsjetio je da Koprivnica ima veliki imetak u šumama te da ne treba dizati veliki zajam od 40.000 forinti jer »...zastupstvo mora gledati na 100 godina unaprijed« i svijest građana o gradu nije razvijena. Kušević je naglasio da zbog šuma »...ima malo gradova koji bi se nalazili u tako sretnih okolnostih« i da se tim imetkom može učiniti mnogo korisnih stvari. Šume daju godišnji prihod od 8000 forinti. On je smatrao da »štедnja nije uvijek i prištednja« te da je već u proračun za 1890. uračunat zajam od 40.000 fo-

³⁹ HDA, f. 79, kut. 934, UOZV, 1890-1892, br-4470 ex 1892. Molba od 29. listopada 1892. godine.

⁴⁰ Isto. Molba od 23. travnja 1892. godine.

⁴¹ HDA, f. 79, Kut. 933, 1891-1893, 3-10, 15149/1891. - proračun grada Koprivnice za 1891 godinu. Rasprava se vodila 30. siječnja i 7. veljače 1891., što znači da je proračun donesen u posljednjem trenutku.

⁴² Isto. Proračun za 1892. godinu. Matačić je ovaj proračun potpisao 16. svibnja 1892.

rinti koji ipak nije dignut, iako ga je vlada obećala odobriti. Kušević je dodao da pitanje nove zgrade Gradskog poglavarstva može čekati još deset godina. Arnold Betlheim naglasio je da su se sada nagomilali svi problemi koji se godinama nisu rješavali, ali se »...odlagati više ne može«. Smatra da bi gradnja djevojačke škole bila rješenje za nekoliko godina, a onda bi se problem škole nanovo pojavio. Podunajec je bio za gradnju škole, ali ne zajmom, nego gotovinom. Matačićev govor ipak je bio ključan. On je istaknuo da treba odbiti prijedlog desetorice te da treba zajmom graditi školu koja će zadovoljiti potrebe barem 40 godina, ali treba paziti da gradnja ne prijede iznos od 40.000 forinti. Stoga je predložio da se ponovno potvrdi zaključak Gradskog zastupstva br. 292 od 28. studenoga 1889. godine.

Prvoj redovnoj sjednici Gradskoga zastupstva 23. siječnja 1892. predsjedao je Koloman Matačić, a bila je posvećena uglavnom investicijama i njihovu pokriću. Matačić je naglasio da je od prodaje drva na panju dobiveno 65.000 forinti, a od prodaje ogrjevnog drva još 12.000 forinti. Žirovina je dala 1000 forinti, a prodaja zgrade starog magistrata 6000 forinti. Od tog iznosa, za dogradnju nove škole predviđeno je 20.000 forinti, za unutarnje uređenje 2000 forinti, za gradnju klaonice 10.000 forinti, za gradnju ubožnice koju treba vezati uz novu bolnicu 15.000 forinti, za gojidbu šume 1600, za gradnju vatrogasnog spremišta, za uređenje potoka Koprivnice i gradnju sajmišta 3000 forinti te za povrat duga zakladi Reš 4800 forinti. Matačić je napomenuo da iznos za gradnju pučke škole ne smije prijeći 45.000 forinti, kako je odredila Zemaljska vlada, odnosno podržao dr. Izidor Kršnjavi, predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zemaljskoj vladni. Naglasio je da se realizacija tog programa može provesti samo ako se uspješno proda šuma, odnosno ako bude odobrena njezina prodaja jer ako do toga ne dođe, trebalo bi sklopiti novi zajam. Istaknuo je da su sve te investicije nužne ako se želi da Koprivnica postane moderan grad. U zaključku broj 3 opravdao je gradnju ubožnice jer tamo ljudi »ne žive, nego vegetiraju« te žive uglavnom od prosjačenja. Pod čl. 4 objasnio je da nova pučka škola treba imati 12 moderno opremljenih soba, a i za šegrtsku školu treba stvoriti potrebne uvjete. Pod čl. 6 opravdao je gradnju vatrogasnog spremišta jer je sadašnje u ruševnom stanju. Osim toga, neće biti skupo jer će gradska ciglana dati ciglu. Predviđeno je i 1200 forinti za zatrpanjanje graba na gradskom šetalištu, a Podunajec iz Breg-a predložio je da se od tog iznosa odvoji 400 forinti za zasipavanje grabe kod crkve u Bregima i gradnju ceste u Trnovcu.⁴³ Odlučeno je da se za staklenik vrtlarije votira 150 forinti, a s 1800 forinti da se sagradi nova kapela Sv. Florijana u Varaždinskoj ulici. Za adaptaciju dotadašnje pučke škole u Gradsko poglavarstvo i potrebnu prigradnju određeno je 6000 forinti, ali je određeno i 1500 forinti kako bi se dotadašnja gradska kuća mogla preuređiti u kotarski sud. Određeno je također da se za čišćenje potoka Koprivnica da 3000 forinti, za gradnju mosta na svinjskom trgu 700 forinti te za uređenje baraka prema Herešinu 500 forinti. Iskolčenje močilišta za konoplju i lan od 400 forinti je odbijeno, ali je zato za gimnastičke sprave predviđeno 300 forinti. Matačić je potpisao ovaj zapisnik 16. svibnja 1892., što znači da se odmah nakon odobrenja Zemaljske vlade moglo prići radovima. Određena su i sredstva za uređenje župne crkve i župnog dvora.

S obzirom na sva ta ulaganja, čini se da je grad Koprivnica, kao i cijela Hrvatska, poslije 1891.izašao iz 20-godišnje financijske krize. Stjepan Subotičanec predložio je da se namjesti stalni gradski arhitekt jer je to zahtijevao intenzitet gradnje u gradu. Poboljšao se i položaj gradskih namještenika pa se osim Tomi Šestaku, plaća povećana i petorici lugara. Oni su od 1884. primali samo 120 forinti godišnje, a 9. siječnja 1890. povišena im je plaća na 144 forinte te 1892. na 200 forinti.⁴⁴ Plaća ranarnika Vaclava Vondračeka povišena je s 400 na 600 forinti, »s obzirom na

⁴³ HDA, f. 79, kut. 933, 3-10, 15149/1891.

⁴⁴ HDA, f. 79, kut. 928, 1891. - 1893.

službu i u Koprivnici vladajuću skupoću«.⁴⁵ Zanimljivo je da je protiv povišenja plaće Šestaku bio samo Kušević koji je ustvrdio da Šestak zarađuje sa strane.⁴⁶ Sve te povišice morala je odobriti Zemaljska vlada pa je trebalo prezentirati i proračune i obračune za 1898., 1890. i 1892. za perovodno osoblje, koliko za strukovnjake, koliko za pomoćno osoblje, a koliko za konvencionalno osoblje. Tijekom 1892. za sve osoblje je trošeno godišnje 11.650 forinti.⁴⁷

Međutim, program investicija u gradu je zapinjao i nije tekao prema planu. Na sjednici Gradskog zastupstva 30. ožujka 1893. iskazano je da se gradski prihodi ne ostvaruju kako je planirano te da je umjesto 64.510, ostvareno samo 55.510 forinti, što znači manjak od 9000 forinti. Navedeno je da će biti problema s plaćanjem kamata na odštetu glavnici za otkup regalnih prava. Mixich pl. Lujo, gradski vijećnik, obavijestio je Zemaljsku vladu da je gradski arhiv u silnom neredu. Zbog toga je tražio da veliki župan Radoslav pl. Rubido-Zichi odredi uređenje arhiva jer Gradska zastupstvo nije htjelo odobriti 600 forinti za sređivanje arhiva, ali će se arhiv u srpnju ili kolovozu 1893. preseliti u novu Gradsku vijećnicu i treba ga urediti jer se drugačije ne može poslovati.⁴⁸

Ipak se Koprivnica ubrzano pretvarala u moderan grad. Gradile su se nove kuće, a židovski su trgovci znatno pridonosili modernizaciji grada.⁴⁹ U vrijeme načelnika Alekse Mikca i poslje Matije Pavelića mnogo se radilo, ali i mnogo privredivalo. Međutim, i oni i cijelo Gradska zastupstvo bilo je uglavnom oporbeno, a okupljali su se u kući predsjednika Gradske štedionice Franje Šempera i domovinaša Šandora Toplaka. Godine 1896. zatražili su da Koprivnica ne šalje izloške na milenijsku izložbu u povodu 1000. godišnjice dolaska Mađara u Panonsku nizinu u Budimpeštu.⁵⁰ Očito je da su građani Koprivnice zbog politike koju su Mađari provodili na željeznici, gdje se kartu moglo kupiti samo na mađarskom jeziku i isto tako ispuniti tovarni list ili poštansku dopisnicu, bili jako antimađarski raspoloženi, što je bilo izraženo i 1903 godine. Koprivničanci su vidjeli kako gradovi u Mađarskoj cvjetaju i kako ih Koprivnica - usprkos svim naporima njezinih stanovnika - ne može u tome slijediti. Na velikoj gospodarsko-šumarskoj izložbi u Zagrebu 1891. iz Koprivnice su malu kolajnu dobili J. Hirschler i sin, a priznanje N. Ceklović, Pavao Lopatić i Adam Scheyer, s time da je zastupljenost porotnika iz Koprivnice na izložbi bila vrlo mala ako se izuzme izuzetno jaka prisutnost grofa Pavla Raucha. Učitelj Josip Kirar bio je u odboru za gospodarsku obuku.⁵¹

Međutim, Koprivnica se politički sve više okreće prema pravašima koji su zauzimali sve važnije mjesto na političkoj sceni Hrvatske. Grad je bio izložen učestalim kontrolama Zemaljske vlade, ali nisu pronađeni nikakvi manjkovi.⁵²

⁴⁵ HDA, f. 79, kut. 928, 3-8 3551/1892. i 3-8 17236/1893 (22997-1893). Te je povišice podržao i Matačić kao vladin povjerenik na IV. redovnoj skupštini Gradskog zastupstva 16. ožujka 1893. godine.

⁴⁶ HDA, f. 79, ku. 928, 1891. - 1893., 3-8 1760-45048/1892. Povišica je odobrena 18. prosinca 1891., a spisu je priložen i dekret od 4. siječnja 1874. kada je Šestak imenovan kapelnikom.

⁴⁷ HDA, f. 79, kut. 928, 1891. - 1893., 3-8 3552/1892.

⁴⁸ HDA, f. 79., kut. 933 - Zapisnik Gradskog zastupstva od 30. ožujka 1893. godine.

⁴⁹ Židovi u Koprivnici. *Katalog izložbe priređene u Koprivnici 2005. godine*. Priredio Dražen Ernečić, Koprivnica, 2005. Ovdje je navedena i ostala literatura za tu temu.

⁵⁰ S. MATKOVIĆ, Saborski izbori, 160.

⁵¹ Janko IBLER, Gospodarsko-šumarska izložba Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva g. 1891., Zagreb 1892., str. 91 - 92, i Katalog izložbe, Zagreb 1891., str. 62. Iz tog kataloga vidi se brojno članstvo gospodarske podružnice u Koprivnici (str. 72 - 74).

⁵² HDA, f. 79, kut. 1081, 3-9 5946/1894. i 3-9, 23488/1894. Pajo Ugarković dolazi kao potrošarinski kontrolor u Koprivnicu. U nove izvide dolazi Ivan pl. Mrzljak koji je otkrio da je računovođa Gradskog poglavarstva pronevjerio u vrijeme načelnika Franje Poljaka 617 forinti, za Viktora Špišića 2430 i u vrijeme povjerenika Kolomana pl. Matačića 2098 forinti naplatom uvozne koja se ne smije opterećivati. Mrzljak je tražio da računovođa, koji je zatvoren u istražnom zavodu u Bjelovaru, taj iznos vrati. (HDA, f. 79, kut. 1801, 3-9, 58405/1894.)

Krajem 19. stoljeća u Koprivnici svoj utjecaj šire pravaši i socijaldemokrati.⁵³ Veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije od 1894. godine, Milutin pl. Kukuljević Sakcinski, kontrolirao je kretanje socijalista, ali promaknulo mu je djelovanje dr. Ivana Ružića koji je radio kao odvjetnik u Zagrebu i poslije u Bjelovaru, a došao je u Zagreb iz Rijeke. Izabran za saborskog zastupnika u koprivničkom kotaru nakon smrti zagrebačkog kanonika Stjepana pl. Vučetića koji je izabran poslije smrti Viktora pl. Špišića 30. travnja 1892. za zastupnika s 265 glasova, dok je kandidat Stranke prava, hrvatski književnik Eugen Kumičić, dobio 195 glasova.

Poraz na izborima 1892. godine osvijestio je pravaše koji su tada počeli raditi na slozi te su 1894. sastavili program koji je bio vrlo privlačan građanima sjeverne Hrvatske. Kandidat za Koprivnicu trebao je biti odvjetnik dr. Ivan Ružić. On je naglašavao važnost prosvjete, hrvatskog jezika i poboljšanja standarda, a djelomično i antisemitskom propagandom. O tome je pisao u svom listu *Hrvatski narod* koji je pokrenut 1892., a bio je namijenjen hrvatskom puku. To je također pisao i *Hrvatski radnički glas*, tiskan kod Janka Dujaka u Sisku.⁵⁴ Ružić je nastupao kao predstavnik udružene opozicije, ali je bio i veliki protivnik Josipa Franka, vode Čiste stranke prava.

S metamorfozom Narodne stranke u vladinu Khuenovu stranku, u kojoj se nalaze i pravi mādaroni, Narodna čitaonica u Koprivnici izgubila je članstvo te se zatvara 1894., iste godine kada je prihvaćen zajednički program za cijelu pravašku stranku. No, 1896. otvorena je nova Hrvatska čitaonica koja je postala sastajalište pravaša i s kojom Koprivnica ulazi u 20. stoljeće.

Na saborskim izborima 21. svibnja 1897. godine iz oporbe se kandidirao odvjetnik dr. Ivan Ružić. Iz Narodne stranke, koja je već zastupala vladinu politiku, kandidirao se zagrebački odvjetnik dr. Ljudevit Švarc, a iz Čiste stranke prava književnik dr. Eugen Kumičić, ali on je povukao svoju kandidaturu.⁵⁵ Iznenađen Ružićevom pobjedom usprkos satniji 16. pješačke pukovnije i zatvaranju 200 osoba u izbornom kotaru, Khuen je dao poništiti te izbore pa su 4. prosinca 1897. provedeni naknadni izbori na kojima je Schwarz dobio 234 glasa, a Ružić samo 182. Takav izborni rezultat ostvaren je uz teško nasilje. Kotarski načelnik, a istodobno i povjerenik grada Edo Šmit dao je zatvoriti 11 građana koji su glasno agitirali za Ružića, odnosno opoziciju.⁵⁶ Iako pravaška, Koprivnica je ušla u 20. stoljeće kao grad čiji političari potpomažu nagodbenjački sustav. Khuenovština, khuenovci i Khuenova politika mrkve i batine bila je niz godina uspješna, a ban Khuen Héderváry vodio je vrlo vještu politiku koja se slomila tek 1903. godine. Usprkos velikim poteškoćama i nepovoljnim okolnostima, Koprivničanci su očuvali svoju narodnost i razvili samouprav. Uz to, bili su pripremljeni na otvaranje tvornica i gimnazije te na intenzivniji gospodarski razvoj oslonjen na marljivi narod, koji tek krajem Prvoga svjetskog rata pada u novu krizu.

⁵³ Socijalist Tomo Vdović, koji se preselio iz Zagreba u Koprivnicu 1897. godine da bi onđe otvorio krčmu u Kaniškoj ulici, bio je propagator Socijaldemokratske stranke koja je 1895. dobila slobodu javnog djelovanja. Bjelovarsko-križevačkog velikog župana Kukuljevića zagrebački je gradonačelnik Adolf Mošinski upozorio na Vdovića te se Vdovićovo kretanje i ponašanje u Koprivnici počelo kontrolirati. (S. MATKOVIĆ, Saborski izbori..., str. 157.)

⁵⁴ S. MATKOVIĆ, 167 - 168.

⁵⁵ S. MATKOVIĆ, str. 157; R. HORVAT, Koprivnica, str. 264. U Koprivnici su zatvoreni Gjuro Omrza i Ivan Skoliber, trgovaci pomoćnici, tei Franjo Jošt, sluga.

⁵⁶ S. MATKOVIĆ, 171.

SUMMARY

Town of Koprivnica entered an urban era in the second half of 19th century as a small, under-developed town, squeezed in between the civil and the military Croatia. However, through enormous efforts of its citizens, Jews in particular (who easily infiltrated into the local population), the town developed well, save for the periods of crises. By the end of the century, there were firm foundations for a modernized urban place. The setting a foundation stone for the town's new elementary school attracted the viceroy Josip Jelačić himself. Others, like the town's mayor for many years, Dr Viktor Špišić, also the member of the Parliament attended, as well as the nobility, like Koloman pl. Matačić, who invested a great deal of energy to fight for the town's new investments, that will improve and change Koprivnica. This is how the town created all needed prerequisites, like economic, educational and social institutions, necessary for further growth and development in the upcoming 20th century.

IZ POLITIČKE POVIJESTI MOLVARSKIE PODRAVINE U MEĐURATNOM RAZDOBLJU

FROM POLITICAL HISTORY OF MOLVE'S PODRAVINA IN THE INTER-WAR PERIOD

Vladimir Šadek

Koprivničko-križevačka županija
Nemčićeva 5
48000 Koprivnica
vladimir.sadek@ckzz.hr

Primljeno / Received: 10. 4. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94 329 (497.5) Molve

SAŽETAK

Izbori nakon stvaranja Kraljevine SHS te u cijelom međuratnom razdoblju pokazali su da je narod molvarske Podravine većinski podržavao Hrvatsku seljačku stranku i da ostale stranke na tom području nisu imale podršku znatnijeg dijela stanovništva. Režimske stranke djelovale su uz podršku birokracije i srpskog pučanstva, uzdajući se u pomoć žandara koji su provodenjem represije povećavali nezadovoljstvo seljaka. Nakon što je Radić učlanio stranku u Seljačku internacionalu, napuštaju ga najutjecajniji stariji podravski kadrovi, a popularnost HSS-a u Podravini pala je nakon što je Radić na državnoj razini ušao u koaliciju s radikalima. Zbog toga je na izborima 1927. godine HSS dobio najmanji broj glasova u cijelom međuratnom razdoblju.

Nakon parlamentarnih izbora 1931. u Podravini se počinju organizirati ogranci režimskog JRS-a koji je bio veoma nepopularan među narodom. Velike neprilike vlastima su stvarali pripadnici ustaške organizacije, što je bilo osobito izraženo na pograničnim područjima zbog blizine logora Janka-pusta u Mađarskoj. Na izborima 1935. režimske su snage potpuno poražene, a popularnost HSS-a i opozicijskih snaga sve se više osjećala. Stvaranjem ograna HSS-ovih asocijacija opozicijske su snage sve više gubile utjecaj, čime je HSS preuzeo kontrolu nad radom lokalne uprave. Izbori 1938. dokazali su potpunu premoć HSS-a u Podravini.

Najistaknutiji političar u Molvama u međuratnom razdoblju bio je Franjo Novaković. On se krajem dvadesetih godina istaknuo kao lider HSS-a tamošnjeg kotara, koji 1935. pobjeđuje na parlamentarnim izborima noseći listu opozicije u kotaru Đurđevac.

Ključne riječi: Molve, kotar Đurđevac, Franjo Novaković, HSS, izbori, stranke, režim

Key words: Molve, Đurđevac county, Franjo Novaković, Croatian Peasants' Party-HSS, elections, political parties, regime

Za proučavanje političke povijesti Molva u razdoblju između dva svjetska rata, od 1918. do 1941., nezaobilazno je uzeti u obzir događaje i procese koji su se odvijali na cijelom području toga dijela Podravine. Prije svega, bitno je promatrati kontekst zbivanja u dijelu kotara Đurđevac, područja općina Virja i Đurđevca, ali i područja kotara Koprivnica, koji graniče s molvarsksom općinom, Novigradom, Hlebinama i Prekodravljem. Taj dio Podravine u ovom radu podrazumi-

jevam kao molvarsку Podravinu. Taj dio Hrvatske je nakon stvaranja Kraljevine SHS spadao u Bjelovarsko-križevačku županiju, podijeljen u navedena dva kotara koji su sa sjedištima u Đurđevcu i Koprivnici sve to vrijeme administrativno dijelili taj dio Podravine. Vidovdanskim ustavom to je područje potpalo pod Osječku oblast, nakon stvaranja Kraljevine Jugoslavije ušlo je u sastav Savske banovine, a 1939. navedena dva kotara čine dio Banovine Hrvatske.

Najznačajniji dio izvora za ovaj rad crpljen je iz Hrvatskoga državnog arhiva u kojemu se građa za političku povijest Podravine u međuratnom razdoblju javlja u mnogim fondovima. Najvećim su dijelom korišteni fondovi VI, XXI, XXIII, fond Radić, Predsjedništvo Zemaljske vlade i fond Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske 1945. - 1987. Naravno da bi za ovu tematiku bilo korisno pretražiti fondove arhiva u Beogradu i Bjelovaru, što treba izvršiti prilikom opsežnijeg istraživanja s tematikom središnjeg dijela Podravine. Ovaj rad samo će otvoriti neka pitanja i pokrenuti razmatranja o istraživanju područja i razdoblja koje dosad nije dovoljno opsežno istraženo. Prikaz istraživanja međuratne povijesti područja središnje Podravine najvećim dijelom možemo čitati u radovima Mire Kolar-Dimitrijević koja je napisala niz radova o političarima i događajima u kotaru Đurđevac.¹ Za đurđevački dio Podravine značajni su i radovi Dragutina Feletara, Hrvoja Petrića, Jurja Magjera te zbornik Blaža Magjera.² Na većinu tih radova poziva se i u ovom radu.

STVARANJE KRALJEVINE SHS

Odlukom Hrvatskog sabora 29. listopada 1918. Hrvatska je izašla iz Austro-Ugarske Monarhije i ušla u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Dotad su već bile odradene predradnje za osnivanje odbora Narodnog vijeća u podravskim mjestima. Odbori Narodnog vijeća osnivani su po mjesti-

¹ KOLAR, Dimitrijević, Mira. Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu. Podravina 4, Samobor, Meridijani, 2006., str. 130 - 157; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću. Podravski zbornik 18, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1992., str. 71 - 118; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Prilog revolucionarnoj povijesti Virja od razvojačenja do Prvoga svjetskog rata (1881. - 1914.). Virje na razmedu stoljeća III. Virje: Zavičajni muzej Virje, 1987., str. 7 - 10 ; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Politički život Novigrada Podravskog do Drugog svjetskog rata. Općina Novigrad Podravski: izabrane teme. Novigrad Podravski, Nakladna kuća »Dr. Feletar«, 2001.; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put đurđevačkoga političara Tome Jalžabetića. Đurđevečki zbornik: v povodu 70. obljetnice življeljna Đuke Tomerlina-Picoka. Đurđevac: Rajna Golubić, Ivan Hodalić, Velimir Piškorec, 1996., str. 248 - 257; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Virje od završetka Prvoga svjetskog rata do šestosječanske diktature. Virje na razmedu stoljeća V. Virje: Zavičajni muzej Virje, 1993., str. 107 - 111; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Prilog poznавању живота i rada radićevca i humanitarca dr. Đure Basaričeka. Podravski zbornik 23. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1997., str. 85 - 98; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Stjepan Radić i Podravina u vrijeme oblasnih samouprava 1927. do 1928. Podravina 7. Samobor, Meridijani, 2005., str. 47 - 51 i 65 - 80; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Mara Matočec. Koprivnica, Nakladnička kuća »Dr. Feletar«, 1993.; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Život i rad profesora Viktora Pogačnika. Podravski zbornik. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1991., str. 131 - 145.

² FELETAR, Dragutin. Podravina. Koprivnica: Muzej grada Koprivnica, 1989.; FELETAR, Dragutin. Industrija Podravine. Geografsko društvo Hrvatske, Zagreb, 1984.; FELETAR, Dragutin. Koprivnički događaji od 1918. do 1920. Studije i radovi o Podravini. Čakovec: Zrinski, 1982., str. 201 - 208.; FELETAR, Dragutin. Demografske značajke općine Molve. Župa i općina Molve: izabrane teme. Molve: Poglavarstvo općine Molve, 1998., str. 46 - 56; VELAGIĆ, Savo. Izbori između dva svjetska rata. Podravski zbornik 26/27. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2001., str. 117 - 130; VELAGIĆ, Savo. Matija Krog i radnički pokret u Đurđevcu i okolicu. Podravski zbornik 9. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1983., str. 32 - 48; MAGJER, Blaž. Časti i dobru zavičaja. Zagreb, pretisak 1992.; PETRIĆ, Hrvoje. Pregled povijesti molvarske Podravine. Župa i općina Molve: izabrane teme. Molve: Poglavarstvo općine Molve, 1998.; PETRIĆ, Hrvoje. Općina i župa Drnje. Drnje: Nakladna kuća »Dr. Feletar«, 2000.; PETRIĆ, Hrvoje. Novigradska Podravina od ranog srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća. Općina Novigrad Podravski: izabrane teme. Novigrad Podravski: Nakladna kuća »Dr. Feletar«, 2001.; MAGJEREC, Juraj. Majka Božja Molvarska, Rim, 1957.

ma diljem Podravine te su održavali sjednice i obavljali poslove iz djelokruga lokalne uprave. Politička situacija u Podravini bila je tih dana veoma nepovoljna, a posljedice svjetskog rata snažno su utjecale na život stanovništva. Zbog regrutacije je zemlja ostala bez mlađih ljudi, od kojih su mnogi poginuli na bojištu, a velik broj Podravaca bio je ranjen. Upisi ratnih zajmova, rekvizicije i razni nameti za vojsku prouzročili su veliku bijedu, a slaba privreda još je više propadala. Velik problem predstavljala je nestašica hrane, što je dalo uspješnu podlogu razvoju šverca i procvatu zelenoštva. Brojni deserteri po šumama formirali su zeleni kadar koji je svojim hajdučkim i pljačkaškim akcijama još više ugrožavao život stanovnika. No, i u tako teškim prilikama Podravina je udomila i prehranila velik broj siročadi i ugrožene djece iz Istre, Dalmacije, te Bosne i Hercegovine, koja su ovamo prebačena zbog rata i neimaštine. Migracije su doprinijele tome da se sastav stanovništva prilično izmijenio, a zbog brojnih ljudskih gubitaka uvelike se osjetio manjak radne snage, što je pogoršalo socijalno stanje u selima.³

Okolica Molva nije bila lišena takvih nedaća. U Virju, gdje je tijekom rata bila konjska bolница, u studenome 1918. došlo je do nemira zbog ponašanja zapovjedništva koje je konje i inventar bolnice rasprodavalo poput ratnog plijena. Stanovništvo je smatralo da ima pravo prvakupa zato što su mnogima konji oduzeti rekvizicijom za rat. Budući da je netko zapalio bolnicu, a nemiri su se pojavili u Kloštru i Đurđevcu, u Bjelovarsko-križevačkoj županiji proglašen je prijeki sud.⁴ U Đurđevac su u studenome 1918. stigli pripadnici Narodne straže iz Zagreba i oduzeli oružje ljudima iz Hrvatskog sokola tvrdeći da su nepouzdani,⁵ a u Virju su to učinili žandari iz Bjelovara, pri čemu su demonstrirali silu među narodom.⁶

Ujedinjenjem sa Srbijom 1. prosinca 1918. godine stvorena je Država Srba, Hrvata i Slovenaca. Narodno vijeće ukinuto je sredinom prosinca, a u kotareve su uskoro stigli kraljevi komesari. Srpska vojska tada u većem broju dolazi u Podravinu, a uskoro zbog raznih razloga počinje i njezinu nasilje nad stanovništvom.⁷ Pučanstvu su nametnuti razni porezi koji su teško podmirivani, a skora zamjena krune u dinar u omjeru 4:1 još je više pojačala nezadovoljstvo. Osobito je teško bilo u Prekodravlju koje je nakon ulaska u Kraljevinu SHS Dravom ostalo potpuno odsječeno od ostatka Podravine. Tamo je do kraja 1918. harala grupa kadaraša koji su brojnim pljačkama i razbojstvima narodu tjerali strah u kosti. Ta grupa uhvaćena je u prosincu 1918., no time se napetost nije utišala.⁸ Nakon izbijanja revolucije Bele Kuna u susjednoj Mađarskoj stanje uz granicu još se više zakomplificiralo, a zabrana okupljanja u pograničnim područjima ograničila je društveni život.⁹

Ideja boljševizma među narodom Podravine nije bila raširena kako su to u dopisima isticali državni činovnici. Sam bjelovarsko-križevački župan Matija Lisičar obilazio je u svibnju i lipnju 1919. kotare Đurđevac i Koprivnicu, pritom držeći skupštine sa stanovništvom i konferencije s učiteljima te je u izvješćima Predstojništvu Zemaljske vlade u Zagreb pisao kako bojazan od utjecaja revolucije Bele Kuna nije realna. Usprkos tome, u Podravini je bilo smješteno osam žandarskih postaja, a kao razlog se navodila borba protiv krijumčarenja.¹⁰ Iako je župan bio uvje-

³ FELETAR, Dragutin. Podravina. Nav. dj., str. 115 - 133; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put..., nav. dj., str. 251 - 257; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Briga Podravine..., nav. dj., str. 130 - 157.

⁴ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Virje od..., nav. dj., str. 107 - 111.

⁵ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put..., nav. dj., str. 257 - 259.

⁶ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Virje od..., nav. dj., str. 107 - 111.

⁷ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put..., nav. dj., str. 257 - 259.

⁸ Podravac. Koprivnica, br. 5, 1 (1918.).

⁹ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Virje od..., nav. dj., str. 107 - 111.

¹⁰ Hrvatski državni arhiv (HDA). 1.78.1: Predsjedništvo Zemaljske vlade (PRZV), Kutija 962. Broj. 6114/1919.

ren da opasnosti od boljševizma nema, iz Prekodravlja je prmao dopise o opasnosti od Hrvata boljševika koji rade u službi Mađara.¹¹

Zbog nesređene situacije s Mađarskom stanovništvu nije bio dopušten odlazak u Prekodravlje.¹² Kako su mnogi seljaci imali posjede s druge strane Drave, tražili su županovo dopuštenje da idu u Prekodravlje, a bili su spremni za svoja prava ići i u Beograd. Naročito je mnogo takvih slučajeva bilo u Molvama čiji su općinski odbornici slali dopis komandi IV. armijske oblasti. Tražili su da se vlasnike zemlje pusti preko Drave i u tome ih je i župan podržao. Navodili su kako vojnici u Prekodravlju švercaju s Mađarima te da za mito štite švercere, pa ne puštaju seljake preko Drave kako ne bi vidjeli što rade. Zato je vojska, prema njihovu mišljenju, izmisnila da preko Drave dolaze mađarski boljševici. Seljaci su smatrali da će se, ako ih se pusti preko Drave, krijumčarenje smanjiti.¹³

Župan Lisičar je u dopisu vadi i sam kritizirao postupke vojske¹⁴ te govorio da je glava krijumčarenja u Zagrebu, a da su u Podravini samo krakovi. Krijumčarenje je bilo uhodano i pojedinci su se preko noći bogatili, što ne čudi kad se uzme u obzir što se prevozilo preko granice. Najzanimljivije je bilo to što su se u Mađarsku krijumčarile neobilježene krune koje su kod zamjene s dinarom žigosane lažnim pečatima. Župan Lisičar u izvještu navodi da je svakodnevno preko granice odlazilo 100.000 komada takvog novca.¹⁵ Ako se, pak, netko od seljaka usudio trgovati s Mađarima, i ako je bio uhvaćen, dobio je teške batine od srpskih vojnika. Župan Lisičar je na kraju zbog takvih postupaka vojske podnio ostavku.¹⁶

RAZVOJ STRANAČKOG ŽIVOTA

Budući da je od osnutka Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepan Radić najveću podršku imao među seljaštvom Podravine, potpuno je logično da se taj trend nastavio i nakon svjetskog rata. Represija režima i Radićeva dosljednost dodatno su narod približili HPSS-u, pri čemu su velik utjecaj imali i njegovi ljudi diljem Podravine. U kotaru Đurđevac Radić je glavni oslonac imao u seljaku Tomi Jalžabetiću, potpredsjedniku stranke i uglednom političaru iz Đurđevca. Jalžabetić je obilazio sela, održavao sastanke sa seljacima te svakodnevno okupljao sve veći broj pristaša.¹⁷ Poslije Prvoga svjetskog rata, uz mjesne organizacije po selima, osnovani su općinski odbori HPSS-a u Đurđevcu, Ferdinandovcu, Virju i Molvama, a u njihove su sastave izabrani najaktivniji članovi.¹⁸

Rad HPSS-a u Podravini znatno je ojačao povratkom mladih ljudi iz rata, a istodobno su svoj utjecaj gubile bivše vodeće stranke. Mlađi kadrovi vrlo su zaslužni za uzlet stranke, a valja spomenuti da je uz njih organizaciju stranke u Podravini provodio Stjepan Radić osobno. Župan bjelovarsko-križevački Matija Lisičar u Zagreb je slao drukčija izvješta o političkoj situaciji među stanovništvom. Smatrao je da je republikanska agitacija među seljaštvom sasvim propala.

¹¹ HDA. 1.78.1: PRZV, Kut. 960. Br. 7665/1919.

¹² Rijeka Drava određena je kao demarkacijska linija duž granice s Mađarskom, a prema prijašnjem uređenju, granica je bila nekoliko kilometara dalje. Poslije je Prekodravlje ipak ostalo hrvatsko.

¹³ HDA. 1.78.1: PRZV, Kut. 962. Br. 7939/1919.

¹⁴ Srpski su vojnici u ovom kraju dočekani kao braća, a neki vojnici dočekivali su na cesti seljake i oduzimali im mlijeko, maslac, sir, prasad i dr. Doduše, plaćali su im, ali onu cijenu koju su vojnici sami odredili.

¹⁵ HDA. 1.78.1: PRZV, Kut. 962. Br. 7939/1919.; 6114/1919.

¹⁶ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put..., nav. dj., str. 257 - 259.

¹⁷ Jalžabetić je sastanke održavao i na području koprivničkog kotara. Tako je, primjerice, u ožujku 1919. u Hlebinama govorio na skupu pred oko 500 ljudi. Demokrat. Koprivnica, br. 7, 1 (1919.)

¹⁸ VELAGIĆ, Savo. Matija..., nav. dj., str. 32 - 48.

Navodio je kako je narod nesporno privržen monarhiji, no postavlja se pitanje o tome tko kome prvi treba položiti prisegu: narod kralju ili kralj narodu.¹⁹

U đurđevačkom dijelu Podravine najutjecajniji pravaš bio je bivši zastupnik Petar Mayer koji je u svojim redovima okupljao ponajviše intelektualce i službenike. Mayer je bio poznat po tome što je svojim glasačima plaćao vlak do mjesta birača, Kloštra, a da bi okupio još više birača za svoju stranku, sve koji su glasovali za njega častio je gulašom. Međutim, svoju dosljednost u političkom djelovanju Mayer je pokazao prelaskom u Demokratsku stranku u kojoj je bio vrlo aktivan već u predizbornoj kampanji 1920. godine. Utjecaj pravaša slabio je i u ovom dijelu Podravine te su se između 1919. i 1929. sveli na samo jednu grupu, nazvanu Organizacija frankovaca. Ta grupa nije imala nikakav utjecaj među narodom, a njezina se aktivnost svodila na neuspješne agitacije od izbora od izbora. Nastojeći ometati skupove HPSS-a, služili su se napadima i raznim parolama. Jači utjecaj imali su tek u Virju i Ferdinandovcu, a značajniji frankovci bili su Sebestijan Fusić, Adolf Slunjski i Franjo Vinković.²⁰

Prvi parlamentarni izbori u Kraljevini SHS raspisani su za studeni 1920., a važnija izmjena u odnosu na prijašnje izbore bila je ta što je izborno pravo omogućeno svim muškarcima starijima od 25 godina. Kotarski načelnik u Đurđevcu, Stilinović, uoči izbora u Bjelovarsko-križevačku županiju je javio kako je sve seljaštvo uz Radićevu Seljačku stranku, a predviđao je nešto glasova i Pučkoj stranci.²¹ U Virju je 1. studenoga predizborni skup organizirala Demokratska stranka predvođena Wilderom, Baričevićem, Radančevićem i Mayerom. Međutim, kao i kod nekih prijašnjih sastajanja demokrata, ponovilo se to da im protivnici nisu dopustili govoriti, pa skup nije niti održan. Mlađi Virovci, među kojima je najglasniji bio bivši oružnički časnik Hegedušić, reklili su kako demokratskim zastupnicima ne dadu govoriti te su pozvali ljudi da se razidu. Demokrati su odustali od prepirke i uputili se u Đurđevac gdje su isti dan u hotelu Preradović održali skupštinu pred oko 100 do 150 ljudi.²²

Izbori, koji su održani 28. studenoga, pokazali su da su predizborna predviđanja bila potpuno točna te da se rezultati lokalnih izbora nisu mnogo mijenjali. Pobjeda HPSS-a bila je potpuna, što je bilo osobito izraženo u kotaru Đurđevac gdje je lista HPSS-a od 11.164 važeća glasa, osvojila više od 95 posto. Demokratska stranka osvojila je nešto manje od dva posto glasova, Hrvatska zajednica jedan, a svi ostali još manje. HPSS je u svim mjestima osvojio između 86 i 99 posto glasova.²³

Izbori 1923. godine ponovno su dokazali veliku vjernost Hrvata Stjepanu Radiću. U kotaru Đurđevac lista HRSS-a je od 12.648 važećih glasova osvojila 96 posto, a demokrati su osvojili samo dva posto. Mandat je tako osvojio Tomo Jalžabetić. U kotaru Đurđevac u odnosu na izbore 1920. nije bilo velikih promjena. U Molvama je HRSS dobio ukupno 579 glasova, a na izbore su izašla 582 birača.²⁴

¹⁹ Izjavu da pristaju položiti privremenu prisegu, uz župana Lisičara, potpisali su Tomo Jalžabetić, Nikola Kovačić, Štefо Fucak, Petar Lenardić, Janko Tomrlin, Jakob Horvat, Lujo Kresinger, Antun Jušnić, Milan Poljan, Ivan Sedmak, Ignac Ferenčić, Valent Miletić, Gjuro Plasec, Valent Tomrlin i Andro Fućek. HDA. 1.78.1: PRZV, Kut. 962. Br. 4788-7939/1919.; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Virje od..., nav. dj., str. 107 - 111.

²⁰ HDA. 01.1561 : SDS RSUP SRH. Br. 01.22

²¹ HDA. Grupa XXIII: Izbori u Kraljevini Jugoslaviji. Br. 19; VELAGIĆ, Savo. Izbori..., nav. dj., str. 117 - 130; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put..., nav. dj., str. 259 - 263.

²² HDA. XXIII. Br. 19.

²³ VELAGIĆ, Savo. Izbori..., nav. dj., str. 117 - 130; HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.21. i 01.22.

²⁴ HDA. XXIII. Br. 112.

HSS-OVI PODRAVSKI DISIDENTI

Tijekom Radićeva boravka u inozemstvu predstavnici Federalističkog bloka, u svrhu rušenja radikalne vlade, sklopili su sporazum s Demokratskom strankom. Tim sporazumom nastaje Opozicijski blok koji je izazvao raskol među demokratima, tako da se grupa oko Pribićevića izdvaja i osniva Samostalnu demokratsku stranku. Sklapanjem Opozicijskog bloka zastupnici HRSS-a uključili su se u rad Narodne skupštine. Iako su imali dovoljnu većinu, kralj nije dopustio da Opozicijski blok formira vladu, nego se blokiranjem rada Skupštine osiguravala velikosrpska vlast. Radić tada u potrazi za saveznicima odlazi u Moskvu gdje stranku uključuje u Seljačku internacionalu.²⁵

Radićev bliski suradnik Rudolf Horvat²⁶ iz Koprivnice prvi ga je zbog toga otvoreno kritizirao. Rekao je da je učlanjenje stranke u Seljačku internacionalu velika pogreška kojom je hrvatski politički pokret u inozemstvu dobio komunističko obilježje. U tome ga je podržao i Tomo Jalžabetić koji je već dulje vrijeme bio nezadovoljan radom stranke i svojim položajem u njoj. Kao bivši potpredsjednik, nije bio zadovoljan što nije sudjelovao u odlučivanju o važnijim temama u radu stranke. Nije mu se svidio ni način na koji su stranku, u vrijeme Radićevih izbivanja, vodili potpredsjednici HRSS-a Maček i Predavec. Iako je bio član odbora većine Radićevih institucija, smatrao je da su ga mlađi stranački dužnosnici ignorirali u ključnim gospodarskim i finansijskim temama. Smatrao se marginaliziranim jer on je pomagao stranku kada to nitko nije želio činiti te je pridonio njezinu opstanku u najtežim vremenima. Jalžabetić je već u siječnju 1922. godine pokazao svoje nezadovoljstvo. U Bjelovaru je sazvao sastanak vodećih HRSS-ovača Bjelovarsko-križevačke županije na kojem se raspravljalo o radu stranke. Tamo su vođenje stranke prvi put javno kritizirali njezini članovi.²⁷

Učlanjenjem stranke u Zelenu internacionalu nezadovoljstvo je još više došlo do izražaja. U kući Rudolfa Horvata 26. prosinca 1924. održana je konferencija nezadovoljnika Radićevim postupkom. Horvat je predlagao da HRSS ostane kod svoga narodnog programa jer će inače biti proglašen komunističkom strankom. Sudionici sastanka kritizirali su Radićev samovoljni pristup Seljačkoj internacionali te utvrđili da se vodstvo stranke u važnim pitanjima za stranku i narod pokazalo nesposobno. Na cijelodnevnom sastanku prisutni su odlučili raskinuti s Radićem i osnovati novu stranku pod nazivom Neovisna hrvatska seljačka republikanska stranka. Međutim, kad je vlast 1. siječnja 1925. godine uvela Obznanu²⁸ na rad HRSS-a, grupa oko Rudolfa Horvata odustala je od stvaranja nove stranke.²⁹ Radić svojim nekadašnjim važnim suradnicima nije oprostio taj postupak, nego ih je kaznio izostavljanjem njihovih kandidatura na izborima 1925. godine. Tako je Radićevim otpisivanjem starijih kadrova iz koprivničkog i đurđevačkog kotara - Hor-

²⁵ MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., nav. dj., str. 152 - 169.

²⁶ Dr. Rudolf Horvat (Koprivnica, 1873. - Zagreb, 1947.) bio je značajan hrvatski povjesničar i društveni djelatnik. Autor je 60 knjiga i 1200 članaka u raznim časopisima. Jedan je od osnivača HPSS-a. Godine 1920. biran je u Narodnu skupštinu u Beogradu kao nositelj liste u Zagrebačkoj županiji, a na izborima 1923. u Valpovu. Više o njemu vidjeti u: ZNANSTVENI skup Dr. Rudolf Horvat - život i djelo. Dr. Rudolf Horvat: život i djelo: u povodu 50. obljetnice smrti (1947. - 1997.) i 125. obljetnice rođenja (1873. - 1998.). Koprivnica: Povjesno društvo, Družba »Braća hrvatskog zmaja«, Nakladna kuća "Dr. Feletar", 1998.

²⁷ Više vidjeti u radu: KOLAR-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put..., nav. dj., str. 259 - 263.

²⁸ Vlada je zbog pristupa Seljačkoj internacionali na HRSS odlučila primjenjivati Zakon o zaštiti države te su raspušteni svi stranački ogranci, zabranjen je rad stranke, a vodstvo HRSS-a je uhićeno. Time se pokušalo politički onesposobiti glavnog opozicijskog suparnika.

²⁹ DESPOT, Zvonimir. Politički put dr. Rudolfa Horvata. ZNANSTVENI skup Dr. Rudolf Horvat - život i djelo. Dr. Rudolf Horvat..., nav. dj., str. 59 - 71.

vata, Jalžabetića, Škrinjara, Lovrekovića i Vrtara - Podravina izgubila znatan dio utjecaja u vrhu HRSS-a.³⁰

Uvođenjem Obznane uhićeni su članovi vodstva HRSS-a, no vlada Radićevoj stranci nije zabranila izlazak na izbore, tako da su vodeći ljudi na terenu pripremali kandidature. Zbog isticanja nezadovoljstva kod starijih kadrova Radić je u Podravini odlučio promovirati nove ljude. Mreža organizacija HRSS-a na području podravskih mjeseta prilično se proširila pa je gotovo svako selo do 1925. godine imalo organizaciju.³¹

Uoči izbora 1925. vodstvo HRSS-a kao kandidata u kotaru Đurđevac postavilo je Miška Račana iz Velikih Zdenaca. Račan je trebao biti prijelazno rješenje dok se ne istakne neki značajniji kandidat koji bi zamijenio Tomu Jalžabetića. Radić se tada sve više oslanjao na bogatog seljaka Valenta Hodalića iz Đurđevca, kojega su poslije Radić i Predavec često posjećivali, te ga je pokušao promovirati za vođu HRSS-a u đurđevačkom kotaru. Međutim, bilo je očito da Hodalić nije bio ni približno sposoban kao Jalžabetić, ali kandidiran je na izborima 1927.³² godine.

Ubrzo nakon izbora na kraljevu su inicijativu potaknuti pregovori radikalnih predstavnika sa zatvorenim Radićem. Već 27. ožujka, prema uputi Stjepana Radića, Pavle Radić je u Narodnoj skupštini pročitao izjavu kojom HRSS priznaje političko stanje po Vidovdanskom ustavu, uz potrebu revizije, a uskoro se stranka ogradila i od članstva u Internacionali. HRSS je nakon toga iz svog imena uklonio termin »republikanska« i promijenio naziv u Hrvatska seljačka stranka. Preokret u Radićevoj politici rezultirao je potpisivanjem sporazuma HSS-a i Narodne radikalne stranke u srpnju 1925. te sastavljanjem zajedničke vlade.³³

Međutim, narod je bio zbumen i mnogi Podravci su se razočarali u HSS-u. Svoju priliku u tome su vidjeli disidenti koji su uoči izbora napustili stranku. Vinko Lovreković najavio je osnivanje Hrvatske samostalne seljačke stranke, no njegovo djelovanje u Podravini nije došlo do izražaja. Nešto više uspjeha imala je grupa oko Jalžabetića preko djelovanja Hrvatske federalističke seljačke stranke.³⁴ Početkom 1926. federalisti su formirali mjesne organizacije u sljedećim mjestima: u Virju s oko 520 članova (oko 120 bivših članova HSS-a), Molvama 50, Đurđevcu 20, Novom Virju 15, Ferdinandovcu deset te u Hampovici, Kloštru, Sesvetama i Šemovcima s dva do pet članova.³⁵

AKTIVNOSTI FRANJE NOVAKOVIĆA I RAD PODRAVSKIH ZASTUPNIKA U OBLASNOJ SKUPŠTINI

Iako je Kraljevina SHS Vidovdanskim ustavom podijeljena na 33 oblasti, one su se zbog žestokog otpora naroda počele osnovati 1924., a tek 1927. osnovane su samoupravne oblasne skupštine. Kotari Koprivnica i Đurđevac tom su podjelom potpali pod Osječku oblast, čime je središnja Podravina smještena na samu marginu oblasti i bila je prilično udaljena od njezina središta

³⁰ Isto; MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., nav. dj., str. 179 - 192.

³¹ Tijekom 1924. osnovane su organizacije HRSS-a u Šemovcima, Hampovici, Molve Gredama, Sirovoj Kataleni, Mičetincu i Svetoj Ani. HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22.

³² Isto. Br. 01.22.

³³ Više o tome vidjeti u radu: MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., nav. dj., str. 179 - 201.

³⁴ Nezadovoljnici sporazumom s radikalima u studenome 1925. okupili su se oko Hrvatske zajednice koja se udružila s pojedinim Radićevim disidentima, tako da su u siječnju 1926. osnovali Hrvatsku federalističku seljačku stranku. U ljetu 1927. pridružili su im se Hrvatska stranka prava i Hrvatski republikanski seljački savez (disidenti HSS-a) te je formiran Hrvatski blok. Više o tome: MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., nav. dj., str. 202 - 212.

³⁵ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22.

Osijeka.³⁶ Uoči izbora za Oblasnu skupštinu u središnjoj Podravini se odvijala vrlo zanimljiva kampanja. Osobito su aktivni bili članovi organizacije HSS-a, koji su radom na terenu htjeli nadomjestiti stanje nastalo raskolom. Iako je vrh HSS-a na đurđevačkom području forsirao Valenta Hodalića, tamošnjim glavnim pokretačem stranačkih aktivnosti pokazao se Franjo Novaković, seljak iz Molva.³⁷ Kao raniji suradnik Jalžabetića, on je u molvarske HSS 1924. godine okupio 550 ljudi, a poslije je izabran za predsjednika kotarske organizacije HSS-a Đurđevac.³⁸ U predizbornoj kampanji kod izbora za osječku Oblasnu skupštinu pokazao se kao odličan organizator i lider organizacije. U razdoblju od 19. prosinca do 9. siječnja 1927. Novaković je održao 30 pouzdanih sastanaka u kotaru Đurđevac.

U kampanji je Novaković došao i u Novigrad gdje je pristašama HRSS-a čestitao sretnu Novu godinu. Na to je disident Franjo Vrtar prosvjedovao i telefonirao kotarskoj oblasti da pošalju žandare jer Novaković buni narod. U pojedinim su mjestima Novakovića na skupovima pratili: Viktor Pogačnik³⁹ kao kandidat na listi iz Đurđevca, Milan Solinger kandidat iz Pitomače, Franjo Torbašinović, kandidat iz Kloštra, i Valent Živko, potpredsjednik kotarske organizacije HRSS-a. Na svim sastancima Novaković je tumačio politički položaj Hrvata, važnost oblasnih izbora te potrebu što većeg seljačkog jedinstva. Na svim se sastancima skandiralo Radiću i odobravala se njegova politika, no negdje su se pojavili i protivnici politike HRSS-a. Oni su na početku govorili da je Radić izdajica, no nakon što im je obrazloženo pravo stanje, priznali su da je Radić jedini koji vodi zdravu seljačku politiku. Kod takvih situacija Novaković je primijetio da narod malo čita ili, pak, čita novine sklone režimu. Također je primijetio da su rijetka mjesta gdje se narod nije žalio na postupke činovnika, lugara i šumara, a negdje su se ljudi žalili i na postupke oblasnih tijela. Ljudi u Molvama žalili su se kako unatoč pravu na besplatni ogrjev, kao pravoužitnici Imovne općine Đurđevac, moraju plaćati ugljen po političkom ključu. Iako su neki ugljen platili još tijekom lipnja 1926., nisu ga dobili do zime. Slična se situacija događala i sdrvima za ogrjev. U Molvama su se žalili i na postupke općinskog blagajnika za kojega je općinski odbor tri puta donio odluku da ga se razriješi. Međutim, veliki župan nije priznavao njihove odluke. Unatoč svim nedaćama, Novaković je primijetio kako je podravski narod ustrajan u borbi za seljačka

³⁶ Osječka oblast bila je druga najveća u zemlji, odmah iza Zagrebačke, s površinom od 13.394 četvornih kilometara i sa 779.823 stanovnika. Obuhvaćala je područje bivše Virovitičke i Požeške županije te većeg dijela Bjelovarsko-križevačke, osim kotara Čazma i Križevci. KOLAR-Dimitrijević, Mira. Stjepan Radić..., nav. dj., str. 47 - 51 i 65 - 80.

³⁷ Franjo Novaković (1892. - 1939.) kao seljak iz Molva bio je vrlo aktivan u razvoju društvenog i gospodarskog života svoga mesta. Krajem 20-ih godina istaknuo se kao najznačajniji organizator HSS-a u kotaru Đurđevac te je postao predsjednik kotarske organizacije stranke. Tijekom izborne kampanje 1927. godine vršio je vrlo aktivnu kampanju i obilazio sve dijelove kotara, a na izborima je izabran za zastupnika Oblasne skupštine u Osijeku gdje dobiva funkciju njezina glavnog tajnika. Tijekom diktature bio je pod prisjom režima i često maltretiran i zatvaran, a na izborima 1935. kao nositelj liste opozicije za kotar Đurđevac premoćno osvaja mandat zastupnika Narodne skupštine. Godine 1938. odlazi u Beograd i sudjeluje u radu parlamenta nakon čega prelazi na stranu JRZ-a. Na izborima 1938. nosio je listu JRZ-a u đurđevačkom kotaru i pritom doživio težak poraz.

³⁸ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22.

³⁹ Viktor Pogačnik (1874. - 1945.) diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1899. te nakon godinu dana rada u gornjogradskoj velikoj gimnaziji odlazi raditi u mostarsku gimnaziju gdje ostaje do 1908. godine. Nakon toga radi kao upravitelj Više djevojačke škole u Sarajevu, upravitelj Muške učiteljske škole, inspektor škola u Bosni i Hercegovini, a od 1916. počinje raditi kao povjerenik za socijalnu politiku u vlasti Bosne i Hercegovine. Nakon izbora 1921. godine prijevremeno je umirovljen, nakon čega se vraća u Đurđevac. Na izborima 1927. kandidirao se na listi HSS-a i bio izabran u Skupštinu Osječke oblasti. Na izborima nakon proglašenja oktroiranog Ustava izabran je u Narodnu skupštinu te je obnašao dužnost ministra šuma i rudnika (1932.) te ministra na raspoređenju (1932. - 1934.). Bio je glavni organizator JRSD-a u đurđevačkoj Podravini i predsjednik kotarske organizacije, zbog čega je postao omražen u narodu. Više vidi u: Kolar-Dimitrijević, Mira. Život i rad profesora Viktora Pogačnika. Podravski zbornik. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1991., str. 131 - 145.

prava i čovječansku politiku te je smatrao da put do toga vidi jedino kroz vodstvo Stjepana Radića.⁴⁰

Snažna kampanja HSS-ovaca nije dopustila da neka druga opcija iznenadi na izborima. Iako je Tomo Jalžabetić agitirao u korist federalista, ipak nisu osvojili niti jedan mandat.⁴¹ Izbori su održani 23. siječnja 1927. godine, a HSS je na području đurđevačkog kotara osvojio svih pet mandata. Tako su u Skupštinu Osječke oblasti izabrani Valent Milek iz Virja, Franjo Torbašinović iz Kloštra, Milan Solinger iz Pitomače, Viktor Pogačnik iz Đurđevca i Franjo Novaković iz Molva.⁴² Osječka Oblasna skupština konstituirana je 23. veljače, a za njezina je predsjednika izabran Tomislav Pavetić iz Broda na Savi. Franjo Novaković iz Molva izabran je za prvog tajnika Oblasne skupštine, a ušao je i u Odbor za narodno gospodarstvo. Viktor Pogačnik bio je izabran za pročelnika Odjela za financije, člana Odbora za zdravstvo i socijalnu skrb te člana Odbora za prosvjetu.⁴³

Ohrabreni solidnom potporom na oblasnim izborima u Koprivnici, podravski su federalisti pokušali proširiti svoj utjecaj i na đurđevački kotar. Organiziranjem skupova na koje su dovodili stranačke pravake, slali su određene poruke potencijalnim biračima i nastupali kao kritičari djelovanja HSS-ovih zastupnika u Oblasnoj skupštini. U Virju su 29. lipnja organizirali skupštinu na koju su iz vodstva HFSS-a stigli Josip Belobrk, Đuro Kumičić i Stjepan Buć, a pridružili su im se podravski federalisti Franjo Vrtar i Tomo Jalžabetić. Kako je skup bio najavljen dva tjedna ranije, kotarska organizacija HSS-a uvidjela je nastojanja HFSS-a i odlučila skup sprječiti. Na skupu se pojavilo oko 125 federalista, ali Novaković je organizirao dolazak dvostrukom više radićevaca koji su skandiranjem »Živio Radić! Živio HSS! Dolje izdajice!« nadglasavali govornike. Novaković je pisao Radiću da su federalisti lažima pokušali utjecati na ljudе, a najviše im smeta što »...ne mogu opet zajašiti na našu grbaču«.⁴⁴ Lideri federalista obećavali su narodu da će, ako dođu na vlast, nastaviti radove na regulaciji Drave i gradnju mosta. Federalist Belobrk je nakon svega htio razgovarati s Novakovićem, na što mu je on odgovorio da sa seljačkim odmetnicima nema razglabanja. Kako nisu uspjeli održati svoje govore, federalistički vode napustili su skup. Novaković je komentirao agitaciju federalista riječima: »Znamo kak vuk čuva ovce, a znamo kak prejde on koj sedne na gran pak jo onda seče. Tako će i oni pod sobom podsjeći gran«.⁴⁵

I na parlamentarnim izborima, koji su održani 11. rujna 1927. godine, u kotaru Đurđevac očekivano je pobijedio HSS. Iako mandat Radićeva kandidata Hodalića nije ni približno došao u pitanje, ovaj je put lista HSS-a od 10.396 glasova osvojila oko 74 posto, što je 21 posto manje u odnosu na izbole 1925. godine. Na području đurđevačkog kotara najviše razočaranih HSS-ovih pristaša privukla je lista Hrvatskog bloka koja je osvojila 12 posto glasova. Blokaši su najviše glasova dobili u Virju, Đurđevcu, Ferdinandovcu i Molvama. Hrvatska pučka stranka osvojila je oko četiri posto, od čega najviše u Đurđevcu, Virju i Molvama. Samostalna demokratska stranka dobila je oko tri posto, Demokratska stranka i Srpska narodna radikalna stranka po dva posto, a sve ostale liste osvojile su zajedno oko jedan posto glasova.⁴⁶

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Krajem prosinca 1926. Tomo Jalžabetić je u Budančevici oformio federalističku organizaciju s nekoliko članova. To je pokušao učiniti i u Kloštru gdje je početkom siječnja 1927. organizirao skup kod gostionica trgovca Subotićanca, no tijekom govora okupljeni su seljaci Jalžabetića ismijavali, tako da mu skup nije uspio. HDA. 815. Pismo Ivana Maturanca iz Budančevice, 9. 1. 1927. godine.

⁴² KOLAR-Dimitrijević, Mira. Stjepan Radić..., nav. dj., str. 65 - 80.

⁴³ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Stjepan Radić..., nav. dj., str. 65 - 80; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Virje od..., nav. dj., str. 115 - 119; KOLAR-Dimitrijević, Mira. Život i rad..., nav. dj., str. 138 - 139.

⁴⁴ HDA. 815: Fond Radić, kutija 1. Pismo Franje Novakovića iz Molva Stjepanu Radiću, 30. lipnja 1927. godine.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ VELAGIĆ, Savo. Izbori..., nav. dj., str. 117 - 130.

Na općinskim izborima 1927. HSS-u je u Podravini opet porasla popularnost. Zbirno je u cijelom kotaru osvojio 102 općinska mandata dok su sve ostale liste zajedno dobile 40 mandata. U Molvama je HSS dobio osam mandata u Općinskom vijeću, Demokratska stranka osvojila je dva mandata, a Hrvatski blok i Hrvatska pučka stranka dobile su po jedno mjesto.⁴⁷ Stranačke organizacije HSS-a pismima su početkom 1928. javljale u središnjicu stranke u Zagreb da se u redove HSS-a vraćaju bivši nezadovoljnici, što se osobito primjetilo u mjestima gdje su tijekom parlamentarnih izbora 1927. ojačali federalisti. Tajnik HSS-a iz Virja, Josip Široki, pisao je tajništvu HSS-a da je organizacija uspjela u svoje redove privući i neke bivše nezadovoljnike koji su prije istupili iz stranke i pridružili se Hrvatskom bloku, odnosno HFSS-u, a Franjo Novaković pisao je da su neki Molvarci, koji su bili zavedeni da ih je Radić izdao, konačno uvidjeli pravo stanje pa su se odlučili vratiti u stranačke redove.⁴⁸ To je bilo vrijeme kad su u Podravini osnivane prve organizacije Seljačke sloge, koje su kao kulturno-prosvjetne organizacije HSS-a okupljale prije svega žene i mlade, u pjevačkim i dramskim skupinama, te organizirale razne priredbe. Predsjednik HSS-a đurđevečkog kotara, Franjo Novaković, poticao je organizacije da osnivaju stranačke ogranke Seljačke sloge u svojim mjestima, ističući kako to nije samo politička, nego i prosvjetna i gospodarska institucija koja izvire iz seljaštva i kojoj je kamen temeljac položio sam Stjepan Radić.⁴⁹ Time se povećalo stranačko članstvo, o čemu je oblasni zastupnik Pavao Jakupić govorio na sjednici koprivničke kotarske organizacije u listopadu 1927. kad je rekao da treba krenuti s organiziranjem mladih unutar stranke.⁵⁰ U Podravini je bilo i mnogo pretplatnika za stranački list Dom putem kojega je vodstvo stranke organizacijama na terenu davalо upute za rad te stanovništvu predočivalo aktualnu politiku HSS-a.⁵¹

Rad podravskih zastupnika u Oblasnoj skupštini u Osijeku, koji su svi bili iz redova radićevaca, također je pridonio jačanju HSS-a središnje Podravine. Rad Oblasnog odbora ojačao je dolaskom Radićeva pouzdanika i bivšeg gradonačelnika Križevaca Ljubomira Maštrovića na njegovo čelo. Tada je Ždala dobila pomoć za uređenje cesta, a ruševna obala Drave kod Molva je uređena. Na zahtjev zastupnika odlučeno je da se uredi prijevoz preko Drave na cesti Molve - Repaš - Ždala, a Oblasni je odbor dao pomoć za nabavu motornog čamca za prijevoz. Radilo se i na uređivanju odvodnih kanala đurđevačke Podravine, u Prekodravlju, Novigradu, Hlebinama i Virju je zaposlen liječnik, sufinancirano je organiziranje gospodarskih sajmova i stočarskih izložbi, pomagana su vatrogasna društva, financirana je gradnja škola u Virovskom Crncu, Ferdinandovcu, Gotalovu, Bregima i Plavšincu, obnavljane su čitaonice, ulagalo se u kulturu itd. Vodila se briga i o poljoprivredi, što je bilo vrlo bitno za Podravinu jer je imala najjači stočni fond u cijeloj oblasti. U tom se sektoru isticao rad Stjepana Čmelika iz Virovitice, voditelja Odjela za gospodarstvo. Oblasni odbor izdvojio je 1928. godine 65.000 dinara za stočarsku izložbu u Đurđevcu, što je bio najveći iznos koju je Odbor dao za gospodarske izložbe.⁵²

Jačanje HSS-a i slabljenje ostalih stranaka bilo je vidljivo i kod lokalnih izbora koji su u đurđevačkom kotaru ponovno održani u ožujku 1928. godine. U povodu toga je kotarska organiza-

⁴⁷ HDA. XXIII. Br. 219.

⁴⁸ HDA. 815, kutija 11. Pismo Josipa Širokija iz Virja tajništvu HSS-a u Zagrebu, 10. veljače 1928., i Franjo Novaković - Sastanak pun oduševljenja u Molvama, 22. travnja 1928. godine.

⁴⁹ Početkom 1928. godine ogranci Seljačke sloge osnovani su u Virju u Đurđevcu. HDA. 815, kutija 11. Pismo Josipa Širokija iz Virja tajništvu HSS-a u Zagrebu, 10. veljače 1928., i Franjo Novaković - Kotarski sastanak HSS-a u Đurđevcu, 5. svibnja 1928. godine.

⁵⁰ Hrvatsko kolo. Koprivnica, br. 4, 1 (1927.)

⁵¹ HDA. 815, kutija 11. Pismo Stjepana Maletića iz Đurđevca uredniku lista 'Dom', 22. studenoga 1927. godine.

⁵² O radu Oblasnog odbora pogledati: KOLAR-Dimitrijević, Mira. Stjepan Radić..., nav. dj., str. 65 - 80.

cija HSS-a Đurđevac 11. ožujka održala sastanak u Starom gradu u Đurđevcu. Pred 17 mjesnih organizacija zastupnik Valent Hodalić je u govoru prikazao aktualno političko i gospodarsko stanje te rad HSS-a u beogradskom parlamentu. Spomenuo je kako zastupničkom klubu HSS-a u Beogradu iz Podravine stižu pisma protivnika stranke, koja lažno prikazuju stanje među seljaštvom. Zbog toga je Franjo Novaković predložio da se uzmu u obzir samo ona pisma koja pregleđaju predsjednik i tajnik mjesne organizacije. Zaključeno je također da se uskoro trebaju održati skupštine, vjerojatno zbog skorih izbora, u Đurđevcu, Pitomači, Virju i Kloštru. Na kraju je Viktor Pogačnik prisutne obavijestio o radu Oblasne skupštine i objasnio zašto se zahvalio na časti oblasnog odbornika.⁵³

Na općinskim izborima u ožujku 1928. HSS je ostvario čak 13 mandata više nego u listopadu 1927., a najviše se okoristio padom DS-a s 15 na četiri mandata. HSS je tako u svom općinama premoćno pobijedio te je praktički ostao bez opozicije. U Molvama je, s druge strane, rezultat izbora po mandatima bio potpuno identičan izborima 1927. godine.⁵⁴

Nakon izbora aktivnost HSS-ovaca nije se nimalo smanjivala. Široka podrška među ljudima stranačke je pravake u kotarevima često promovirala među najvažnije nositelje društvenih aktivnosti. Zastupnici su bili u stalnom kontaktu s narodom i na skupovima ga obavještavali o radu njihovih predstavnika u Oblasnoj i Narodnoj skupštini. Tako je Valent Hodalić 15. travnja 1928. pred više od 200 pristaša govorio na sastanku HSS-a u Virju.⁵⁵ Hodalić je bio glavni govornik i na sastanku u dvorištu Bolte Petija u Molvama 22. travnja. U svom govoru istaknuo je kako su predstavnici SDK u posljednje vrijeme održali mnogo važnih skupština. Na zadovoljstvo prisutnih izložio je rad Seljačko-demokratske koalicije u parlamentu te rekao da su njezini zastupnici zauzeli stav da se po svaku cijenu treba srušiti aktualni režim kako bi se država spasila od propasti. Spomenuo je da aktualni režim podupiru i domaći izdajice, jedni pod kinkom vjere i autonomije, drugi pod kinkom »velike Hrvatske«, a treći pak podupiru one koji su prouzročili stanje u državi. Oblasni zastupnik Franjo Novaković govorio je o radu Oblasne skupštine Osijek. Na kraju je odlučeno da se iz Molva Radiću pošalje brzojav potpore jer »...vodi politiku sreće, blagostanja, čovječnosti, mira i pravice svega naroda, a naročito poniženog i obespravljenog seljaštva«.⁵⁶

Zbog ideje Seljačke sloge iz Đurđevca da u rujnu 1928. organizira gospodarsku izložbu, u Đurđevcu je 29. travnja održan sastanak kotarske organizacije HSS-a.⁵⁷ Sastanku su prisustvovale sve mjesne organizacije, osim onih iz Pitomače, Kloštra i Podravskih Sesveta. Također je prisustvovao i odjelni predstojnik za narodno gospodarstvo za Osječku oblast Stjepan Čmelik, koji je prije sastanka u prepunoj dvorani Hrvatske seljačke zadruge održao predavanje o poljoprivredi. Sastanak je otvorio predsjednik kotarske organizacije Franjo Novaković koji je nakon uvodnih pozdrava istaknuo rad i nastojanje Čmelika oko unapređenja seljačkih gospodarstava. Čmelik je zatim uzeo riječ i objasnio koja je svrha poljoprivrednih izložbi te opisao stanje u poljoprivredni. Istaknuo je važnost isušivanja močvara kojima obiluju mjesta Đurđevac, Virje i Molve, što je važno za napredak stočarstva. Osvrnuo se i na važnost zadrugarstva te prikazao koliku korist od seljaka ostvaruju preprodavači. Nakon Čmelika govorio je Viktor Pogačnik koji je istaknuo da

⁵³ HDA. 815: Fond Radić, kutija 11. Pismo Franje Novakovića iz Molva Predsjedništvu HSS-a u Zagrebu, 12. ožujka 1928. godine.

⁵⁴ HDA. XXIII. Br. 219.

⁵⁵ HDA. 815: Fond Radić, kutija 11. Josip Široki - izvještaj o radu HSS-a u Virju, 22. travnja 1928. godine.

⁵⁶ HDA. 815: Fond Radić, kutija 11. Franjo Novaković - Sastanak pun oduševljenja u Molvama, 22. travnja 1928. godine.

⁵⁷ Ta izložba održana je u rujnu 1928., a za nju je Oblasni odbor izdvojio 65.000 dinara.

seljaštvo samo sloganom može postići željeni napredak u gospodarstvu. Predložio je da na izložbi sudjeluju sva kulturna društva Đurđevca i organizacija HSS-a, što je i prihvaćeno. Zaključnu riječ uzeo je Franjo Novaković koji je pozvao sve prijatelje kojima na srcu leže napredak i blagostanje seljaštva da inicijativu Seljačke slove iz Đurđevca podrže svim umnim, fizičkim i materijalnim sredstvima. Pozvao je mjesne organizacije da porade na tome da gospodarske izložbe u svim mjestima budu reprezentativne. Istaknuo je da su organizacije HSS-a temelj sveukupnoga političkog, gospodarskog i kulturnog napretka. Završivši svoje izlaganje, pozdravio je one koji su počeli organiziranje Seljačke slove te naglasio da ona nije samo politička, nego prosvjetna i gospodarska institucija koja izvire iz seljaštva.⁵⁸

DIKTATURA

Iskoristivši ubojstva Stjepana Radića i hrvatskih zastupnika te blokadu rada Narodne skupštine, kralj Aleksandar je 6. siječnja 1929. godine objavio manifest kojim je ukinuo Ustav i odlučio vladati kao diktator te je zabranio stranke i raspustio parlament. Kralj je 3. listopada 1929. proglašio Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na područja, čime je država dobila naziv Kraljevina Jugoslavija, a umjesto dotadašnje 33 oblasti, država je podijeljena na devet banovina. Podravina je tada potpala pod Savsku banovinu.⁵⁹

Proglašenjem diktature stranke su se našle u vrlo nepovoljnoj situaciji jer su njihove organizacije na terenu bile raspuštene. Više nije bilo skupova i sastanaka na terenu, a opozicijski funkcioniari našli su se na udaru progona. Pripadnici ranijih režimskih stranaka u pravilu su se opredjelili na stranu nove vlade, kao npr. vođa Demokratske stranke u đurđevačkom kotaru Josip Beganić i vođa tamošnjih radikala Božidar Beck. Među poznatijim političarima koji su se opredjelili za poslušnost režimu bili su Tomo Jalžabetić i Viktor Pogačnik.⁶⁰

Nakon formiranja banovina kralj je nastojao pred javnošću i svijetom pokazati da ga hrvatski narod podržava, pa je zato primao deputacije seljaka koji su bili vođeni bivšim političarima koji su podržali režim. U jednom takvom izaslanstvu 22. travnja 1930. sudjelovao je Tomo Jalžabetić koji je pred kraljem istaknuo kako je do tada strančarenje razjedinjavalo narode kraljevine, a običan je narod složan i mora se slušati njegovo mišljenje. Sve loše što se Hrvatima dotad događalo opravdavao je povijesnim okolnostima koje su razjedinjavale Srbe i Hrvate. Kralja se doj-milo što mu bivši HSS-ovac i stari hrvatski seljak vjeruje i podržava njegovu politiku.⁶¹

Ban Josip Šilović pokušao je što bolje organizirati vlast na području svoje Savske banovine. Pritom se oslanjao na kadrove koji su se otvoreno opredjelili za režim, a pokušavao je na svoju stranu privući što veći broj stanovništva. Kako bi se ovjerio u situaciju na terenu, sam je obilazio područje banovine, pa je tako dolazio i na područje Podravine. Kratko je u ožujku 1930. posjetio kotar Đurđevac kad je na povratku s inspekcijskog putovanja po Slavoniji išao prema Bjelovaru. Lokalne vlasti organizirale su doček banu tako da ga je narod pozdravlja, a kuće pokraj kojih je prolazio bile su okićene državnim zastavama.⁶²

⁵⁸ HDA. 815: Fond Radić, kutija 11. Franjo Novaković - Kotarski sastanak HSS-a u Đurđevcu, 5. svibnja 1928. godine.

⁵⁹ Više o tome: Horvat, Rudolf. Hrvatska na mučilištu. Zagreb: Školska knjiga, 1992., str. 42, 451 - 464; MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., nav. dj., str. 286 - 300; MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest Jugoslavije..., nav. dj., str. 171 - 177.

⁶⁰ HDA. XXI. Br. 2050.

⁶¹ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put..., nav. dj., str. 266 - 267.

⁶² HDA. XXI. Br. 1822.

Političari naklonjeni režimu bili su glavni organizatori Šilovićeva obilaska po mjestima Podravine, a ubrzo nakon toga najodaniji i najznačajniji od njih bili su kandidirani za poziciju banskih vijećnika. U Bansko vijeće bili su većinom imenovani kadrovi koji su se već prije dokazali u politici ili su se nakon proglašenja diktature svrstali na stranu režima. Zato nikoga nije začudilo što su banu idealni kandidati za ta mjesta u središnjoj Podravini bili disidenti bivšeg HSS-a: Tomo Jalžabetić, Vladimir Malančec i Pavao Dombaj. To su svakako bili podravski političari kojima je režim najviše vjerovao i koji su bili oslonac vlasti toga dijela Hrvatske.⁶³

Osim bana Šilovića, Podravinu su 1930. posjetila još dva visoka izaslanstva. Krajem godine su to bili gosti iz samog vrha beogradskog režima. Kroz Đurđevac su 3. listopada prolazili ministri Mate Drinković, Kosta Kumandl i Mirko Neudorfer sa svojom pratnjom. Dočekalo ih je oko 300 predstavnika mjesnih vlasti, učitelja sa školskom djecom i ostalog građanstva. Kratkim govorom pozdravio ih je općinski bilježnik Ivezić, a nakon kraćeg zadržavanja ministri su krenuli prema Bjelovaru gdje su održali sastanak. Na sastanak s njima pošli su izaslanici iz svih općina đurđevačkog kotara, a u njihovo se ime ministrima obratio Tomo Jalžabetić. On je govorio o potrebi proširenja željezničke pruge Kloštar - Koprivnica, gradnji željezničke stanice u Kalinovcu te potrebi telefonske i brzopisne veze od stanice Kalinovac do graničnog mjesta i općine Ferdinandovac. Obrazložio je potrebu gradnje stalnog prijevoza na rijeci Dravi između Molva i Repaša te rekao da se stoka ne bi trebala kupovati u inozemstvu jer prvorazrednih grla ima dovoljno u Podravini. Sastanku s ministrima prisustvovali su lokalni političari koji su se priklonili režimu. Masovnim sastankom ministara s pristalicama diktature zasigurno se pokušalo javnosti prikazati kako je novi poredak snažno prihvaćen u ovom dijelu Hrvatske.⁶⁴

HSS-ov disident Karlo Kovačević je u službi režima tijekom jeseni 1930. obilazio podravska mjesna i pokušavao promovirati vladinu politiku. Tako je 19. listopada 1930. u Molvama održao sastanak s banskim vijećnicima, a temeljem tog sastanka 26. listopada je u Molvama osnovana Jugoslavenska organizacija sa zadatkom »prosvjećivanja naroda i gospodarskog napretka«.⁶⁵ Međutim, ljudi su znali koji je motiv rada HSS-ovih disidenata, tako da nisu prihvaćali njihov rad.

Banski vijećnik Tomo Jalžabetić je u travnju 1931. održao sastanak u kući Antona Kovačića u Molvama, a sudjelovalo je oko stotinu mještana. Prorežimski skup obilježen je čestim ovacijama kralju, koje je Jalžabetić poticao spominjanjem vladareva imena. No, govorilo se i o važnim stvarima kao što je banovinski proračun. Narod je pritom, među ostalim, apelirao na Jalžabetića da pokuša srediti da se sagradi prijevoz preko Drave kod Repaša i Ledina. Ta je tema bila prilično aktualna jer je u kolovozu 1930. prevrtanjem čamca poginulo 26 osoba iz Repaša. Ljudi na taj skup očito nisu došli jer su podržavali režim, nego kako bi pokušali riješiti probleme koji su bili od životne važnosti za njihov kraj.⁶⁶

USTAŠKI POKRET U MOLVARSKOM DIJELU PODRAVINE

Najsnažniji fizički otpor kraljevoj diktaturi provodila je organizacija ustaša na čelu s Antom Pavelićem, koja je osnovana sa zadatkom da se svim sredstvima bori za oslobođenje i stvaranje samostalne i nezavisne države Hrvatske. Da bi izbjegla progone i uhićenja državnog aparata, većina pripadnika ustaškog pokreta je emigrirala u inozemstvo i otuda djelovala. Najvažnija ustaška

⁶³ HDA. XXIII. Br. 354 i 363.

⁶⁴ HDA. XXI. Br. 2038 i 2048.

⁶⁵ HDA. XXI. Br. 1822.

⁶⁶ Isto. Br. 2199.

emigrantska središta organizirana su u Italiji i Mađarskoj.⁶⁷ Iako u većini Hrvatske ustaše nisu imali značajniji politički oslonac, Podravina je odsakala od tog prosjeka. Sigurno je u tome mnogo utjecaja imala snaga pravaša u razdoblju prije diktature, prije svega u Koprivnici, ali i nekim drugim mjestima. Vjerljivo stoga nije slučajno da je u blizini tog područja, tik uz samu granicu, kod Nagykanizse u Mađarskoj bio smješten ustaški logor Janka-pusta. Poslovima Janka-puste je kao zapovjednik u Mađarskoj rukovodio Gustav Perčec, nekadašnji austrougarski dočasnici koji je prije odlaska u emigraciju imao posjed uz Dravu kod Ferdinandovca gdje se bavio iznajmljivanjem čamaca za ribolov. Takvu je poziciju koristio za stalne kontakte s Mađarima pa ga je Pavelić 1931. godine ovlastio da formira logor u Janka-pusti.⁶⁸ Snažna aktivnost ekstremnih pravaša primjetila se u Ferdinandovcu i Novom Virju, dakle u mjestima uz samu granicu, gdje je njihova aktivnost dolazila do izražaja zbog prebacivanja emigranata preko granice i prihvata ustaša ubačenih iz Mađarske. Centar njihova političkog okupljanja bio je ipak Đurđevac, ali uz samu granicu imali su 20-25 pouzdanika. Najznačajniji pomoćnici emigranata djelovali su preko veze Ignaca Domitrovića, a to su prije svih bila njegova braća Ivan i Bela. Preko njih u Mađarsku je prebačen terorist Ruškan Ivan kojemu su poslije dani eksploziv, pištolj i plan za miniranje vlasti kod Vrpolja, no kad je stigao u Jugoslaviju, uhićen je i osuđen na 18 godina robije. Vrlo pouzdan čovjek za ustaše bio je i Stjepan Hrvojić iz Ferdinandovca, koji je prije preko granice prebacio Pavelića.⁶⁹

Okružni inspektorat u Varaždinu doznao je od doušnika da su se u listopadu 1932. u Janka-pustu nalazila 42 emigranta koji su živjeli prema vojničkom rasporedu, svi su se zajedno hranili te su kontaktirali s dvovlasnicima.⁷⁰ Većina njih bili su posve novi ljudi u odnosu na emigrante koji su krajem 1931. premješteni izvan logora. Tada su postojale već uhodane rute po kojima su emigranti dolazili u Janka-pustu. Jedna takva veza bio je Jožef Lakoš, pogranični narednik iz Vizvara. Mnogo prebjega u Mađarsku je krenulo da izbjegne služenje vojske jer se mladićima nije išlo na dvije godine u južnu Srbiju ili slične krajeve. Tako su i dva regruta iz Virovskih Konaka prešla granicu i rekla Lakošu da imaju još desetak drugova koji bi prebjegli.⁷¹

Na đurđevačkom području s Pavelićevom su organizacijom od početka bili povezani tamošnji bivši pravaški vođe Sebastijan Fusić, Adolf Slunjski i Franjo Vinkovac. Oni su organizirali grupu od dvadesetak pristaša, stvorili ilegalnu organizaciju te organizirali nekoliko tajnih sastanaka u Đurđevcu, Virju i Ferdinandovcu. Njihovoj grupi su se približili i pojedini pripadnici HPS-a, od kojih su ističu odvjetnik Vladimir Sabolić⁷² iz Đurđevca i Josip Žagar iz Molva. Jedno od jačih uporišta ilegalne ustaške organizacije postalo je i Virje gdje su pravaši bili vrlo snažni prije diktature. Tamošnju organizaciju vodio je gostioničar Marko Peršinović koji je nakon proglašenja

⁶⁷ TUĐMAN, Franjo. Hrvatska..., Knjiga druga..., str. 29 - 33.

⁶⁸ KRUŠELJ, Željko. U žrvnju... Nav. dj. Dokument 13. Str. 19 - 25 i 60 - 61.

⁶⁹ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22

⁷⁰ KRUŠELJ, Željko. U žrvnju... Nav. dj. Dokument 77. Str. 151.

⁷¹ HDA. 145.2. Kutija 93, br. 23309.

⁷² Vladimir Sabolić (1900. - 1948.), odvjetnik i političar iz Đurđevca, krajem 20-ih godina bio je član HPS-a. U vrijeme diktature bio je istaknut kao jedan od vođa nezadovoljnika režimom te kao takav često optuživan i zatvaran. Na izborima 1935. i 1938. godine na listi HSS-a kandidiran je za narodnog zastupnika. Izabran je za tajnika Kotarskog odbora HSS-a, a 1939. godine istupa iz stranke i postaje organizator ustaškog pokreta u đurđevačkom kraju. Prije je bio povezan s emigrantima u Janka-pusti, a od 1939. godine i s ustaškim prvacima Budakom, Kvaternikom i Lorkovićem. Nakon proglašenja NDH imenovan je ustaškim povjerenikom za kotar Đurđevac. U lipnju 1941. godine je postavljen za župana Velike župe Posavje u Brodu na Savi, a od prosinca 1942. do travnja 1944. godine bio je župan Velike župe Bilogora u Bjelovaru. Prije sloma NDH još je obavljao dužnost državnog tajnika i ravnatelja unutarnje uprave MUP-a. Pred naletom partizana u svibnju 1945. godine bježi u Austriju i Njemačku. U proljeće 1948. godine ilegalno ulazi u Hrvatsku te je uhićen i osuđen na smrt. Tko je tko u NDH. Zagreb: Minerva, 1997., str. 353 - 354.

diktature dva mjeseca skrivaо Pavelića i organizirao njegov prijevoz do Ferdinandovca odakle je budući poglavnik preko Drave prebjegao u Mađarsku.⁷³

Vlasti su mnogo puta otkrile puteve raspačavanja zabranjenog tiska i kažnjavale pojedince kod kojih je on pronađen. No, često su zbog takvih stvari stradavali građani koji nisu bili uključeni u raspačavanje jer je vlastima takav način komuniciranja nezadovoljnika s narodom bio preopasan da bi stvari prepuštali slučaju. Takav slučaj dogodio se kad se na stupu u Gabajevoj Gredi pojavio primjerak brošure Grič. Vlasti su otkrile dva seljaka koji su brošuru čitali i nisu to prijavili vlastima, pa su kažnjeni s osam dana zatvora. Starješina sela je također kažnen s osam dana zatvora i smjenjivanjem s dužnosti jer to nije pravodobno prijavio vlastima. Josip Žagar iz Molva režimu je zbog svojih aktivnosti bio sumnjiv otprije, stoga nije bilo čudno što su kod njega u svibnju 1932. pronađeni leci »Hrvatski narode« i »Braćo Hrvati«. Žagar je zbog držanja protudržavnih letaka kažnen s pet dana zatvora te se kao neprijatelj režima nalazio pod prismotrom.⁷⁴

OKTROIRANI USTAV

Opće pogoršanje unutarnjeg stanja u državi i njezin sve nepovoljniji međunarodni položaj primorali su kralja Aleksandra da traži nove oblike i metode za režim koji je uspostavio šestosiječanskim manifestom. Kralj je 3. rujna 1931. objavio novi oktroirani Ustav Kraljevine Jugoslavije. No, tim Ustavom parlamentarni život i rad političkih stranaka nisu obnovljeni, nego je samo učvršćen centralizam.⁷⁵ Izbori za Narodnu skupštinu raspisani su za 8. studenoga 1931., a za nositelja vladine liste postavljen je predsjednik vlade, general Petar Živković. Opozicijske stranke nisu se mogle dogovoriti o zajedničkom izlasku na izbole, a jedino tako su mogle ostvariti kriterije oko kandidature. Dok su srpske stranke donijele odluku o apstinenciji, HSS-ov voda Maček smatrao je da oporba treba sudjelovati na izborima, tako da su HSS-ovi predstavnici na terenu skupljali potpise s područja svog kotara. Potpisi su se skupljali jer je izborni zakon govorio da lista koja želi izaći na izbole treba skupiti najmanje 200 potpisa glasača sa svih 368 upravnih kotara u zemlji. Naravno da je te potpise mogla skupiti samo vladina lista, tako da je i HSS krajem rujna odustao od skupljanja potpisa.⁷⁶

U kotaru Đurđevac za vladinu listu glavnu su kampanju vodili Viktor Pogačnik, Tomo Jalžabetić, Josip Snagić, Božo Beck i Josip Beganić. Kako su zbog nepostizanja sporazuma od kandidature odustali Jalžabetić i Snagić, kao kandidat vladine liste istaknut je Viktor Pogačnik. U Đurđevcu su se na strani njihovih protivnika isticali odvjetnik Vlado Sabolić i Valent Hodalić, koji su skupljali potpise za Vladka Mačeka. Kad se objavilo da opozicija neće na izbole, prestali su s prikupljanjem potpisa kojih je već tada bilo oko 700. Iako je prikupljanje potpisa bilo dopušteno prema zakonu, kotarsko načelništvo pokušalo ga je sprječiti. Izdano je usmeno naređenje svim općinskim bilježnicima i komandirima žandarmerijskih stanica da se prati rad i kretanje istaknutih radićevaca te da se često obavljaju osobni i kućni pretresi, osobito kada bi odlazili u Zagreb i vraćali se odande. Zbog čestih kućnih pretresa sami su sakupljači poništili mnogo prikupljenih potpisa. Pratila se i korespondencija opozicije, tako da su u suradnji s upraviteljima

⁷³ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22

⁷⁴ HDA. 145.2. Kutija 74, br. 11354.; HDA. 145.2. Kutija 93, br. 23309.

⁷⁵ MATKOVIĆ, Hrvoje. Suvremena politička povijest Hrvatske. Zagreb: MUP RH, 1995., str 134 - 135.

⁷⁶ TUĐMAN, Franjo. Hrvatska... Knjiga druga...Str. 68 - 70.

poštanskih ureda općinskim bilježnicima predavana sva pisma koja su bila adresirana na istaknute članove opozicije.⁷⁷

Jedno takvo pismo, koje je Franjo Novaković poslao Tomi Prepelcu iz Pitomače, sadržavalo je popis seljaka iz općine Molve koji su potpisali podršku Mačeku. Te seljake se odmah ocijenilo kao protivnike režima i vlade. Prepelec nije znao da mu je pismo uopće poslano jer je oputovao k Mačeku u Zagreb, a policija je naredila pretres čim se vrati kući. O slučaju su bile obaviještene i postaje u Virju i Đurđevcu jer se Prepelec na putu iz Zagreba trebao sastati s Novakovićem. Iako je Novaković zbog tog pisma bio uhićen, on je zbog nedovoljnih dokaza pušten na slobodu. Nai-me, nije mu se moglo dokazati da je potpis skupljao izvan dopuštenog roka, no kotarsko je načelništvo u svom izvješću navelo da su protiv Novakovića provođene vrlo stroge mjere. Žandari su zbog tog pisma Prepelca označili glavnim čimbenikom protudržavnih aktivnosti.⁷⁸

Zastupnički klub Narodne skupštine donio je 15. prosinca 1931. odluku da se osnuje državna stranka pod nazivom Jugoslavensko radikalno-seljačka demokracija. Cilj osnivanja te režimske stranke bio je privući što više političara bivših građanskih stranaka, tako da su osnivane podružnice po svim krajevima. To je bila politička formacija koju je podupirao kralj, a trebala je poslužiti kao oslonac režimu.⁷⁹ Stvaranje organizacija JRSD-a u Podravini bilo je najviše vezano uz rad novoizabranih narodnih zastupnika i njihovih suradnika.⁸⁰

Na đurđevačkom području prilike su bile slične, no organizacija se nešto ranije formirala, prije svega zato što je ondje bilo više političara na istaknutijim pozicijama. Tako je u siječnju 1932. na izborima u Zagrebu senator postao Tomo Jalžabetić. Ministarstvo unutarnjih poslova je umjesto njega za novog banskog vijećnika postavilo Dragutina Židovca, krojača i posjednika iz Đurđevca. Ubrzo poslije toga Podravina je dobila i prvog ministra u beogradskoj vladu jer je 21. travnja 1932. ministrom šuma i rudnika postao Viktor Pogačnik. Po Pogačnikovim uputama na osnivanju JRSD-a po općinama radili su Božo Beck i Albert Majnarić. Već 10. siječnja 1932. godine Mjesna organizacija JRSD-a osnovana je u Virju, 30. siječnja u općini Molve, a u veljači u Ferdinandovcu.⁸¹

Organizacija JRSD-a osnovana je u većini sela đurđevačkog kotara, a utemeljen je i kotarski odbor stranke u koji su ušli i predsjednici svih mjesnih odbora. Taj odbor je imao 40 članova, a za predsjednika je izabran ministar Viktor Pogačnik. Za potpredsjednika je izabran kasniji banski vijećnik Martin Živko koji nije samo radio na stranačkim stvarima, nego je pomagao žandarima u batinanju ekstremnijih HSS-ovaca i pravaša. Ni na đurđevačkom području JRSD nije imao značajniju podršku među narodom, a glavnu podršku davao mu je uglavnom činovnički aparut u Đurđevcu i sjedištu općina, nešto inteligencije te srpsko stanovništvo. Na području kotara JRSD je imao oko 600 pristaša.⁸²

Podravski vođe režimskog JRSD-a nakon prosvjeda opozicije još su više uvjeravali seljake da se vlada bori za njih i da im zapravo i nije tako loše. Nakon što su u listopadu 1932. poveli svoje pristaše na skup stranke za Savsku banovinu u Zagrebu⁸³, u travnju 1933. poveli su velik broj podravskih pristaša i na veliki skup JRSD-a u Niš.⁸⁴ Ministar Pogačnik hvalio je rad vlade te, u borbi za nove pristaše, u siječnju 1933. posjećivao skupove poput poljoprivrednog tečaja i škole

⁷⁷ HDA. XXI. Br. 2199; HDA. 144.2. Kutija 164, br. 32425.

⁷⁸ HDA. 144.2. Kutija 164, br. 32425.

⁷⁹ TUĐMAN, Franjo. Hrvatska... Knjiga druga...Str. 74 - 75.

⁸⁰ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22

⁸¹ HDA. XXI. Br. 2654.

⁸² HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.21

⁸³ Podravske novine. Koprivnica, br. 39, 3 (1932.)

⁸⁴ Isto. Br. 17, 4 (1933.)

za domaćice u Virju. Nakon toga je održao stranački sastanak na skupovima u Virju i Đurđevcu gdje je prikazao teške životne uvjete i gospodarsku krizu koja tlači seljake te obrazložio nastojanja vlade da se kriza ublaži. Pogačnik je 4. svibnja u Đurđevcu vodio i godišnju skupštinu kotarske organizacije JRSD-a, uz prisustvovanje delegata svih mjesnih organizacija, gdje je izvršen reizbor odbora što je bio jasan pokazatelj da mnogi kotarski odbornici stranke na terenu nisu bili odveć aktivni.⁸⁵

Politički nemiri i nestabilnost u zemlji primorali su kralja da pokuša tražiti rješenja kako bi se promijenila politička situacija. Unutar same režimske stranke vladali su sukobi i trzavice, pa je organiziranjem kongresa stranke u Beogradu kralj pokušao srediti prilike u režimskim redovima. Organizacija JRSD-a je sredinom srpnja 1933. održala prvi kongres stranke u Beogradu tijekom kojega je promijenila naziv u Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS).⁸⁶ U povodu toga je 20. kolovoza 1933. održan sastanak kotarskog odbora JNS-a Đurđevac. Sazvao ga je njegov predsjednik Viktor Pogačnik koji je govorio o prvom zemaljskom kongresu stranke, a raspravljaljalo se i o predstojećim općinskim izborima i postavljanju kandidata za njih. Zaključeno je da se počne s aktivnjijim prikupljanjem novih članova, kojih je, prema podacima kotarskog načelstva, tada bilo oko 3000.⁸⁷

Na đurđevačkom području sastanci JNS-a organizirani su već od siječnja 1934., a prvi je održan u Virju. Iako je na papiru ta organizacija imala 800 članova, sastanku se odazvalo samo oko 30 pristalica. Zatim je sastanak sa 100 pristalica vladine stranke održan u Đurđevcu. U Molvama je tih dana također održan sastanak JNS-a, koji su organizirali Žufika Andro i Antun Manester, a prisustvovao je zastupnik Milan Metikoš iz Gline. Metikoš je pred 80 prisutnih govorio o aktualnom radu stranke, a tom prilikom su se neki seljaci i učlanili u JNS. Tada je formalno osnovan i mjesni ogranač kojemu je za predsjednika izabran Žufika. U veljači je sastanak JNS-a održan u Kalinovcu, a tamošnja se organizacija proširila na 130 članova.⁸⁸

ATENTAT NA KRALJA I NOVI IZBORI

Tijekom putovanja kralja Aleksandra u Francusku, 9. listopada 1934. u Marseilleu je na njega izvršen atentat. Organizaciju atentata pripremio je ustaški pokret, a vrlo značajnu ulogu u izvršenju napada imali su ustaše koji su djelovali u Janka-pusti. Atentator Zvonimir Pospišil bio je logorski instruktor za rukovanje eksplozivom, a Mijo Kralj i Ivan Rajić bili su Podravci uvježbani u Janka-pusti. Njihovo je gruji bio priključen član VMRO-a Veličko Geogrijev Kerin koji je ubio kralja.⁸⁹

Odjeci atentata u Podravini u prvim tjednima donijeli su snažnu represiju vladajućeg režima prema stanovništvu. Iako javni red i mir nisu bili narušeni, pratio se svaki sumnjivi pokret, svaka kriva riječ protiv kralja i vlasti. Mnogi su tada zbog uvrede kralja i drugih političkih istupa optuženi na zatvorske kazne. Proširena je kontrola nad protivnicima režima, a osobito nad Vladimirom Sabolićem iz Đurđevca, kojega su smatrali vođom nezadovoljnika u kotaru. Radi pripomoći žandarmeriji su bili na raspolažanju organi javne straže, među kojima lugari i nadziratelji lovišta.

⁸⁵ HDA. XXI. Br. 2666 i 3049.; KRUŠELJ, Željko. U žrvnju... Nav. dj. Dokument 97. Str. 184 - 185.

⁸⁶ TUĐMAN, Franjo. Hrvatska... Knjiga druga...Str. 98 - 99.

⁸⁷ HDA. VI. Br. 1495.

⁸⁸ HDA. VI. Br. 1513, 1514 i 1549.

⁸⁹ KRUŠELJ, Željko. U žrvnju... Nav. dj. Str. 25 - 31.

Neki od njih su uskratili poslušnost te se nisu htjeli odazvati pozivu. Vlasti su se žalile i na neko-rektno držanje rimokatoličkog svećenstva.⁹⁰

Nakon smrti kralja Aleksandra kraljevsku je vlast preuzeo namjesničko vijeće od tri člana i tri zamjenika. Prva osoba namjesničkog vijeća postao je knez Pavle, Aleksandrov bratić. U prosincu 1934. novi predsjednik vlade postao je Bogoljub Jeftić, a ubrzo nakon toga je namjesništvo amnestiralo Vladka Mačeka te je pušten na slobodu. U veljači 1935. namjesničko vijeće je raspustilo Narodnu skupštinu i raspisalo parlamentarne izbore. Iako su stranke još uvijek bile zabranjene, oporba se uspjela dogоворити o izlasku na izbore na zajedničkoj listi udružene opozicije za čijeg je nositelja određen Maček.⁹¹ Izlazak na izbore omogućila im je promjena izbornog zakona, kojom su ublažene odredbe o kandidiranju tako što je za listu bilo dovoljno skupiti 30 potpisa predлагаča iz pola administrativnih kotara.⁹²

Režimske snage u kotaru Đurđevac imale su kandidirane dvije liste koje su predvodili ljudi iz tamošnjeg kraja. Jednu je vodio Josip Sivoš kao kandidat po nalogu iz Beograda, a drugu predstavnik lokalnog JNS-a Martin Živko. Prema izvješću kotarskog načelnika, to se dogodilo prema nalogu iz Beograda, a prema tom objašnjenju su prilike i državni interesi u kotaru zahtijevali da na izbore izađe što više vladinih kandidata. Smatralo se da će tako na izbore izaći više ljudi. Oba vladina kandidata održavala su zasebne skupove po mjestima đurđevačke Podravine. U tablici 12 prikazani su predizborni skupovi Živka i Sivoša uoči izbora 1935. godine. Vladini kandidati uglavnom su na skupovima pozivali narod da glasuje za njih, a nikako za listu udružene opozicije jer su njihovi kandidati zavedeni separatizmom. Osudivali su rad ustaške emigracije na čelu s Pavelićem za kojega su tvrdili da je izdajica naroda i tuđinski plaćenik. Živko je u svojim istupima ljudima često govorio da Jeftić čini mnogo za seljake te donosi zakone kojima im olakšava ekonomski položaj.⁹³

Iako je rad HSS-a bio zabranjen, uoči izbora aktivirali su se lokalni stranački dužnosnici i pripremali se za komunikaciju s pristašama i potencijalnim biračima. Na đurđevačkom području došlo je do trzavica između glavnih HSS-ovaca koji se nisu mogli dogovoriti tko će nositi kotarsku listu opozicije. Izbor kandidata suzio se kad se 12. travnja 1935. od kandidature povukao Valent Hodalić koji je u Narodnu skupštinu izabran 1927.⁹⁴ godine. Kandidaturu za nositelja liste istaknuli su Vladimir Sabolić, odvjetnik koji je zbog progona u vrijeme diktature stekao velik ugled u stranci, i Franjo Novaković, predsjednik kotarske organizacije i bivši oblasni zastupnik. Sabolić je imao podršku vrha stranke i njegovi su ljudi vršili agitaciju po terenu, no mnogi članovi na terenu nisu se s time slagali te su za kandidata predlagali Marka Matkova iz Đurđevca. Poslije su Matkovi pristaše podržali Novakovića te je on nosio listu udružene opozicije u kotaru, a zamjenik mu je bio Tomo Prepelec iz Pitomače.⁹⁵

Izbori su održani 5. svibnja 1935. godine. Glasovanje je bilo javno, tako da je svaki glasač morao izjaviti za koju od predloženih lista glasuje. Usprkos zabranama, izbornom teroru i krivotvorenu rezultata, režimske su snage u središnjoj Podravini doživjele debakl. Lista udružene opozicije nositelja Franje Novakovića od 13.501 važećeg glasa osvojila je 93 posto. Svi izborni skupovi, infrastruktura i propaganda režimskih kandidata rezultirali su osvajanjem mizernih će-

⁹⁰ HDA. XXI. Br. 3477.

⁹¹ Udruženu opoziciju činili su: Seljačko demokratska koalicija, Srpska zemljoradnička stranka, Demokratska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija. TUĐMAN, Franjo. Hrvatska... Knjiga druga...Str. 142 - 150.

⁹² MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest...Nav. dj. Str. 333 - 343.

⁹³ Isto.

⁹⁴ HDA. XXIII. Br. 112.

⁹⁵ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22.

tiri posto glasova na listi Josipa Sivoša, tri posto na listi Martina Živka i niti jednim glasom za liste koje su predvodili Mihalj Kuhar i Vaso Milenković.⁹⁶

Prema izbornom zakonu, pobjednička lista na izborima automatski je ostvarila tri petine mandata, tako da je lista udružene opozicije s osvojenih 37 posto glasova dobila 67 mandata, a vladina lista je sa 60 posto glasova dobila 303 zastupnička mjesta. U đurđevačkom kotaru mandat je osvojio Franjo Novaković, ali on ga nije aktivirao zbog odluke HSS-a da se ne ide u Narodnu skupštinu.⁹⁷

U Podravini je poslije izbora također došlo do određenog popuštanja režimskog pritiska. To se vidjelo po tome što se, primjerice, javno slavio Mačekov rođendan te se vrlo svečano i masovno obilježila godišnjica Radićeve smrti. Velik događaj za obnovu organizacije HSS-a u Podravini dogodio se u studenome 1935. kad je u Koprivnici održana velika skupština te stranke. Tom su prigodom u Koprivnicu stigli članovi iz svih okolnih kotareva. Izaslanik Vladka Mačeka bio je Žiga Šol u pratnji Vranešića iz Zagreba i Lebovića iz Bjelovara, a delegaciju iz kotara Đurđevac predvodili su Franjo Novaković i Vladimir Sabolić.⁹⁸

OBNAVLJANJE RADA OPOZICIJSKIH STRANAKA

Na đurđevačkom području je nakon izbora 1935. kulminirala svađa između Sabolićevih i Matković pristaša. Za predsjednika kotarske organizacije izabran je Luka Kovač, ali on očito nije bio dovoljno autoritativan da zaustavi sukob. Podjele su postale najočitije u Đurđevcu, Kalinovcu i Ferdinandovcu, a na Matkovu stranu stali su mnogi članovi vodstva kotarske organizacije. Vodstvo stranke u Zagrebu podržavalo je Sabolića, a često su kod njega u gostima bili Pernar, Šol i Kenfelja, koji su lobirali da se Sabolić kandidira na parlamentarnim izborima. Sabolić je uspio nametnuti svoju politiku na koju je velik utjecaj imala njegova supruga Ivka, a podršku mu je davao i župnik Jakob Novosel. Njihov odvjetnički ured pretvorio se u bazu koju je članstvo posjećivalo i gdje se vodila stvarna politika tamošnjeg HSS-a. Sabolić je činio sve kako bi u općinske odbore došlo što manje matkovaca, tako da su poslije na lokalnim izborima oni isticali svoje samostalne liste.⁹⁹

U selima đurđevačkog kotara organizacija JRZ-a bila je još slabija. Nakon izbora ondje je formirana organizacija s oko 160 članova, ali ona se već nakon godinu dana raspala. Glavni aktivisti JRZ-a u Đurđevcu postali su organizatori bivšeg JNS-a Beck, Živko, Golub, dok se Josip Sivoš nedugo nakon izbora na kojima je bio kandidiran preselio u Koprivnicu. Organizacije JRZ-a postojale su još u općinama Molve, Ferdinandovac i Virje, dok su se u ostalim mjestima nakon izbora 1935. uglašile.¹⁰⁰

Nasilja žandara nad stanovništvom i dalje su bila česta, a nije ih bila lišena ni središnja Podravina.¹⁰¹ Snažan prosvjed nezadovoljnog naroda na čelu s HSS-ovcima dogodio se kad je srpski graničar, nakon vrlo banalne prepirke, uoči Usksra 1936. godine ubio seljaka Martina Crnjkovića iz Jelačićeva. Njegov se pogreb, na koji je došlo oko 3000 ljudi, pretvorio u velik politički skup na kojem je javno isticano protudržavno raspoloženje. Sprovodu je, među ostalima, prisu-

⁹⁶ VELAGIĆ, Savo. Izbori..., nav. dj., str. 117 - 130.

⁹⁷ TUĐMAN, Franjo. Hrvatska... Knjiga druga...Str. 148 - 150; VELAGIĆ, Savo. Izbori..., nav. dj., str. 117 - 130.

⁹⁸ Isto. Br. 47, 6(1935).

⁹⁹ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22.

¹⁰⁰ Isto. Br. 01.22.

¹⁰¹ O nasiljima i nedjeljima oružnika i slugu režima u to vrijeme pogledati u: TUĐMAN, Franjo. Hrvatska... Knjiga druga...Str. 189 - 197.

stvovoao izabrani zastupnik Franjo Novaković koji je održao vrlo žestok govor protiv režima. Povukao je paralelu i s ostalim ubojstvima koja su se tada događala u Savskoj banovini te osudio režimska zlodjela jer ih čine oni koje narod plača. Istaknuo je da je ubojica još uvijek na slobodi te pozvao narod da se sam brani ako vlasti ne poduzmu korake protiv takvog terora. Govor je završio riječima: »Nećemo dati da se prorjeđuju naši redovi, a ako se misli naše redove prorjeđivati, morat ćemo i mi njihove. Pao je Martin od nebrata, poginuo je od nesloge i nebratimstva, ali će doći uskrsnuće hrvatskoga naroda kada nestane tirana!« Njegov su govor pratili povici »Dolje četnici!«, »Dolje kralj Petar!«, »Dolje jugoslavenska vojska!« i »Dolje tirani!« Na sprovodu je govore održao niz domoljubnih seljaka iz okolnih sela. Govorili su Andrija Peršić iz Kalinovca, Luka Kovač iz Pitomače, Stjepan Fuček iz Đurđevca i Stjepan Mađerić iz Kloštra. Franjo Novaković se prije sprovoda žalio kotarskom načelniku i iznio mu ogorčenje ljudi što je ubojica na slobodi. Nedugo nakon sprovoda uslijedile su tužbe protiv nekih govornika i mnogih ljudi koji su bili na sprovodu. Andrija Peršić je zbog izrazito protudržavnog govora osuđen na 30 dana zatvora. Protiv Novakovića je podnesena prijava državnom tužitelju kod Državnog suda za zaštitu države u Beogradu.¹⁰²

HSS-ovci iz kotara Đurđevac su ubrzo nakon tog događaja organizirali komemoraciju Matiji Gupcu, Anti Starčeviću i Antunu Radiću. Tom događaju prisustvovalo je 5000 ljudi i stoga ne čudi što je izazvao veliku pozornost vladajućih krugova. Ljudi su se skupili iz svih općina đurđevačkog kotara, kao i iz dijelova kotara Virovitica. Ambijent je bio vrlo svečan s mnogo istaknutih hrvatskih zastava, a organizacije su na svojim stranačkim zastavama imale ispisani slogan »Vjera u Bog i seljačka sloga«. Svečanost su pjesmama uveličali članovi brojnih kulturnih i pjevačkih društava. Utjecajni HSS-ovac Vladimir Sabolić iz Đurđevca održao je govor koji je najavio kao predavanje o Starčeviću. Izražavajući težnju Starčevića u borbi za samostalnu Hrvatsku, on je usporedio razdoblje onog vremena s aktualnom situacijom u zemlji. Rekao je da teror žandara mora prestati, a diktatura i tiranija beogradskih vlastodržaca mora propasti. Također je rekao da Hrvatska mora prestati biti kasarnom balkanskih žandara. Zastupnik HSS-a iz Samobora, Ljudevit Tomašić, nastupio je na skupštini u ime predsjednika Mačeka i govorio o Anti Radiću i hrvatskom seljačkom pokretu. U govoru, koji nije bio toliko žestok kao Sabolićev, on je ipak osudio politiku beogradske čaršije koja ne odražava stav srpskih seljaka. Rekao je da hrvatski seljak treba uzeti sudbinu u svoje ruke i ne smije dopustiti da jedni imaju, a drugi gladuju. Spomenuo je kako se u vrijeme diktature pokušalo zbrisati Hrvate s lica zemlje nametanjem jugoslavenstva, što nije uspjelo pa je hrvatski narod na izborima 5. svibnja 1935. razbio prozor tamnice i došao do zraka. Sljedeći je korak, prema njegovu mišljenju, razbiti vrata i doći na slobodu gdje svoj narod vodi jedini hrvatski vođa Maček. Zastupnik Franjo Novaković govorio je o Matiji Gupcu koji je poginuo zbog izdajica.

Ubrzo nakon skupa podnesena je prijava protiv organizatora Luke Kovača, Tomašića i Sabolića. Sabolić je nakon sudske presude zbog protudržavnog govora kažnen s deset dana zatvora i 500 dinara novčane kazne.¹⁰³

Veliki stranački skup u kolovozu 1936. organiziran je u Hlebinama, a na njemu se okupilo oko 6000 ljudi. Narod je došao iz svih okolnih mjesta, a skupština se pretvorila u pravo slavlje stranke u kojem je sudjelovala većina vođa podravskog HSS-a. Sastanak je otvorio Franjo Gaži koji je predao riječ izaslaniku predsjednika Mačeka, Tomi Janičkoviću. Burno pozdravljeni Janičković govorio je o najvažnijim seljačkim potrebama te neredu u poslovanju općinskih birokrata. Poslije njega govorio je vrlo popularni Miškina koji je seljacima objasnio njihov položaj

¹⁰² HDA. XXI. Br. 4833.

¹⁰³ Isto. Br. 4834.

od prošlih vremena do novog doba. On je istaknuo da se nekada znalo tko je glavni krivac seljačkih jada, a u modernom razdoblju svatko govori da je netko drugi kriv i tako krivca zapravo nema. Upravo ta nevidljivost neprijatelja, prema Miškininu mišljenju, glavni je razlog teške situacije seljaka. Na skupu su još govorili Franjo Novaković i predstavnik akademске omladine HSS-a u Zagrebu Šiletić.¹⁰⁴

Posrnula organizacija JRZ-a pokušala je sredinom 1937. ponovno reorganizirati svoje ogranke. Ovaj su put okosnicu kotarske organizacije Đurđevac pokušali formirati oko ogranka u Molvama. Tamo je povjerenik stranke Antun Manester okupio 40 članova. Daljnji cilj bio je da se pristaše ogranka u Molvama i Velikoj Črešnjevici okupe i dođu u Đurđevac kako bi pokrenuli i tamošnju mjesnu organizaciju.¹⁰⁵ Velik poticaj koprivničkoj organizaciji JRZ-a bio je dolazak brojnih stranačkih uglednika u povodu otvaranja željezničke pruge krajem 1937. godine. Na taj veliki događaj za sjevernu Hrvatsku odazvali su se i neki opozicijski političari, poput zastupnika Novakovića, no većinu su činili ministri, izaslanici ministarstava i banske uprave, članovi parlementa, vojni uglednici i mnogi drugi visoki gosti. Kraljev izaslanik otvorio je prugu, a blagoslov je dao nadbiskup Stepinac. Ministar Spaho označio je taj čin događajem koji ima povijesno značenje, što je u svakom slučaju bilo točno, no bio je to i velik uspjeh koprivničkih pristaša režima koji su lobirali za projekte u Podravini. Zasigurno su očekivali da će narod na sljedećim izborima prepoznati njihov trud.¹⁰⁶

Velika pljuska kotarskom HSS-u bilo je disidentstvo Franje Novakovića. Naime, on je u veljači 1938. godine otišao u Beograd, sudjelovao u radu Narodne skupštine te se priključio Stojadinovićevu stranci. Kontakti i pregovori s režimskim čelnicima sigurno su trajali već dulje vrijeme, a bila je vidljiva i promjena u Novakovićevu ponašanju jer stranačkim aktivnostima više nije pristupao s onolikim žarom kao prijašnjih godina.¹⁰⁷ Franjo Novaković je bio svjestan da su drugi ljudi, prije svih Vladimir Sabolić, preuzeli primat u HSS-u đurđevačkog kotara te da su mu šanse da ponovno bude kandidiran na izborima za parlament vrlo slabe. Nesudjelovanje u radu Narodne skupštine nije mu odgovaralo zbog slabog imovinskog stanja, a u međuvremenu je obolio od tuberkuloze i odao se alkoholu. Teško je podnosio stalne progone i skrivanja, a čekala ga je i sudska tužba zbog događaja u Ferdinandovcu kod sprovoda Crnjakovića. Novaković nije želio doživjeti ponovno uhićenje, i to ponajviše zbog svoje obitelji. To su bili glavni razlozi zbog kojih je Novaković okrenuo leđa HSS-u i pošao putovima brojnih podravskih disidenata.¹⁰⁸

POLITIČKE PRILIKE UOČI STVARANJA BANOVINE HRVATSKE

Politička preslagivanja na državnoj razini i neuspjeh rješavanja hrvatskog pitanja u pregovorima Mačeka i Stojadinovića doveli su do sporazumijevanja hrvatskih i srpskih opozicijskih stranaka. Nakon duljih pregovora u Farkašiću pokraj Petrinje Seljačko-demokratska koalicija i srpske stranke - Radikalna, Demokratska i Zemljoradnička - potpisale su 8. listopada 1937. sporazum o udruživanju u Blok narodnog sporazuma. Taj sporazum su pozdravili svi pristalice opozicije koji su vjerovali da će pasti nedemokratski Stojadinovićev režim. Iako se to nije dogodilo,

¹⁰⁴ Isto. Br. 33, 7 (1936.)

¹⁰⁵ HDA. XXI. Br. 5048.

¹⁰⁶ Podravske novine. Koprivnica, br. 51, 8 (1937.)

¹⁰⁷ HDA. VI. Br. 2008.

¹⁰⁸ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22.

nove snage opozicije postavile su temelj prema kojemu su pripremale zajednički izlazak na izbore 1938.¹⁰⁹ godine.

Na području kotara Đurđevac HSS-ovci su tada bili odlično organizirani te su kontrolirali sve segmente društva po selima. Organizacije na terenu utjecale su na općinska vijeća koja su po nalogu odbora stranke donosila odluke. Tako su utjecali na uzdržavanje škola, ubiranje doprinosa za osiguranje usjeva, doprinose za smještaj kotarskog načelnštva, namještanje stražara itd. Stranka je održavala redovite mjesecne konzultacije na razini kotara i tako kontrolirala rad na terenu. Radi uspješne koordinacije, na te su konzultacije pozivani i predsjednici općina. U stranci je vrlo oštro osuđen postupak Franje Novakovića i njegov ulazak u Narodnu skupštinu. U veljači 1938. u Đurđevcu je održana skupština na kojoj je kao izaslanik predsjednika Mačeka govorio Ivan Pernar. On je tom prigodom pred 500 ljudi žestoko kritizirao Novakovića. Postupak narodnog zastupnika za kotar Đurđevac inspirirao je HSS-ovce da organiziraju veliki skup i u Novakovićevim Molvama gdje su ga napali pred njegovim sumještanima. Na skupu u Molvama okupilo se 1200 ljudi, a glavni govornici bili su Vladimir Sabolić i novinar iz Zagreba Janko Tortić. Novakovićev postupak izazvao je trzavice u kotarskoj organizaciji, što je najviše došlo do izražaja u Pitomači gdje su se sukobili kotarski predsjednik stranke Luka Kovač i Novakovićev zamjenik Tomo Prepelec. U svibnju 1938. je umjesto Luke Kovača za novog predsjednika kotarske organizacije HSS-a izabran Petar Maderić iz Virja. Zbog te situacije smijenjeni su i pojedini odbornici stranke u Molvama i Jelačićevu.¹¹⁰

Režimske strukture nastojale su reorganizirati ogranke JRZ-a, koji su u Podravini bili slabo aktivni. Banski vijećnik Martin Živko bio je predsjednik JRZ-a u Đurđevcu i samim time važan čovjek u kotarskoj organizaciji u kojoj je još tijekom 1937. provedena reorganizacija. Krajam svibnja 1938. Živko je održao sastanak s 15 članova stranke iz cijelog kotara, a na njemu je formirano predsjedništvo ogranka. Za predsjednika JRZ-a đurđevačkog kotara izabran je Živko, dok su potpredsjednici postali Vinko Dorić iz Molva, Franjo Kudumija iz Virja i Josip Horvat iz Jelačićeva. Tajnici su postali Antun Manestar iz Molva i Vukašin Radaković iz Đurđevca, a blagajnik Stjepan Šandor iz Đurđevca. Kao novi član stranke, zastupnik Franjo Novaković trebao je stranku ojačati privlačenjem seljaka đurđevačke Podravine.¹¹¹

HSS-ovci u kotaru Đurđevac održali su početkom studenoga sastanak na kojemu je kao izaslanik Predsjedništva sudjelovao Đuka Kenfelja. U raspravi o kandidaturama za izbore nisu se mogli usuglasiti, pa su odlučili da listu nosi netko izvana. Odlučeno je da zamjenik kotarskog kandidata bude Petar Maderić iz Virja. Predsjedništvo stranke je zatim odlučilo da nositelj liste za đurđevački kotar bude Tomo Vojković iz Ilovskog Klokočevca. Vojković i Maderić u kampanji su držali sastanke po cijelom kotaru i promovirali svoju stranku.¹¹²

Parlamentarni izbori održani su 11. prosinca 1938. godine. Na njima je vladina lista dobila 54 posto glasova i ostvarila 306 mandata, a lista Bloka udružene opozicije je s 45 posto glasova zbog nepravednog izbornog sustava ostvarila samo 67 mandata. Kako su vladini organi na razne načine vršili povredu zakona i krivotvorili izborne rezultate, broj opozicijskih glasova bio je vrlo respektabilan.¹¹³ Rezultati u Podravini bili su za snage režima veoma porazni jer je opozicijska lista na tim izborima osvojila najveći broj glasova od stvaranja zemlje. Na području kotara Đurđevac od ukupno 14.229 glasova, opozicijska lista Tome Vojkovića dobila je 98,5 posto, a lista JRZ-a,

¹⁰⁹ TUĐMAN, Franjo. Hrvatska... Knjiga druga...Str. 165 - 171.

¹¹⁰ HDA. XXI. Br. 4886 i 5169.

¹¹¹ HDA. XXI. Br. 5169. i VI. Br. 1704.

¹¹² HDA. VI. Br. 1709.; HDA. XXI. Br. 5169 i 5195.; Podravske novine. Koprivnica, br. 42 i 48. 9 (1938.)

¹¹³ TUĐMAN, Franjo. Hrvatska... Knjiga druga...Str. 181 - 184.

koju je nosio Franjo Novaković, ostvarila je 1,5 posto. Istaknuta je bila i lista Jugoslavenskog narodnog pokreta (četnici) nositelja Pavla Arbutine, ali ona je dobila samo jedan glas.¹¹⁴

Izbori su u Podravini protekli mirno i bez nasilja, no načelnik kotara Koprivnica u svojim izvješćima pisao da je na pristaše režima vršen psihološki teror. Tako su, prema njegovu mišljenju, provođenjem pritiska nad političkim protivnicima i politički neopredijeljenim osobama HSS-ovci uspjeli pod kontrolu staviti sve slojeve stanovništva. Teror mačekovaca je vršen bez svjedoka, čime je onemogućeno pokretanje kaznenog postupka protiv krivaca. Psihološki teror je snažno utjecao na općinske činovnike i učitelje u selima, koji su redom glasovali za opoziciju. Činovnici i učitelji su isticali kako ih vlasti nisu dovoljno štitile od HSS-ovaca te su bili pod stalnom prijetnjom fizičkih napada i opasnosti da će im općinski odbor dati otkaz. U đurđevačkoj Podravini aktivisti Hrvatske seljačke zaštite po nalogu HSS-a iz Zagreba kontrolirali su rad biračkih odbora. Oni su na biračkim mjestima držali stražu, a pratili su predsjednike biračkih odbora kad su nosili izborni materijal u kotarski sud u Đurđevcu.¹¹⁵

Načelnik kotara Đurđevac iznio je u svojim izvješćima mnoge podatke o tome kako su mačekovci kontrolirali situaciju uoči izbora i tijekom njih. Navodio je kako su nakon raspisivanja izbora po selima širene razne alarmantne vijesti. Prema njegovim informacijama, širilo se da se 11. prosinca održava plebiscit za samostalnu Hrvatsku i da su to posljednji izbori koje u Hrvatskoj raspisuje Beograd. Prijetilo se da će službu izgubiti svaki službenik koji ne bude glasovao za Mačeka, da će mirovinu izgubiti svaki umirovljenik koji ne bude glasovao za Mačeka i da će ih sve protjerati u Srbiju. Pritisak je vršen na učitelje i željezničare. Dvovlasnicima se govorilo da je mađarska vojska spremna na granici i da će okupirati sve zemljište do Drave ako ne budu glasovali za Mačeka. Širile su se i glasine da će se 18. prosinca sastati Hrvatski sabor te da će se formirati vlada u Zagrebu. Lugarima i pravoužitnicima imovne općine Đurđevac pričalo se da je beogradska vlada za izborni fond od imovne općine uzela 600.000 dinara, tako da po toj verziji lugari neće dobiti plaću, a takse pravoužitnika će propasti. Pristašama režima u dvorištu su bacani leci Hrvatske seljačke zaštite u kojima im se prijetilo da će dobiti batine ako budu glasovali za JRZ. HSS-ovci su na izbore vozili stare i nemoćne te obilazili romska naselja i govorili stanovnicima tih naselja da ako ne izđu na izbore i ne glasuju za Mačeka, neće smjeti dolaziti prosjačiti te će ih se protjerati na Kosovo. Nakon izbora prijetnje HSS-ovaca su se i ostvarivale, a mnogi pristaše JRZ-a fizički su napadnuti i prijetilo im se.¹¹⁶

Rezultati izbora pokazali su koliko je ojačala opozicija te, usprkos formalnoj pobjedi režimske liste, uspjela uzdrmati Stojadinovića koji je zbog svoje nemogućnosti rješavanja hrvatsko-srpskih odnosa i vanjskopolitičkog približavanja Njemačkoj i Italiji gubio podršku kneza Pavla. To je početkom 1939. dovelo do pada Stojadinovićeve vlade i imenovanja Dragiše Cvetkovića za novog mandatara. Cvetković je najavio da je glavna zadaća njegove vlade sređivanje unutarnjih prilika i rješavanje hrvatskog pitanja. U takvim su okolnostima počeli razgovori Mačeka s knezom Pavlom te službeni pregovori s Cvetkovićem.¹¹⁷

Odnosi na državnoj razini i iščekivanje rezultata pregovora uglavnom su tempirali politički život u Podravini. U vrhu HSS-u kotara Đurđevac došlo je i prilikom ovih izbora do sukoba među strujama Sabolića i Matkova. Sabolić je namjeravao biti kandidat na izbornoj listi i za to su mu pripremali teren Šol, Kenfelja i Pernar, no ponovno je prevladala Matkova strana tako da, usprkos izvrsnom rezultatu na izborima, HSS đurđevačke Podravine nije dao svoga čovjeka u parla-

¹¹⁴ VELAGIĆ, Savo. Izbori..., nav. dj., str. 117 - 130.; KRUŠELJ, Željko. U žrvnju... Nav. dj. Dokument 192. Str. 307.

¹¹⁵ HDA. XXIII. Br. 112 i 128.

¹¹⁶ HDA. XXIII. Br. 112.

¹¹⁷ TUĐMAN, Franjo. Hrvatska... Knjiga druga...Str. 250 - 265.

ment. Sabolića je to veoma iznerviralo, a poslije je slijedom svojih političkih ideja napustio HSS i pridružio se ustašama.¹¹⁸

Stanovništvo kotara Đurđevac također je očekivalo rezultate pregovora i rješavanje hrvatskog pitanja. U tom su ozračju održavane akcije i priredbe HSS-ovih asocijacija. Gospodarska sloga u Virju organizirala je početkom 1939. Dan Gospodarske slogue, a tom je prigodom predavanje održao delegat organizacije iz Zagreba, ing. Vučković. Značajniji dogadjaj održao se u srpnju 1939. u prekodravskom selu Repaš gdje je u povodu rođendana Vladka Mačeka pred 600 ljudi posvećen barjak Seljačke slogue. Tada su govore održali Mihovil Pavlek Miškina i Franjo Gaži te kao predstavnik središnjice iz Zagreba Slavko Findrik.¹¹⁹ Na istoj proslavi u Đurđevcu govorio je zastupnik Vojković.¹²⁰ Organizacije HSS-a po općinama održavale su skupštine na kojima se govorilo o dogadajima na državnoj razini. Zastupnik Tomo Vojković je nastojao prilikom toga izmiriti Sabolićevu i Matkovu stranu, ali nije uspio.¹²¹

Nakon potpisivanja sporazuma organizacije HSS-a su pokušale narodu objasniti važnost tog čina, pritom se boreći protiv komentara nezadovoljnika koji su ga kritizirali. Tomo Vojković je sredinom rujna 1939. održao sastanke u Đurđevcu pred 250 ljudi, Pitomači pred 600 ljudi i u Jelačićevu pred njih 50. Već 17. rujna prema uputi dr. Krnjevića održana je sjednica HSS-a đurđevačkog kotara na kojoj je također Tomo Vojković objašnjavao novonastalu političku situaciju.¹²² Nakon potpisivanja sporazuma ozakonjena je Hrvatska seljačka zaštita te je tada dobila i neke javne funkcije, poput čuvanja reda i mira, zaštita šuma i dr. Ona je formirala i »sudove dobrih ljudi«, koje su činili istaknutiji HSS-ovci, a oni su rješavali obiteljske nesuglasice, svađe, poljske štete, krađe i ostale manje sporove. Ti postupci vođeni su neovisno o žandarima koji se nisu smjeli u njih miješati. Pripadnici HSZ-a morali su imati odslužen vojni rok, a bili su organizirani u desetine, vodove, čete i bataljune, koji su zajedno na području kotara činili puk. Izvodili su vojne vježbe, a mnogi od njih su posjedovali lovačke puške i pištolje. Zapovjednici su nosili vojnička odijela, a ostali članovi HSZ-a su nosili zelene šešire. U Đurđevcu je bilo 150 članova HSZ-a, a njegov glavni organizator bio je Vladimir Sabolić koji je često komunicirao s Đukom Kenfeljom kao glavnim zapovjednikom zaštite za Hrvatsku. Organizacija HSZ-a s 35 članova postojala je u Kalinovcu, a na čelu joj je bio Rok Janković. U Virju je zaštita imala 100 pripadnika pod zapovjedništvom Marka Marčinka, a u Molvama je 25 članova HSZ-a vodio Petar Pošta.¹²³

ZAKLJUČNO

Politički život molvarske Podravine u razdoblju između dva svjetska rata treba promatrati u kontekstu prostora kotara Đurđevac i okolnih općina koprivničkog kotara. To je važno zato što je molvarska općina bila tek manji dio prostora kojemu je središte bio Đurđevac kao administrativno središte kotara. Molve su se tada razvijale u sjeni većih mjesta koja su se nalazila uz glavnu cestovnu i željezničku trasu, prije svega susjednog Virja kao jednog od većih sela u državi i Đurđevca kao sjedišta izbornog kotara. Uloga Molvi kao mjesta imala je značenje više u duhovnom

¹¹⁸ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.22.

¹¹⁹ HDA. VI. Br. 1991.

¹²⁰ HDA. XXI. Br. 5528.

¹²¹ HDA. XXI. Br. 5505.

¹²² HDA. XXI. Br. 5505 i 5528.

¹²³ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.21. i Br. 01.22.

životu stanovništva Podравine, kao središte za hodočasnike koji su utjehu za sve nepravde tražili u blagoslovu Majke Božje Molvarske.

Kad je riječ o političkom životu, međuratno razdoblje u Molvama obilježio je HSS-ovac Franjo Novaković. Među mnogim seljacima koji su podržavali Radića, on se istaknuo kao inteligen-tan i sposoban organizator koji je uskočio na političku scenu nakon što su stranku napustili stari Radićevi suradnici koji su je i osnivali. Međutim, sudbina se poigrala i sa samim Novakovićem koji je 20-ih godina mnogo kontrirao disidentima, te ga odvela u ruke Stojadinoviću i režimskoj struji. Tada je na svojoj koži osjetio svu gorčinu i nezadovoljstvo stanovništva koje je podnosio Tomo Jalžabetić u vrijeme dok je on stvarao karijeru u HSS-u.

Stanovništvo Molva i okolnih mjesta nije bilo iznimka u davanju podrške Radiću i HPSS-u. Nakon stvaranja Kraljevine SHS na tom je području zapravo nastavljena tradicija koja je trajala otprije Prvoga svjetskog rata jer je Radić početkom 20. stoljeća često boravio u Podravini i držao sastanke. Podrška HSS-u nešto je smanjena nakon koaliranja s radikalima i to je bilo vidljivo u nešto slabijem rezultatu na parlamentarnim izborima 1927. godine. No, to osjetnije nije došlo do izražaja, a kamoli da bi imalo utjecaja na izbornu pobjedu Seljačko-demokratske koalicije.

U vrijeme diktature režimske su snage formirale skupinu svojih pouzdanika koji su gradili organizaciju vladina JRS-a i pripremali organizaciju posjeta visokih dužnosnika, za što su bili nagrađeni visokim i uglednim dužnosničkim položajima. Režimske snage u središnjoj Podravini predvodili su tada bivši političari, disidenti HSS-a i drugih opcija. Pokušavali su uvjeriti narod da su oni promotori ideja pokojnog seljačkog vođe Stjepana Radića, čije je smjernice djelovanja svojom vladavinom nastavio jedino kralj Aleksandar. Koliko je njihov rad bio omražen među stanovništvom, najbolje pokazuju rezultati izbora nakon kraljeve smrti.

Glavni trn u oku snagama režima u vrijeme diktature bile su ilegalne ustaške organizacije koje su imale čvrsto uporište u krajevima uz Dravu. S tog su područja regrutirani i stanovnici ustaškog logora Janka-pusta u Mađarskoj, koji su vezu s Jugoslavijom održavali preko dvovlasnika i svojih pouzdanika uz granicu. Akcije ustaša na području molvarske Podravine svodile su se uglavnom na raspačavanje propagandnog materijala, krijumčarenje i prebacivanje pristaša na područje logora, a nešto kasnije planirani su i atentati na istaknute političare. Snage režima su pomno istraživale aktivnost ustaša uz granicu, a akcije glede suzbijanja terorističke opasnosti rezultirale su likvidacijama nekih ustaša.

Nakon diktature podrška HSS-u, koji je predvodio udruženu opoziciju, na području Podravine stalno je rasla. Velik doprinos u jačanju stranke imao je rad HSS-ovih asocijacija, preko kojih je stranka snažno širila svoj utjecaj među narodom. Krajem 30-ih godina ta je podrška dostigla svoj maksimum, tako da je 1938. opozicijska lista u kotaru Đurđevac gotovo konsenzusom pobijedila. Podrška koju je HSS imao na ovim područjima u međuratnom razdoblju ima svoje posljedice i do današnjih dana jer je taj dio Podravine danas poznat kao jedno od najjačih uporišta HSS-a.

SUMMARY

After the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes had been created, the elections and the entire inter-war period showed how the local population of Molve's Podravina supported and voted for Croatian Peasants' Party- HSS, leaving very little voters of the local population for any other political party. Regime-supported parties were active with local support of bureaucracy and ethnic Serbs, gendarmerie police and their repression with rising dissatisfaction of the peasants.

After its leader Radić arranged the admittance of the Croatian Peasants Party into the umbrella Peasants' International, his most devoted and most influential members from Podravina leave Radić. Consequently, popularity of the Party dropped in Podravina region, after Radić on national level entered a coalition with radicals. This was the reason why in 1927 elections, HSS won the least votes in the entire inter-war period.

After the 1931 parliamentary election, Podravina saw the formation of regime party JRS, very unpopular with the folk. Authorities had trouble with members of the Ustashe, which was particularly disturbing in border regions, close to Ustashe paramilitary camp, located in Janka-Puszta in the neighboring Hungary. After the 1935 elections, regime parties were completely wiped out and popularity of the Peasants' and other opposition parties was almost palpable. HSS' branches were multiplying, which in turn weakened the influence of the rest of opposition and strengthened HSS, which was slowly taking over the local administration. 1938 elections showed full supremacy of the Peasants' Party in Podravina. In Molve, in the inter-war period, the most influential politician was Franjo Novaković, who in the late 1920s distinguished himself as the HSS leader in the region, winning the 1935 parliamentary elections as the head of the opposition in Đurdevac county.

ODNOS IDENTITETA I OKOLIŠA U KAJKAVSKOM PJESENJSTVU FRANA GALOVIĆA

THE RELATION OF IDENTITY AND ENVIRONMENT IN THE KAJKAVIAN POETRY OF FRAN GALOVIĆ

Mario Kolar

Virovska 7, Molve

mario.kolar@gmail.com

Primljeno / Received: 27. 7. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10.2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 504.054 (497.5) Galović

SAŽETAK

Naizgled podrazumijevana neupitnost identiteta lirskog subjekta Galovićeva kajkavskog pjesništva, s obzirom na zavičajni podravski okoliš i jezik, dovodi se u pitanje s obzirom na suvremena (književno)teorijska promišljanja o identitetu. Naime, primijećen je nesklad, odnosno sukob između kolektivnog i individualnog identiteta lirskog subjekta koji tijekom cijelog ciklusa »Z mojih bregov...« nije razriješen, štoviše čini tematsku okosnicu ciklusa. S obzirom na to, pokušava se elaborirati teza da lirski subjekt ustvari pati od nemogućnosti zadobivanja (cjelovitog) identiteta, odnosno da mu ukupnost zavičajnog okoliša ne jamči i cjelovitost identiteta.

Ključne riječi: identitet, okoliš, kajkavsko pjesništvo, Fran Galović

Key words: identity, environment, Kajkavian poetry, Fran Galović

Rasprava o odnosu identiteta i okoliša u Galovićevu kajkavskom pjesništvu može se učiniti suvišnom s obzirom na činjenicu da se još od kraja 18. stoljeća jezik i krajolik smatraju osnovnim, gotovo determinirajućim sastavnicama identiteta. Budući da je u Galovićevu ciklusu *Z mojih bregov...*, o kojem u ovom radu kanimo raspravljati, sasvim jasno o kojem se jeziku i krajoliku radi, identitet lirskog subjekta tog pjesništva čini se neupitnim. Pitanje identiteta čini se sasvim jasnim i s obzirom na to da se radi ne samo o nacionalno *čistim* odrednicama prema kojima bi se mogao ustanoviti identitet, nego su te odrednice i *dublje*, intimnije od nacionalnih - riječ je o zavičajnim jezično-prostornim odrednicama (podravsko-peteranečki govor i koprivničko-podravski kraj). Štoviše, u ciklusu su te odrednice čak i *dublje* od zavičajnih, iz pjesama je jasno vidljivo da se lirski subjekt ne nalazi u nekom naseljenom mjestu (rodom Peterancu?), nego u još intimnijem/izoliranim prostoru, u vinogradu. Koliko su god hrvatska sela početkom 20. stoljeća, kada je ciklus napisan, bila lišena bilo kakvih urbanih elemenata, vinograđi su bili još prirodniji, još primitivniji, još *čišći* od njih - kao što su, uostalom, i danas. Kako je uz to dijalektološkim analizama dokazano da je Galovićev jezik u tom ciklusu inačica peteranečkog idioma¹, dolazimo

¹ Usp. Mijo LONČARIĆ, Galovićeva i današnja peteranska kajkavština, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, knj. 17, 1991., str. 47 - 63. Također revidirani rad istog autora i istog naziva objavljen u časopisu *Kaj* 36 (2003.), br. 1-2, str. 26 - 35.

do spoznaje da su koordinate toga Galovićeva ciklusa u najvećem mogućem stupnju intimne, vlastite. Prema tome uopće ne bi smjelo biti upitno jesu li taj krajolik i taj jezik dovoljni čimbenici da konstituiraju identitet lirskog subjekta kao zavičajni, dakle podravski, a u tom smislu i hrvatski. No, analiza ciklusa uz pomoć novijih (književno)teorijskih postavki o pojmu identiteta pokušat će nadograditi takvu interpretaciju.

Identitet je postao predmet književnoteorijskih rasprava u prvom redu zato što u svekoliko povijesti književnosti gotovo ne postoji razdoblje u kojemu književna djela (barem indirektno) nisu propitivala pitanje identiteta. Štoviše, u određenim razdobljima, poput romantizma i moderne, to pitanje postaje i jedno od temeljnih te mu je s vremenom i književna znanost morala početi posvećivati sve više pozornosti. Tako su se tim pojmom u 20. stoljeću bavili gotovo svi teorijski aparati, počevši od psihoanalitičke kritike s početka stoljeća do feminističkih i dekonstrukcijskih čitanja te kulturnih studija s kraja stoljeća. Međutim, sukus svih rasprava mogao bi se svesti na nekoliko temeljnih problema: 1. je li identitet determiniran rođenjem ili se dobiva tijekom života, odnosno danost ili proces; ako je proces, 2. izabire li subjekt sam svoj identitet ili mu je nametnut djelovanjem različitih diskursa; 3. u kakvom su odnosu individualni i kolektivni identitet?²

Što se tiče posljednjeg od ta tri pitanja, neke teorije u žarištu rasprava dovode samo grupne identitete, postavljajući pritom pitanje što to znači biti crnac/musliman/Hrvat i sl. Razmatrajući takve teorijske pristupe, nije bitno jesmo li preko njih ustanovali što to treba imati da bi se bilo npr. ženom, nego uvidjeti da takvi pristupi impliciraju činjenicu da svaka grupa posjeduje nešto esencijalno što članovi te grupe moraju dijeliti, a u većini slučajeva bilo je to nešto dano (npr. spol, rasa, religijska ili nacionalna pripadnost). I upravo bi se u takve rasprave mogla uključiti ona neupitnost identiteta lirskog subjekta Galovićeva kajkavskog pjesništva - s obzirom na jezik i krajolik, neupitan je, dakle, (samo) kolektivni identitet lirskog subjekta, a ostaje pitanje što je s individualnim identitetom. *Esencijalističko* poimanje identiteta, koje prepostavlja uspostavljanje istosti s nekim/nečim da bi se konstituirao identitet, podvrgnuto je kritici u nekim teorijama, pogotovo u poststrukturalističkim teorijama koje su više usmjerene prema propitivanju individualnog identiteta, prema čemu će zaokrenuti i ovaj rad, nakon čega ćemo se još vratiti pitanju odnosa kolektivnog i individualnog identiteta lirskog subjekta koje treba riješiti.

No, prije nego što razmotrimo poststrukturalističke rasprave koje pojmu identiteta daju novo značenje, moramo dati osvrt na rasprave o identitetu koje je počela psihoanaliza, a na koje se većina književne teorije, uključujući i poststrukturalizam, itekako oslanjala. Na tragu Freudove psihoanalize pojam identiteta počeo se promatrati kroz pojam identifikacije pod kojim Freud shvaća psihički proces u kojemu se subjekt transformira asimilirajući neke vidove *drugoga*.³ Temelj je, dakle, takvih poimanja da se identitet ustanojava nizom identifikacija. Iako se čini da se takvim pristupom opet vraćamo postavkama za tvorbu kolektivnog identiteta, novost kod takvih razmišljanja čini to što je psihoanaliza spoznala da se uspostavom istosti (identificiranje) istodobno uspostavljuju i različitosti (diferenciranje) i upravo to donosi pomak u raspravama oko identiteta, pogotovo kada se u rasprave uključuje Jacques Lacan koji daje izvrstan pokušaj novog pristupa frojdizmu, posebno po pitanju identiteta, odnosno pitanja ljudskog subjekta i njegova mesta u društvu. Oslanjajući se na Freudove etape u razvoju djeteta, Lacan kao posebno važno označava tzv. zrcalno razdoblje⁴ u kojemu se začinje klica ega, odnosno dijete tada počinje dobivati integriranu sliku o sebi - u odrazu zrcala dijete vidi ugodno cjelovitu sliku sebe. Rastući, dijete produbljuje to stanje *slika*, »stanje u kojemu se poistovjećujemo s okolinom, ali samim či-

² Usp. Jonathan CULLER, Identitet, identifikacija i subjekt, Književna teorija, Zagreb 2001., str. 127 - 140.

³ Usp. Sigmund FREUD, Predavanja za uvod u psihoanalizu, Zagreb, 2000.

⁴ Usp. Žak LAKAN [Jacques LACAN], Spisi (izbor), Beograd, 1983.

nom poistovjećivanja stvaramo iskrivljenu sliku o sebi⁵. Lacan je taj zrcalni odnos u određenom smislu preformulirao s obzirom na jezik i u tome je, prema mišljenju nekih, njegova najznačajnija izvornost u odnosu na Freuda. Dijete koje se promatra u zrcalu Lacan shvaća kao označitelja, a sliku koju dijete vidi u zrcalu kao neku vrstu označenog. U »zrcalnom razdoblju« označitelj i označeno su, dakle, skladno sjedinjeni: »To je svijet *punine*, svijet u kojemu ništa ne nedostaje... Promatrujući se u zrcalu, »označitelj« (dijete) vidi »punoću«, cjelinu i neokrnjeni identitet u označenom vlastita odraza. Još nije došlo do rascjepa između označitelja i označenog, subjekta i svijeta. Dijete je još pošteđeno poststrukturalističkog problema: činjenice da... jezik i zbilja nisu posve uskladeni, kako bi se iz situacije sa zrcalom moglo činiti⁶.

Takoder je bitno da u »zrcalnom razdoblju« dolazi do glasovitoga frojdovskog Edipova kompleksa⁷. Prema Freudu, dijete u »prededipovskom razdoblju« živi u odnosu »simbioze« s majčinim tijelom i zamagljena mu je jasna razlika između svojeg i majčina tijela. Dijete je u toj fazi ustvari krajnje incestuzno - zbog tjesne veze s majčinim tijelom rađa se nesvesna želja za spolnim sjedinjenjem s majkom jer djetetom vladaju samo tjelesni nagoni. No, pojava oca taj »dijadni« odnos pretvara u »trijadni« u kojemu roditelj istog spola postaje suparnik. U takvom odnosu snaga otac se manifestira kao zabrana incesta i upravo je to trenutak kada se pojavljuje nesvesno - dijete mora zatomiti želju za majkom, pokoriti se Zakonu (otac), dakle to je prvi put kada shvaća da nešto što želi u stvarnosti ne može imati, da se mora prilagoditi situaciji, a kako želja za majkom ne nestaje, odnosno ne može je se tako brzo riješiti, šalje ju u nesvesno. Prevladavanjem Edipova kompleksa dijete postaje »subjekt s rodom« jer do tada nije razlikovalo spolove, a postajući rodno klasificirano dijete se, ako se radi o dječaku, identificira s ocem i preuzima njegove uloge, odnosno one uloge koje društvo predviđa za *muško*. U Freudovim teorijama edipovski kompleks predstavlja strukturu odnosa po kojoj postajemo onakvi kakvi jesmo, zbog edipovskog kompleksa postajemo subjekti te stvaramo osjećaj za moral - stvarna, ili bolje reći, zamišljena očeva zabrana incesta simbol je svih oblika vlasti s kojima će se dijete poslije susretati. Prihvaćanjem normi počinje se stvarati »super ego«, glas savjesti, i to je prelazak s Prirode na Kulturu. Dijete, dakle, djelovanjem Zakona zauzima mjesto u spolnom, porodičnom i društvenom spletu odnosa.

Nastavimo li sada na Lacanovu tragu, dolazimo do teze da identiteti nastaju s jedne strane kao posljedice identifikacije (npr. djeteta s ocem), ali i, s druge strane, kao posljedice diferencijacije (npr. djeteta od majke), jer jedan subjekt postaje ono što jest samo zato što nije neki drugi subjekt. Dijete počinje shvaćati da se njegov identitet konstruira na odnosima različitosti i sličnosti prema subjektima koji ga okružuju. Slijedom tih shvaćanja dijete iz Lacanove »imaginarnе faze« prelazi u stanje »simboličnog poretka«, tj. u »unaprijed zadalu strukturu društvenih i spolnih uloga te odnosa na kojima se temelje porodice i društvo⁸. Utapanjem u simbolički poredak u kojemu mu je predodređeno mjesto dijete je tek naizgled zbrinuto i smireno jer *sukob* svjesnog i nesvesnog traje zauvijek i subjektu nikada ne daje mira. Pritom, kao što je nagoviješteno, Lacan nesvesno uspoređuje s jezikom jer, poput snova koji su jedan od najizravnijih putova k nesvesnom, i jezik barata, kako je naglasio Roman Jakobson, metaforama i metonimijama, odnosno čini ga mreža označitelja koji često skrivaju svoje označeno. No, da bi komunikacija bila moguća, označitelji u konkretnoj situaciji odabiru pojedino značenje odbacujući, barem privremeno, sva ostala moguća, kao što svjesno odbacuje, barem na trenutak, nesvesno da bi se život mogao normalno od-

⁵ Terry EAGLETON, Psihoanaliza, *Književna teorija*, Zagreb, 1987., str. 178.

⁶ Isto, str. 180.

⁷ Usp. S. Freud, nav. dj.

⁸ T. Eagleton, nav. dj., str. 180.

vijati - odnosno od mnoštva identiteta u određenoj situaciji, odbacujemo sve osim jednog da bismo bili to što jesmo. U tom smislu u svjesnom životu postižemo kakav-takav osjećaj sebe kao jedinstvenog bića, no taj ego je tek funkcija ili učinak subjekta koji je raspršen, nikad jednak, nанизan u lance diskursa od kojih je sačinjen. Djetetov odraz u zrcalu s kojim smo krenuli, dakle nije vjerodostojan, cjelovita slika iz odraza zrcala ne odgovara razmrvljenosti bića.

Osim psihoanalize, poticajnu kritiku pojma identiteta dala je i dekonstrukcija. Suprotnstavljući se činjenici da je identitet uzorak općeg zakona zajednice, Jacques Derrida ukazuje na nemogućnost subjektova slobodnog postupanja ako je talac konteksta⁹. Derrida objašnjava kako nije moguće ostvarenje (potpune) pravde u okvirima prava (zakona), tj. (potpunog) identiteta u okvirima zajednice, zato što zajednica uvijek podrazumijeva odgovaranje drugome, odnosno primjenjivanje univerzalnog zakona. Rijetki su slučajevi kada zajednica ne posjeduje *nužni* sadržaj koji njezini članovi moraju sadržavati zato što određeni dio zajednice uvijek pokušava univerzalizirati svoje zakone. Dakle, Derrida smatra da su istodobno nemogući pravo (zakon) i pravda, partikularnost i univerzalnost, identitet i zajednica. Kao participator određenog grupnog identiteta subjekt je uvijek razapet između osjećaja pripadnosti i nepripadnosti zbog potrebe za jasnim očitovanjem vlastitog identiteta.

Napetosti koje su uočene između individualnog i kolektivnog identiteta produbila je i feministička kritika koja je na tragu Lacanove, ali i Foucaultove argumentacije oko pitanja identiteta razotkrila ženski identitet kao običan nametnuti konstrukt falogocentričkih diskursa koji guši ustanovljenje individualnog identiteta. Konstrukt homogenog ženskog identiteta samo je produkt utjecaja diskurzivnih praksi. Za tu povjesno uvjetovanu socijalno-kulturalnu kategoriju uvodi se pojam rod koji se - kao cjeloviti identitet - nameće kao obavezan svakoj osobi ženskog spola, ne ostavljajući joj da sama »odabere« svoj spol¹⁰. Slijedeći poznatu rečenicu Simone de Beauvoir »Ženom se ne rađamo, nego postajemo«, feminističku kritiku više toliko ne zanima od čega se to sastoji ženski identitet, nego koji ga to procesi ustanovljavaju. Paralelno s feminističkom kritikom i u kulturnim se studijima identitet sve više počinje poimati kao učinak složenih i promjenjivih silnica mreže diskurzivnih režima u kojoj je (trenutačni) identitet samo privremeni položaj: identiteti su samo »točke privremenog spajanja na subjektne pozicije koje za nas konstruiraju diskurzivne prakse«.¹¹ Stoga i kulturni studiji sve više počinju posvećivati pozornost procesima koji djeluju na ustanovljavanje identiteta - temeljno pitanje postaje odnos između subjekta i diskurzivnih praksi, odnosno odnos između okoliša koji djeluje na subjekt, tj. na njegov identitet. Takvim i sličnim raspravama razbijena je predodžba o identitetu kao nečemu nedjeljivom, stalnom i jedinstvenom, prirodnom i izvornom, te taj *novi* pojam identiteta u književnoj znanosti zamjenjuje tradicionalni pojam identiteta. U takvim će se okvirima pokušati sagledati i Galovićevu kajkavsko pjesništvo zato što je pitanje ustanovljavanja (individualnog) identiteta s obzirom na okoliš - pitanje odnosa individualnog i kolektivnog identiteta - jedno od temeljnih koje ono postavlja.

Vrlo je značajno što je Galović svoj ciklus *Z mojih bregov...* zamislio kao simetričan i koherentan (savršen) ciklus. U njegovoj je ostavštini pronađena bilježnica u kojoj se nalazi nacrt za taj ciklus: trebao se sastojati od trideset pjesama, od kojih je dvadeset osam trebalo simetrično biti raspoređeno u četiri ciklusa nazvana po godišnjim dobima s po sedam pjesama, a izvan ci-

⁹ Usp. Vladimir BITI, Identitet, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb, 2000.

¹⁰ Usp. Judith BUTLER, Nevolje s rodom: feministizam i subverzija identiteta, Zagreb, 2000.

¹¹ Stuart HALL, Kome treba »identitet«?, Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturnih studija (prir. D. Duda), Disput, Zagreb, 1996., str. 362.

klusa, na početku i na kraju, trebale su se nalaziti još dvije pjesme koje bi, prema svemu sudeći, imale prološku i epilošku funkciju. Zamišljajući svoj savršeni ciklus, Galović je čak svim pjesmama izmislio naslov i mjesto u ciklusu. S obzirom na sve to, trebalo bi izbjegavati čitanje pjesama ne vodeći pritom računa o cjelovitosti ciklusa - ciklus bi trebalo čitati kao jednu pjesmu s više kitica.

Osim što je ciklus zadao organizacijske okvire, zadao mu je i tematsko-motivske koordinate. U ciklusu prevladavaju »pastoralni krajolici«¹², u tim pjesmama lirski subjekt flanerski registrira pojavnost oko sebe i ostaje njome zadivljen. Glavna okupacija je prirodni krajolik (trava, šuma, bregovi, povjetarac, sunce, mjesec, zvijezde, lastavice, zrikavci) s naglaskom na vinogradarskom inventaru (grožđe, trsje, brajde, trešnje, breskve, kesten). Osim prirode, inventarizira se i ljudska pojavnost kroz motiv klijeti i sve što je povezano s njom te kroz tipične likove (radnici, veseljaci, međaši, djevojke, neki su čak i imenovani - Kum Martin, Lepa Kata, Međaš Benkina) u tipičnim situacijama koje se kreću od teškog rada (okopavanje i branje vinograda, prešanje grožđa), preko kršćanskih rituala (podnevna zajednička molitva) do hedonističkih naslada (sijela, opijanje, bogata trpeza, pjesma, pečenje kestena). Riječ je o tipičnim »pastoralno-bukoličkim idiličnim figuрамa sreće«¹³ i impresionističko-secesionističkim sličicama kakvih je prepuna hrvatska književnost razdoblja moderne (Matoš, Begović, Vidrić). Većina prije pobrojenih motiva stvarni su motivi koji su iz okoliša samo preslikani u pjesme onakvi kakvi su inače ili su malo estetizirani i nemaju drugo značenje osim omeđivanja prostorno-ugodajnih koordinata ciklusa. Stoga tom ciklusu i odgovara naslov *Z mojih bregov...*, koji zvuči kao natpis s tadašnjih popularnih razglednica (tzv. *Gruss aus...* razglednica), a potvrda su takvoj interpretaciji i Galovićeve riječi iz pisma svojem prijatelju Miljanu Ogrizoviću iz lipnja 1913.: »već [sam] četvrti dan u vinogradu (...) treba samo stati i gledati pa je pjesma u džepu«¹⁴.

Tematiziranjem ukupnosti zavičajnog okoliša lirski se subjekt pokušava stopiti s prirodnim okolišem te se socijalizirati kroz tipična *goričarska* druženja - ustvari identifikacijom s ukupnošću zavičajnog okoliša pokušava ustanoviti svoj identitet. No, na taj je način uspio uspostaviti samo svoj kolektivni identitet koji mu, kao što ćemo pokušati pokazati, ipak nije dostatan jer se nalazi u koliziji s individualnim identitetom. Naime, sasvim sigurno nije slučajno da se u nizu pjesama idiličnim elementima iz okoliša suprotstavljaju remeteći elementi, bilo da se radi o signalima iz okoliša, javljanju podsvijesti ili čemu drugome. Što se prvoga tiče, lirskog subjekta zabrinjavaju pojave poput »zelenog oblaka« i »krvavog mjeseca« (*Mesečina*), koje očito upućuju na to da s prirodom nešto nije u redu. Simptomatična je i opreka između topline i sjaja sunca na nebu i »kmice« i zime koja »V globokem zdencu leži« (*Lepa Kata*). Nije sasvim sigurno bezazleno ni pojavljivanje motiva vrane u inače idiličnom pejzažu (*Pesma z drugog brega*) ili brojni motivi sumraka i magle. Destruiranjem idile zavičaja lirski subjekt očito daje signale da ta idila nije istinita, da se radilo samo o kratkotrajnoj obmani. Potvrde tih teza pronalazimo prije svega u tzv. fantastičkim pejzažima¹⁵. U većini pjesama, pa i u onima s »pastoralnim pejzažima«, idiličnim motivima suprotstavljaju se motivi upitanosti, straha, zebnje, konačno i smrti. Stoga možemo reći da lirski subjekt u dijelu pjesama, ili u dijelovima većine pjesama, prvo konstruira zavičajnu idilu, da bi je odmah zatim i destruirao - odnosno, možemo reći da u zavičaju pronalazi punoču identiteta, da bi je odmah zatim i relativizirao i izgubio. Iako takav postupak izgleda pa-

¹² Dunja DETONI DUJMIĆ, Fran Galović, Zagreb, 1988., posebno str. 26 - 32.

¹³ Cvjetko MILANJA, Fran Galović - istost štokavske i kajkavske poetike, *Umjetnost riječi: časopis za znanost o književnosti*, 44 (2000.), 1, str. 11.

¹⁴ Julije BENEŠIĆ, O životu i radu Frana Galovića, u: Fran Galović - *Pjesme*, Zagreb, 1940., str. 69 (kurziv moj).

¹⁵ Dunja DETONI DUJMIĆ, Fran Galović, Zagreb, 1988., posebno str. 32 - 40.

radoksalno, on se može opravdati činjenicom da je lirski subjekt silno želio povjerovati u taj identitet, vratio se u zavičaj sav radostan - »Došel sem, došel nazaj!« (*Višnje*) - misleći da je u zavičaju identitet koji je izgubio, ali on, kao i većina modernih građanskih intelektualaca njegova vremena, a radi se o vremenu kada se počinje formirati kakvo-takvo moderno hrvatsko građanstvo, stradava od nemogućnosti zadobivanja jedinstvenog identiteta jer je njegov identitet fragmentariziran, odnosno rasut na više identiteta; on jednostavno ne posjeduje jedan cjeloviti identitet. Njegov je identitet razlomljen na zavičajno-ruralni identitet, identitet modernoga građanskog intelektualca, identitet umjetnika, identitet ljubavnika itd., dakle podrazumijeva relaciju između više identiteta. Na razlomljenost identiteta upućuju iskazi poput »Ja nazaj več nemrem, da bi baš i štel, / Drugi me je život odnesel i zel« (*Kostanj*, kurziv moj), dakle njegovo biće ne može biti jedinstveno jer postoji i drugi život, drugi pol njegova bića. Često nije siguran što je taj drugi pol pa otud i sve one neodređenosti poput »Nekaj bi štel, ali kaj?« (*Višnje*), odnosno »Nečega se navek ja bojim, / Al čega, ne znam« (*Pozdravljenje*).

Nakon prvotnog samozavaravanja idilom zavičaja lirski subjekt sam staje na kraj svojim iluzijama i u direktnom dijalogu s tim okolišem - a koji se ustvari implicitno vodi kroz cijeli ciklus - okolišem suženim na kesten, ili bolje reći u tom dijalogu sa samim sobom, zaključuje: »Preveč dobro poznam se kraj sebe to, / Zato ne mrem pota najti vre domo« (*Kostanj*). Iskaz »Preveč dobro poznam se kraj sebe to« možemo dvovrsno tumačiti - ili je lirski subjekt svjestan, s obzirom na to da dobro poznaje kakav je život u zavičaju (ladanje - rad - opijenost, ladanje - rad - opijenost...), da mu taj život nije dostatan, ili ovo »preveč dobro« možemo tumačiti u smislu da sve to već toliko poznaje da mu je i dosadilo pa treba ići dalje u nešto novo (što god to bilo). Na *kestenovu*, pak, tezu da je zavičaj njegova djedovina gdje su generacije sretno živjele te mu je to jamac sretnog života, lirski subjekt odgovara protutezom: »Vmrali so i oni, tam na groblju spe, / Mesto njih se drugi vezda vesele« (*Kostanj*). Ovi stihovi odlično ilustriraju tezu o uvlačenju temporalnosti i prolaznosti u idilu zavičaja, kao što o tome, uostalom, indirektno govori i parceriranje ciklusa na četiri dijela. Sekvencioniranje ciklusa na četiri godišnja doba podrazumijeva protok vremena, odnosno, na metaforičkoj razini, života, indikacija je to stalne mijene ili, bolje reći, smjene - indicira se linija sjetva - klijanje - berba, odnosno rođenje - odrastanje - starost - jednom riječju, upućuje se na prolaznost, a u krajnjoj liniji i na smrt. Tako zrelost smjenjuje berba, odnosno život smrt. Imenovanje ciklusa izrazito vremenski opterećenim signifikativima može se shvatiti kao implicitni autorov komentar svojeg ciklusa koji nadsvođuje ciklus u cijelosti, dajući mu ustvari interpretaciju. Svi jest lirskog subjekta o tome da su i djedovi i djedovina nestali, kao što je i Kum Martin nestao (*Kum Martin*), dovoljan mu je razlog da zavičaj zbog toga proglaši nedostatnim. Od sve te idile zavičajnog okoliša ostat će samo »vrpa zemle« (*Klet*), sve to nije ništa drugo nego dim koji će odnijeti vjetar: »...Gledimo, / Kak othađa dim / I na vetru š njim / Jesenski dragi, najlepši čas« (*V mraku*). U posljednjoj sačuvanoj pjesmi iz ciklusa posljednji stihovi eksplicitno nagovještaju i samu smrt: »Je, drugač nejde, / To se ti prejde, / Bomo otišli skoro i mi!« (*Medaš*). Umjesto te prolaznosti i smrti - kojoj je, dakle, podložan i zavičaj - lirski subjekt želi nešto vječno, neprolazno. U tom momentu čini mi se da upada u vlastitu zamku: svoju praksu estetiziranja svega te na taj način podarivanja mu vječnosti, lirski subjekt pokušava projicirati u apsolut, odnosno u vlastiti životni projekt. Pristajući na varku tobože sporadičnog estetiziranja pojedinih elemenata života, pogotovo zavičajnog pejzaža (npr. *pozlaćivanje* »bregov« u pjesmi *Grozdje*), lirski subjekt postaje žrtva toga vlastitog projekta koji nije moguće provesti nad svim pojavama u životu. Onda i nije čudo što mu neestetizirani zavičaj više nije dostatan jer je, za razliku od fragmenata koje je estetizirao, nesavršen, trošiv i prolazan. U tom smislu lirski subjekt puninu identiteta prije može pronaći u umjetnosti, nego u zavičaju jer njoj ne prijeti vremenska trošivost. Na činjenicu da je lirskom subjektu umjetnost jedna od najvrednijih stvari

u životu upućeno je već u prološkoj pjesmi: »Ja tebe dajem ove pesme moje, / To najlepši je i jedini dar, / kaj znam i morem dati...« (*Mojemu ocu*). Dakle, umjetnost je, kao prvo, najljepši dar koji se nekome može darovati, odnosno lirska subjekt ga smatra najvrednijim što ima, a drugo, to je i jedino što može i zna darovati ocu. Očito je umjetnost jedina stvar koja ga u životu zanima, jedina stvar u kojoj je dobar - konačno, jedina stvar u kojoj možda može pronaći svoj identitet.

No, ne samo da je lirska subjekt upao u vlastitu zamku pokušavanja estetiziranja cjelokupnog vlastitog života, nego je u tu zamku dobrano upao i sam Galović. Na sličnom se tragu prilikom jednog od brojnih sagledavanja Galovićeve kajkavske poezije nalazi i Milivoj Solar: »Poezija i život... ovdje se (u Galovićevoj kajkavskoj lirici, nap. a.) zato ne sastaju da bi se poezija približila životu, nego tako što se stvarni život može - a Galović čini se smatra i mora - približiti i prežeti poezijom«¹⁶. Iz pojedinih se Galovićevih privatnih pisama, ali i iz cjeline njegova života to također može lako razaznati. Tako iz njegovih pisama iz posljednjih godina njegova života, pogotovo onih s fronta, doznajemo da želi sačuvati život samo radi umjetnosti: »Želio bih ostati na životu jedino radi nekih divnih literarnih doživljaja« (pismo od 20. rujna 1914. Milanu Ogrizoviću), odnosno »Želio bih ne poginuti samo radi toga da sve ovo iznesem, jer je svaki dojam dragocjen« (pismo od 15. kolovoza 1914. također Milanu Ogrizoviću). O želji da preživi rat samo kako bi s njim *preživjela* i njegova umjetnost govorи i činjenica da i na frontu, praktički u rovovima, piše svoj roman *Mrtva domovina* do kojega mu je bilo mnogo stalo: »Ako se vratim, dobit ćeš roman, koji se zove 'Mrtva domovina'. Ako padnem, spomeni tu ideju u posmrtnom govoru nad mojih kenotafijem« (pismo od 13. listopada 1914. Juliju Benešiću). Ovi iskazi svjedoče o tome koliko mu je književnost bila važna u životu, pa u praktički smrtnim trenucima razmišlja o budućim knjigama, o umjetnosti. Čak ako i umre, važno mu je da se napomene kako je pisao novi roman, dakle da se istakne umjetnički dio njegova života, a ostalo je nebitno. I sama njegova obilna spisateljska produkcija¹⁷ te općinjenost kazalištem¹⁸ svjedoče o tome da je više živio u umjetnosti, nego u realnom životu. Čak i posljednje pismo koje je napisao dan prije smrti, a u kojem piše »Sunce je, nedjelja i divno, toplo jutro. Čovjek bi čisto želio umrijeti u ovako sunčan dan« (pismo od 25. listopada 1914. Milanu Ogrizoviću), može se prije shvatiti kao metaforički, literarizirani iskaz, pa kao takav kao potvrda *življenja* književnosti, a ne stvarna želja za smrću. Zbog tako lijepa dana (općinjenost pejzažom poznata iz kajkavske lirike) dospio je u ekstatično stanje te bi želio da to bude posljednje što će vidjeti u životu - na neki način izražava ono što je Ujević izrazio stihovima »Umrijet ću noćas od ljepote«. Potvrda je to da i u privatnom životu razmišlja na *književni* način, odnosno stilizira čak i privatna pisma s bojišta, kao i većinu ostalih pisama, te je to također prije potvrda teze o estetiziranju života, odnosno *življenu* književnosti, a ne suicidalnih poriva.

U *življenu* književnosti Galović nije bio usamljen. Naime, poput Galovića, u ono je vrijeme postojao krug pjesnika koji su slično njemu bili u potrazi za osobnim identitetom koji nisu uspijevali pronaći u realnom svijetu, unatoč činjenici da su pokušavali imati udjela u pripadnostima nekim kolektivnim identitetima. Tako je i Galović bio aktivni pripadnik mladohrvatskog pokreta čiji su dionici bili i mladi Augustin Ujević, zatim Vladimir Čerina, Ljubo Wiesner i još neki pje-

¹⁶ Milivoj SOLAR, Fran Galović, u knjizi: Fran Galović - *Izabrane pjesme*, Zagreb, 1997., str. 122.

¹⁷ »Galović je za jedanaest godina svoga književnog rada... napisao *toliko* pjesama, drama i pripovijesti da su neki časopisi bili puni njegovih djela, a mnogo je toga ostalo u rukopisu« (J. Benešić, nav. dj., str. 7, kurziv moj). U 11 godina napisao je oko 2000 stranica teksta koliko broje njegova sabrana djela u kojima je objavljena gotovo sva njegova pisana ostavština.

¹⁸ U Galovićevoj je ostavštini pronađena bilježnica u koju je pedantno bilježio posjete kazalištu te proizlazi da je u šest godina gledao 135 komada. Osim toga, o tome svjedoče brojne napisane drame, a još više i brojnije nenapisane drame za koje je ostavio nacrte i bilješke.

snici. Osim dioništva u tom ideološkom kolektivnom identitetu, Galović je, kao i spomenuti pjesnici, pripadao i jednom estetskom kolektivnom identitetu, Matoševu artističkom *cenakulu*, što je vidljivo iz činjenice da je sudjelovao u većini časopisa u kojima se okupljala ta grupacija pjesnika (*Hrvatski đak*, *Mlada Hrvatska*, *Sutla*). I dok je među matoševcima vjerojatno pronašao puninu estetskog identiteta, na ovom drugom polu nije uspio pronaći puninu ideološkog, ustvari životnog identiteta, jer je za njih mladohrvatski pokret zapravo predstavljaо pogled na život. Stoga Galović neispunjenošću društveno-ideološkog identiteta - jer su se zamisli mladohrvatskog pokreta ubrzo razvodnile pa se dakako nisu niti ostvarile - pokušava anulirati što većom ispunjenosti estetskog identiteta. Dakle, svu pozornost posvećuje tom ne-zbiljskom identitetu te i ne čudi što granica između života i književnosti popušta, pa estetske projekte pokušava ostvariti i u životu. Galović poput grupacije pjesnika koja je najprepoznatljivija po tome što se prvo okupljala oko Matoša, a zatim zajedno nastupila u zborniku *Hrvatska mlada lirika* 1914. te se poslije okupila i oko zbornika *Grič* (1916.), dakle grupacije kojoj je Galović i fizički pripadao, rasulo i neispunjenošću (društvenog) života pokušava nadoknaditi u svojim estetskim konstruktima u kojima gaji harmoniju i sklad. Poput mnogih iz te grupacije, Galović bježi od zbilje u svoje estetizirane tvorevine u kojima, začudo, nema ni naznaka o društvenim kontekstima - radi se o visokom estetizmu koji *zaboravlja* društveni aktualitet te se povlači u svoj intimizam. Galović, dakle, pripada onom odvjetku hrvatskog pjesništva hrvatskog *fin de sieclea* koje je na nesretnu sliku svijeta odgovorilo povlačenjem u intimu (novosimbolisti¹⁹), a ne pobunom (ekspresionisti). No, u Galovićevu kajkavskom ciklusu društveni aktualitet ipak donekle prodire u intimistička raspoloženja. Već bi se samo veličanje zavičajnog pejzaža djelomično moglo shvatiti i kao veličanje nacionalnog pejzaža, dakle tematiziranje nacionalnog pitanja, ali ima u ciklusu i direktnijih potvrda toga - sama »domovina« u ciklusu se spominje na dva mjesta, u prvoj i posljednjoj pjesmi. U prvoj pjesmi ciklusa, *Mojemu ocu*, lirska subjekt posvećuje ciklus svojem ocu, naglasivši da je to jedini, ali i najljepši dar koji mu može dati, te dodaje »primli bar / To zađnje cvetje domovine svoje«. Lirska subjekt, dakle, sam karakterizira pjesme koje mu daruje (cijeli ciklus) kao posljednje stihove »domovine svoje« i uključuje u stihove i nacionalnu dimenziju. U posljednjoj sačuvanoj pjesmi u ciklusu, *Međaš*, lirska subjekt daje riječ Benkini koji ga je ugostio u svojoj klijeti i koji drži zdravicu: »Primekni čašo / Za ljubav našo / Nek domovina z nami živi«. U potpuno privatnoj prigodi, prijateljskom susretu dvojice međaša, tijekom ugodnog druženja uz domaće gastronom-ske specijalitete i piće, misao je skrenuta i na domovinu. Privatno-intimna dimenzija koja uvelike prevladava u ciklusu ipak nije potpuno proizvela *zaborav* društveno-političke (nacionalne) aktualnosti koja životari kroz ta dva skromna i ustvari uzgredna spominjanja, ali životari, dakle postoji.

Budući da se ponovno ponadeni zavičajni (kolektivni) identitet nalazi u sprezi s pokušajem definiranja individualnog identiteta, utjelovljenog možda ponajprije u identitetu umjetnika (koji je također upitan s obzirom na to da je doista preoprežna da bi ju se u cijelosti estetiziralo), Galovićev lirska subjekt kao da posustaje u potrazi za puninom identiteta. Suočivši se sa spoznajom da je naše biće skup različitih identiteta koji su u prošlosti nastajali i nestajali, odnosno da je ono svi oni *ja* koje smo bili, koje smo htjeli biti, koje trenutačno jesmo i koje ćemo htjeti biti - dakle, premjestivši pojma identiteta iz statičnosti u kontingenciju - postaje svjestan da je potraga za cjelovitim i jedinstvenim identitetom besmislena. Dakle, ne treba se pitati *tko sam?*, nego *što bih sve mogao postati?* Stoga potraga za identitetom nikada ne završava. S obzirom na to da je identitet

¹⁹ Usp. Cvjetko MILANJA, Hrvatski novosimbolizam, Književna republika: časopis za književnost, 5 (2007.), br. 7 - 9, str. 59 - 81.

kontingentna pojava, potrebne su kontinuirane samointerpretacije i samotumačenja od strane pojedinog subjekta. Stoga Galović svojeg lirskog subjekta šalje u zavičaj i *utapa ga* u zavičajni okoliš, testira mogućnost potpunog povratka tome mjestu, ali i stanju, smirenosti, utočišta i idile. No, rezultat je poražavajući i na praktičnoj i na načelnoj razini. Na praktičnoj razini zavičajni okoliš pokazuje mnogo deziluzijskih elemenata (prije svih prolaznost), a na načelnoj razini prisutna je svijest o nestalnosti i razmrvljenosti identiteta. Sukladno poststrukturalističkim shvaćanjima, identitet u Galovićevu pjesništvu nije poiman esencijalistički, nego »strategijski« i »pozicijski« (Hall). Taj *novi* pojam identiteta »ne ukazuje na stabilnu jezgru jastva koje se razvija od početka do kraja kroz nestalnosti povijesti bez promjene, to nije djelić jastva koji ostaje uvijek već *isti*, identičan sa samim sobom kroz vrijeme«²⁰. Galovićev lirski subjekt nije povratkom u zavičaj vratio *stari* identitet koji je izgubio jer ustvari taj *stari* identitet više ne postoji, on više nije cjelovit i isti kakav je bio prije, modificiran je i potisnut novim identitetima koji su s vremenom nastajali - sada postoje identiteti, a ne jedan identitet. Dakle, Galovićev lirski subjekt mogao je u zavičaju ili u umjetnosti pronaći tek djelić, a ne cjelovitost i punoču izgubljenog identiteta jer »identiteti nisu nikada jedinstveni... u kasnom modernom dobu postaju sve više fragmentari-zirani i razlomljeni (...), neprekidno se nalaze u procesu promjene i transformacije«²¹. Trenutačno *priklučenje* Galovićeva lirskog subjekta u kolektivni zavičajni ili umjetnički identitet značilo je samo zauzimanje jednog od brojnih trenutačnih subjektnih položaja.

Eventualan odgovor na jedino što je lirskom subjektu još preostalo s obzirom na to da ni u zavičaju, ni u umjetnosti nije pronašao puninu identiteta daju stihovi s aluzijama na neodređeni i neomeđen put, poput »A pot je dog i dogši bo« (*Pred večer*), »Dale idem, steza je još doga« (*Grozđe*), »Zutra moramo na pot« (*V mraku*) ili »I mislimo na nekaj daleko« (*Plavo nebo*), odnosno zagledanosti u nemjerljivo, univerzalno i apstraktno - njegova je misija nezavršen put, dakle *put*, a ne *mjesto*, odnosno njegov identitet je ustvari identitet putnika, stalna mijena. Stoga nije također slučajno što, osim tematiziranja puta, u mnogim pjesmama u ciklusu prohujava vjetar ili što lirski subjekt pokazuje poseban interes za lastavice koje su doputovali iz dalekih krajeva i opet će u njih otploviti (*Lastavice*). Ne čudi ni to što već u prološkoj pjesmi gleda »tam gore« gdje su »zvezde zlate« (*Mojemu ocu*), a i poslije registrira da »oblaki nekam ido; / Štel bi i ja daleko / Š njimi po zlatem svetu« (*Višnje*). Kako mu, dakle, zavičaj ipak nije dostatan, preostaje mu jedino neprestani put tamo gdje je »ništ i se« (*Pred večer*): lirski subjekt na kraju puta nalazi *sve* jer je to cilj kojemu se neprestano teži, a *ništa* jer čim se to dostigne, kreće se dalje u novu potragu. Preuzimajući identitet putnika - koji je gotovo i jedini mogući jer identitet ustvari i jest put od jednog do drugog identiteta - Galovićev se lirski subjekt odlučio za vječno putovanje i traganje bez sigurnog uporišta, postao je latalica, što znači ne samo beskućnik, nego i bezavičajnik, a zato što »Nije mogao naći domaćnosti/domovinstva Galović [je i] pjesnik bezdomovinstva«²², odnosno jedan od prvih predstavnika »transcendentnog beskućništva« u modernom hrvatskom pjesništvu²³. Dobru ilustraciju lirskog subjekta kao latalice pronalazimo i u pjesmi *Jesenski veter* u kojoj se lirski subjekt ne može odlučiti: »S jedne strane stoji ugodaj prepuštanja smirenju u povratku prirodnom životu i radu u vinogradu... a s druge uznenireno poistovjećivanje sa simbolom latalice...«²⁴. Unutarnji mir u klijeti i vanjski nemir vjetra metafora su izbora koji se postavlja pred lirskog subjekta i upravo ta suprotstavljenost najbolje karakterizira cijeli ciklus i odgo-

²⁰ S. Hall, nav. dj., str. 360.

²¹ Isto.

²² C. Milanja, Fran Galović, str. 12.

²³ Usp. Cvjetko MILANJA, Hrvatski ekspresionizam, Zagreb, 2000.

²⁴ Milivoj SOLAR, Kad romantični vjesnik bogova postane vjesnik demona, *Poezija: časopis pjesničke prakse*, 2 (2006.), br. 1 - 2, str. 138.

vara na pitanje identiteta Galovićeva lirskog subjekta - ostati u mirnoći zavičaja (klijet) ili otići u drugi svijet (poput vjetra). Kolektivni zavičajni identitet guši individualni identitet - zavičaj mu sugerira da ostane u vinogradu, prepusti se svakodnevnom sitnom radu, muci i veseljima, uživanju u prirodi, u jednostavnom; no, njegovo biće ne može živjeti u toj jednostavnosti, možda prije svega jer stvaralački nagoni teže nečemu drugom, osim Prirode želi i Kulturu. Pokušaj razrješavanja tog odnosa možda proizvodi i temeljnu dramu ovog ciklusa. Poput i dosad oprimjerjenih prigovora koje lirski subjekt daje zavičaju, i *Jesenski veter* neizravno i naizgled prikriveno nudi neke od njih. Tako vinogradar koji se nalazi u klijeti nadgleda odvijanje procesa nastajanja vina, pospan, možda malo i opijen, i uopće ne utječe na pospješivanje tog procesa: »Moral bi stati / Mošta zlejati, / A neće mi se, tak sem pospan« (*Jesenski veter*, kurziv moj), potpuno je pasivan, prepustio se mirnom ugodađaju i toplini u klijeti i baš ga briga za nalete vjetra vani. Vinogradar se može shvatiti kao zavičajnik kakav lirski subjekt ne želi postati, ne želi da život prolazi oko njega, a da on u njemu ne sudjeluje, da bude pasivni promatrač poput vinogradara. No, s druge strane, niti život vjetra nije jednostavan. Vjetar je, naime, u ovoj pjesmi i akter i karakter te kao takav možebitni simbol druge opcije s obzirom na vinogradara. On je »raspotan i spet«, aktivan, zainteresiran, nije se skučio na jednome mjestu i drijema, nego živi život. No, ni njegova pozicija nije idealna jer on ni sam ne zna kuda i kamo bi išao (»Čez pola ide, a ne zna kod i kam«), on je vječni latalica. Poveznici vjetra i lirskog subjekta možemo pronaći i u činjenici da se vjetar poput njega »odnekod« stvorio pokraj klijeti, »Zaletel se je, stal, / Kam dale? Neje znal...«. Nije li to pozicija lirskog subjekta koji je došao iz *drugog svijeta* do klijeti, tj. zavičaja, zaustavio se u njemu te ne zna treba li ostati ili otići? Međutim, ta dvojba nije riješena. Možda je najbolje reći da je identitet lirskog subjekta tu negdje između putnika i zavičajnika, na putu između te dvije opcije: zavičaj je nedostatan zbog pasivnosti i prevelike smirenosti, ali ni identitet putnika (umjetnika) nije dovoljan, njemu, pak, nedostaje doza zavičajne smirenosti. Ili, pak, lirski subjekt, s obzirom na to da identitet ne može temeljiti na zavičaju, odlučuje onda niti ne imati identitet? Odgovor je teško dati, no razvidno je da mu identitet neprestano izmiče.

Cjeloviti individualni identitet zbog jaza između zavičaja i puta nije konstituiran, nego su prikupljene samo njegove krhotine. Ta nemogućnost konstituiranja cjelovitog identiteta reflektira se i na sadržajno-formalne slojeve ciklusa. Lirski je subjekt uspio, sukladno pedantnom planu, u svojoj kontroli zadržati zamišljenu nad-organizaciju ciklusa i donekle motivsko-tematske koordinate (»klet« - »breg« - »šuma«), no većina ostalih planova izmakla mu je kontroli. Tako se stih većinom oslobođio strogih kalupa: strofičnosti, pravilne rime te pogotovo u Galovićevu vrijeme gotovo obavezne izometričnosti - neke su pjesme ispjevane matoševskom polimetričnom strofom, a neke variranjem ritma i brojem iktusa nalikuju čak i slobodnom stihu. Motivika mu se također razbuktala izvan svih planiranih koordinata (»tam gore, gde je niš i se«). Dakle, kao što nije uspio doseći puninu identiteta koji osigurava mirnoću, harmoniju i sklad, to nije uspio postići ni na formalno-sadržajnom planu ciklusa. Uz to, poput krnjeg identiteta na kraju je dobio i krnji ciklus u kojemu zjapi osam rupa, kao što i u identitetu postoji nekoliko rupa - umjesto punine identiteta dobiva krnji identitet, umjesto zaokružena ciklusa krnji ciklus. Ni Galovićev građanski identitet nije mogao doseći puninu ne samo zato što identitet umjetnika koji spada u nad-stvarno nikako ne može biti pomiren s fizičkim ograničenjima, nego i zato što kao pravaš nije mogao okusiti slast punine nacionalnog hrvatskog identiteta koji je neprestano ulazio u nad-nacionalne i nad-zajedničke identitete koji su gušili čisto hrvatski identitet.

SUMMARY

Seemingly unquestionable issue of identity in poetic expression of Galović's local dialect (kaj) poetry, in regard to local heritage and language, is now under scrutiny, with the new, contemporary issues on identity, both literary and critical. Namely, a misbalance and conflict between collective and individual poetic subject in Galović's entire cycle »From my hills/Z mojih bregov« is unresolved. Moreover, it's a theme backbone of his entire poetic cycle. This is an effort to elaborate a hypothesis, that his poetry theme suffers from the lack of a wholesome identity, or rather, that the entirety of the local heritage does not guarantee the completeness and integrity of the poet's identity.

MURA - ČOVJEK - PRIRODA

MURA RIVER - MAN - NATURE

Sandra Kantar

Marjana Ivanek-Martinčić

Zvjezdana Augustinović

Visoko gospodarsko učilište u Križevcima

Milislava Demerca 1, 48260 Križevci

skantar@vguk.hr

Primljeno / Received: 10. 5. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Stručni rad

Professional paper

UDK / UDC: 504.6 (19/20) (497.5) Mura

SAŽETAK

U ovom je radu dan pregled radova studenata Visokoga gospodarskog učilišta iz Križevaca, nastalih u sklopu Interreg III A projekta suradnje pod naslovom »Mura - čovjek - priroda«. U projektu su sudjelovali Poljoprivredni fakultet Georgikon iz Keszthelyja Sveučilišta Veszprem, Poljoprivredni muzej Georgikon iz Keszthelyja, Nacionalni park Balaton, nevladina organizacija za zaštitu prirode »Bijeli gavran« i Visoko gospodarsko učilište iz Križevaca.

Na hrvatskoj strani, priroda uz Muru je vrlo bogata biljnim i životinjskim svijetom s brojnim autohtonim vrstama. Ekološku tradiciju Međimurja predstavlja i Rudolf Steiner, začetnik antropozofije i osnivač biodinamičke poljodjelske proizvodnje.

Međimurje se odlikuje i brojnim etnografskim osobitostima kao što su mlinovi na Muri, ruralna graditeljska baština (stare hiže, klijeti i kukuružnjaci) i tradicijski obrti poput čipkarstva, ispiranja zlata, košaraštva i lončarstva. Kultura i umjetnost su prepoznatljivi po narodnim pokladnim običajima te, osobito, po međimurskoj pjesmi koju je u cijelosti sakupio melograf i muzikolog Vinko Žganec.

Uz ceste i puteve susreću se kameni spomenici prošlosti (narod ih zove »pil«) na kojima su raspela ili kipovi svetaca.

Projekt završava pejzažno - povijesnim esejom koji se sastoji od studentskih radova i studije Međimurske županije s hrvatske strane te dječjih radova i istraživanja Nacionalnog arhiva s mađarske strane.

Ključne riječi: Mura, priroda, etnografija, mađarsko-hrvatski projekt

Key words: Mura river, nature, ethnography, Hungarian-Croatian project

UVOD

U listopadu 2007. godine Sveučilište iz Veszprema i Poljoprivredni fakultet Georgikon iz Keszthelyja zajedno s Nacionalnim parkom Balaton, mađarskim poljoprivrednim muzejom Georgikon, osnovnom školom iz Muraszemenya, Civilnim društvom za zaštitu prirode »Feher Hollo« (Mađarska) i Visokim gospodarskim učilištem u Križevcima (Hrvatska) počeli su projekt suradnje u sklopu Programa susjedstva Europske unije (EU) INTERREG III A Slovenija - Mađarska - Hrvatska pod naslovom »Mura - čovjek - priroda«.

Projekt obuhvaća sljedeće aktivnosti: objavljivanje natječaja za učenike osnovnih škola po-kraj Mure i studente u Križevcima, izradu etnografske studije Međimurja, istraživanje biljnog i životinjskog staništa uz Muru, izradu izložbenog i pomoćnog školskog materijala te izradu homepage projekta.

Cilj ovog projekta jest podsjetiti na život lokalnog stanovništva koji je nekada bio tijesno vezan uz rijeku te usporediti prirodne i kulturne sličnosti i razlike u prošlosti i sadašnjosti u hrvatsko-mađarskom pograničnom području.

Projekt je završio krajem travnja 2008. godine objavljinjem hrvatsko-mađarske studije »Zemlja putujućih voda«, namijenjene lokalnom stanovništvu uz mađarsku obalu Mure te tiskane na hrvatskom i mađarskom jeziku.

POLOŽAJ MEĐIMURSKE ŽUPANIJE

Međimurska županija nalazi se na krajnjem sjevernom dijelu Republike Hrvatske. Obuhvaća pretežno nizinski kraj između rijeka Mure i Drave. Na sjeveru i istoku omeđena je Murom, na jugu Dravom, a na zapadu granicom prema Republici Sloveniji. Više od polovice granica čine rijeka Drava i Mura. Na sjeveru se dodiruje s Republikom Mađarskom, na zapadu s Republikom Slovenijom, na jugu s Varaždinskom županijom i na jugoistoku s Koprivničko-križevačkom županijom. S obzirom na svoj položaj između alpskog i panonskog prostora, na putu iz srednje Europe prema Jadranskome moru, ona ima iznimnu prometno-provoznu važnost za Republiku Hrvatsku (»sjeverna vrata Hrvatske«).

Najvažnije ceste su Čakovec - Goričan - Letenjski most (Mađarska) i Čakovec - Macinec - Maribor (Slovenija). U planu je gradnja suvremene međunarodne autoceste kroz Međimurje, koja će bolje povezati susjedne države Mađarsku i Sloveniju s Hrvatskom i Jadranskim morem. Željeznički promet u Međimurju počinje već 1860. godine gradnjom željezničke pruge koja je povezala Mađarsku s Trstom na Jadranskome moru. To je prva željeznička pruga na teritoriju Hrvatske, druga je ona koja povezuje Međimurje s Varaždinom i Zagrebom (sagrađena je 1885. godine), a treća je pruga Čakovec - Mursko Središće - Lendava (Slovenija). Veći gradovi u okolini su Varaždin, Koprivnica, Bjelovar, Nagykanizsa, Murska Sobota, Maribor i Graz.

ADMINISTRATIVNA PODJELA I STANOVNIŠTVO

Županija je podijeljena na tri grada i 22 općine.

- **Gradovi:** Čakovec, Mursko Središće i Prelog
- **Općine:** Belica, Dekanovec, Domašinec, Donja Dubrava, Donji Kraljevec, Donji Vidovec, Goričan, Gornji Mihaljevec, Kotoriba, Mala Subotica, Nedelišće, Orehovica, Podturen, Pribislavec, Selnica, Strahoninec, Sveta Marija, Sveti Juraj na Bregu (općina Lopatinec), Sveti Martin na Muri, Šenkovec, Štrigova i Vratišinec.

Međimurje je najgušće naseljen dio Hrvatske. Na području veličine 729,5 četvornih kilometara (72.956 ha), često intimno zvanom Međimurje malo, u 126 naselja živi 126.500 stanovnika, što rezultira gustoćom od 164,2 stanovnika po četvornom kilometru. Gradovi su Čakovec, koji je centar za promet, obrazovanje, gospodarstvo, sudstvo i administrativne aktivnosti, te Prelog i Mursko Središće. Čakovec u užem gradskom okviru ima 17.500 stanovnika. Stanovništvo grada, kao i cijelog područja, etnički je golemom većinom hrvatsko (96%), a samo četiri posto su manjine: Mađari, Slovenci, Albanci i Romi.

POVIJEST MEĐIMURJA

Prve ljudske naseobine na ovom području nastale su u mlađem kamenom dobu, prije otprilike 7000 godina. Nije lako identificirati etničku strukturu ljudi iz tih razdoblja, tako da o nalazištu iz neolita (Ferenčica) pokraj Preloga postoji samo legenda koja spominje loše, nasilne ljude. U razdoblju željeznog doba plemena se mogu identificirati kao Kelti i Panoni, koje su poslije porobile legije Rimljana.

S 1. stoljećem nove ere Međimurje je spomenuto u spisima geografa Strabona kao Insula Intra Dravam et Muram (otok između Drave i Mure). Danas centar, Čakovec je nekada bio spomenut pod imenom Aquama ili grad s mnogo vode jer se mjesto nalazilo na području s mnogo močvara i riječnih rukavaca.

Grad Čakovec dobio je ime po Dimitriju Caku koji je početkom 13. stoljeća podizao obrambene zidine koje su stanovnici 1328. prirodno nazvali Čakijeva utvrda. Dekretom ispostavljenim od kralja Roberta 1333. godine utvrđena je jezgra obznanjena kao središte važnije od ostalih mjesta. Brz razvoj grada počinje sredinom 16. stoljeća, u vrijeme obitelji Zrinski, dok je posebna godina bila 1589. kada je utvrda napućena obrtnicima i trgovcima dobila pravo trgovanja. Time je pravno obznanjena gradska struktura te je Čakijeva utvrda postala grad.

Međimurje je bilo pod vlašću različitih sila, zona s velikim značajem između Beča i Carigrada. Najznačajnije je doba pod vlašću Zrinskih (16. i 17. st.), vojskovođa i intelektualaca koji su kraju pridonijeli materijalno i duhovno. Nikola Zrinski (1620. - 1664.), osobito uspješan u borbi protiv Ottomanskog Carstva, bio je proglašen generalom Hrvatske.

U sukobu s politikom Austrije Petar Zrinski je zatvoren, osuđen zbog veleizdaje i ubijen 1671. godine. Katarina Zrinski također je zatvorena, a umrla je 1673. godine. Razdoblje Zrinskih u Čakovcu i Međimurju važno je ne samo zbog obrane Hrvatske, nego i zbog kulturnog i gospodarskog razvoja Međimurja.

EKOLOGIJA MEĐIMURJA

Međimurje je počašćeno nazivom **Hortus Croatie** (Vrt Hrvatske). Na neslužbenom grbu toga kraja su ptica grlica i cvijet ljubičica (u dijalektu znan kao **fijolica**).

Iako izložena velikim demografskim i gospodarskim pritiscima, priroda Međimurja vrlo je dobro očuvana. Pitomi brežuljci Gornjeg Međimurja prošarani su brojnim šumarcima i ekstenzivnim poljoprivrednim površinama (vinogradi, voćnjaci, livade). Ravnicom Donjeg Međimurja dominira kultivirani krajolik koji, pak, obiluje živicama, šumarcima i potocima. Prirodni biser Međimurja

Međimurje i Podravina na karti G. Cantellija iz 1690. godine

je Mura koja je sa svojim meandrima te florom jedna od najočuvanijih nizinskih rijeka u ovom dijelu Europe. Udruge građana koje djeluju na tom području sa svojim su aktivnostima zapažene i na nacionalnoj razini. Treba spomenuti da je Međimurje rodni kraj dr. Rudolfa Steiner-a, začetnika antropozofije i ekološke poljoprivrede. Pokret ekopoljoprivrede svakim je danom sve značajniji, a najveći skup o toj temi u Hrvatskoj svake se jeseni održava upravo u Čakovcu.

Međimurje je područje na kojemu obitavaju brojne autohtone biljne i životinjske vrste. Razlozi su povoljna klima i blizina velike rijeke Mure. Mura i područje oko nje vrlo su bogati biljnim i životinjskim svijetom. To je i stanište mnogo ptica jer je to područje veoma bogato hranom. Mura je stanište i mnogih drugih vrsta, osim ptica, ali vrlo su zanimljive vrste koje obitavaju samo uz Muru i nigdje drugdje u Europi, pa čak ni u svijetu. Uz Muru obitavaju mnoge zaštićene vrste životinja kao što su veliki livadni plavac, zagasiti livadni plavac, obalčar, riba crnka, vidra, crna roda, danje pauče te biljka ljekovita krvara.

Veliki livadni plavac je vrsta leptira koji je ugrožen u cijeloj Europi i većina kolonije nalazi se na području Međimurja uz Muru. To je vrlo osjetljiv leptir koji ovisi o određenoj životnoj sredini i određenim vrstama biljaka. Obitava uz mjesta na kojima se javlja ljekovita krvara (*Sanguisorba officinalis*). Ona cvate ljeti na nizinskim livadama i također je zaštićena na nacionalnoj razini. Kod velikih livadnih plavaca zanimljiva je pojava mirmekofilija, simbioza koju veliki livadni plavac ostvaruje s mravima roda *Myrmica*.

Zagasiti livadni plavac je također vrlo ugrožena vrsta u Hrvatskoj i Europi. Obitava u istim životnim uvjetima kao i veliki livadni plavac. Također je veoma vezan uz ljekovitu krvaru koja mu osigurava uvjete povoljne za život. Staništa plavaca veoma su ugrožena procesima obrade zemlje i pretvaranja livada u građevinska zemljišta.

Obalčar je vrsta kukca koji se u Europi smatra izumrlim, ali na području Mure još obitava, i to u velikim kolonijama. Stanovnik je samo brzih vodenih tokova kao što je Mura u Međimurju. Odrasli kukci izljeću iz vode u jatima te nakon parenja i odlaganja jaja u vodu ugibaju.

Veliki livadni plavac (*Maculinea teleius*)

Zagasiti livadni plavac (*Maculinea nausithos*)

Obalčar (*Xanthoperla apicalis*)

Crnka (*Umbra krameri*)

Crnka je jedna od najugroženijih riba u Hrvatskoj i jedna od četiri najugroženije ribe u Europi. Najveći uzrok male populacije te ribe je veliko onečišćenje voda. Živi u stajacim i sporo tekućim vodama u kojima su uvjeti za život drugih vrsta nepovoljni. Dobro podnosi nedostatak kisika u vodi, pa se za disanje koristi ribljim mjehurom uzimajući atmosferski zrak s površine vode. Može izdržati na vlažnome mjestu i do deset sati bez vode. Pri opasnosti od isušenja zakopava se u podlogu. Mrijesti se od ožujka do travnja. Ikru polaže na poplavnim terenima među vodenim biljkama, i to u gnijezda koja čuvaju. Spolnu zrelost

postiže u drugoj godini, a može živjeti i do sedam godina. Živi u grupama od pet ili šest jedinki. Hrani se beskralježnjacima, osobito ličinkama kukaca i rakova, a ponekad i sitnom ribom.

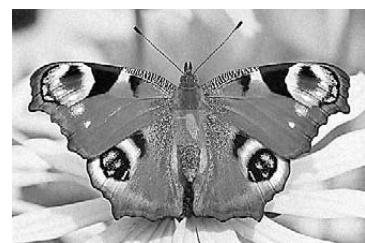
Vidre žive pretežno u rijeckama, a najviše ih ima u sjevernoj Hrvatskoj, i to na području Mure. Njezin najveći neprijatelj je čovjek koji svojim djelovanjem na prirodu onečišćuje vode, a vidre su vrlo osjetljive na zagađenje. Kao zaštićena životinjska vrsta, ugrožena je i na nacionalnoj i na europskoj razini.

Crna roda je također veoma ugrožena životinjska vrsta. Registrirano je samo 300 parova koji još žive na ovom planetu, a važno je napomenuti da se više od polovice tih roda dolazi gnijezditi na područje uz Muru.

Danje pauče je vrsta leptira kojim dominiraju žarke boje. Populacija se smanjuje zbog čovjekova osvajanja zemljišta i stalnih agrotehničkih mjera te će vrlo vjerojatno u bližoj budućnosti postati ugrožena vrsta.

Biljno bogatstvo Međimurja i prostora pokraj Mure očituje se u mnogim biljkama, a jedna od najvažnijih i najugroženijih je ljekovita krvara. Ona je vrlo osjetljiva na utjecaje drugih biljaka oko sebe i ako se livada, koja je njezino prirodno stanište, ne kosi dovoljno često, moguća je pojava grmlja i višeg raslinja, te uništavanje ljekovite krvare. Vrlo je važna u životnom ciklusu livančića i o njoj ovisi opstanak te ugrožene vrste leptira.

Međimurec Rudolf Steiner (1861. - 1925.) filozof, začetnik antropozofije i osnivač Općeg antropozofskog društva, bio je jedan od onih mislilaca koji je smatrao da čovjek mora radikalno izmijeniti svoj odnos prema prirodi, a posebice prema samome sebi. Osnivač biodinamičke poljodjelske proizvodnje, Rudolf Steiner davno je utvrdio da biljka u svojoj biti ne može biti bolesna, nego bolesno može biti tlo na kojemu raste. Čovjek koji jede takve biljke ostaje bez snage i lako podliježe bolestima. Konvencionalno poljodjelstvo orijentirano je na »količinu« proizvodnje, a ne na kvalitetu i ponaša se kao industrijska proizvodnja.

Vidra (*Lutra lutra*)Crna roda (*Ciconia nigra*)Danje pauče (*Inachis io*)Ljekovita krvara (*Sanguisorba officinalis*)

RIJEKE DRAVA I MURA

Drava izvire u Italiji i nakon kratkog toka prelazi u Austriju, a zatim u Sloveniju. U Međimurje dojeće kod sela Trnovca i nakon 60-ak kilometara, kod Donje Dubrave, prelazi u Podravinu. Drava je u gornjem toku, uzvodno od Međimurja, planinska rijeka koja obiluje ljetnim vodama. U Međimurju poprima obilježja nizinske rijeke. Bogata je šljunkom i pijeskom (cijenjeni dravski

pijesak), a starije obale uz »dravsku stepenicu« i debelim naslagama gline. Svi ti nanosi uz Dravu pružaju velike mogućnosti za proizvodnju građevinskog materijala i razvoj graditeljstva.

Nekadašnji rukavci Drave obrasli šašem i trskom te šumarci joha, topola i vrba nestaju jer su 1982. i 1989. godine sagrađene hidroelektrane Čakovec i Dubrava. Otad su obale Drave zaštićene od poplava. Umjetno jezero HE Čakovec ima površinu 12 km², a HE Dubrava 16 km². Osim za dobivanje električne energije, područje hidroelektrane koristi se za turizam, promet i ribogojstvo.

Mura izvire u Austriji, teče kroz Sloveniju, a u Međimurje ulazi kod naselja Čestijanca. Nakon 78 kilometara toka kroz Međimurje, kod Donje Dubrave utječe u Dravu. Do Podturna joj je obala strma, a dalje sve niža pa su još prije nekoliko desetljeća bile česte poplave, osobito oko Kotoribe. Danas je priobalje Mure zaštićeno obrambenim nasipima i kanalima. Rijeka Mura koja dolazi u Međimurje nečista je i tamna.

Uz koristi, Drava je činila i velike štete. Gotovo svake godine uzrokovala je zajedno s Murom poplave. Velika poplava uvjetovala je 1710. godine pomicanje korita Drave, tako da je naselje Legrad s njezine lijeve obale »premješteno« na desnu obalu, tj. iz Međimurja u Podravinu.

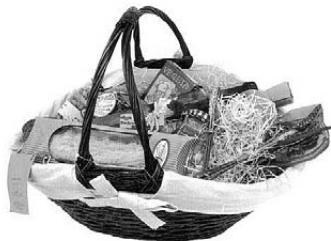
Prizor s Drave kod Legrada

GOSPODARSTVO MEĐIMURSKE ŽUPANIJE

Poljoprivreda je još uvijek važna gospodarska djelatnost u Međimurskoj županiji. Na obrađene površine otpada 51 posto teritorija, od čega oranice i vrtovi čine više od polovicu površine. Najvažnije kulture su krumpir, kukuruz, pšenica i uljana repica. U Gornjem Međimurju prevladavaju vinogradarstvo i voćarstvo (jabuke i šljive). U stočarskoj proizvodnji najveća se pozornost pridaje peradarstvu, svinjogojstvu i govedarstvu. Broj stoke, osobito konja, u novije je vrijeme veoma smanjen.

Šumovitost Međimurja je sve manja. Šume u županiji pokrivaju samo 90 km² ili 13 posto ukupnog teritorija. U obrtnoj proizvodnji važno mjesto imaju vrbove šibe i komušina. U novije vrijeme oživljavaju stari obrti, a ubrzani napredak vidljiv je u privatnom poduzetništvu, razvoju trgovine i uslužnih djelatnosti. Turizam i lovstvo imaju velike razvojne mogućnosti.

Najznačajnija poljoprivredna poduzeća su Agromedimurje, Čakovečki mlinovi s proizvodnjom i obradom žitarica te Vajda na području stočarstva i mesne industrije. Ratarstvo i stočarstvo su dodatni izvor prihoda za više ljudi tako da je, direktno ili indirektno, njih gotovo 12,7 posto vezano uz zemlju. Ta statistika stavlja regiju po agrarnim djelatnostima iznad nacionalnog prosjeka. Od obradivih površina, 35.000 ha koristi se za potrebe poljoprivrede. Korištene su parcele, na žalost, vrlo usitnjene (više od 21.000) i bez velike mogućnosti ekonomske iskoristivosti. Na 2759 ha nalaze se voćnjaci, a na 1100 ha vinogradi (na brdovitom zapadu u okolini mjesta Štrigova, Lopatinec i Zasadbreg). Pašnjaci zauzimaju oko 10.500 ha, kao i područje šuma, od kojih

Košara iz Kotoribe

je najveća Murščak između mesta Domašinec i Donji Hraščan.

Industrija je razvijenija u središnjem i istočnom dijelu gdje se nalaze veća mjesta s potrebnom radnom snagom i lokalnim tržištem. Otpriklike 20.000 ljudi radi, od kojih 60 posto u većim tvrtkama. Većina industrijskih postrojenja nekada se temeljila na tekstilu i tvrtkama kao što su Međimurska trikotaža, koju je osnovala židovska obitelj Graner, i Modeks iz Murskog Središća. Međimurska je županija danas gospodarski oslonjena na mnogo industrijskih djelatnosti. Obuća se proizvodi u pogonima Jelen i Meiso. Metalno-preradivačku industriju predstavljaju pogoni Ferro-Preis, TMT, Tehnix, Komet i Ferokotao, a građevinarstvo pogoni Tegra i Beton. Kemijska je industrija u Meplastu i Muraplastu. Zrinski je tiskarska i izdavačka kuća čiji temelji sežu još u 16. stoljeće.

Kotoriba je poznata po nekadašnjoj tvrtki koja se bavila košaraštvom (košare, pleteni namještaj i dr.) pod imenom Maltar i drugovi. Ta tvrtka, poslije preimenovana u Medimurjeplet, imala je važan utjecaj u lokalnoj ekonomiji tijekom 20. stoljeća, kao i danas. Promet, komunikacija i trgovina, povezane s tvrtkom Trgocentar, aktivnosti su čija će važnost u budućnosti rasti.

Turisti se u Međimurju oduševljavaju prirodnim ljepotama, spomenicima kulture, lovom i narodnim običajima. Najviše dolaze zbog lova, a lovni turizam donosi i najveće prihode (Italija, Austrija i Njemačka). Oko 600 km² Međimurja pogodno je za lovstvo. U zaštiti okoliša lovci

Izložba Dani kruha u Maloj Subotici

imaju iznimno veliku zadaću i ubrajaju se među najaktivnije zaštitnike prirode. Svi lovci Međimurja članovi su Zelenih Međimurja.

Velika je i ugostiteljska ponuda, i to ne samo odličnih vina, nego i posebnih jela. Međimurskim jelima osobitost daju kukuruzno brašno, krumpir, kiselo zelje i jela s vrhnjem (pretepena juha), a od mesa prednost se daje jelima od peradi i svinjetini.

KULTURA I ETNOGRAFIJA MEĐIMURJA

Međimurje se odlikuje mnogim etnografskim osobitostima. Sačuvana materijalna i duhovna kultura potvrda je tradicije koja se prenosila s naraštaj na naraštaj.

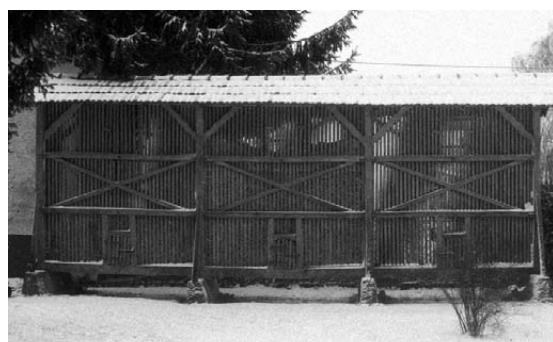
Pretežno poljoprivredni kraj i bogatstvo šuma uvjetovali su gradnju drvenih stambenih objekata. Međimurci nisu graditelji gradova, ali su se pokazali kao veoma dobri graditelji sela. Naselja su različitog tipa. Uz rastresita naselja u zapadnom, brdovitom dijelu Međimurja i naselja drumskog tipa, gdje su stambeni objekti pročeljem vezani uz prometnicu, nalazimo i naselja gomilaste strukture, tipična za nizinski dio Međimurja.

Seosko gospodarstvo čine stambeni objekti - *hiža* te manji broj gospodarskih objekata, smještenih unutar dvorišta: staja (*štala*), sjenik s gumnom (*škedenj*), kokošnjac, kukuružnjak (*kuružnjak*) i klijet gdje se držalo alat i žitarice (*komora, klet*). Cijeli gospodarski kompleks upotpunjaju voćnjak i povrtnjakiza dvorišta.

Hiže su prizemnice pravokutnog, izduženog tlocrta, pročeljem okrenute cesti. Gradene su najčešće kanatnom konstrukcijom i pleterom koji je premazan ilovačom pomiješanom pljevom i sječkom, ili od sušene ili pečene opeke, pa obijeljene vapnom. Krovište je dvostrešno, poluuklošeno, pokriveno drvenim dašćicama na koje se stavljala ražena slama ili trstika. Zabati su zatvoreni vertikalnom daščanom oplatom ili zidani. Na čeonoj su strani bila postavljena dva tavanska prozorčića, a između njih niša u kojoj je stajao kipić sv. Florijana. Prema narodnoj predaji, on je zaštitnik od požara, pa je obično predstavljen u odori vatrogasca. Ispred pročelja kuće nalazi se *vrčak* - cvijetnjak ograđen posebnom ogradom. Starije kuće su izdužene prema dvorištu, a pročelje prema ulici ima samo dva prozorčića.

Unutarnja raspodjela prostora je jednostavna, tročlana. Iz malog *ganjka* ulazi se u srednju prostoriju *kuhnju*, koja je nekoć imala otvoreno ognjište i sav je dim odlazio na tavan. Zatim se ulazi u prostoriju koja je čeonim prozorima okrenuta prema ulici, zvanoj *prednja* ili *prva hiža*. Treća prostorija - *zadnja hiža* - ima uglavnom funkciju spremnice za hranu. U gornjem Međimurju se ispod sobe ulazi u podrum - *pevnici*.

Početkom 20. stoljeća na narodno graditeljstvo utječu građanski stilovi bidermajer i klasicizam.

Međimurska hiža i kuružnjak

Škrinja za mladence

Police za posude (zdelnjaki)

Nužan inventar seoskog domaćinstva je zemljano posuđe koje su izradivali lončari na nožnom lončarskom kolu. Po obliku i namjeni razlikujemo: *štuble* - lonce za mlijeko, *zdele*, *rajngle*, *vajdline* za razne domaćinske potrebe, *tenjere*, *tepsije*, *bidre* i vrčeve raznih oblika, *putre* za vodu itd. Po načinu ukrašavanja razlikujemo keramiku koja je oslikana cvjetnim i geometrijskim motivima te onu bez ukrasa, samo glaziranu. Posebnu vrstu čini keramika samo *poškropljena* raznim bojama.

U Međimurju se upotrebljavao obojeni namještaj domaće proizvodnje. Kreveti (*špampeti*), škrinje (*lajce* ili *ladlini*), police za posude (*zdelnjaki*) i drugi predmeti bili su živo oslikani raznovrsnim bojama u biljnom ornamentu.

Uz svakodnevne poslove, seljaci su za potrebe domaćinstva pleli košare i koševe najraznovrsnijih oblika od šibe, slame i trave. Služili su za sakupljanje i spremanje poljoprivrednih plodova, za spremanje alata, držanje kruha i slično.

Rijeke Drava i Mura daju Međimurju prirodan okvir, a stanovništvu mogućnost da se koristi njihovim blagom i njihovom snagom. Na vodi su bili smješteni mlinovi - *meline*, i to u blizini većih naselja. To su pomicni plovni objekti, lancem vezani uz obalu, a izrađeni od drva. Sve drvene dijelove mlina izradivali su domaći majstori - tesari.

Zlatarski zanat bio je posebno razvijen u Donjoj Dubravi, Donjem Vidovcu i Mariji na Muri. Ispiranje vodenih taloga, osobito šljunka, u potrazi za zlatnim zrcicima bio je veoma mukotrpan i dugotrajan posao.

Uz rijeke su Međimurci bili vezani splavarenjem - *flojsanjem*.

Obrada zemlje zahtjevala je upotrebu raznih alata, a izradivali su ih seoski majstori. Iako je poljodjelstvo bilo osnovno zanimanje, relativno rano se javljaju i ostali seoski zanati: lončarski, tesarski, bačvarski, kolarski, kovački, mlinarski, čizmarski, tkalački i mnogi drugi. U životu sela važna je bila prisutnost tkalačkog zanata. Sav posao - od sijanja do tkanja - odvijao se u tradicionalnom autarkičnom gospodarstvu. Za tkanje je služio tkalački stan ili *krosna*.

Bidre

Alat za ispiranje zlata

Zlatarska daska sa žajtarom

Babićev plivajući mlin na Muri pokraj Veržaja

Tekstilni predmeti su jednostavnji i izrađeni od domaćeg lanenog platna. Najčešće su ukrašeni utkanim ornamentom - utkanicom. Ornamenti su vegetabilni i zoomorfni, a izvedeni su crvenim pamukom - *vajkarom*. Jedan od najkarakterističnijih predmeta je plahta - *vihlan*, koja je služila za ukop pokojnika. Mladienci su je dobivali za vjenčanje i čuvali u škrinji do smrti.

Međimurska narodna nošnja po sastavnim dijelovima, teksturi tkanja i stilu pripada tipu narodnih nošnji panonskog bazena. Iako je izgledom jednostavna, s ukrasom izvedenim pretežno bijelim koncem, skladna je i po stilu lijepe te ujedno odražava prilike i sredinu iz koje potječe. Ženska narodna nošnja sastoji se od podsuknje (*spodnjice*), platnene košulje (*plećke*), *prusleka* - prsluka izrađenog od brokatne svile, *fertuna*, *fortofa* ili *fertufa* - pregače i *tibet ropca* - velike četvrtaste marame crvene, zelene ili plave boje s *rožama*. Na poseban je način Međimurka opremala glavu, stavljajući na nju *poculicu* sa *žnjorom*, *šlarnu peću*, *robec prelevanec* ili *končanec*. Ženska obuća bile su *čizme*. Za mušku nošnju karakteristične su široke bijele hlače (*gače*), bijela košulja (*robača*) i *pruslek* sa žutim metalnim gumbima - *pakvanima*. Nošnju su dopunjavali crni šešir - *škrljak* i *čizme*. Dječje su nošnje bile istovjetne nošnjama odraslih.

Dio bogatog duhovnog života predstavljaju narodni običaji vezani uz pojedine blagdane, godišnja doba te događaje i proslave u obitelji. Oni su ostaci starih vjerskih i mističnih obreda. Jedan od najdulje održanih običaja su pokladni običaji. Pokladno prerušavanje s upotrebom drvenih maski najizvornije je sačuvano u selu Turčiću. Po obliku i namjeni, *larfe* ili *lafre* su antropomorfne maske koje pokrivaju lice. Lampe su maske s antropomorfnim i zoomorfnim elementima. *Čaple* su zoomorfne maske koje se nose na štapu ispred lica. Pokladni običaji imaju apotropejsko značenje zaštite od zlih sila, oni su magičan čin da se te sile pobijede i stave u službu čovjeka. Smisao i simbol pokladnih običaja jest u prizivanju plodnosti, očišćenju od grijeha i pobedi nad zlim silama.

Tkalački stan (nared)

Muška narodna nošnja

Kolovrat

UMJETNOST

Malo se koji tako mali kraj kao što je Međimurje može pohvaliti tolikim bogatstvom kulturnih institucija, događanja i naslijeđa. Kultura u najširem smislu te riječi, a posebno umjetnost nastala na međimurskom tlu, stoljećima zrcali život stanovništva ovog podneblja i pruža nam, s obzirom na svoju slojevitost, nepresušno vrelo umjetničkih svjedočenja o nama, o vjekovnoj prisutnosti Međimuraca na ovom djeliču zemlje omedenom dvjema rijekama.

Na razmeđi slavenske, mađarske i germanske kulture živi već više od jednog tisućljeća narod »med dvema vodama«, stvara i razvija se, ljubomorno čuva svoje ime i pokazuje svijetu svoje iznimno folklorno blago. Pjesma, koja je govor zemlje, najvjerojatnije i najupečatljivije govori o ljudima međimurskog podneblja, o njihovim željama, veselju i patnjama. Ona izvire iz najskrivenijih kutaka srca, ona se rađa u okrilju prirode, ona je tamo gdje je i Međimurje i gdje su njegovi ljudi.

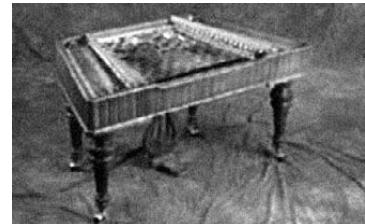
Svjedoci smo činjenice da se slika nekadašnjeg Međimurja sve više gubi, nestaju stare hiže, stare navike u obradi zemlje, stari oblici života, ali ostala je sačuvana ljubav za narodne običaje, a osobito ljubav za narodnu pjesmu. O tome svjedoče brojni zapisi i zapisivači. Najznačajniji pothvat na tom području učinio je akademik dr. Vinko Žganec (rođen 1890. u Vratišincu, umro 1976. u Zagrebu), jedan od najvećih melografa i muzikologa na ovim prostorima. Prvu narodnu pjesmu zapisao je u rodnom Vratišincu 1908. godine: *Megla se kadi, hajdina cvete*. Otad pa sve do svoje smrti dr. Vinko Žganec je zapisao ili snimio na magnetofonsku traku 19.000 narodnih pjesama (od čega je samo iz Međimurja 3500), melodije za razne narodne instrumente, plesove i kola, te razne narodne običaje diljem naše zemlje. Već 1916. godine dr. Vinko Žganec objavio je u Zagrebu prvu knjigu sakupljenih pjesama - *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*. Ta je knjiga značajno otkriće nepoznatog glazbenog i pjesničkog bogatstva narodnog stvaralaštva Međimurja. Po svojim melodijama Međimurje je gotovo jedan svijet za sebe, i to svijet koji je Žganec prvi otkrio našem narodu. Druga knjiga *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja* objavljena je 1920., a 1921. izlazi drugo izdanje prvog sveska tih pjesama i etnomuzikološka knjiga sataovskih običaja *Starješinstvo i kapitanjstvo*. Godine 1924. i 1925. u nakladi JAZU dr. Žganec objavio je još dvije knjige *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja*. Time je bila potvrđena visoka umjetnička vrijednost međimurske narodne pjesme.

Iz Međimurja je više značajnih stvaralaca - umjetnika, od glazbenika, preko likovnjaka do literata.

Međimurje je i na glazbenom području dalo znatan doprinos hrvatskoj, pa i svjetskoj glazbenoj kulturi. Posebno mjesto pripada skladatelju Josipu Slavenskom (1896. - 1955.) koji je glazbom ostao vjeran svojoj zemlji i narodu, inspirirajući se prvenstveno narodnim melosom svoga Međimurja (*Pjesme moje majke za alt i gudački kvartet, zborovi Voda zvira, Romarska, Fitiček veli i dr.*)

Na međimurskom tlu nalazi se i niz značajnih ostvarenja iz likovne umjetnosti, a osobito sakralne umjetnosti. Od značajnijih sakralnih spomenika likovnih umjetnosti treba spomenuti vrtnu plastiku *Svetog Jeronima* (1766.) kipara Veita Konigera, koja se nalazi u čakovečkom parku, i sliku *Madone* u Donjem Vidovcu.

Velika barokno-klasicistička grupa crkvenih spomenika, koja je nastala od početka 17. do sredine 19. stoljeća, dokazuje velik preokret u likovnom životu Međimurja. U Hrvatskoj je Ivan Ranger (1700. - 1753.) izveo niz dekorativnih zidnih slika u crkvama u Lepoglavi, Purgi, Belcu, Remetama, Krapini, Varaždinu i znamenitoj crkvi Sv. Jeronima u Štrigovi, u kojoj je unutrašnjost svetišta oslikana poznatim freskama tog baroknog slikara pavlina.

Cimbalo

SPOMENICI PROŠLOSTI

U kulturno-povijesne spomenike ubrajaju se mnoge zgrade sagrađene u bližoj ili daljnjoj prošlosti, spomenici, kipovi, slike, knjige i drugi predmeti koji svjedoče o tome kako se nekad živjelo. U Čakovcu je najzanimljiviji Stari grad u kojem je danas smješten Muzej Međimurja. U doba Zrinskih posjedovao je jednu od najljepših i najbogatijih knjižnica toga vremena. U Međimurju je i mnogo crkava i kapelica, uglavnom iz 18. i 19. stoljeća. Ističu se franjevački samostan s crkvom Sv. Nikole u Čakovcu, barokne crkve u Sv. Jurju na Bregu i Prelogu te crkva Sv. Jeronima u Štrigovi. U Štrigovi je i stari kaštel (dvorac) Banfi, vjerojatno iz 15. stoljeća, a u Pribislavcu kaštel grofa Feštetića iz 19. stoljeća. Jedan od najstarijih spomenika prošlosti našeg za vičaja je najstariji zapis arapskim brojkama u Hrvatskoj, koji se nalazi u crkvi Sv. Martina na Muri. Uz međimurske ceste i puteve nalaze se kameni spomenici (narod ih zove »pil«) na kojima su raspela ili kipovi svetaca.

SUMMARY

This paper gives an overview of College of Agriculture in Križevci student's paper works made within the INTERREG III A Project »Man-Mura-Nature«. In the Project participated: Agricultural Faculty Georgikon - University of Veszprem, Agricultural Museum Georgikon from Keszhely, Balaton National Park, White Raven Nature Protection Society and College of Agriculture in Križevci.

On the Croatian side of Mura, nature is very rich in animal and plant life with many autochthonic species. Rudolf Steiner, the originator of anthroposophy and biodynamic agriculture, is one of the representatives of Međimurje ecological tradition.

Međimurje has a lot of ethnographic characteristics such as meals on Mura, rural buildings heritage (old clay houses, vineyard cottages, and traditional crafts like lace-making, gold washing, basket-making and pottery). Međimurje has recognizable carnival customs and remarkable traditional songs which were collected by musicologist Vinko Žganec. Near the ways and roads there are »pils«, crucifixes or saint's statues.

The Project ends with a landscape-historical essay based on students paper works, hungarian pupils works and Hungarian National Archive research.

LITERATURA

1. Cigula, Ž. (1996.): Međimurska županija: priručnik za nastavu. Školska knjiga, Zagreb.
2. Hrvatsko Zagorje i Međimurje - monografija (1982.). RO Zrinski TIZ, Čakovec.
3. Kalšan, V. (2006.): Međimurska povijest. Vlastita naklada, Čakovec.
4. Marković, M. (2003.): Međimurje: stanovništvo i naselja. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
5. Međimurje: fotomonografija (1982.). Zrinski, Čakovec.
6. Radovi studenata Visokoga gospodarskog učilišta u Križevcima (2007.). Slikovni prilozi
7. <http://hr.wikipedia.org>
8. <http://www.tzm.hr>

MEĐUREGIONALNE ORGANIZACIJE ŽUPANIJE ZALA U HRVATSKO-SLOVENSKO-MAĐARSKOJ PREKOGRANIČNOJ SURADNJI

EUROREGIONAL ORGANISATIONS OF ZALA COUNTY IN THE CROATIAN-HUNGARIAN-SLOVENIAN CROSS BORDER COOPERATION

Lóránt Bali

Földrajzi Intézet

Ifjúság útja 6, Pécs, 7624

(Privat: Kossuth u. 65Szepetnek, 8861)

Magyarország/Mađarska

balilori@freemail.hu

Primljeno / Received: 18. 3. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10. 2008.

Prethodno priopćenje

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK / UDC 94 (497.5-37) Zala

SAŽETAK

Županija Zala i njezina pogranična naselja trebaju imati interes za izgradnju odnosa s pograničnim hrvatskim i slovenskim naseljima. Tome u prilog ide i geografski položaj županije. Za južnu Zalu neupitna je mogućnost da se probije u iskorištavanju prednosti prekogranične suradnje. Pravi društveno-gospodarski polet dogodit će se vjerojatno nakon priključenja Hrvatske Europskoj uniji i otvaranjem schengenskih granica.

Ključne riječi: Euroregionalna suradnja, razvijanje prometa, uloga grada u regionalnom razvoju

Key words: Euroregional cooperation, transport development, the role of towns in regional development

UVOD

Županija Zala nalazi se na jugozapadnom rubu Podunavlja. Prostire se na 3784 km² i ima 310.000 stanovnika, što je tri posto domaćeg stanovništva. Prije Trianona raspolagala je znatnim teritorijima na području današnje Slovenije i Hrvatske. Pripadali su joj kotar Donja Lendava, Čakovec i Perlak. Ta područja su održavala aktivne veze s drugim dijelovima mađarske države i imala su velik broj mađarskog stanovništva. Godine 1891. je 73 posto stanovništva bilo mađarsko, a 1920., »promjenom državnih granica, u biti se promjenila struktura naselja u državi« (Hajdú Z. p. 149.) i isto tako prostorna struktura. Te su promjene znatno utjecale na društveno-gospodarski razvoj županije. Postala je periferija nove mađarske države, a njezina jugozapadna granica ujedno je bila i državna granica. To je između dvaju svjetskih ratova predstavljalo neznatnu prepreku u razvoju međusobnih odnosa, a tijekom državnog socijalizma zbog pograničnih međudržavnih odnosa i županijske su veze stagnirale. Tek je u završnoj fazi socijalizma izraženo ponovno međusobno zanimanje. Krajem 90-ih godina intenzivirale su se veze na županijskoj i mikroregionalnoj razini. To je uvelike pomoglo da se nakon osamostaljenja Hrvatska otvori prema EU i, zahvaljujući tome, ima sve više izvora za učvršćivanje odnosa na mikroregionalnoj i mezoregionalnoj razini.

KORIDORI KOJI UTJEČU NA MEĐUREGIONALNE ODNOSE ŽUPANIJE ZALA

Primarna privlačna turistička područja u Hrvatskoj i Sloveniji su gotovo stopostotno dostupna. Autoceste Split - Zagreb - Letenye - Budimpešta - Beč, odnosno Zagreb - Ljubljana - Trst osiguravaju povezanost sa značajnim područjima Europe.

Tradisionalne mađarske prometne linije prate smjerove zapad - istok, sjeverozapad - jugoistok i sjeverozapad - jugozapad. S obzirom na područje koje je predmet našeg istraživanja, prema današnjoj stručnoj literaturi najbitnija prometna linija je koridor Adria (Pap, N., 1999.). Zbog prekogranične suradnje to vrijedi istražiti. Koridor 5B prema moru, u smjeru Rijeke i Venecije, gotovo je sasvim sagrađen i treba završiti još nekoliko objekata. To je važno za Sloveniju, Hrvatsku i Mađarsku. S obzirom na područje koje se istražuje, najbitnija autocesta M7 je sagrađena do hrvatske granice, a M70 do slovenske granice. U razvoj željeznice mnogo je uloženo, sagrađena je prva željeznička veza Mađarske sa Slovenijom i na taj je način županijsko sjedište Zalaegerszeg uključeno u međunarodni prometni tok. U sadašnjoj situaciji čini se da još nije konačno odlučeno koji će biti primarni smjer: prema Koperu ili prema Rijeci.

Ne smijemo zaboraviti ni na »Jantarku cestu«, koridor koji povezuje Rajku i Rédics, na kojem se povećava kamionski promet iz smjera Beča prema Sloveniji i Jadranu, što znatno opterećuje Lenti i njegovu okolicu.

S obzirom na sadašnju situaciju, riječ je o multikulturalnom području s periferije, koje je ponovno uključeno u glavni tok društveno-gospodarskih strujanja. Još se mogu uočiti periferne karakteristike jer su hrvatsko-slovensko Međimurje, odnosno mađarsko Pomurje područja kojima su uskratili kapital u vrijeme državnog socijalizma, a tijekom 90-ih godina ondje se malo ulagalo s obzirom na zaostalost. Stupanjem u novo tisućljeće, a zahvaljujući vodstvu mjesne kulturne i gospodarske elite, mogao se ubrzati pomak s mrtve točke.

MEĐUREGIONALNE VEZE ŽUPANIJE ZALA S HRVATSKOM I SLOVENIJOM OD 1992. DO DANAS

Euroregija Drava - Mura

Međusobni odnosi Mađarske i Hrvatske počeli su jačati od prosinca 1992. godine sklapanjem Hrvatsko-mađarskog temeljnog sporazuma kojim je stabiliziran odnos između dviju država, što je ujedno stvorilo odgovarajuću polaznu točku za suradnju.

Domovinski rat u Hrvatskoj sve do uspostave njezina teritorijalnog integriteta 1998. godine osporavao je učvršćivanje pograničnih odnosa dviju država. Prijateljsko političko ozračje omogućilo je da se počnu učvršćivati veze između tih područja. Taj je zahtjev izrekao Árpád Göncz, bivši mađarski predsjednik, tijekom posjeta Letenju u kolovozu 1999. godine. Cilj izražen na savjetovanju tiče se proširenja već postojećih kulturnih i gospodarskih odnosa u sklopu euroregionalne suradnje.

Sudionici i začetnici inicijative su naselja: Csurgó, Marcali, Nagyatád, Nagykanizsa, Letenye, Lenti, Zalakaros, odnosno Lendava i Varaždin. Sastav sudionika pokazuje da je suradnja sklopljena radi razvijanja hrvatsko-slovensko-mađarske granice, odnosno graničnog područja. Predloženo je bilo više ideja kako izgraditi organizaciju. Od njih, odbačena je ideja o euroregiji koja bi se formirala na razini malih područja jer ni u Hrvatskoj, ni u Sloveniji ne postoji spomenuta formacija malih područja. Mogućnost izgradnje na temelju županija maknuta je s dnevnog reda

zbog mađarskog državno upravnog uređenja¹. Na kraju je prihvaćena realizacija »na gradskoj razini«. Tako se otvorila mogućnost da gradovi i obližnja naselja malih područja budu članovi organizacije. Navedena su naselja 9. rujna 2000. godine potpisala izjavu o osnivanju Euroregije Drava - Mura, a nakon toga je 14. rujna 2001. potpisana okvirni ugovor s mađarske strane, čemu se od stranih partnera priključila samo Lendava 21. prosinca. Udruženje je registrirano na Trgovačkom sudu 21. lipnja 2002. godine (Nagy T. 2005. p. 20-21).

Organizacija koja djeluje kao neprofitno društvo počela je rad s velikim zamahom i očekivanjima. Od osnivača, Nagykanizsa je odvojila iznos od dva milijuna forinti za formiranje radne organizacije i financiranje stručnjaka koji su pomagali na početku. Nakon toga su se otvoreno pojavili značajni prestižni ciljevi jer je grad prvi put postao sjedište jedne međunarodne organizacije.

Nakon početnog poleta slijedilo je razdoblje zastoja i neučinkovitosti. Trebalo je minimalizirati troškove djelovanja organizacije i ostalih finansijskih uvjeta. Poduzete mjere nisu dovele do rezultata. Najveći je problem bilo to što članovi nisu mogli multilateralno surađivati, odnosno smanjio se interes, a na površinu je izbila ravnodušnost.

»Karakteristično je da dva grada mogu surađivati u pripremi jednog projekta, u prijavi na natječaj, ali nije se rodio program koji bi obuhvatio cijelu euroregiju, nije bilo čak ni inicijative. Suradnja drugih sudionika je nezadovoljavajuća i ne garantira neprekidno djelovanje koje je isplanirano na dulji period.« (Litter L. 2005. p. 1) Poznajući situaciju, nije nas iznenadilo što je u rujnu 2005. počelo ukidanje organizacije, a njezine su zadatke preuzeли Ured za raspisivanje natječaja i Kabinet gradonačelnika. Otad je bilo nekoliko pokušaja za novi početak, ali bez većih rezultata.

Euroregija Mura - Drava

Na temelju jedne druge koncepcije, koja je prije bila odbačena, nastala je Euroregija Mura - Drava. I u tom je slučaju pri osnivanju organizacije veći interes pokazan s mađarske strane. Kako bi izbjegli poteškoće nastale djelovanjem Euroregije Mura - Drava, osnivači su smatrali boljim rješenjem sklapanje organizirane suradnje između područnih javnoupravnih jedinica (županija). Godine 2004. Glavna skupština Županije Zala preuzeila je koordinaciju takve vrste prekogranične suradnje. U listopadu 2004. godine u Čakovcu je osnovana Euroregija Mura - Drava. Članovi su bili Međimurska županija, Županija Zala i Somogy, ali u međuvremenu je Somogy odustao od suradnje. Organizacija je na dobrom putu prema jačanju gospodarsko-socijalne kohezije područja. O tome svjedoči da su u razdoblju od 2004. do 2006. godine, zahvaljujući INTERREG III.A susjedskim programima, Slovenija, Mađarska i Hrvatska doatile na natječaju. Od njih je možda najznačajnije to što su prihvaćeni plan i dopuštena realizacija mosta za cestovni promet između Murakeresztúra i Kotoribe. Prema očekivanjima mještana, riječni most za cestovni promet, koji bi se trebao što prije sagraditi, znatno će olakšati međusobnu dostupnost pojedinih mađarskih i hrvatskih mikropodručja. Također se uspješnim pokazao projekt »Dolje Kerkom do Mure«. (F - zi A. 2007)

Od 2007. Euroregija najvažnijim zadatkom smatra održavanje partnerske mreže, odnosno izradu razvojne strategije koju bi slovenski, mađarski i hrvatski partneri zajedno koordinirali (F - zi A. 2007. p. 54.).

¹ Nakon demokratskih promjena politička elita je ukinula »svemogući« utjecaj županije. Danas u Mađarskoj na temelju Ustava županija raspolaže s pravom na razvijanje javne uprave područja i na razvijanje područja, ali za to nema finansijske kondicije. Vlada pokušava njezinu ulogu djelomično prenijeti na plansko-statističke regije koje, međutim, ne raspolažu ustavnom potporom.

Euroregija »Murania« kao moguća varijanta razvoja hrvatsko-mađarsko-slovenske granice

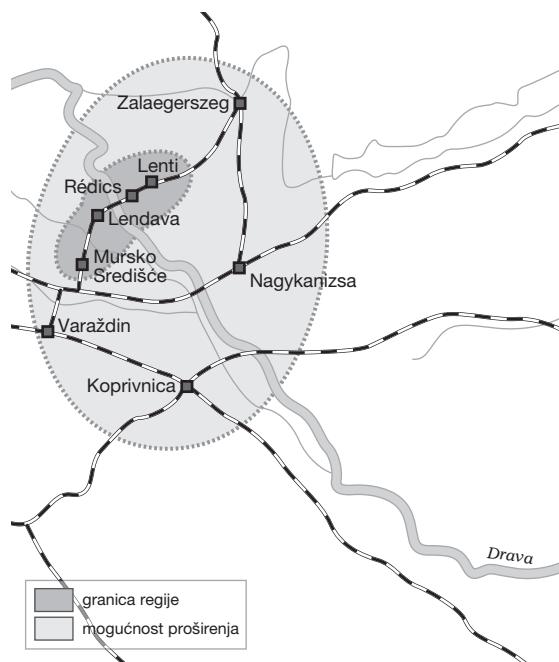
Situacija koju će obrazložiti znatno se razlikuje od dviju prijašnjih. Dok je prije bila riječ o području na kojem se nalaze osrednji gradovi, to se ne može reći i za euroregiju »Murania« koja je u nastajanju. Naselja koja su njome obuhvaćena raspolažu gospodarskim potencijalom i statusom grada, ali mogu se ubrajati samo u kategoriju gradića.

Izgradnja regije počela je strategijom usmjerrenom na projekt. Organiziranje se odvija već skoro pet godina. U opisu projekta može se pročitati da je prioritet suradnje razvoj turizma: »Stvaranje turističkog pojasa uz granično područje radi razvijanja zajedničkih inovativnih turističkih proizvoda, izgradnja mreže integralnih turističkih proizvoda radi zajedničke promocije i prodaje. Radi lakšeg prepoznavanja područja formiranje turističkog pojasa »Murania« uz granično područje. Stvaranje inovativnih, kvalitetnih i za tržište obećavajućih zajedničkih turističkih proizvoda, iskorištavajući prirodno i kulturno nasljeđe multikulturalnog područja; zajednička promocija integralnih turističkih proizvoda; poticaj ulaganja u turizam; zajedničko davanje informacija o turističkom pojasu i organiziranje posjeta; povećanje broja turista« (Muránia Info.htm, vrijeme skidanja 23. studenoga 2007.).

Trenutačno Lendava, Letenye i Lenti sudjeluju u suradnji. U proračunskom ciklusu 2007. - 2013. iz izvora IPA mogu se u suradnju uključiti i hrvatska područja. Ta se namjera izrazila u euroregiji s obzirom na Mursko Središće. Tako se praktički formiralo udruženje na područjima Prekomurja, koje raspolaže značajnom povijesno-gospodarskom kohezijom.

Obećavajuće je učvršćivanje društveno-gospodarskih odnosa između Lenti, Lendave i Murskog Središća. Slično područjima uz granicu, i to se područje u tri države nalazi u perifernoj situaciji. Svaki je grad zapravo središte jedne mikroregije, s ograničenim središnjim funkcijama.

Sva tri naselja imaju karakteristike »slijepе ulice« kad je riječ o prometu. U slučaju Lenti riječ je o željezničkoj liniji koja ne vodi nikamo, a Lendava je posljednja postaja željeznice iz smjera Murskog Središća. Cestovni promet pokazuje paradoksalnu sliku. Bez obzira na nerazvijenost cestovne mreže, na tom se području odvija znatan dio tranzitnog prometa iz smjera Austrije prema moru. Za razvoj euroregije nužno je prestrukturiranje prometne strukture. To se može postići smanjivanjem tranzitnog prometa, odnosno rekonstrukcijom željezničke prometne veze. Na toj točki moramo razmislati isplati li se proširiti suradnju, makar prihvativši i promjenu njezina oblika. Navedeni gradići nemaju dovoljnu snagu za ulaganja koja bi pospješila koheziju. Vrijedilo bi sklopiti jednu »sektoralnu« suradnju, uključivši Čakovec, Varaždin i Nagykánya, pri čemu se nikako ne smije izostaviti Koprivnicu i Zalaegerszeg. Sve to treba dobro pripremiti jer je jedino tako moguća realizacija. U suradnji koja je nastala iskorištavanjem komparativnih prednosti, »Murania« bi mogla sačuvati raspoloženje »Harmonija postojanja«. Osim toga, svoje zamisli o nužnom razvijanju prometa lakše bi ostvarila na državnoj razini. Cestovni teretni promet u Lenti i okolici mogao bi se znatno smanjiti gradnjom ceste namjenjene brzom prometu na liniji Zalaegerszeg - Lenti - Lendava - Čakovec. Nakon jednog ta-

kvog ulaganja trebalo bi razmisliti bi li bilo opravdano pokretanje »euroregijskog« vlaka na liniji Nagykanizsa - Čakovec - Zalaegerszeg - Lenti, čime bi se i burgenlandski krajevi učinili bližim. S obzirom na ostale ciljeve EU, to bi imalo prioritete.

Južnozalski most na Muri i Udruženje za razvijanje područja i Udruženje narodnosti uz Muru i za razvijanje područja u prekograničnoj suradnji

Oba se udruženja nalaze blizu hrvatsko-mađarske granice u Županiji Zala i nekoliko njih su članovi oba udruženja. Organizacije su nastale na ruralnom području, što uvelike predestinira njihovo djelovanje. Sjedište Udruženja uz Muru je u Serdahelju (Tótszerdahely), a Udruženja mosta na Muri u Letenu. Niti jedno udruženje nije imalo primarni cilj da razvije prekogranične veze. To je prije svega nastalo zbog mjerodavnih mjesnih političara i njihova blagotvornog djelovanja. Premda se u dokumentima o razvoju kao prioritet javlja iskorištavanje Mure za turizam i ekoturizam, suprotno tome, zahtjev za ostvarivanje projekata u prekograničnoj suradnji navodi se posljednjih pet-šest godina. Postoje zamisli i inicijative prije svega za stvaranje uvjeta aktivnog turizma. Infrastrukturni uvjeti trenutačno još nisu sasvim osigurani. Među zamislima o razvoju stalni su elementi pecanje i veslanje na divljim vodama, odnosno stvaranje takvih uvjeta bicikлизма koji nisu štetni za okoliš. Radi stvaranja tih uvjeta u prošlosti su učinjeni operativni koraci, poslane su prijave na više natječaja i više je njih u pripremnoj fazi.

Prednost dvaju udruženja jest to što je na njihovu području hrvatska narodnost koncentrirano prisutna. Mlada poduzetna generacija, koja izrasta iz tih grupa i iskorištava mogućnosti novih otvorenih granica, može dati polet gospodarskom razvoju regije.

SUMMARY

In our days the euroregional cooperation has become more and more important. It is particularly true in the case of Zala County which is unique in the terms of Croatian-Hungarian cross border relations. It is located on the Slovenian-Croatian-Hungarian triple border. Until 1918 the Lendava, the Prelog and the Čakovec district was part of it as well. Apparently, with the effective utilisation of EU support sources, those conditions to cease the disadvantages of the Trianon borders were initiated. The Mura-Drava, the Drava-Mura and the Murania and Dél-Zala Murahíd/South Zala Mur Bridge euroregional associations can significantly promote the deepening of cooperation. The bases for cooperation should be provided by the cities having the requested innovation potential. This process can be promoted the most by infrastructural developments and especially transport developments. The motorway network is of sufficient consistence but the roads on the lower hierarchy should be developed. The similar situation is experienced concerning railway. It would be worth considering to launch a Nagykanizsa-Murakeresztür-Čakovec-Lendava-Lenti-Zalaegerszeg-Nagykanizsa euroregional railway line which could only be visualised by the creation of the missing sections of the tracks and the development of the existing ones.

BIBLIOGRAFIJA

- Bali L.- Kolutácz A. 2006.: Horvátország történeti kronológiája In.: (szerk) M. Császár Zs. Balkán Füzetek No. 4 PTE TTK FI KMBTK Pécs
- Füzi A. 2007.: Egy hátrányos helyzetű kistérség munkaerő-piaci helyzetképe. TDK dolgozat Nyugat-Magyarországi Egyetem 74 p.
- Hajdú Z. 2001.: Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 334 p.
- Litter N. 2005: Előterjesztés Nagykanizsa Megyei Jogú Város Közgyűlésének 2005 szeptember 27.-i ülésére.
Napirend: Dráva-Mura Eurorégió Kht. Működése. Letöltés ideje: 2008. 02. 27.
- Molnár L. A. 2006.: Utak a Nyugat-Dunántúlon. In.: (Gyurácz F.) Vasi Szemle LX. évf. 1. szám pp. 7-14.
- Nagy T. 2005.: Zala megye határon átnyúló szubregionális együttműködései. Diploma Dolgozat 51. p
- Pap N. 1999: Korridorok Köztes Európában - Földrajzi Közlemények CXXIII./XLVII./ 3-4. szám, pp. 180 - 190.
- Szlovénia/Magyarország/Horvátország Szomszédsági Program 2004-2006. Interreg IIIA Közösségi Kezdeményezés. 2004. október 18-i K(2004) 4134 sz. Bizottsági Határozat által jóváhagyva
- A »Muránia-regió« integrált gazdaságfejlesztésének marketing stratégiája. Phare Kísérleti Kisprojekt Alap 2003. Magyarország-Horvátország HU. Aquaprofit Műszaki, Tanácsadási és Befektetési Rt. 2005. december
- A Horvát Köztársaság és a Magyar Köztársaság közötti Határon Átnyúló Együttműködési Program Közös Programozási Dokumentum Tervezete 2002
- A Dráva és Mura Vidékének újjáéledése a Régiók Európájában (2003. augusztus), Életmeder Alapítvány, 1-18. Muránia Info.htm Letöltés ideje 2007 november 23.
www.ddrft.hu

POVLASTICE SLOBODNJACIMA U PODRAVINI U 17. STOLJEĆU

PRIVILEGES TO FREE MEN IN PODRAVINA IN 17TH CENTURY

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb, Republika Hrvatska
h.petric@inet.hr

Primljeno: 1. 9. 2008.

Prihvaćeno: 2. 10. 2008.

Građa

Jarmila Kaminský

B. i N. Bjonde 2, 10000 Zagreb
jarmilakaminsky@hotmail.com

Slobodnjaci kao dio zavisnih seljaka na pograničnom području tema su koja se tek nedavno počela istraživati.¹ Prve skupine slobodnjaka u Križevačkoj županiji kao posebne grupe podložnika javljaju se prvi put u izvorima 1480. godine, a njihov je položaj bio drugačiji od kasnijih slobodnjaka jer im povlastice nisu bile nasljedne. Postanak nasljednih slobodnjaka u 17. stoljeću je uglavnom bio povezan s naseljavanjem, odnosno vlastelini su im morali dati povoljniji položaj jer je stalno postojala mogućnost da pobegnu u susjednu Slavonsku krajinu (Varaždinski generalat) i ondje postanu krajišnici. Položaj slobodnjaka dobio je u nekim elementima već krajem 17. stoljeća javno-pravni karakter. Slobodnjaci su činili vojnu postrojbu svoga vlastelina, odnosno vlastelinstva (banderium dominale). Hrvatski je sabor u vrijeme ratova donosio odredbe da vlastelinstva na kojima postoje slobodnjaci daju u vojsku određen broj slobodnjaka. Ti slobodnjaci sudjelovali su u ratu kao vlastelinska postrojba i pod zapovjedništvom časnika koje je odredio njihov vlastelin.

Iz svega navedenog može se zaključiti da slobodnjaci predstavljaju vrlo važan faktor u ponovnom oživljavanju posjeda opustošenih u dugom razdoblju osmanskih ratnih pohoda, osvajanja i pljačkanja. Današnji teritorij sjeverozapadne Hrvatske, odnosno Podravine Osmanlije su sustavno pustošili tijekom cijelog 16. stoljeća, što je dovelo do kolektivnog iseljavanja stanovništva. Nakon Mira na rijeci Žitvi 1606. godine utvrđena je granica koja se nije mijenjala do kraja stoljeća. Tom stabilizacijom na granici i u pograničnom području stvorena je mogućnost za ponovno oživljavanje zapanjenih posjeda, koje je trajalo cijelo 17. stoljeće.

Na vlastelinstvima uz rijeku Dravu počeli su se naseljavati novi zavisni seljaci, među kojima je znatan broj onih kojima se daje slobodnjački privilegij. Povlastice koje se daju tim naseljenicima negdje predstavljaju jedinu moguću priliku za ponovno naseljavanje opustošenog područja. Kmetski status nije privlačio nove naseljenike na opustjela područja gdje nije bilo lako početi ži-

¹ Ovaj rad je nastao iz zajedničke suradnje Jarmile Kaminský s njezinim komentatorom Hrvojem Petrićem. Kolegica Jarmila Kaminský je na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta 3. srpnja 2006. obranila diplomski rad »O slobodnjacima na pograničnim podravskim vlastelinstvima u 17. stoljeću«, mentor: prof. dr. sc. Drago Roksandić, komentor: dr. sc. Hrvoje Petrić.

vot nakon dugug razdoblja pustošenja i pljačkanja, koja su Osmanlije sustavno provodili, a zatim i napuštanja od samih vlasnika i ostalih naseljenika. Biti običan kmet na takvima vlastelinstvima nije bio dovoljan poticaj za rekolonizaciju, stoga su vlastelini bili primorani učiniti određen »ustupak« i odreći se dijela svojeg prava (u ovom slučaju radne rente) da bi uopće bili u mogućnosti oživiti nekadašnja vlastelinstva.

Blizina Vojne krajine pružala je nezadovoljnim naseljenicima mogućnost bježanja i prelaska na krajiški status, pa je pojava slobodnjaka na tom području u to vrijeme bila puka potreba. Na određenim vlastelinstvima, posebno onima koja su pretrpjela velika pustošenja i pljačke, davanje slobodnjačkog privilegija vjerojatno je bilo jedino rješenje za revitalizaciju.

Jednom dane slobodnjačke povlastice nisu predstavljele trajni privilegij, nepodložan promjenama. Vlastelini su, nakon što bi vlastelinstvo ponovno zaživjelo, pokušali što više iskoristiti slobodnjake. S vremenom, kako se posjed sve uspješnije oporavljao, slobodnjacima su nametane sve veće obveze i daće, što je dovodilo do revolta slobodnjaka koji su pokušavali zadržati svoj slobodnjački status i stečena prava. Nije bila rijetkost da se slobodnjaci pobune zbog nepoštovanja njihovih prava (u ovom radu spomenut je sudski spor slobodnjaka iz Torčeca s njihovim vlastelinskom Makarom). S vremenom i smirivanjem prilika uz granicu s Osmanskim Carstvom slobodnjački se status pogoršavao i nametane su im nove obveze. Na nekim su područjima slobodnjaci predstavljeni bogatiji sloj seljaka, ali u Podravini nije bilo tako. U mnogim su selima držali posjede sa samo dva - tri jutra oranice, što pokazuju i podaci dobiveni analizom slobodnjačkih isprava donesenih u ovom radu. Dakle, slobodnjaci, »slobodniji« samo u odnosu na kmetove, nisu predstavljeni posebno privilegiran, imovinski bogatiji sloj zavisnih seljaka, ali uspješno su odigrali ulogu koja im je dodijeljena u 17. stoljeću u naseljavanju opustošenih i napuštenih posjeda te je očito da rekolonizacija bez pojave slobodnjačkog sloja ne bi bila moguća.

OBREŽ - 5. OŽUJKA 1615. GODINE

Selo Obrež (danasa Bolfan) bilo je podvrgnuto rekolonizaciji u vrijeme obnavljanja pustih vlastelinstava u 17. stoljeću. Plemić Ivan Budor² dao je slobodnjački status svojim naseljenicima u tom selu i pritom izdao pismenu potvrdu seljacima na svom posjedu u kojoj kaže:

Ja, Ivan Budor, dajem na znanje svima i svakom kome dolikuje u ovom mom otvorenom pismu kako sam se ja pogodio sa svojim Vlasima, nastanjenima na mojem imanju u Obrežu i u Martiniću, da Obrežani od onoga pogodbenog dana budu slobodni uobičajene daće do pet godina, a nakon pet godina da meni i mom nasljedniku svako selište od 20 jutara oranice mora davati po četiri ugarske forinte svake godine, a oni nastanjeni u Martiniću da budu osam godina slobodni, a nakon osam godina da budu dužni davati isto koliko i Obrežani kao i oni koji bi se poslije onde zauvijek nastanili u Obrežu. Kada ja budem u vojnem pohodu ili u taboru, dužni su sa mnom ići, a što se tiče plijena, to se zna kako ide, svi vitezovi moraju dati dar ili dio plijena svome gospodaru, s tim da mi budu pokorni, a ja u tom neću »obdrzati« zbog čega sam im dao ovaj list pred gospodinom Kerrcziny Laslom, Istvanom Gerecziem, Istvanom Keczirom, Kruselly Janusem,

² Ivan Budor nakon sudjelovanja u »dugom« ratu zamjenjuje viteštvu mirnjom upravno-sudskom službom, napreduje stopama svoga oca Vida, proširuje posjede u mirnjem zaledu i trajno ih zadržava. Nije preuzeo samo vlastelinsku službu, nego se sve aktivnije uključio u upravu Varaždinske županije i Hrvatsko-slavonskog kraljevstva. Bio je u tijesnoj vezi s Jurjem Zrinskim i njegovim sinom, među njihovim stolnim »glavnim smjernim slugama« i povjerenicima. (Geza Palffy, Plemićka obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća, *Podravina* br. 3, Koprivnica, 2003., str. 33 - 37)

Miklosem Fliokom vicežupanom, Petrom Zakmardiem, sucem Križevačke županije, i drugim uglednim ljudima pod mojim pečatom zbog veće vjerodostojnosti.

Doneseno u spomenutom Obrežu u gore spomenutoj Križevačkoj županiji.

Dana 5. ožujka 1615. godina od Djevicinog poroda.

Isti koji i gore Ivan Budor. Vlastitom rukom Mjesto pečata preko mene Stjepana Rakkiicsany vice iudex nobilium Križevačke županije.

Procitao, ispravio i opisao te s izvornikom usporedio Adam Sladović, vlastitom rukom pregledao
Vice iudex nobilium, vlastitom rukom mjesto pečata

Prisutni prijepis, zajedno s jednakim, pravim, izvornim, vjerodostojnim originalima umetnutih ugovora, uspoređen i što se tiče istih svjedoci su suglasni u svemu.³

U ispravi su jasno navedena prava i obveze naseljenika na imanjima Obrež i Martinić. Svaki kolonist dobio je selište od 20 jutara zemlje, Obrežani su bili oslobođeni svih davanja pet godina, a naseljenici u Martiniću čak osam godina. Naseljenici u oba sela morali su pratiti vlastelinu u vojnom pohodu ako bi on to zatražio. Što se tiče ratnog plijena, vlastelinu su bili dužni dati dio. Ne spominju se ostale obaveze ni davanje »darova«.

SUBOTICA - PRIVILEGIJ OD 7. SRPNJA 1615. GODINE

U dio pustog sela Subotice, na rasinskom vlastelinstvu, grof Tomo Erdödy naselio je skupinu slobodnjaka (drugu polovinu sela naselio je Stjepan Gereczi) kojima je dao pismenu ispravu u kojoj navodi njihova prava i dužnosti:

Mi, grof Tomo Erdödy od Monyoro Kereka i Moslavine i naslijedni župan Varaždinske županije i nadzornik kraljevskih krčmi i savjetnik svete carske i kraljevske visosti, dajemo na znanje da smo dali slobodnu volju razboritom Ivanu Horvatici, zajedno s njegovim drugovima da se presele na naš posjed Suboticu koja pripada vlastelinstvu Rasinja, pod uvjetom da svi nakon osam godina, oko dana Sv. Ivana Krstitelja, svi koji ondje posjeduju i obrađuju dvanaest jutara naše zemlje svake godine nama i svim našim nasljednicima dužni su dati četiri ugarske forinte i izvršiti dužnost. Oni pak koji će imati više ili manje zemlje, bit će dužni, razmjerno više ili manje, ispuniti daću. Jedan

³ 5. 3. 1615. Povlastica za Obrež

Ja Budor Janus, dajem na znanje vszim, y vszakomu koim se dosztoj, po ovom mojem odpertom lisztu, kako szam se ja pogodil zmojemi Vlahi sztojechemi vu mojemu imaniju vu Ebreskom ij takaisse vu Martinichech da Ebreszecii od onoga dneva pogodbenoga budu szlobodni navadnoga dohotka do leth peth, a po peth leth, da mene y momu osztanku, po chetiri dukate na vugerszki broy vszako letto vszako szelo ima davati, a szelo se rachuna oranija dvadeset, a oni koi vu Martinichu sztoje, oni budu do oszem leth szlobodni, a po oszem leth da budu dusni davati kako y Ebreschani y oni koi bi se potlam onde in pertinentiam Ebreskom nasztanili a kada ja budem na one sztrane na voiske, illi vu taboru, da budu dusni zmenum itti vu voisku a sto se dostoibochka to se zna kako ide, y po vszakeh viteskeh lyudeh za dobichak. Dar illi del szvomu gospunu dati, sztem da mi budu pokorni a ja vutom nye hochu obdersati, zbogchega sza im dal ov liszt ped goszponom Kereziny, Laslovom Istvanom Gerecziem Istvanom Keczirom Kruselly Janussem Miklosem Fliokom vice spanom Petrom Zakmardiem szuczem Comitatus Crisiensis, y drugemi poglavitemi lyudmi pod moju pechat za vekssega veruvanya radi. Datum in dicta Ebres praedicto Comitatu Crisiensi existentium habitur die 5a mensis Martii anno a Partu Virginis 1615. Idem qui supra Ianus Budor. Manu propria. Locus sigilli per me Stephanum Rakiesany vice iudex nobilium Comitatus Crisiensis. Lecta correcta descripta, et cum suo vero originale comportata manu proprio lectum et cum suo authentico pari collatum per Adamum Szladovics comitatus Crisiensis. Vice iudex nobilium manu propria locus sigilli.

Praesentem dimensionis copiam, una cum introsertorum contractuum paribus cum suis veris et genuinis authenticatis originalibus collatam iisdemque per omnia conformes esse testes.

Civitas Kapronicensis 22a Aprilis 1780. Stephanus Kath Comitatus Crisiensis iudex nobilium manu propria. (HDA, Arhiv vlastelinstva Rasinja, kut. 1.)

pak od njih bit će oslobođen plaćanja dogovorenog novčanog iznosa i bit će slobodan, a njega će sami naseljenici zvati vojvoda ili exactor, a izabrat ćemo ga mi ili upravitelj naše varaždinske utvrde. Bit će dužan svake godine skupiti spomenuti iznos na propisan način i na ruke predati potpun iznos poštено i u isto vrijeme upravitelju naše varaždinske utvrde. Kada bude zahtjevala naša potreba ili potreba kraljevstva, bit će primorani svi uzeti oružje kod nas i naših nasljednika, dodajući ako bi ti isti naši seljaci poslije spomenutih osam godina pokušali otići drugdje, tada će spomenuti upravitelj morati sve njihove stvari i sve pokućstvo uzeti za varaždinsku utvrdu.

*Snagom ove naše isprave
Dano u varaždinskoj utvrdi 7. srpnja 1615.*

*Grof Tomo Erdödy vlastitom rukom
Mjesto pečata*

Za sve točke i klauzule na ovom listu napisane potvrđujemo naše sadašnje podložnike nastajene u gore navedenom selu.

Dano u Rasinji 2. ožujka 1647.

*Josip slobodni barun od Moškona vlastitom rukom
Pročitao i s izvornikom usporedio Anton Berke
Iudex nobilium Križevačke županije itd.
vlastitom rukom⁴*

U dio subotičkog sela grof Tomo Erdödy naseljava Ivana Horvatića zajedno s njegovim *socii* i daje im slobodnu volju da se nasele na njegov posjed (dedimus liberam facultatem sese transferendi in nostram posesionem Szoboticzam...). Naseljenicima daje slobodu na osam godina od svih daća, ali nakon tih osam godina svatko tko bude posjedovao selište od 12 jutara oranice, mora dati vlastelinu ili njegovim nasljednicima četiri ugarske forinte. Budući da nisu svi dobili selište iste veličine, morali su platiti veći ili manji iznos od četiri forinte, ovisno o tome je li selište bilo veće ili manje. Jedan od naseljenika, vojvoda ili exactor, kojega je izabrao vlastelin ili nadzornik varaždinske utvrde, nije plaćao paušal. Njegova je dužnost bila pokupiti novčanu daću

⁴ Nos comes Thomas Erdödy de Monyoro Kerek, Montis Claudi et Comitatus Varasdinensis Comes perpetuus, nec non Tavernicorum Regalium Magister, ac Sacrae Casareae, Regiaeque Maestatis Consiliarius: Damus pro memoria; quod nos provido Ioanni Horvaticis, simul cum suis sociis liberam facultatem dedimus sese transferendi in nostram Possessionem Szoboticzam in pertinentiam Castelli nostri Raszinya et Comitatu Crisiensi existentem, habitam tali cum conditione, quod omnes, et singuli post octo ab hinc annos, a Festo Sancti Ioannis Baptistarum proxime ellapso incipiendo singulis annis quicumque ibidem terrae nostrae iugera duodecim possederit, et coluerit, nobis, et nostris haeredibus universis quatuor Florenos Hungaricales dare, et administrare tenebuntur, qui autem plus, aut minus Terrae habuerit, plus, aut minus proportionaliter solvere obligatus erit, unus autem ex illo a solutione praedictae sumae pecuniae immunis, et liber erit, qui ipsis Vaivoda, seu Exactor vocabitur, quem Nos, aut Provisor Arcis Nostrae Varasdinensis elligemus, tenebiturque singulis annis praefatam pecuniam modo praescripto colligere, ac plene, et integre, simulque, et semel ad Festum Sancti Ioannis Baptistarum Provisor Arcis nostrae Varasdinensis ad manus tradere, arma quoque omnes, et singuli, ubi Regni, aut nostra necessitas postulaverit, sumere, penes Nos, Nostrosque Haeredes tenebuntur, addendo, quod si iidem nostri Coloni post praedictos octo annos alio abire certo conarentur, extunc praefatus Provisor Noster omnes res illorum totamque supplectilem accipere poterit, imo debebit pro dicta Arce nostra Varasdinensi. Harum Nostrarum Vigore, et Testimonio Litterarum mediante. Datum in Arce nostra Varasdinensi septima die Mensis Iulii Anno Domini 1615. Comes Thomas Erdödy manu propria. Locus sigilli.

Vu vseh Puncteh, y Clausulah vu ovum Lisztu napiszaneh tverdimo szadasne podlosnike nase, vu gore imanuvanom szelu sztojchehe. Datum Raszinija die 2da (secunda) Martii Anno Domini 1647. Iustus Iosephus Liber Baro a Moskou manu propria.

Lectum, et cum originali collatum per Antonium Berke Comitatus Crisiensis etc. Iudex nobilium manu propria. (HDA, Consilium locumtenentiale regium Hungaricum, Departmentum urbariale, IV / C, br. 78 A)

od ostalih naseljenika i predati je nadzorniku varaždinske utvrde na dan Sv. Ivana. Ako bi netko od njih odlučio napustiti posjed nakon spomenutih osam godina, u tom bi slučaju nadzornik varaždinske utvrde bio dužan zaplijeniti svu imovinu. U slučaju rata svi vojno sposobni naseljenici bili su dužni poći u vojni pohod na zapovijed vlastelina ili vladara.

SUBOTICA - 25. TRAVNJA 1616. GODINE

Drugi dio Subotice također je podvrgnut ponovnom naseljavanju. Stjepan Gereczi je poveljom od 25. travnja 1616. naseljenicima u drugom dijelu sela Subotice dao slobodnjački status⁵:

Ja, Stjepan Gereczi, dajem na znanje svima kojih se tiče, snagom ove slobodne isprave, kako sam, zajedno s mojom predragom suprugom Barbarom Hazary⁶, oslobođio podavanja na osam godina moje podložnike i kmetove koji su se počeli naseljavati na moj subotički posjed u Križevačkoj županiji pod uvjetom da mi moraju dati, nakon isteka dogovorenih osam godina, četiri ugarske forinte sa svakog selišta koje sadrži 12 jutara oranice, dio na dan Sv. Ivana (24. lipnja), a drugi dio na dan Sv. Martina (11. studenoga) i jednog puškara kada bude potrebno. Zbog toga sam dao ovu ispravu, radi veće vjerodostojnosti s mojim potpisom i pečatom.

*Dano u Martinovcu, 25. IV. 1616.
Stjepan Gereczi vlastitom rukom*

*Pročitao i s izvornikom usporedio
Anton Berke
viši sudac Križevačke županije itd.
vlastitom rukom⁷*

⁵ Josip ADAMČEK, isto, str. 30.

⁶ Prema H. Petriću, Hasagy ili Hasady budući da prezime Hasary nije poznato. Vjerojatno je do pogreške došlo kod prepisivanja originalne isprave.

⁷ Prijepis izvornika dvojezične isprave:

1.) Ja Gereczi Istvan dajem na znanje vszem kimsze prisztoji po vetom mojem otvorenom lisztku, pred kyh goder doide, kako ovo ja dah zmojem dragim naukup thovarussem Hazary Barbarom mojem kmetom szlode oszemi lett, koteri szu sze na moju zemlyu zacheli szeliti Szoboticzvu Krisevecski graczki megy buduchi, tako, y pod tai red da kadamisze thi imenuvani oszem lett szpuni, ali zide da imaju od vszakoga szela, koteru bude imalo dvanaeszte orane zemlye davati chetiri dukate pol o lvanyu, a pol o Martinyu y jednoga chloveka kada bude potrebno vu voiszu thajetho puskara. Nasto ja nyim dah vu moy liszt za veksega veruvanya radi, pod moje ruke piszmo y zmoyim navadnum pechatjum zapechatih. Datum in Martinovecz 25. Aprilii Anno 1616. Stephanus Gereczi manu propria. Lectum, et cum originali collatum per me Antonium Berke

Comitatus Crisiensis

etc. iudex nobilium

manu propria

2.) Stephanus Gereczi notum facio omnibus et singulis quibus expedit prasentium per vigorem: qualiter ego cum mea charissima conjugi, Barbara Hazary meis subditis, et colonis libertatem ad octo annos dederim, qui domicilia ceperunt figere in meo Terreno Szoboticensi Crisiensi adjacente, ea cum conditione, ut post effluxum dictorum octo annorum obligari mihi sic? solvere ab una sesione duodecim lugera Terrae arabilis in se complectente quinque florenos ni una modi * ad festum Sancti Joannis, ni altera vero medietate ad festum Sancti Martini, et unum hominem dum necessitas exegerit ad bellum armantes statuere. Super quo has meas literas eisdem in maius robur, et fidem subscriptione, et sigillo propriis roboratas extradedi.

Datum Martinovecz 25. Aprilii Anno 1616. Stephanus Gereczi

manu propria

*Riječ modi u originalu je precrtna.

(HDA, CLRH, DU, IV/c, br.78A)

Stjepan Gereczi i njegova supruga Barbara Hazary oslobađaju svoje podložnike, koji se nasejavaju na njihovo imanje Suboticu, svih davanja na osam godina. Na ovom mjestu jasno se vidi da je kolonizacija posjeda u tijeku jer se u ispravi spominju naseljenici *koteri szu sze na moju zemlyu zacheli szeliti Szoboticzu*. Nakon isteka osam godina slobodnjaci bi morali plaćati novčana daću od četiri ugarske forinte godišnje, ali na dva puta, dio na dan Sv. Martina, a drugi dio na dan Sv. Mihaela. Također su morali davati jednog naoružanog čovjeka za vojsku, i to puškara. Tlaku, kao i ostali slobodnjaci, nisu morali davati.

APATIJA O. 1620. GODINE

Grofica Suzana Ratkaj dodijelila je slobodnjački status naseljenicima u selo Apatiju na ludbreškom vlastelinstvu, koje je do smrti njezina supruga Benedikta Turocija bilo u vlasništvu njezove obitelji:

Ja, Suzana Ratkay od Velikog Tabora, udovica pokojnoga gospodina Benedikta Turocija, ban Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ovom ispravom dajem na znanje da ja naseljenicima u našem selu Apatiji, koje se nalazi u Ludbreškom kotaru, Križevačkoj županiji, dole navedenim našim budućim podložnicima Marku Golcu, Martinu Horvatu, Đuri Horvatiću, Ivanu Krančiću, Matijašu Zagorcu, Gašparu Kranjcu, Martinu Horvatću, Martinu Kulaku, Mikula Vauduna sinu, Blažu Kovučcu sluga, s kojima sam se dogovorila, da ovu neobradenu zemlju dajem njima da slobodno krče koliko god budu mogli, koliko oranica toliko i sjenokoše, a oni i njihovi potomci svake godine plaćaju meni i mojim potomcima i nasljednicima 27 dukata, libru voska, jednog kopuna i 6 jaja i to su dužni dati uvijek na dan Sv. Jurja Viteza. Ako bi bilo zapovjedeno da dodu u vojsku ili bi to grad zahtijevao, dužni su poći na našu zapovijed ili našega upravitelja. Osim toga, uvijek moraju biti «mirovni» i u načinu plaćanja moraju se sami između sebe dogovoriti, tko bude više imao da bude dužan više plaćati. Neka mi daju potvrdu ovih prava na koje ja dajem njima ovaj list s mojim pečatom i potpisom.

Ludbreg, srpanj ---- grof Erdody

Vlastitom rukom, mjesto pečata S. Ratkay Thuroczy

Pročitao i usporedio Emerik Kor-----⁸

Suzana Ratkaj nasejava skupinu podložnika u opustošeno selo Apatiju te im, navodeći ih poimence, daje slobodnjački status. Na prostoru tog sela bilo im je dopušteno slobodno krčiti koliko

⁸ Mi, Ratkay Suzana od Velikog Tabora osztavljená vudova Pokojnoga Gospodina Thoroczy Benedicta Orsagov Dalmatinszkoga, Horvatczkoga, y Slavonszkoga Bana n? Na zanye Dajemo po Ovom Nassem Lisztu, kako Mi naszstanimo vnasze szello Apattiu v Ludbreskom Kotaru vu Krisevechckoy Graczkie megy. Buduche, one zdola popiszane nasze Podlosnike, (i) Imenom Marka Polcza, Martin Horvatha, Miholy Horvata, Gyura Horvaticsa, Ivan Kranichicha, Mathias Szagorcha, Gaspar Krancha, Martin Horvaticsa, Martin Kullaka, Mikula Vagyun szin, Blass Kovuchec szluga, zkoteremi Mi tako dokonialiszmo da polagh uveh zemal sztoszmoim szada Dali chisteh daszi szlobodni Kerche, kuliko gode budu mogli taki oratje zemlye, tulikaj y szinokosse, oni y nyhovoszstanek budu Nam Plachaly y nassemu oztanku, y Successorum 27. dukat, y 1 funt voizka, jednoga Kopuna, y 6 Jajecz, ter tako. Da tko budu dusni davati vazdar na Zvetoga Juria Viteza Dan plachati, polagh toga akobi vu vojzku zapoved bila, ilibise u grad zbotrebilo, Da dusni budu pojti na nassu alli Nassegala Officijala zapoved zvana toga vszem Da budu *Mirovni*, ter (utom) plachanim dasze imaju szami med szobum poledinali, Koj bude visse imal, Da visse med osztali bude dusan Plachati. Lisztov da nam od his prava diode. na Koterotho Mi daszmo Nym ov liszt pod nassu Pechat y ruke Piszmo.

Ludbregh, Julii Anno domini ?? grof Erdody
manu propria locus sigili S. Ratkay Thuroczy
(HDA, CLRH, Departmentum urbariale, IV / c, br. 61.A)

su htjeli i za oranice i za sjenokošu. Vjerojatno je razlog tolike slobode bila velika zapuštenost posjeda, pa je to zapravo poticaj za njihovo naseljavanje. Zauzvrat su naseljenici u Apatiji i njihovi nasljednici morali platiti paušalni iznos od 27 dukata godišnje i dati određene »darove«: libru⁹ voska, jednog kopuna i šest jaja, i to na dan Sv. Jurja. Što se tiče plaćanja, količinski nisu svi plaćali jednak iznos, nego su oni koji su posjedovali više, morali i dati više, a za one koji su posjedovali manje, manji je bio i iznos koji su morali platiti. Kao i ostali slobodnjaci, primorani su ići u vojni pohod ako bude potrebno, ali i poći u grad na zapovijed vlastelina i upravitelja imanja, vjerojatno u svrhu obavljanja vlastelinske potrebe. U suprotnom se nisu smjeli kretati.

Poslije je određeno da moraju donositi u tvrđavu vodu i pripremati drva za vlastelinsku kuhinju. Takve promjene unutar slobodnjačkih prava nisu bile rijetkost, nego im s vremenom i u drugim selima nameću neke dodatne obaveze i terete.

URBAR POSJEDA VELIKI BUKOVEC - SELA SVETI PETAR I NOVO SELO (1645.)

Feudalna davanja slobodnjaka iz Svetog Petra i Novog Sela na posjedu Veliki Bukovec bila su određena ispravama o naseljavanju i urbarom iz 1645. godine.¹⁰ Donosimo prijepis urbara iz 1645. godine:

Mi, gospodin Franjo Sigismund Sekel, slobodni gospodin i banderijat od Berlina, Ormožda i Zavračja dajemo na znanje ovom našom ispravom svima pred koje god dođe kako smo mi naselili poštovanog Grgura Petrina, suca našeg sela, sada naseljenog u Novom Selu i u mjestu Malčevi vjetri, brata njegova Ivana Petrina i Mihalja Ćuka s ostalim njihovim drugovima i dali smo im na svako kmetsko selo devet rali oranice od naše dvorske zemlje Velikog Bukovca, otkud će se pomagati, a što se tiče sjenokoše, svima koliko ih bude moglo dopasti da dobiju jednako.

Oslobođeni su na četiri godine od dana nakon Sv. Martina biskupa, pod uvjetom da kad isteknu četiri navedene godine, računajući od svetkovine Sv. Martina, moraju sa svakog kmetskog selišta spomenuti Grgur Petrin sa svojim drugovima i ostalim naseljenicima i njegova djeca svake godine dati četiri ugarske forinte u gotovim novcima, polovicu na Sv. Jurja Viteza, a drugu polovicu na Sv. Martina Biskupa, položiti još četiri pjetla, 12 jaja, posudu i četiri težaške peše.

Isto tako da uvijek budu dužni poći u lov na našu zapovijed ili našeg vladara, iz svake kuće jedan čovjek, i kad god se zapovjedi da idemo u tabor, da uvijek od svakog cijelog kmetskog sela budu dužni ti gore navedeni sa svojim drugovima i naseljenicima, nasljednicima i potomcima njihovim, s nama i s ljudima po nas poslanim, naši nasljednici i potomci poći i u taboru sve do tada biti, dok mi i naši ljudi, kako smo gore napisali, tamo budemo. Isto tako da osim štete životinjske, što bi životinja učinila, sudac i njegovi zamjenici nemaju što suditi, nego da sve njihove razmirice moraju pred nas ili naše vladare donijeti i suditi prema vlastelinskom pravu zajedno s razmiricama ako bi životinju koja čini štetu na silu oteo. Na što mi gore spomenutim, sucu Grguru Petrinu, bratu njegovu Ivanu Petrinu, Mihalju Ćuku i ostalim njihovim drugovima, njihovim naseljenicima i potomcima dali smo ovu ispravu s našim osobnim potpisom i pečatom za njihovu buduću obranu.

Dano u našoj kuriji Veliki Bukovac na dan Sv. Šimuna i Jude apostola 1643.¹¹

⁹ funta ili libra = 36 lota = 18 unca = 560 grama

Rudolf HORVAT, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1994., str. 44 - 45.

¹⁰ Hrvoje PETRIĆ, Ludbreg i ludbreška Podravina u novom vijeku, *Podravski zbornik*, Koprivnica, str. 89.

¹¹ Mi gospodin Ferenc Sigismund Zekelly, slobodni i zastavni gospodin od Borlina, Ormožda i Zavračja dajemo na znanje po ovom našem listu vsem, pred kojih obraz ili lice dođe, kako smo mi naselili poštovanog Gregura Petrina suca sela našega sada naseljenoga Novo selo imenovanoga i mesta hiže Malčevi vjetri zovućega, Ivana Petrina

Franjo Sigismund Sekel naseljava suca sela Gregura Petrina i njegova brata Ivana te Mihalja Ćuka s njihovom «tovaruši» u Novo Selo, u mjesto Malčevi Vetri. Svako selište dobilo je devet rali oranice na vlastelinstvu Veliki Bukovec. Svoje naseljenike Sekel je oslobođio četiri godine svih davanja, a nakon četiri godine svi kolonisti morali su platiti četiri forinte godišnje, i to polovicu na dan Sv. Jurja, a drugu polovicu na dan Sv. Martina. Što se tiče sjenokoše, svakome je pripadao jednak dio. Morali su dati i «darove»: četiri pilića, 12 jaja, jednu posudu sira i četiri »težake peše« godišnje. Bili su dužni ići u lov, i to iz svake kuće jedan član, te slijediti vlastelina u vojnem pohodu ako do njega dođe svi popisani naseljenici, njihovi nasljednici i djeca. U taboru bi ostali dokad i vlastelin.

Na posjedu Bukovcu, osim slobodnjaka, bili su naseljeni kmetovi i Vlasi. Budući da je posjed nedavno koloniziran, podložnici su bili opterećeni većim novčanim daćama.¹²

ĐELEKOVEC - 11. LIPNJA 1660. GODINE

Elizabeta Moškon je dobila 1639. godine Đelekovec i Rasinju, a nakon njezine smrti 1639. Đelekovec prelazi u ruke Elizabetine kćeri Ane Elizabete. Grofica Ana Elizabeta Moškon, supruga grofa Erbarda Auerspergera, izdala je u Samoboru ispravu kojom Đelekovčanima daje slobodnjački status 11. lipnja 1660. godine:

Mi, grofica Ana Elizabeta, rođena od Moškona i udovica moćnoga i uglednoga gospodina, supruga grofa Svetoga Rimskog Carstva, Erbarda Auerspergera, slobodnoga gospodina u Senju i Žumberku, vojnograničnog područja i slunjskog kotara, »veknechnoga i odvetnoga« vojnika, komornika i vojnog komesara prejasnog Ugarskog kraljevstva, komornika posvećenog kralja i velikog generala cijele Hrvatske i Primorske pokrajine i ogulinskog kapetana, dajemo na znanje ovom ispravom svima i svakom pred čiji obraz dode kako smo se mi zbog mnogih velikih molbi, više puta učinjenih od strane svih naših nasljednih đelekovečkih podložnika u jednom zakonu, imajući u vidu njihovo sadašnje siromaštvo, strah i tursko protjerivanje koji im uvijek prijete, pogodili s njima zbog naše gospodske milostinje, našom voljom, pod dole navedenim uvjetima i načinom.

brata njegovoga i Mihalja Ćuka z drugemi nihovemi tovaruši, i dasmo njim na vsako celo selo kmetsko devet rali zemlje oraće z naših dvornih zemelj Velikog Bukovca, otkud se budeju pomagali, a vu senokošah na vsako celo selo kuliko ih bude moglo dopasti, onde vsakomu jednako. Sloboćina takaj na četiri leta od prijevnog svetog Martina biskupa, dneva, tak i pod takov red, da kako pređu četiri leta gore napisana, computando a festo praescripto s. Martini; da imaju od vsakoga celoga sela kmeckoga rečeni Gregur Petrin z gore popisanimi svojemi tovaruši i ostalemi za njimi naseljenici i odvetek njihov vsako leto je to od leta na leto vu gotoveh penezeh f. 4 nam dati polovicu o svetoga Gjurgija viteza idući, polovicu o svetoga Martina biskupa dneve položiti, k tomu četvero kur, dvanadesete jajec, jednoga krnjaka i četiri težake peše na vsako leto. Item da budu vazdar dužni, kada mu se zapove od nas, ali našega ladavca na zverinski lov pojti od vsake hiže jeden človek, k tomu takaj, da kada god bude zapoved nam vu tabor pojti, da vazdar od vsakoga cela sela kmetskoga budi ti gore popisani svojemi tovaruši i naseljenici, haeredibusque et posteritatibus nec non successoribus ipsorum z nami ili z ljudmi po nas poslanemi haeredesque et posteritates nostros pojti i vu taboru vse do te dobe biti, doklam mi i naši ljudi, kako smo gore napisali, tamo budu. Item da zvan kvara živinskoga, što bi živila vučinila, sudac nec successores ipsius ništar nemaju suditi, nego da vsake kontroverzie njihove imaju pred nas ili naše ladavce donesti i po njih se polag orsačkoga običaja suditi simul cum controversia takaiše, ako bi živilu drugomu na kvaru zajetu silum otel. Na što mi gore rečenim Greguru Petrin sucu, Ivanu Petrin, bratu njegovomu, Mihalju Ćuku i ostalem tovarušem njihovem, njihovem naseljenikom i odvetku njihovom dasmo ov naš list pod našu navadnu pečat i ruke pismo za prijevnu njihovu obrambu. Datum curia nostra Veliki Bukevec in festo b. Simonis et Jude apostolorum 1643.

Franciscus Sigis. Zekelly. (Radoslav LOPAŠIĆ, n. dj., str. 304 - 305)

¹² Josip ADAMČEK, Agrarni odnosi, str. 547.

Prvo, morali su na dan Sv. Martina Biskupa položiti u tekućoj državnoj moneti, kada budemo htjeli iznos od 280 ugarskih dukata (svaki dukat na 100 novaca brojeći) u cijelosti. Kada spomenute novce, tih 280 dukata, na gore navedeni termin, tj. na dan Sv. Martina ne bi mogli ili ne bi htjeli nekad dati, položiti i izbrojati nama ili nekome kome bi mi rekli i odlučili da se da, a ako sljedeći put ne bi predali novčani iznos naši đelekovečki podložnici, svi će biti podložni jednom zakonu.

Drugo, da nam, kao svojoj zemaljskoj i nasljednoj gospodi, budu dužni i obavezni uvijek davati iz krajinskog i junačkog plijena treći dio i dopremiti i dovesti kamo budemo htjeli. Ako bi nešto takvog dobrog plijena, izvan gore spomenute naše trećine, imali ili dobili, da budu dužni nama, a ne nekom drugom uvijek vjerno ponuditi (ako bi mi htjeli uzeti), kao svojoj zemaljskoj gospodi. Ako mi ne bi htjeli njihovog spomenutog plijena, izvan naše trećine imati i uzeti, onda mogu slobodno drugome spomenuti plijen dati i prodati kome god budu htjeli.

Treće, da budu dužni našu krčmu prema člancima i vlastelinskom običaju, vjerno, marljivo i ljudski držati, od Sv. Jurja do Sv. Mihaela Arkandela, po običaju koji su do sada poštivali, naše vino točiti i dok bude našeg vina, da nikad nitko između spomenutih naših đelekovečkih podložnika ne bude sloboden i ne smije drugo vino donositi ni krčmariti, čak ni svoje domaće (ako bi ga slučajno imao) za novce točiti dokle god bude našeg vina. Ako bi našeg vina nestalo, onda s našim dopuštenjem i znanjem našeg rasinjskog upravitelja na našu korist mogu točiti. Ako bi se neki od spomenutih Đelekovčana učinio protivno i suprotno ovome, kaznit ćemo ga ili mi ili naš rasinjski upravitelj.

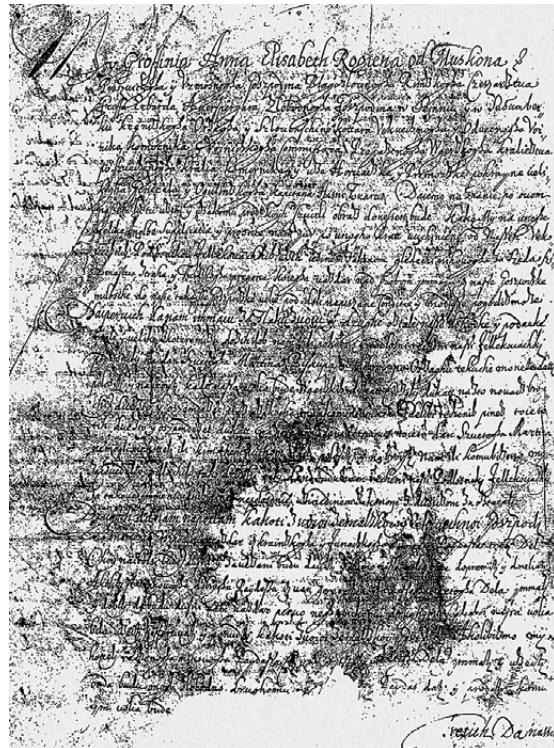
Cetvrti, da svom poglavaru, kojega im mi odredimo, odlučimo i podložimo, uvijek iskazuju dostoјno poštenje, pokornost i podložnost i da u svom pravičnom dugovanju, koje ne bi bilo na našu štetu ili naposljetku ne bi moglo biti, svi budu podložni jedinom zakonu.

Peto, da utvrdu koja je na njihovu najveću obranu, budu dužni i obavezni u svemu i sa svim potrebnim, marljivo, dobro, jako i snažno popravljati i držati u dobrom stanju i utvrđivati. A što se tiče naše zemlje i sjenokoše koju su uvijek za nas obavljali i kosili, one će po našoj gospodskoj volji stati i mi ćemo s tim odlučiti i učiniti kako budemo htjeli.

Šesto, da moraju prikupiti trgovinu i maltu koje su uvijek za nas ubirali tako vjerno i marljivo, a skupljene novce nama ili našem rasinjskom upravitelju ili komu bi mi odredili kada i gdje predati. Ako bi neku drugu robu uzeli za spomenutu maltu, i to nama prvo moraju donijeti i dati.

Sedmo, ako bi mi kada došli u spomenuti Đelekovec ili naše ljude i sluge poslali po nekom poslu, dužni su spomenuti Đelekovčani nama i našim ljudima te njihovom slugama i konjima osigurati dobro prenoćište i pobrinuti se za pristojan obrok.

Osmo, ako bi nam bili potrebni za naš put ili neku drugu potrebu, da nam daju dobro naoružane, odmorne i jake mladiće ili da ih pošalju zbog našeg posla i potrebe, za određeno vrijeme

Ključni dokument - Copia Jellekovesiana Libertatis iz 1660. godine, kojim grofica Anna Elizabetha Moscon daje Đelekovcu atributе slobodne općine i slobodnjaka (stranica 1)

dužni su nam uvijek pribaviti tako dobro odmornih, jakih i naoružanih mladića koliko nam bude potrebno na našu službu i potrebu, kada budemo mi zapovjedili i pismeno naložili, ili naložimo zapovijediti ili pismeno naložiti, moraju nam uvijek poslati.

Deveto, ako naposljetku spomenuti naši delekovački podložnici ne bi htjeli ispuniti navedene uvjete i pri njima ostati, nego ih budu kršili i gazili, tako će, ako to učine, biti izostavljeni iz ove naše gospodske milošće i morat će se vratiti na svoj prijašnji status u kojem su prije bili. U svrhu ovih dužnosti dali smo ovaj naš otvoreni list s našim pečatom i potpisom za «prišastne tverdnosti».

Dano u našoj utvrdi Samoboru, 11. lipnja 1660. godine.¹³

¹³ My groffinia Anna Elizabeth Rogiena od Muskona et ў Vzmosnoga Gospodina BlagoBlownoga RimBkoga CzesrarBtva Groffa Erbarda Auerspergara, Zlobodnoga Goszpodina vu Seinniu ў vu Susumberku kraniBkogha OrBaghha, ў Szlouenjchine kottara Veknechnogha ў Odvetnogha vojnika komornika ў Voinichkogha Commissara, PrejaBtngoga WgerBkogha kralieBtva poszvechenogha kralja, komornika ў vBe HorvacBke ў PrimorBke pokrayne velikogha Generala ў OgulinBkogha kapitana Hisni Tovarus. Daimeo na znanie po ovom nassem liztu vBem ў vBakomu pred Sevýh szvitli obraB donessen bude. Kako Mý na mnoghe velike molbe suppliciae ў prosnie, nam jur po mnogho kratt vuchiniene od nasih Vekovechnih Podlosnikov Jellekovachkih vBih iedinem Zakonom, gledechi nihovogha za sada szromasna ztraha ў TurBkogha pregona, koiegha vazdar nad szobom immaju od nasse Goszpodske milosche do nasse takaisse Goszpodske volie pod doli napiszane Conditie ў moduse pogodiBmoB. Naipervich danam immaiu za tlaku znom ў druge oštale nasse dohodke ў podanke male ў velike zkoteremiB doBihdob nam bili pokorni ў podlosni recheni nasi Jellekovachki podlosniky na dan Svetogha Martina Býskupa v dobroj po Orsaghu tekuche monete datti polositi ў nabrojt, kada nasa volia bude, Wgerskih dukatt (vsaki dukatt naBto novacB broiechi) dueBto ў oszadeBet preB vsakogha mankamentuma. Gdelibi rechenih pineB toieto tih dueBto ў oszamdeBet dukatt na gore napiszane terminus toieto dan Svetogha Martina nemogli nehotteli ili kimthem puthom datti, polositi ў nabrojt, nam ili komubiBmo my zapovedalj, odlachilj tako drughi takj dan budu nam recheni nasi Podlosniki Jellekovachjy za takove immenuvanii pinez nepolosenie vBiiedinem zakonom z dvojBom zaoBtaiati. Drugoch danam napotlam, kakoti Zvoioi Zemalskoi ў Vekivechnoi gospzodi na snamenie gospodBtva vaBdar ў krainBkogha ў junachkogha svojegha Paýdashra treti del (koj naibolsi bude) dusni ў zaveBani budu davati, ў kamo nassa volia bude dopremiti ў dospelati. Akolibi sto takovogha dobrogha paýdaBa, izvan gore rechenoga nassegha tretogha Dela immali ў dobili, dabudu dusni nam vazdar pervo negh nickomu drughomu (akobj nassa volia bila vzeti) offeruvatj ў ponudit, kakoti Zvoioi ZemalBkoj Gospodi. Akolibimmo my ne hotteli rechenogha nihovogha paydasa (zvan nassegha tretoga dela) immati ў uBeti onda budu mogli slobodno drughomu recheni svoj paydas dati ў prodati komu ўm volia bude.

Tretich Da nassu kerchmu polagh Articulisev ў OrBaskogha obichaja, od dneva Svetogha Juraja Viteza do dneva Svetogha Mihalia Archangela verno marlyvo ў chlovechkj (polagh navade nihove doBih dob obdersavane) budu dusni dersti ў nase vino tochiti, ў doklam nase vino bude teklo da nigdar zmed rechenih nasi Podlosnickov Jellekovachkih nebude zlobodan, ў nema od drughma vina donasati ni kerchmariti, niti zvojegha Domachegeha (akobije gdo imal) za peneze tochiti do tih dob doklam bude sto nasegha vina na kerchme davati. Akolibi nasegha vina na kerchme davati premankalo, onda z nasim dopuscheniem ў nasegha RaBinBkogha Officiala znaniem iz nase haBne budu mogli tochiti. GdelibiB koj zmed rechenih Jellekovchanov nasal zuproti onomu punitomu (punctomu?) hodechi ў chinechi, od nass ili odnasegha RaBinBkogha Officiala polagh nasegha raBluchenia hoche kastigan biti. Cheterich Da Poglavaru zvoemu kogaim my damo odluchimo ў podlosimo doBtino vaBdar postenie, pokornoBt ў podlosnoBt zkazivati immaiu ў vBem duguvaniu pravichnom koiebi na kakovu nasu skodu nebilo, ili napotlam biti nemoglo, vBj iedinem zakonom pokorni ў podlosni budu.

Petich Da kastel koterje na nihovu naiveksu obrambu vBem ў ze vBim tomu potrebno bude marljivo, dobro, jako ў znamo popravili ў redu dobrom odersati ў terditi budu dusni ў zavezani. A stose nasi dpmachih zemaly ў szenokos, koieB doBih dob za nasz delane ў koszene, doBtoj, one budu na nasej gospodskoj volj ztale ў my hochemo snimi raBluchiti ў obernuti, kako ў kamo nasa gospodска volia bude.

SeBtich Da Tergovinu ili maltu koiusu doBihdob za nasz zbirali posom Bogha takaisse verno ў marlyvo immaju zbrojiti ў pineze zebrane, nam ili naszemu RaBinBkomu Officialu, ili komubiBmo, ў kadabismo my zapovidali pravichno davati. Akolibi pakon rechene malte, od kogha polagh navade ў obichaja doBih dob obdersana, kakova drugu parteku za rechenu maltu uzeli ў thonam polagh svoje vernoBti budu dusni vBe pravichno naipervo doneBti ў datti.

Szedmich. AkobiBmo my kada doli v rechene Jellekovcze dosli, ili nase liudi ў zluge po nasem poBlu hodeche doli poBlali, da budu dusni ў zavezani recheni Jellekovchani nam ў nasim liudem ў nihovim zluga ў koniem vazdar za dobar quarter ў hranu doBtino preBkerbeti ў provideti.

Slobodnjačka isprava dana Đelekovčanima sadrži devet točaka kojima su točno navedene obaveze koje su seljaci toga sela dužni izvršiti.

Pod prvom točkom navodi se da su Đelekovčani dužni platiti paušalni iznos od 280 ugarskih dukata na dan Sv. Martina. Ako to ne učine tada, bili su dužni poslje platiti uz kaznu.

U drugoj točki izneseno je da su dužni dati trećinu plijena svojoj gospodi i dopremiti kamo gospodin naloži. Ako budu imali dobar plijen, dužni su im ponuditi i izvan njihove trećine, a ne nekome drugom, ako bi vlastelin bio zainteresiran. U suprotnom su mogli taj plijen dati ili prodati bilo kome.

Trećom točkom nalaže se Đelekovčanima točenje vlastelinova vina od Sv. Jurja do Sv. Mihaila u vinariji i dok ga god ima, nisu smjeli točiti nikakvo drugo vino, pa ni svoje ako ga imaju. Mogli su tek uz uvjet da nestane vlastelinova vina, i to s vlastelinovim dopuštenjem i uz suglasnost upravitelja rasinskega vlastelinstva. Onaj tko bi učinio suprotno, bio bi kažnjen.

Četvrta točka regulira odnos prema poglavaru kojega im vlastelin odredi. Njega su dužni poštovati i biti mu pokorni.

Peta točka odnosi se na održavanje utvrde koja služi njima za obranu, a dužni su je popravljati i držati u dobrom stanju. Na vlastelinskoj zemlji i sjenokoši neće morati raditi kao dotad, no vlastelin si ostavlja pravo na promjenu odluke.

U šestoj točki izriče se da su Đelekovčani dužni pobirati trgovinu i maltu te dati prikupljeni iznos vlastelinu ili rasinskom upravitelju ili nekome trećem koga bi vlastelin odredio. Ako bi uzeli neku drugu robu za spomenutu maltu, to također moraju prvo vlastelinu donijeti i ponuditi.

U sedmoj točki nalaže se ugošćivanje vlastelina i pratnje ili nekog od vlastelinovih ljudi ako dođu u Đelekovac. Dužni su im osigurati prenoćište i hranu za ljude i njihove konje.

Osma točka odnosi se na vojnu službu kojoj podliježu kao i slobodnjaci na drugim imanjima. Đelekovčani su bili dužni osigurati dobro naoružane, odmorne i snažne mladiće za vlastelinove potrebe, pratnju na putu ili spremnost da ih nekamo pošalje kada to zatraži.

Posljednja točka, deveta, izriče posljedicu nepoštovanja navedenih dužnosti. Ako se Đelekovčani ne bi pridržavali spomenutih obveza, izgubili bi status slobodnjaka i bili vraćeni na prijašnji status. Ova stavka govori da đelekovački seljaci nisu naseljeni u ovo selo u procesu kolonizacije nakon turskih pustošenja kao većina ostalih slobodnjaka, nego je već nastanjenim seljacima dana slobodnjačka povlastica koju su lako mogli izgubiti i biti vraćeni na prijašnji kmetski položaj zbog nepridržavanja zadanih regula.

Oszmich. Akobinam kada bilo potrebno na kakou naß puth ili kou druguhu nasu potrebschinu, dobro oborusaneh friskeh ſt jakeh detichev znami immati ili kamo po nasem poßlu ſt potrebschine poßlati, do nekuliko vremena da nam budu dusni tako dobro spravneh jakih oborusnih ſt friskih detichev kulikonam bude potrebno na nasu zlusbu ſt potrebschinu kada budemo onamo mý zapovidali ſt pißali ili zapovidati ſt piszati uchinimo da nam immaju ſt zavezni budu budu vaßdar poßlati.

Devetich, Gdelibit napotlam recheni nassi podlosniki Jellekovachki ovim gori napisanim conditiam zadoßta vchiniti ſt prinih obßtati nehotelli, negobi koteru v chem v thom prekersili ſt zvantuvali, tako ipso facto iz ove nase goszpocbke milosche budu izpadali, ſt na zvođ pervi sztalisch v koiembu presseßtna vremena bili immaiuße povernuti. Zverhu koiegha duguvania daßmoym ov naß odtvoreni lizt pod naßu pechat ſt nase podpiszanie za prissaßtne tverdnosti radi.

Datum in Arce nostra Szamobre die undecima mensis Junij Anno domini Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo.
(HDA, Obitelj Inkej, kutija 1; objavljeno u H. Petrić, Đelekovec u doba kasnog feudalizma (od sredine 17. do sredine 19. stoljeća,) Kaj br.5, Zagreb, 2000., str. 85 - 102.)

CVETKOVEC - 3. KOLOVOZA 1662. GODINE

Cvetkovec je jedno od sela kuzminečkog vlastelinstva. Nastalo je u drugoj polovini 16. stoljeća na području opustošene Herbortije koja je prije pustošenja bila vlastelinsko dobro nastanjeno zavisnim seljacima, odnosno kmetovima. Godine 1520. u Herbortiji su bila 63 porezna dima (tri godine prije bilo je 76 dimova). Feudalni gospodari tih posjeda često su se mijenjali. Godine 1554. držali su ih Ivan Gyulay i Ivan Korenjak, 70-ih godina Franjo Geszty, Ivan Pekry, Krsto Ungnad, Gabrijel Turoczy i Bočkaji. Na kraju 16. stoljeća veći dio tih posjeda prikupili su u svoje ruke grofovi Erdödy. Osmanlije su 1576. godine popalili 28 poreznih dimova.¹⁴

U vrijeme osmanskih paljenja i pljačkanja mnoga su sela napuštena i bez seljaka. U procesu rekolonizacije pustih vlastelinstava u 17. stoljeću oživljena su mnoga sela na kuzminečkom vlastelinstvu. Jedno od njih je i Cvetkov Dol (Cvetkovec). U dijelu sela, koji je pripadao obitelji Keczer, prvo su naseljeni Vlasi. Nakon što nisu ispunjavali dužnosti prema vlastelinu, odnosno Keczerovoju udovici Barbari Bednyej, kao i zbog kasnijih pobuna, protjerani su iz sela. Tada je Barbara Bednyej u selo naselila sedam »slovenskih« obitelji koje poimenice navodi. Njima je dodijelila slobodnjački status koji potvrđuje isprava izdana 3. kolovoza 1662. godine:

3. kolovoza 1662. godine. Ja Barbara Bednyei, udovica plemenitoga i visokopoštovanoga gospodina Keczer Nikole, dajem na znanje svima pred koje dođe ovaj moj otvoreni list, kako sam ja protjerala Vlahe sa svoje zemlje Cvetkovog Dola, zbog njihove nepravde učinjene protiv mene i nevjernosti. Na tu zemlju ili selište nastanjujem sa svojim sinom Keczer Ivanom »slovenske si-ne« i primam pod moju zaštitu, obranu i zagovor. Dole navedenim popisanim naseljenicima dajem 8 rali zemlje u cijelosti svakome od njih za kuću i selište, 6 vagana sijena, vinograd i pored toga koliko si budu htjeli otkrčiti, pod uvjetom da ti dole navedeni naseljenici budu dužni meni i mome sinu Ivanu Keczeru i njegovim potomcima, od gore spomenutog selišta, svaki od svoje okućnice od osam rali dati 4 ugarska dukata na dan Sv. Martina. Ako ne bi položili novčani iznos na spomenuti dan Sv. Martina gore, bit će dužni isplatiti uz globu. Tko, pak, bude posjedovao vinograd, morat će također ispuniti daču gornicu, a ako bi moj sin ili njegov potomak morao poći u vojni pohod, moraju poći naoružani s njim te biti pripravljeni i spremni. A ja, gore spomenuta gospoda, sa svojim sinom i njegovim potomcima, budem dole popisane ljude držala u zaštiti i sva njihova prava štitila i branila. Ako bi se među naseljenicima našao neki nevaljao čovjek, slobodna sam ga sam otpustiti sa svoje zemlje i protjerati, a ako bi netko svojevoljno htio otići, dužan je javiti se meni i mome potomkui dati uobičajeni dar. Ovi dole popisani naseljenici su na gore spomenutoj zemlji: Đurko Polec, Marko Tomas Horvat, Mihael Hunyadi, Matok Zvonar, Matok Kramarić, Martin Kuzmović. Ovu ispravu ili pravo popisanih ljudi, njihove djece i njihovog potomstva osnažujem mojim pečatom i potpisom moga sina.

*Pročitao i s originalom usporedio Anton Berke,
sudac Križevačke županije i Iudex nobilium.¹⁵*

¹⁴ Isto, str. 85 - 86.

¹⁵ Anno 1662. Die 3. Augusti Ja Barbara Bednyei Plemenitoga ј viszoko postuvanoga Goszpona Keczer Mikloussa Osztavlena Udova, dajem na znanje pred Koih Obrasz doide ov moi otvoreni liszt, Kako Ja vlaszke szine iz moje zemlye Czvetkovoga Dola zvane, za njihovo veliko szuprot mene krivicu vuchinieno, ј nevernoszt protirah, ј razegnah. Na Koju zemlyu, iliti budi szelische nasztanyujem, ј dajem Szlovenszkiem szinom dole popiszanem zmojem szinom Keczer Janussem ј priemlem je pod moju perot, obrambu, ј zagovor. Koterim dole popiszanem lyudem dajem vszakomu na niegovo hiso, ј szelische oszem rali czile zemlye. Szinokossu pako na vozov seszt, vinograd ј poleg toga vszega stoszi bude mogel odkerchiti v gore gledec, tak, ј pod ov red, da ovi dole popiszani szlovenszki szini budu dusni da si od gore rechenoga szelischha mene, ј mojemu szinu Keczer Janussu, ј nyegovomu Osztanku vszaki od szvoje hise od oszem rali na Martinszki Den chetiri Vugerszke Dukate, akolibi pakoabi bilo mogu gore popiszanoga Dohotka na Den sz. Martina potlam budu dusni z Birsagom dati, Ki pako bude

Slobodnjaci naseljeni u Cvetkovec nisu dobili oslobođenje od davanja na određeno vrijeme. Razlog je vjerojatno to što se oni naseljavaju na već formirana selišta jer su na istome mjestu bili nastanjeni Vlasi koje je zatim Barbara Bednyej protjerala, kako sama kaže, zbog nepravde i nevjernosti prema njoj. Na posjed je naselila nove koloniste kojima je dala slobodnjački privilegij. Prezimena novih naseljenika pokazuju da je riječ o domaćem stanovništvu. Svaki od šest novih naseljenika dobio je selište od osam rali, šest vozova sijena i vinograd. Budući da je određena veličina selišta u Cvetkovcu mala, najmanja u odnosu na druga ovdje navedena selišta u drugim selima, dobili su mogućnost krčenja ako bi tko od njih želio tako povećati površinu selišta. Novčana daća iznosila je četiri ugarske forinte na dan Sv. Martina i budući da su dobili vinograd, morali su plaćati i gornicu.

GLOBOČEC - 24. SVIBNJA 1663. GODINE

Globočec je jedno od sela ludbreškoga vlastelinstva koje je pretrpjelo osmansko pustošenje tijekom 16. stoljeća. To je dovelo do napuštanja i zamiranja sela. Nakon smirivanja ratnih i pljačkaških pohoda, u 17. stoljeću dolazi do ponovnog postupnog naseljavanja kako u ostalim selima ludbreškog kraja, tako i u Globočcu.

Grof Juraj Erdödy založio je 1661. godine plemiću Lovri Jagatiću za 300 forinti pusto selo Globočec. Vicekapetan konjanika Koprivničke krajine Jagatić ga je kolonizirao i pretvorio u svoj posjed.¹⁶

imal na moje zemlye, da bude podlossen z Gorniczum, tulikaisse akobi momu szinu, ili nyegovomu Osztanku, bilo potrebno na krainu z Puskom, szablom, ali kamo z lisztom poiti, da budu gotovi, ý podlosni. A Ja gore rechena Goszpa, ý z mojem szinom, ý moga szina odvetkom budem dole popiszane lyudi vu zagovoru dersati, ý vszeh nihovih pravicza tverditi, ý braniti: akolibisze pako zmed rechenih lyudih koj hmany chloveck nassel, daga budem szlobodna z moje zemlye odpusztiti, ý zegnati, koibi pako hotel z dobre volye z moje zemlye oditi, dasze bude dusen meni ili mome osztanku zglasziti, ý navadni Dar dati, ý koimsze dala na sztanyenye na gore rechene zemlye jeszu ovi dole popiszani redom. Gyurko Polecz, Marko Thomas Horvath, Mihaly Hunyadi, Matok Zvonar, Matok Kramarics, Martin Kuzmovics. Na koi Liszt iliti budi praviczdu dajem popiszanim lyudem, ý nýhove Decze, ý nýhovomu Osztanku mmoju navadnu Pechat, ý moga szina podpisanye. Anno et Die ut supra Keczer Janus manu propria Locus sigilli. Anno 1662. Die 3. Augusti. Barbara Bednyei nobilis et multum honorandi Dni Nicolai Keczer relicta vidua notum facio ut, ad quos pervenire contigerit praesentes meas Literas: Qualiter ego Graeci Ritus non unitos ex Terreno meo vulgo Czvetkov dol dicto propter magnam mihi illatam injuriam, et infidelitatem dispulerui. Ad quod Terrenum aut etiam sessionem illoco et facultatem illocandi tribuo Illyricae Gentis (precrtno u rukopisu). Nationis filii infra adnotatis quas etiam una cum meo filio Joanne Keczer sub protectionem meam (precrtno), et defensam meam suscipio; quibus infra conscriptis hominibus singulo pro domo, et sessione octo Jugera Tetrae (terrae?) arabilis do, faenile ad 6. currus, vineas, et penes totum id, quod sibi extirpare poterit in plaga versus vineas posita, ea cum conditione, ut hi infrascripti Illyricae Genti fillii obligati sint dare a supra memorata sessione mihi, et meo Filio Joanni Keczer ejusque posteritati singulus a dominio sua et Jugera Octo ad festum s. Martini 4 hungaricales, quod si autem ad dictum s. Martini diem supra attactum proventum non deponerent, exposa etiam muldra (mulcta) mediante persolvere Obligari sint, qui autem Vineas habuerit, etiam Juri Montano subjectus fit, insuper si meus filius necessitatem habuerit ad bellum armati, aut cum literis aliquo exmittendi hominis promptos omnino et subjectos se exhibeant. Ego autem supra dicta Domina una cum meo filio et ejusdem successoribus et haeredibus infra scriptos homines protegere, et in omnibus eorum Juribus eosdem confirmare, et defendere obligabor: quod si autem ex recensis hominibus quispiam infidelis, et male versans inveniretur, talem ex Terreno meo manumittere aut etiam pellere liberum mihi fit, qui vero misu proprio ex Terreno meo abire velet, talis obligetur mihi, aut meis successoribus semet insinuare, et consuetum Donarium dare; quibus pro impopulatione suprascriptae Tereae facultas data est hi sunt serie coscripti. Gyurko Polecz, Marko Tomas Horvath, Mihaly Hunyadi, Matok Zvonar, Matok Kramarics, Martin Kuzmovics. Quas literas seu Jura suprascriptorum hominum, et eorum successorum solito meo sigilo, et filii mei subscriptione roboro. Anno et Die ut supra Joannis Keczer manu propria Locus sigilli.

Lectum et cum originali comportatum per me Antonium Berke J(udex) comitatis Crisiensis etc ludium
(HDA, Vlastelinstvo Rasinja, kutija 5.)

¹⁶ Josip ADAMČEK, Ludbreg, str. 90.

Lovro Jagatić dao je slobodnjački privilegij prebjezima iz turske Slavonije Tadiji Andrieviću, Ivanu Brodariću, Pavelu Stoičeviću, Ivanu Mikoliću i ostalim njihovim drugovima, koje naseljava u pusto selo Globočec. Ista povlastica čeka i ostale koji izraze želju za preseljenjem u to opuštošeno selo:

Ja, Lovro Jagatić, potkapetan konjanika Koprivničke krajine pod zapovjedništvom gospodina Jurja Erdödyja mladeg, velikog kapetana spomenute krajine, dajem na znanje ovom mojom ispravom svima kojih se tiče i kome god dođe pred lice ova isprava kako su došli pred mene poštovani i viteški Tadija Andriević, Ivan Brodarić, Pavel Stoičević i Ivan Mikulić, zauvijek pobjejavši iz Osmanskog Carstva u koprivničku krajinu i zamolili mene, kako za sebe tako i druge svoje drugove i «pajdaše», da se nastane budući da sada imam pusto selište Globočec na ludbreškom vlastelinstvu od uglednog gospodina Jurja Erdödyja, gore spomenutoga gospodina. Imenovani dopusti gore navedenim ljudima i svima ostalima koji budu htjeli nastaniti se u spomenuti Globočec. Mogu se preseliti, sagraditi nastambe i cijelu jednu godinu biti slobodni počevši od sada i bez ikakve službe, a nakon godinu dana da gore navedeni Tadija Andriević, Ivan Brodarić, Pavel Stoičević i Ivan Mikulić i ostali njihovi tovauši budu dužni ako im dobra volja bude iz pristupa, ako bi im Gospodin Bog nešto dao, da mi daju trećinu prinosa, a dvije trećine sebi ostaviti i učiniti s tim što god žele, što je krajinski običaj. Ako ti isti, ili njihovi sinovi ili njihovi potomci ne bi mogli vršiti tu službu ili ne bi znali, dužni su i moraju sabljom, puškom kao i drugi slobodnjaci, služiti i od cijelog selišta 30 ugarskih dukata godišnje davati kako je prvo od tog sela služeno i plaćano. Dogovorivši da vinograde koje sam obradio one godine moraju obraditi i zemlju koja je posijana da je zasiju »obsnjem« i »posenem«, a koje su za sada zaorane pod proso i hajdinu, te im tako i onako zaorane u ruke dajem kao i druge skupa s vinogradima kada se oberu, osim vinograda koji je nekoc Vološić držao, koji sam ja za sebe svojim novcima kupio. U ovom pravu ja se ovom mojom ispravom obvezujem da će je pravedno ispuniti tako da to isto moraju i oni da će je pravedno održati. Zbog toga dajem ovu ispravu s mojim vlastitim potpisom i pečatom radi veće vjerodostojnosti.

*Dano u Ludbregu 24. svibnja 1663. godine. Potvrđio grof Georg Erdödy O. Lovro Jagatić
O. Takoder potvrđio grof Franjo Erdödy O.
Pročitao Stjepan Kato sudac Križevačke županije, ord. Judex nobilium.*¹⁷

¹⁷ Ja Lovrencz Jagatich Koprivnichke Kraine Ztanoviteh Konyanikov pod Zmosnem Gospodinom Erdödy Juriem Mlajeva Kapitanom velikem rechene Kraine Konyanckov vice kapitan dajem na znanye po ovom mojem liszu, vsem y vsake dostoиности poglavitem i viteskem Lydem pred Kojieh Licze aliti obraz diode ov moi otvorani list, kako doidesse predme postuvani y viteski ? Andrievics, Ivan Brodarich, Pavel Stoichevich, y Ivan Mihulich a sada znavich iz Turske ruka van zpeljani po Kraine Koprivnechkoj y prosile me tako vu svojem kako y drugeh svojeh Thovarussa y paidassev nastainena y za sada imajuch pod Ludbrechkim gradom od zmosnegra Gospona Dna Erdödy Juria gore imenuvanoga Gospodina Pusto=selische Globochecz imenuvani dopustise gore imenuvanem lydem y drugem ostalem kem dobra volya bude vu thom rechenom Globocheczu nastanili seliti y stanye Napravlati, y czeło jedno Letho dan od sada pochemssi vsakojachku slobodu y pres vsake slusbe biti, a po lethu dan, da recheni gore napisani Thadea Andrievich, Ivan Brodarich, Pavel Stoichevich, y Ivan Nikolich, y nyhovi ostali Thovarussi budu dusni akoin dobra volja bude iz Koteroga Dobichka. ako sto Gospodin Bogh da dobiti da oni budu dusni treti del dobichka meni davati a dva dela na svoju stran zadersati, y obernuti Kakim volya bude, kakje Krainski obichay, akoli bi a oni issli nyihvi sinove aliti nyihov ostanek tum slusbum nemogli slusiti, ali neznali, dasu dusni y da budu sabljum, Puskum kako y slobodnyachky szlusili y od vsega sella Trideseti Vugerskih Dukath na Letho dan davati Kakoje y pervo od toga sella sluseno y plachano, po zgovorivši da Vinogradi kotere szam delal ono letho daje immyobrati, y zemlye koterusu poszejane, daje zasze obsnym y posenem a koterusu za szada po orane pod prosu y haidinu terim taki onako zorane vu ruke dajem kako y druge Z Vinograzi zkupa kadase oberu, zvun samo vinograda kogaje negda Valossich dersal kogasem ja po sebeza svoje peneze kupil. Vu Koterou pravicze jese vu ovom mojem Listu zavesujem daje hochu pravdeno obdersati, tak da y oni---- pravdeno obstatni na Koterom y dole pred moje lastovite ruke pismo y navadnu pechat ovu moi list za vekssega veruvanya radi
Datum Ludbregh die 24 a May Anno Domini 1663.

Lovro Jagatić oslobađa prebjeg s osmanskog teritorija, naseljene u selo Globočec, od svih davanja tijekom jedne godine kako bi sagradili mjesto za stanovanje. Nakon isteka ugovorenog roka trebaju vlastelinu dati trećinu svih svojih prihoda, a sa svoje dvije trećine mogu slobodno raspolagati. Osim toga, morali su ispuniti i dvije gotovo obavezne slobodnjačke daće, a to su plaćanje novčanog iznosa od 30 ugarskih dukata svake godine i vojna služba ako bude potrebna. Što se tiče već obrađenih vinograda, dužni su ih obrati i dati prihod Jagatiću, a posijanu zemlju, na kojoj su posijani proso i hajdina, te ostalu zemlju zajedno s vinogradima kod se oberu, Jagatić predaje naseljenicima. Kao iznimku navodi jedino vinograd koji je držao Valašić i koji je Lovro Jagatić kupio za sebe svojim novcem. Ispravom uz vlastiti potpis i pečat Jagatić se obvezuje na izvršenje danih obećanja.

TORČEC - 12. TRAVNJA 1665. GODINE

Torčec¹⁸, oveće selo, nekada u sastavu bednjanskog vlastelinstva, u 17. stoljeću bilo je u sastavu vlastelinstva Kuzminec.¹⁹

U prvoj polovici 17. stoljeća dolazi do obnove Torčeca. Selo se spominje od 1643. godine, a prve koloniste u Torčecu naselio je sredinom 17. stoljeća Ivan Bočkaj. Svakom naseljeniku dao je osam jutara oranice i status slobodnjaka. Godine 1660. Ivan Bočkaj prodao je imanje Kuzminec Nikoli Zrinskom, a u kupoprodajnom ugovoru spominju se sela Kuzminec, Zablatje, Selnica, Grbašivec, Koledinec, Antolovec, Cenkovec i Torčec. Pretpostavlja se da je ta imanja Zrinski držao dvije godine, a zatim prodao potkapetanu Nikoli Makaru²⁰.

Vlastelinstvo Kuzminec i Torčec kao njegov sastavni dio počeli su se snažnije razvijati u drugoj polovini 17. stoljeća. Te je posjede 1665. godine od nasljednika obitelji Bočkaj kupio poduzetni koprivnički kapetan Nikola Makar koji im je pridružio nekoliko novih sela, a brinuo se i za ponovno naseljavanje opustjelog područja.²¹ Kao što je već spomenuto, vlastelinstvo Kuzminec opustošeno je u osmanskim provalama tijekom 16. stoljeća. Jedan od zadataka novog vlastelina bila je refeudalizacija vlastelinstva.

Makar je s podložnicima u Torčecu sklopio urbarski sporazum 12. lipnja 1665. godine.²² Sačuvan je prijepis ugovora iz 18. stoljeća:

Ja, Nikola Makar, najveći potkapetan carske i kraljevske svjetlosti, dajem na znanje svima kojih se tiče i kojih se može ticati, na koji način sam se pogodio sa svojim podložnicima Torčancima koji će mi svake godine biti dužni davati prihod dok bude trajao mir s Turcima. Ako bi mir bio prekinut i ne bi mogli opstati, mora se načiniti druga pogodba. Onako kako su se sa mnom dogovorili, moraju mi uredno davati i plaćati, ako ne budu, ova pogodba ne važi. Prvo, svake godine moraju mi dati 45 kosaca na dva dana, 40 žetelaca za pšenicu na dva dana, 40 žetelaca za hajdinu i proso također na dva dana. Na dan Sv. Martina (11. studenoga) moraju mi dati stotinu talira, 35 kopuna na dan Sv. Martina ili na dan Sv. Mihaela svake godine, isto toliko pilića, krčma

¹⁸ Confirmatum per me comitem Georgium Erdody o. Laurentius Agatitich o.

Confirmatum etim per me comitem Franciscum Erdody o.

Lectum per Step Kato judex Comitatus Crisiensis ord. Iudex nobilium
(HDA, CLRH, DU, IV/c, br. 61.)

¹⁹ Misli se na Donji Torčec, odvojen od Gornjeg Torčeca, koji se nalazio u sastavu rasinjskog vlastelinstva.

²⁰ Josip ADAMČEK, *Ludbreg*, str. 91.

²¹ O obitelji Makar više u: Radoslav Lopašić, n. dj., str. 407 (bilješka br. 1).

²² Josip ADAMČEK, *Ludbreg*, str. 91.

²² Hrvoje PETRIĆ, Općina i župa Drnje, *Povjesno-geografska monografija*, Drnje, 2000., str 75.

tijekom godine da bude moja dva mjeseca, a njihova treći, isto tako što desetine doveđe tamo, da to voze sucu i da se ondje izmali i doveze u Kuzminec u moj kaštel. Također ako bi ulovili nekog prijestupnika, moraju ga doveći u dvorac u Kuzmincu. Isto tako ako bi ulovili nekog roba, dužni su ga doveći u moj dvorac i položiti dar. Ove težake koje moraju davati dužni su doći rano, oko šest ili sedam sati. U svim obrambenim pohodima primorani su doći naoružani i braniti.

I ovo moje pismo dao sam mojom rukom potpisano i mojim osobnim pečatom zapečaćeno radi veće vjerodostojnosti. Dano u mom dvorcu Kuzmincu, 12. srpnja 1665. godine.

Isti koji i gore Nikola Makar vlastitom rukom. Mjesto pečeta²³

Slobodnjacima u Torčecu nametnute su nešto veće obvezne nego u ostalim slobodnjačkim ispravama. Njihov je položaj bio znatno nepovoljniji u odnosu na druge slobodnjake. Slobodnjaci u Torčecu morali su plaćati stotinu talira, 35 kopuna oko Sv. Martina ili Sv. Mihaela, 35 pilića i desetinu žitarica svake godine. Za razliku od ostalih slobodnjaka na drugim vlastelinstvima koji su morali davati samo novčana davanja, slobodnjaci u Torčecu morali su davati i radnu tlaku: svake godine po 40 kosaca na dva dana, po 40 žetelaca na dva dana za pšenicu, isto toliko žetelaca za hajdinu i isto toliko za proso. To je bilo novo i neuobičajeno davanje za slobodnjake budući da oni uglavnom nisu davali radnu rentu. Po toj stavci torčanski su se slobodnjaci razlikovali od ostalih u prethodnim ispravama. Tlaka je ponajprije kmetska dača i nije bila uobičajena za slobodnjake. Također su morali u vlastelinov kaštel doveći zarobljenog prijestupnika ili sužnja ako bi ga uhvatili. Ti težaci su morali doći rano, oko šest ili sedam sati. Morali su, kao i podložnici na ostalim vlastelinstvima, pratiti vlastelina u vojnom pohodu. Svoje obvezne morali su ispunjavati, u suprotnom će Makar oporuku proglašiti nevažećom.

Adamček navodi da su Torčanci do 1665. godini bili dužni obavljati samo vojnu dužnost, a ovom ispravom povećali su im se feudalni tereti i to »doklam mira z Turci bude«.²⁴

Ovaj ugovor, sklopljen između Makara i njegovih podložnika, zapravo predstavlja pokušaj njihova degradiranja na status kmetova, što dokazuje da je slobodnjački status mogao biti izgubljen.

²³ Copia Contactus:

Anno Domini 1665. Die 12a Julyj

Ja Miklos Makar Ceszarove, y Kralyove Svetlosti Kriseveche pokraine naivekssi vice Kapitan dajem na znanye vszem kemse pristoi, y priþtijati more, kakosemse yap pogodil zmojmi podlosniki Torchanczi, koimi budu na vszako letto dusni davati Dohotka, doklam mira z Turczy bude akolibise pako mir rastepel, ter bi ne mogli obsztati, tak dase znamy druga Pogodba vuchini, y ono kakosuse zmenum pogodili, dami marlivo davaju, y plachaju, y akobi nedavalni marlivo kakosuse pogodili, da ova pogodba mesta nebude imala. Najpervo dami vszako Letto budu davali na Dva Dni kosczev po Cheterdeset snyachev szternske setve dva Dni cheterdeset, Item Setve Hajdinske, y prosenyne na dva dni snyachev po Cheterdeset; Item da na Szvetoga Martina Dan dami imaju posztaviti Talerov szto, kopunov K Martinyu na vszako Letto illiti K Miholyu Trideset y pet; Item Pischenacz Trideset y pet, kerchma checz Letto da bude moja dva Dva Mesceza, a Nyihova pako treiti, Item sto tamo desetine diode, da ono K szudeczu zvoze, y dase ondi zmlati, y vu Kuzmincze dopelja vu moj Kastel; Item dabi kakvoga hudodelnika vulovili, dasuga dusni vu kastel Kuzminski dopeljati. Item akobi kada vulovili susnya, dasuga dusni vu Kastel moi dopeljati, y zapitek szuproti tomu hochese dati. I to da ove Tesake, kojesu dusni davati, da imaju rano dohajati okolu Ore Seste, ali Szedme lmany, y vszakojachku obrambu dasu oborusni dusni doiti, y braniti. I ovo szeim dal yap moje Piszmo Za Veksega Veruvanya radi; y mojum rukum podpisanye, y Mojum navodnum Pechatjum zapechatil. Datum in Castello meo Kuzminec Anno 1665. 12a

July, Idem qui Supra Nicolaus Makar m. p. Locus Sigilli.

(HDA, Vlastelinstvo Rasinja, kut. 1)

²⁴ Josip ADAMČEK; Agrarni odnosi, str. 547.

Torčanci su ipak pružili otpor nametnutim teretima pa je Makar morao protiv njih voditi parnicu od 1669. do 1674. godine. No, slobodnjaci se nisu pomirili s novim teretima, nego su borbu nastavili i u 18. stoljeću.²⁵

USPOREDBA

Slobodnjaci naseljeni u pojedinim selima različitim vlastelinstava nisu imali jednak status ni dužnosti koje su morali ispuniti. Zajedničko svima spomenutima u prethodnim ispravama jedino je ispunjenje vojne obveze, ako bude potrebna, i plaćanje novčanog iznosa, ali ne i način ispunjavanja tih dviju dužnosti.

Oslobođenje od svih davanja nisu svi dobili. Najkraći rok oslobođenja od davanja je godinu dana, a najdulje oslobođenje trajalo je osam godina, i to za naseljenike u Martiniću i Subotici. Obrežani nisu morali davati daču pet godina, slobodnjaci u Velikom Bukovcu četiri godine, a u Globočcu samo godinu dana. Slobodnjaci iz Apatije, Cvetkovca, Đelekovca i Torčeca nisu bili oslobođeni davanja. Slobodnjaci u Cvetkovcu naseljeni su na selišta Vlaha koji su bili protjerani zbog nepoštovanja obveza, što znači da oni dolaze u već sagrađene nastambe, a Đelekovčani vjerojatno ne jer oni nisu ponovno naseljeni, nego je već postojećim kmetovima promijenjen status. Budući da se oslobođenje od davanja davalо da bi se podigle kuće, razumljivo je zašto to pravo nije dano Đelekovčanima.

Veličina selišta razlikuje se od posjeda do posjeda, a čak ni selišta na istom posjedu i u istom selu nisu jednake veličine. U prosjeku veličine selišta iznose od osam do 20 jutara oranice. U Obrežu je selište iznosilo 20 jutara oranice, Subotici (oba dijela) 12 jutara oranice, na velikobukovečkom posjedu devet rali oranice (sjenokoša svima jednako), u Cvetkovcu osam rali oranice i vinograd, a mogli su, ako su htjeli, još iskrčiti koliko im treba. Za Apatiju, Đelekovec, Globočec i Torčec nije određena veličina selišta.

Kao što je prije spomenuto, novčani iznos plaćali su svi, ali nije bio jednak za sve slobodnjake. Svaki vlastelin određivao je iznos koji slobodnjaci moraju platiti, ali na pojedinim vlastelinstvima on varira od selišta do selišta i pritom ovisi o njegovoj veličini. Obrežani su davali četiri ugarska dukata. Naseljenici u Subotici, u dijelu sela koji pripada Gerecžyu, plaćali su pet ugarskih forinti, i to polovinu na dan Sv. Ivana, a drugu polovinu na dan Sv. Martina, dok su oni naseljeni kod Erdödyja plaćali četiri ugarske forinte za selište, no kako selišta nisu bila jednake veličine, i iznos je, sukladno tome, bio veći ili manji. Erdödy je oslobođio jednog od svojih slobodnjaka (vojvoda ili exactor) svih davanja, a njegova je dužnost bila prikupiti davanja od ostalih i predati cijelokupan iznos vlastelinu na dan Sv. Ivana. Davanja s Velikog Bukovca iznosila su četiri forinte (pola na Jurjevo i pola na Martinje), 27 dukata plaćali su slobodnjaci naseljeni u Apatiji, ali opet iznos varira ovisno o veličini selišta, Đelekovčani daju 280 ugarskih dukata (iznos koji se plaća na dan Sv. Martina), Cvetkovčani četiri ugarska dukata, Globočanci 30 dukata, a slobodnjaci iz Torčeca 100 talira, također na dan Sv. Martina. Za sela Apatiju, Đelekovec, Globočec i Torčec naveden je iznos koji je trebalo platiti cijelo selo. Budući da nije naveden broj selišta, teško je odrediti iznos koji plaća svako selište.

»Darovi« koje su slobodnjaci morali dati vlastelinu također se razlikuju od selišta do selišta. Dužni su predati dio plijena (u slučaju vojnog pohoda) ili dio svih prihoda (1/3 ili 1/10), no ponекад se točno navodi količina i vrsta robe koja se »daruje«. Samo kolonisti iz Subotice nisu

²⁵ Hrvoje PETRIĆ, Općina i župa Drnje, *Povjesno - geografska monografija*, Drnje 2000. str. 76.

moralni davati »darove«. Obrežani daju dio plijena iz vojnog pohoda, Apatijci jednu libru voska (meda?) i šest jaja na dan Sv. Jurja, naseljenici iz Velikog Bukovca četiri pilića, 12 jaja i jednog krnjaka, Đelekovčani »daruju« trećinu plijena, a Globočanci trećinu svih prihoda. Torčanci daju 35 kopuna na dan Sv. Martina ili Sv. Mihaela svake godine. Također daju i desetinu svih prihoda, a ako ulove nekog od prijestupnika ili sužnja, dužni su ih predati vlastelinu.

Za razliku od svih slobodnjaka na spomenutim posjedima, jedino su slobodnjaci iz Torčeca moralni davati tlaku, odnosno 40 kosaca na dva dana, 40 žetelaca za pšenicu na dva dana, a isto toliko i za hajdinu i proso.

Slobodnjaci iz Novog Sela moralni su slati jednog čovjeka u lov na divljač ako bi vlastelin to tražio. Đelekovčani su uz sve obaveze moralni još točiti vlastelinsko vino od Ivana do Jurjeva, održavati dobro stanje vojne utvrde, ubirati trgovinu i maltu te ugostiti vlastelina i pratnju ako bi svratili u Đelekovec.

Budući da su slobodnjaci naseljeni u selo Cvetkovec jedini dobili vinograd na korištenje, moralni su plaćati i gornicu.

Način suđenja u slučaju prijestupa jedino se objašnjava u ispravi vezanoj uz Novo Selo gdje naseljenici imaju svoga suca koji im sudi samo u slučaju kada nečija životinja učini štetu, a svi ostali predmeti nose se pred vlastelinu.

Iz svega navedenoga uočljivo je da se slobodnjačka prava i obveze dosta razlikuju od vlastelina do vlastelina, od sela do sela i od selišta do selišta. Na vlastelinstvima koja su u procesu kolonizacije slobodnjaci su opterećeni manjim davanjima, a tamo gdje to nije slučaj, obveze koje moraju ispuniti su zahtjevnije. Daće koje moraju ispuniti slobodnjaci nisu male, no ipak su povoljnije od ostalih koje moraju ispuniti druge vrste zavisnih seljaka, stoga su nerijetko seljaci bježali na područja naseljena slobodnjacima. Nezadovoljstvo ostalih seljaka svojim statusom jedan je od najvažnijih razloga njihovih pobuna na vlastelinstvima u 17. stoljeću.

U slučaju neispunjerenja daća slobodnjaci moraju snositi određene posljedice, a u nekim od isprava točno se precizira o kojim je posljedicama riječ. Tomo Erdödy kaže da će u slučaju napuštanja selišta od strane slobodnjaka nastanjenih u njegovu dijelu vlastelinstva Subotice zaplijeniti njihovu imovinu, a Elizabeta Moškon prijeti Đelekovčanima povratkom na prijašnji kmetijski status, što je značilo i vraćanje nekih daća, u prvom redu radne rente. Cvetkovečki slobodnjaci u slučaju neplaćanja paušalnog iznosa bili su dužni platiti i kaznu, vjerojatno veći iznos od navedenog, a u slučaju da netko od njih odluči otići, dužan je priložiti određeni »dar«.

Posjed	Daća	Oslobodenje od daća	Vojna služba	Veličina selišta	Novčana daća	»Darovi«	Tlaka	Ostalo
Obrež (danas Bolfan)	5 godina	obavezna	20 jutara	4 ugarska dukata				
Martinić	8 godina	pratnja vlastelina	20 jutara	4 ugarska dukata	dio plijena iz vojnih pohoda			
Subotica (Gereczi)	8 godina	dati jednog puškara	12 jutara oranice	5 ug. forinti pola na dan Sv. Ivana, pola na Sv. Martina				

Posjed	Daća	Oslobođenje od daća	Vojna služba	Veličina selišta	Novčana daća	»Darovi«	Tlaka	Ostalo
Subotica (Erdödy)	8 godina	obvezna		12 jutara oranice	4 ug. Forinte godišnje ovisno o veličini selišta			vojvoda ili exactor oslobođen od podavanja, skuplja od ostalih i predaje na dan Sv. Ivana
Apatija	nema	obvezna		nije određena, krčiti koliko kome treba	27 dukata ukupno ali ne svi jednak iznos	1 libra voska, 6 jaja na dan Sv. Jurja		
Veliki Bukovec	4 godine	obvezna		9 rali oranice, sjenokoša - svima jednako	4 forinte, pola na Jurjevo, pola na Martinje	4 pilića, 12 jaja, 1 krnjak		iz svake kuće dati jednog čovjeka za lov na divljač kad vlastelin pozove, vlastelin sudi u sporovima
Đelekovec		obvezna			280 ugarskih forinti na Dan Sv. Martina	1/3 ratnog plijena		točenje vlastelinovog vina, održavanje utvrde, ubiranje trgovine i malte i ugostiti vlastelina i pratnju
Cvetkovec		obvezna		8 rali zemlje za kuću i selište + vinograd	4 ugarska dukata na Dan Sv. Martina + gornica tko drži vinograd			pravo protjerivanja sa selišta u slučaju neposluha, tko odluči otići dužan je položiti »dar«
Globočec	1 godina	obvezna			30 dukata	1/3 svih prihoda		
Torčec		obvezna			100 talira na Dan Sv. Martina	35 kopuna godišnje, 1/10, zarobljenici	40 kosaca 2 dana, 40 žetelaca za pšenicu i 40 za hajdinu i proso	dužni su krčmariti i predati ratne zarobljenike

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES

NETOČNI PODACI O OSNIVANJU JAGNJEDOVCA

- U POVODU KNJIGE BRANKE GAŠPARIĆ, JAGNJEDOVEČKI SPOMENKI,
MALI PRINC, KOPRIVNICA, 2006., STR. 96.

Autorica Branka Gašparić pruža u knjižici »Jagnjedovečki spomenki« vlastiti pogled na baštinu Jagnjedovca, a najveća je vrijednost u memoarskom dijelu u kojemu je prikazala osobne doživljaje u tom koprivničkom prigradskom naselju. Iako donosi i vrijedne te zanimljive podatke, autorica je krivo obradila nastanak Jagnjedovca i njegovu najstariju povijest pa sam se našao ponukan odgovoriti na njezino pisanje o jednom dijelu knjige koji govori o osnivanju Jagnjedovca, današnjeg prigradskog seoskog naselja južno od Koprivnice.

Na stranici 12. autorica piše: »U proljeće 1640. g. ponudi koprivnički vicegeneral Keler ili Geler seljacima iz turske Slavonije da nasele dolinu uz potok Jagnjedovec. Dana 12. travnja 1642. seljački vođe Anorak, Krebec i Asman s koprivničkim vicekapetanom pregledaše kraj koji će se naseliti«. Kao nastavak iznesenih tvrdnji, na stranici 17. autorica donosi sljedeći tekst: »Godina Gospodnja 1642., travanj, život se budi u prirodi. Uz potok Jagnjedovčec rastu veličanstveni jagnjadi, tu se rađa selo Jagnjedovec... Kao što je Hrvate u 7. stoljeću, s braćom i sestrama, doveo Hrvat na obale plavog Jadranu, da tu ostanu vjekovima, tako su deset stoljeća kasnije Krebec i Asman, vođe skupine Hrvata iz zapadne Slavonije, doveli svoje ljude u ovaj pustom kraj ispod Bilogore, uz potok Jagnjedovec (Jagnjedovčec), da ostanu tu na svojim ognjištima. Selo raste - prošlo je već prvih šezdeset godina, na uzvisini na sredini sela nalazi se groblje s drvenom kapelicom Sv. Andrije, svoga zaštitnika«.

Tekstovi na stranicama 12. i 17. gotovo su u cijelosti iskrivljeni i netočni te ne odgovaraju prošloj stvarnosti. Prvo, koprivnički zapovjednik i kapetan (te ujedno vicegeneral Slavonske krajine) bio je Joannes Guillielmus Galler, a ne Keler ili Geler. Drugo, akt o naseljavanju, tj. omeđivanju (ne o pregledu!) sela Jagnjedovca datiran je 26., a ne 12. travnja 1642. godine, što je još početkom 20. stoljeća utvrdio ugledni hrvatski povjesničar Rudolf Horvat.

Ima još netočnosti u ovoj knjizi. Autorica romantičarski piše o tzv. seoskim vođama Anoraku, Krebecu i Asmanu, što je potpuno krivo. Očito se radilo o krivom čitanju zapisa koprivničkih vojvoda Androka (autorica ga čita kao Anorak), Krupca (autorica ga čita kao Krebec) i Radmana (autorica ga čita kao Asman), koji nisu bili nikakvi seoski vođe, nego vojnokrajiški časnici koji su koprivničkom vicekapetanu Sigismundu Igllu pomagali u omeđivanju Jagnjedovca. Treće, nije bila riječ o doseljenicima iz turske Slavonije, nego o domaćem (podravskom) kajkavskom stanovništvu. Usput, spominjem da se u dokumentaciji nigdje ne spominje 1640. kao godina »ponude« za naseljavanje.

Da bih dodatno obrazložio potonju korekciju, moram se upustiti u manje istraživanje i predstavljanje povijesti Jagnjedovca. Tijekom ponovnog naseljavanja dijelova Podravine u 17. stoljeću kao doseljenici se javljaju Slavonci (odnosno tzv. Slovenci). Iako ih izvor izričito spominje kao »slovenske sinove«, odmah valja isključiti bilo kakvu mogućnost da se radi o doseljenicima iz današnje Slovenije. U 17. stoljeću su se stanovnici na prostoru današnje Slovenije deklarirali isključivo kao Kranjci, Korušci ili Štajerci. Naziv »Slovenci« ili Slavonci u to se vrijeme odnosi

na kajkavsko starosjedilačko stanovništvo iz okolice, koje je preživjelo osmanska pustošenja. Ime »Slovenci« dolazi od »slovenskog orszaga«, tj. srednjovjekovnog Slavonskog kraljevstva.

U 15. stoljeću je Kraljevina Slavonija (»regnum Sclavoniae«) obuhvaćala prostor Zagrebačke, Varaždinske, Križevačke, Dubičke, Sanske, a čini se i Virovitičke županije. U 16. stoljeću je došlo do promjena pa je Kraljevina Slavonija obuhvaćala samo Zagrebačku, Varaždinsku i ostatke Križevačke županije. Tadija Smičiklas je objasnio politički pojам i položaj Slavonije početkom ranoga novog vijeka: »Prije nego što je sjeo Ferdinand I. na hrvatsko-ugarsko priestolje, bila je sva zemlja između Save i Drave, nazivana Slavonija, s banom na čelu (...) Sada poslije osamdeset godina (...) na istoku samo su jošte ostanci križevačke županije sada većinom puste, koja je prije zasizala dosta daleko, u današnju Slavoniju, negda dane imala je 12.000 poreznih kuća, a sada pusta ne može plaćati nikakve daće. Njoj su jošte drugarice zagrebačka i varaždinska županija, na kojih počiva teret svega kraljevstva«. Vjekoslav Klaić upozorio je na što se početkom ranoga novog vijeka odnosi pojам Slavonija: »dok se tako sva zemlja između Kupe i Gvozda (i preko njega) prozvala Hrvatskom, ostalo je ime Slavonije ograničeno tek na zapadne strane one oblasti koja se prostire Dravi na jugu sve do Save i preko nje do Kupe. U jednu riječ: međa Hrvatske i Slavonije bijaše se pomakla konačno od gore Gvozda na sjever do Kupe«. Nada Klaić zaključila je da se u vezi s osmanskim osvajanjima postupno mijenjaju i nazivi za hrvatske zemlje. »Kako Turci i Mlečani potiskuju i smanjuju hrvatski politički teritorij - tj. staru srednjovjekovnu Hrvatsku između Gvozda i Jadrana - počinju se u XVI. st. prekokupski krajevi (Partes transcolapiane) nazivati Hrvatskom. To je, doduše, kako se na Saboru 1560. ističe, također zagrebačka županija, ali onaj njezin dio »que nunc regnum Croatiae vocatur«. Jedan raniji sabor naziva cijelokupno područje »ostataka« »reliquie satis exigue dicatorum regnorum«, tj. Hrvatske i Slavonije ili Slovinja. U to se vrijeme i zagrebački Gradec, dakle slobodna kraljevska varoš, naziva »metropolis istorum regorum sue maiestats«. Staleži brane ovaj dio nekadašnje Slavonije kao područje Hrvatske, prije svega zato što je taj dio »a temporibus Mathie regis« oslobođen od plaćanja dike. »Reliquie reliquiarum« mijenjaju svoj opseg i zbog stvaranja Krajine«.

Prema tome, današnji prostor sjeverozapadne Hrvatske do 17. se, odnosno 18. stoljeća nazi-vao Slavonijom, da bi s vremenom naziv Slavonije ovdje potpuno nestao i »prenio« se na današnji istočnohrvatski prostor. Dakle, pišući (makar periferno) o procesima u jednom naselju tijekom 17. stoljeća, treba razumjeti ondašnju terminologiju i dobro poznavati hrvatsku povijest. Bez toga se mogu polučiti samo zbumujući rezultati koji iskrivljuju interpretacije i vode prema krivim zaključcima.

Sudac, prisežnici i cijela zajednica grada Koprivnice su 9. rujna 1636. godine pisali biskupu Franji Ergelskom, između ostalog, sljedeće: »na Komarnicze usze Szlovenczi ztoie...« Dakle, u Komarnici (danас Novigrad Podravski) su tada živjeli Slavonci ili »Slovenci«. Koprivnički župnik Matija Sumer je 10. kolovoza 1638. godine izvjestio zagrebačkog biskupa Benka Vinkovića o stanju na biskupovim posjedima. Između ostalog, koprivnički župnik piše da u Komarnici stanuju Slavonci, a u originalu su zabilježeni kao »Sclauis«.

Dosejavanja Slavonaca (»Slovenaca«) na koprivničko područje bilo je i poslije. Selo Jagnjedovec, južno od grada Koprivnice, naseljeno je 1642. godine Slavoncima (»Slovencima«). Koprivnički veliki kapetan Ivan Vilim Galler je 26. travnja 1642. godine »na stoviteh slovenskeh sinov prošnju«, želeći naseliti prostor Koprivničke kapetanije, »vu Jagnedovec poslal gledati obkotariti« koprivničkog vicekapetana Sigmunda Iglla te vojvode Androka (vjerojatno Mojsesa), (Ivana) Krupca i Radmana (od Poganca). Tada su odredene mede jagnjedovečkog područja. Od potoka Jagnjedovca »nekem jarkom iduć na Ivančićeve zaglavje, od tud Draganovem bregom stezom na veliko bilo križevečke megje, od onud zopet stezom na Kamenski breg, bregom do neke ravnice, od tud pojuć starem putem na Vrankovićeve steze, od onud stezom pustivši se

dolu vu imenovani gore Jagnedovec potok». Kapetan je »spomenutem stanovitem Slovencem« dopustio da se nastane »vu miru i slobode«.

Usput napominjem da se kapela Sv. Andrije u Jagnjedovcu (»capella S. Andrea in Jagniedouec«) prvi put spominje 1671. godine. U Jagnjedovcu je 1659. godine živjelo 15 obitelji (ne postoji poimenični popis!), a 1700. je broj obitelji povećan na 23. Prvi poznati kućedomačini u Jagnjedovcu su 1700. godine bili: Mihael Posavec, Juraj Posavec, Matija Gubicek, Ivan Zubec, Stanislav Zubec, Mara Šimunka, Mihael Figač, Juraj Kralj, Helena Gerginovka, Petar Padovan, Juraj Huli, Pavao Vitelj, Juraj Lojan, Mihael Kovač, Martin Bugjan, Juraj Musak, Gašpar Sobočan, Ivan Pogar, Juraj Šelimber, Stanislav Posavec, Adam Zvonar, Mihel Šegerec i Petar Kolar.

Popis najstarijih prezimena iz Jagnjedovca, u kojemu su zabilježena neka srednjovjekovna prezimena (npr. Figač), ali i brojna kajkavska prezimena, jasno pokazuje da su Slavonci ili tzv. Slovenci bili ostaci u osmanskim prodorima preživjelog, starosjedilačkog stanovništva Podravine. Kako se prezime Figač spominje u 15. stoljeću na ovom području, mogli bismo pretpostaviti da je dio osnivača novog Jagnjedovca bio sastavljen iz ostataka starog srednjovjekovnog stanovništva sela u neposrednoj okolini Jagnjedovca. Tome u prilog ide i činjenica da se u Jagnjedovcu govorи podravskim kajkavskim dijalektom, a da su to selo naselili Slavonci s prostora koji se danas naziva Slavonijom i tada je bio pod osmanskom vlašću, tu bi se govorilo štokavštinom.

Šteta što autorica pripremajući knjigu »Jagnjedovečki spomenki« nije konzultirala monografiju Ranka Pavleša »Koprivničko i Đurđevečko vlastelinstvo - povijest, topografija, organizacija« (Koprivnica 2001.) u kojoj je autor na stranici 60. dokazao da je postojao srednjovjekovni Jagnjedovec i da se očito nalazio na današnjem prostoru Jagnjedovca. »Za ovo selo postoje samo dva podatka iz srednjeg vijeka. Prvi je u često spominjanoj ispravi od 5. XII. 1351. godine gdje je na medјi posjeda »Mogerscenthofde«, uz ostalo, navedena i »cesta kralja Kolomana« koja vodi izmeđу »Jagnedouch« i »Rouische«. Drugi se put ovo naselje navodi u ispravi iz 1477. godine kao dio koprivničkog vlastelinstva. Iako je pisano kao »Zagnedowcz«, ipak mislim da se i ovdje radi o Jagnjedovcu.« Moguće je da je slovo »Z« bilo ili krivo napisano ili je od priređivača urbara Streze bilo krivo pročitano.

Podaci koje donosi Branka Gašparić o osnivanju Jagnjedovca su netočni i iskrivljeni pa sam, radi njihove korekcije, morao iznijeti svoje viđenje te problematike. To što autorica nije povjesničarka nimalo ne opravdava krajnje nekritičan pristup interpretaciji podataka u povjesnim izvorima i iskrivljavanje povjesnih činjenica. Vjerojatno se ne bih upuštao u pisanje ovakvog prikaza da spomenuta knjižica nema utjecaja na formiranje krivih stavova stanovnika Jagnjedovca o svojim korijenima. Iskrivljavanja objašnjenja o nastanku Jagnjedovca u 17. stoljeću nastavljaju se najvjerojatnije na tragu rezultata koji su izneseni u ovoj knjizi jer su, npr., u tiskanim medijima, ali i u jednom televizijskom prilogu nedavno iznesene netočnosti o podrijetlu Jagnjedovčana te je navedeno da su oni podrijetlom iz današnje zapadne Slavonije.

Ovo što sam napisao od posebne je važnosti jer se upravo na raščlanjenom događaju iz 1642. godine temelji 2008. godine oživljena Jagnjedovečka legenda koja što točnije nastoji revitalizirati baštinu 17. stoljeća.

Hrvoje Petrić

VLADIMIR ŠADEK, MOLVARSKA PODRAVINA I DRUGE TEME: IZBOR STUDIJA I RADOVA, OPĆINA MOLVE, BIBLIOTHECA SCIENTIAE MOLVENSIS DRUŠTVA ZA POVJESNICU I STARINE MOLVE, KNJIGA 1., MOLVE 2008., 290 STR.

Prvom knjigom mladoga podravskog povjesničara Vladimira Šadeka Podravina i Molve dobine su vrijedno djelo o svojoj novijoj povijesti. Pisanje monografije jednog mikroprostora, u ovom slučaju molvarske Podravine, vrlo je zahtjevan i složen posao kojega se s velikom ljubavlju i rijetko viđenom ustrajnošću prihvatio mladi povjesničar Vladimir Šadek. Rezultat njegova sustavnog rada okrunjen je vrlo zanimljivom i u stručnom smislu vrijednom monografijom koja predstavlja zbir Šadekovih istraživačkih tekstova koji su nastajali tijekom više godina.

Šadekova knjiga predstavlja nov i značajan spoznajni iskorak, odnosno svojom kvalitetom uvelike nadmašuje kvantitativni opseg s obzirom na broj stranica. Iako su pojedini dijelovi knjige nastajali godinama i kroz njih se može pratiti Šadekovo stručno sazrijevanje, valja naglasiti da je autor uvijek vodio računa o nazivlju, unutarnoj koherenciji i povijesnoj te drugoj logici pripovijedanja, pridržavajući se pravila struke. Autor polazi od uvodnog teksta »Molve - jučer, danas, sutra« u kojemu sažeto prikazuje glavne osobine povijesnog razvoja, ali i suvremenost Molva. Slijedi skupina tekstova o molvarskoj Podravini u kojima je često obradivao i širi prostor, a od kojih mi se najzrelijе napisanim čini »Iz političke povijesti molvarske u međuratnom periodu«. U ostale podravske teme spadaju i događanja u Hrvatskoj seljačkoj stranci prigodom unutarstranačkih izbora 2005. u kojima je tadašnji koprivničko-križevački župan Josip Friščić izabran za predsjednika HSS-a, ali je ujedno postao i prvi Podravec koji je došao na čelo jedne od najznačajnijih hrvatskih stranka. Kao posljednju temu obradio je bibliobusnu službu na prostoru Koprivničko-križevačke županije.

Ovim djelom Vladimira Šadeka o Molvama i okolicu nastavljaju se započeta sustavna istraživanja o prošlosti i sadašnjosti ovog kraja. Knjizi su dodani predgovor urednika knjige Marija Kolara i pogovor recenzenta.

Za proučavanje mikroprostora kao što je ovaj potrebna su najmanje tri uvjeta: 1. rezultati što brojnijih istraživanja raznih segmenata djelatnosti, 2. obilje izvora, 3. dovoljno vremena za njihovo sakupljanje i pokušaj stvaranja monografske cjeline iz brojnih raznovrsnih obavijesti. Prvi uvjet, tj. postojanje literature, samo je djelomično ispunjen. Osim nekoliko monografija o pojedinim segmentima života Molva, nešto podataka iz znanstvenih časopisa Podravina, Podravskog zbornika, raznih časopisa, specijalističkih knjiga i usputnih zapisa, nema sustavnih rezultata posebnih istraživanja vezanih uz ovaj mikroprostor za problematiku 20. stoljeća, stavljениh u šire kontekste. Povjesna je građa, pak, nevjerojatno bogata, od zbirki dokumenata do novina.

Usprkos svim zaprekama i teškoćama u radu, Šadek se prihvatio istraživanja mnogih komponenti života na ovom mikroprostoru. Kako je naobrazbom stekao temeljna znanja iz povijesti i knjižničarstva, to mu je omogućilo da upravo njima pokuša objasniti procese koji su se zbivali i još se zbivaju u molvarskoj Podravini. Uz to je napravio i nekoliko »izleta« izvan ovih struka. Uz arhivsku građu, velik je broj zbirki objavljenih dokumenata i slika koje je autor godinama prikupljaо, a o nizu činjenica mogu svjedočiti samo tisak i sjećanja ljudi. Čini mi se da je ukupna neobrađena građa toliko bogata da bi se u budućnosti mogle napisati rasprave opsega jedne monografije o svakom pojedinom poglavljju. Kao posebnu vrijednost knjige ističem način na koji je autor čitateljima želio približiti mentalitet i svakodnevni život jednog prošlog vremena, uz ostalo, citiranjem nekih zapisa u novinama i ispravama. Time se približio metodologijama historije mentaliteta i historije svakodnevice, koje su imale nemali utjecaj na modernizaciju humanističkih znanosti.

U dijelovima svoje prošlosti ovo hrvatsko područje bilo je prožeto germanskim utjecajima sa sjevera, mađarskim s istoka, osmanskim s juga (a manjim dijelom i talijanskim sa zapada), i to pri

svakom istraživanju treba uzeti u obzir. Treba naglasiti i kako se ovdašnji povijesni procesi ne mogu tumačiti neovisno o širim procesima koji su tijekom stoljeća zahvaćali Austro-Ugarsku Monarhiju, bivše Jugoslavije te susjedne prostore u kasnijim razdobljima. Suvremeni procesi koji se događaju na području molvarske Podравine, ne mogu se promatrati ni razumjeti bez poznavanja suvremenih procesa tranzicije i globalizacije, a njihovo je razumijevanje nužno za planiranje razvojnih strategija. Opravданje što se upustio u ovo istraživanje pruža uvjerenje da si nitko ne smije umisljati da će određeno složeno istraživačko pitanje objasniti sam i do kraja. Na rezultate koje donosi ova knjiga (barem u povijesnom dijelu) gledam kao na traženje novih putova uz pomoć kojih je autor izložio obavijesti o povijesnim procesima i činjenicama na više razina. Ponekad je mogao samo upozoriti na potrebu i mogućnost dalnjih istraživanja te postaviti određena pitanja, ali često je dopirao do spleta obavijesti koji dopuštaju uopćavanja koja prelaze značenje samo za molvarsку Podravinu. Mladi povjesničar Vladimir Šadek priredio je ovu knjigu koja kao mikrostudija može biti zanimljiva i za istraživanje cjeline hrvatske povijesti. Dopustit ću si i napraviti usporedbu s prirodnim znanostima te istaknuti da ono što za biologe predstavlja mikroskop, to za povjesničare, u neku ruku, znaće mikropovijesna istraživanja pojedinih sela, u ovom slučaju Molva i okolice.

Pritom valja imati na umu da autor nije samo uzeo u obzir gotovo sve poznate izvore, nego je i kritički vrednovao sve dosadašnje rezultate sličnih istraživanja. Knjiga je zanimljiva i zato što uvodi inovirani historiografski pristup o kakvom se dosad nije raspravljalio u meritornoj stručnoj literaturi, koja referira na problematiku o kojoj je riječ u ovom radu. Koliko je važan mikropristup u povijesti, potvrđuje usmjerenje jedne od najjačih svjetskih historiografija - francuske i njihove najutjecajnije škole okupljene oko časopisa *Annales* iz koje je krenuo niz procesa koji su inovirali historijsku znanost na svjetskoj razini. Dio inovacija iz te škole (osobito tzv. treće generacije) izrastao je na proučavanju povijesti pojedinih sela o kojima su napisane (i još se pišu) brojne vrlo kvalitetne doktorske disertacije, i to ne samo iz povijesti. Dovoljno je sjetiti se značenja znamenite knjige o malom pirenejskom selu Montaillou koju je napisao znameniti suvremeni povjesničar Emmanuel Le Roy Ladurie (koji je svjetsku slavu stekao monografijom o povijesti seljaka Languedoca).

Iako sadrži i druge tekstove, ova je knjiga prije svega pregled zbivanja novije molvarske povijesti, s težištem na razdoblju od kraja 19. stoljeća do 1941. godine (s izuzetkom učinaka Prvoga svjetskog rata, koji će se u budućnosti morati zasebno obraditi). Njezina je težina tim veća jer još ni na hrvatskoj razini ne postoji cjelovita sinteza modernog hrvatskog sela, napisana kao analitička i objektivna znanstvena prosudba. Autor je razriješio čitav niz dosad nepoznatih spoznaja i odgovorio na mnoga postavljena pitanja, ali i otvorio nova te time stvorio prostor za buduća istraživanja i posebne studije o pojedinim segmentima povijesti molvarske Podравine. U svakom slučaju, ova knjiga može biti solidna osnova i putokaz za kretanje u nova istraživanja.

Sadržaj ove knjige će zasigurno zanimati buduće istraživače kako bi tekst podvrgnuli kritičkom preispitivanju i, nadam se, jednom nastavili započeto. Čvrsto sam uvjeren da će ova knjiga biti zanimljiva ne samo Molvarcima i povjesničarima »od zanata«, nego i svima koje zanima problematika modernog sela i ruralnog razvoja. Knjiga bi mogla biti korisna i onima koji planiraju budućnost jer se u njoj na uspjeli način prepliću prošlost, sadašnjost i budućnost. Na kraju, Vladimиру Šadeku mogu samo čestitati na njegovoj prvoj monografiji kojom na velika vrata ulazi u historiografiju, a koja je ujedno važna stepenica u njegovu budućem stručnom radu kojim se postupno profilira među najperspektivnije mlade istraživače suvremene povijesti podravskog kraja. Nadam se da će prva Šadekova knjiga potaknuti nove stručne rasprave o novijoj povijesti Podравine. Knjiga ima i posebno značenje jer je prva u novoj seriji *Bibliotheca Scientiae Molvensis* Društva za povjesnicu i starine Molve.

Hrvoje Petrić

IVICA ZVONAR, ŠEMOVCI. PRILOZI ZA POVIJEST MJESTA, OPĆINA VIRJE - Mjesni odbor Šemovci, Šemovci, 2007., 60 str.

Ivica Zvonar, autor prve monografije Šemovaca, nije nepoznat podravskoj javnosti jer je napisao više zapaženih članaka o znamenitim Podravcima (posebice o Franu Baracu i Jurju Magjeru) te o drugim segmentima podravske povijesti. Iako se radi o relativno mladom i perspektivnom hrvatskom znanstveniku, ova knjiga jasno govori o izuzetnom autorskom talentu koji vrijedi razvijati i u koji valja nesebično ulagati.

Knjigom Ivica Zvonara o Šemovcima hrvatska je javnost, a posebice prostor između rijeke Drave i Bilogore, dobila novo djelo koje će biti zanimljivo istraživačima raznih struka. Ipak valja naglasiti da je ova knjiga najkorisnija za povjesničare jer predstavlja prilog za povijest sela Šemovci koje je smješteno u neposrednoj blizini Virja, u đurđevečkoj Podravini. Zanimljivo je da ni Virje, a ni grad Đurđevac, koji su mnogo veća naselja, nemaju preglede povjesnog razvoja pisane od ruke profesionalnog povjesničara. Mnoga druga podravska sela tek čekaju svoje istraživače povijesti pisane suvremenom historiografskom metodologijom. U tom kontekstu objavljinjanje povjesne monografije o Šemovcima predstavlja ne samo vrlo važan iskorak u istraživanjima, nego i putokaz na koji način razvijati historiografiju Podravine.

U ime izdavača kratak je uvodnik napisao predsjednik Mjesnog odbora Šemovci, Dragutin Španiček. Autor Ivica Zvonar u proslovu je, uz ostalo, znakovito zapisao: »U vremenu globalizacije kada se zahvaljujući multidisciplinarnim znanstvenim istraživanjima i ubrzanim tehnološkim razvoju pomiču granice ljudskih mogućnosti i spoznaja, čovječanstvo inzistirajući (pre)više na materijalnoj dimenziji života zanemaruje baštinu i tradiciju koje svjedoče o identitetu pojedinca, obitelji, naroda i države. Zato su upravo zapisi o povijesti Šemovaca važni jer otkrivajući prošlost, doprinose regionalnoj prepoznatljivosti i značaju podravskog kraja na karti hrvatskog, ali i europskog prostora u sadašnjosti i budućnosti«.

Nakon uvodnika slijedi kratak pregled povijesti Šemovaca. Ivica Zvonar na početku predstavlja najstarije podatke o materijalnoj kulturi i organiziranom životu na prostoru današnjih Šemovaca u antičkom razdoblju. U srednjovjekovnom razdoblju bavi se naseljem »prethodnikom« današnjih Šemovaca - Hotovom (koje se spominje još 1267. godine).

Autor je utvrdio da je naselje Šemovci osnovano u vrijeme ponovnog naseljavanja Podravine i Bilogore nakon potpisivanja mira s Osmanlijama na ušću rijeke Žitve u Dunav 1606. godine. Iako su vjerojatno postojali i prije, Šemovci se prvi put izrijekom spominju na Wincklerovoj karti Varaždinskog generalata iz 1639. godine. U nastavku teksta autor je predstavio povijest Šemovaca u ranome novom vijeku te u 19. stoljeću, da bi težište knjige usmjerio na 20. i početak 21. stoljeća. Zvonar je obradio i istaknutije stanovnike Šemovaca - msgr. dr. Frana Barca, Stjepana pl. Kolarevića i Stjepana Kolarevića.

Nakon toga slijede zaključak, popis neobjavljene i objavljene arhivske građe, korištenih članaka iz novina, priloga iz časopisa, monografskih publikacija, korištene elektroničke građe (izvora s interneta), popis fotografija, za međunarodnu percepciju ove knjige vrlo koristan sažetak na engleskom jeziku (koji je preveo Maksimilijan Bach) i popis onih koji su omogućili izdavanje djela. Knjiga je bogato ilustrirana brojnim fotografijama, kartama i faksimilima dokumenata, što još više govori o njezinoj kvaliteti i lakšoj pristupačnosti podataka.

Autor je ovim vrlo uspjelim djelom pokazao da ima visoku sposobnost sintetiziranja podataka dobivenih dosadašnjim obradama ovoga prostora ili vlastitim autorskim istraživanjima te ujedno umješnost u kreiranju vlastite metodologije s ciljem mikropristupa koji korespondira s makropri stupom u izučavanju povijesti hrvatskih ruralnih naselja.

Iako obujmom mala, prema metodološkom i teorijskom mikrohistorijskom pristupu te kvaliteti podataka, knjiga o Šemovcima, koju je napisao Ivica Zvonar, dosad je jedna od najboljih napisanih povjesnih monografija o pojedinačnom ruralnom naselju između rijeke Drave i Bilogore. U tom smislu može predstavljati uzor kako bi se trebalo pisati slična monografska djela o našim selima. To je važno istaknuti jer se pisanja monografija o pojedinim ruralnim naseljima najčešće prihvaćaju amateri koji (čast iznimkama!) čine krupne metodološke i činjenične pogreške, čime nanose nepopravljivu štetu istraživanjima ruralnih prostora.

Istraživanja koja je povjesničar Ivica Zvonar poduzeo za Šemovce, iako nevelika opsegom, odličan su putokaz kako je na najbolji način moguće iskoristiti raspoložive izvore za razdoblje od više stoljeća. Ivica Zvonar je, svjesno ili nesvjesno, monografijom o Šemovcima otvorio put i komparativnom povjesnom istraživanju naših kontinentalnih ruralnih naselja novoga vijeka, koja mogu biti podloga za kreiranje strategije cjelokupnoga hrvatskog ruralnog razvoja. Ova je knjiga osobito važna jer bi komparativna istraživanja hrvatskih ruralnih naselja trebala biti jedan od prioriteta budućih historiografskih nastojanja. U svakom slučaju, knjiga o Šemovcima je dragocjen prilog historiografiji podravskih prostora i lijep prinos hrvatskoj ruralnoj historiji, ali i važan čuvar identiteta Šemovaca.

Uvjeren sam kako će ova vrijedna i osobito zanimljiva knjiga, osim stanovnika Šemovaca, zainteresirati i znanstvenike humanističkih te posebice povjesnih znanosti, osobito one koje zanimala komparativnohistorijska i ruralnohistorijska problematika.

Hrvoje Petrić

POVIJESNA UDRUGA MOSLAVINA I JELENGRAD KROZ POVIJEST I LEGENDE (2007.) DVIJE PUBLIKACIJE POVIJESNE UDRUGE MOSLAVINA

Povjesna udruga Moslavina (PUM) prva je povjesna udruga u Sisačko-moslavačkoj županiji. Osnovana je 2002. godine sa sjedištem u Popovači, a danas ima šezdesetak članova. Vodstvo Udruge čine predsjednica mr. sc. Silvija Pisk, potpredsjednica Jasmina Uroda i tajnica Stela Kos. Njihove su aktivnosti usmjerene na prezentaciju i popularizaciju povijesti Moslavine, što se osobito manifestira čišćenjem i održavanjem srednjovjekovnih lokaliteta u Moslavini.

Ove i još mnoge druge zanimljive informacije o Udrizi moguće je pročitati u brošuri tiskanoj u kolovozu 2007. godine pod naslovom **Povjesna udruga Moslavina (Historical Association Moslavina)**. Na naslovniči se nalazi simpatičan crtež *Puha običnog* koji je, kao jedna od zaštićenih autohtonih životinjskih vrsta moslavačkog područja, simbol Udruge.

Nakon kratkog pregleda moslavačke povijesti, popraćenog slikama u boji, slijede najvažnije informacije o ustroju i radu Udruge. Osobit je naglasak stavljen na održane akcije čišćenja dvije srednjovjekovne utvrde, Garić-grada i Jelengrada, koje se nalaze na Moslavačkoj gori. Osim redovitog čišćenja i zaštite tih i sličnih povjesnih lokaliteta, cilj je Udruge osigurati im pristup (krčenjem putova, gradnjom prilaznih mostova i stuba) te ih popularizirati kao turistička i izletnička mjesta za aktivni odmor ne bi li na taj način potaknuli svijest mještana o vrijednosti i važnosti njihova očuvanja. Udruga stoga organizira postavljanje putokaza i informativnih ploča, stručna predavanja i razna druga događanja te povremeno predstavlja svoj rad u lokalnim medijima.

Naslov druge brošure jest **Jelengrad kroz povijest i legende**. Prvi je njezin dio posvećen poznatoj povijesti jelengradske utvrde od gradnje u 13. stoljeću do osmanskog osvajanja sredinom 16. stoljeća te opisu današnjeg stanja lokaliteta, koji je upotpunjeno skicom tlocrta i fotografijama. Drugi dio brošure bavi se legendama koje se vežu uz Jelengrad: o Kaluđerovu grobu, Ružici Ga-

ričkoj, Pavlu Čuporu Moslavačkom i kamenoj lađi. Završni dio dokumentira tijek radova koje je Udruga vršila na Jelengradu (čišćenje, krčenje, plijevljenje, izrada stuba, klupa za odmor i koševa za smeće) te ističe potrebu za arheološkim istraživanjima koja na tom lokalitetu još nisu bila vršena.

Brošure autorski potpisuje vodstvo Udruge, svaka ima tridesetak bogato ilustriranih stranica i u objema se usporedno s hrvatskim tekstrom nalazi i prijevod na engleski jezik.

Povjesna udruga Moslavina tim se publikacijama i stranicom www.pum.hr nastoji predstaviti široj publici. U promicanju svojih ciljeva osobito naglašavaju arheološku, historiografsku i eколоšku komponentu. Svime time, kao i ugodnim, zabavnim i poučnim prošlim i budućim društvenim aktivnostima nastoje promovirati i popularizirati bogatu povijest Moslavine.

Tea Čonč

SOCIJALNA EKOLOGIJA. ČASOPIS ZA EKOLOŠKU MISAO I SOCIOLOGIJSKA ISTRAŽIVANJA OKOLINE. HRVATSKO SOCIOLOŠKO DRUŠTVO - ZAVOD ZA SOCIOLOGIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGEBU, 16 (2007.) 1.

U prvom broju ovoga godišta časopisa *Socijalna ekologija* možemo pročitati pet priloga u obliku članaka, dvije recenzije i *In memoriam*.

Prvi je članak autorice Ivanke Buzov naslovljen *Socijalna perspektiva ekofeminizma*. Uvodno autorica prezentira temeljne pojmove vezane uz pojavu i razvoj ekofeminizma. Svakako je važno promotriti odnos ekofeminizma prema drugim društvenim pokretima ili doktrinama. Riječ je ponajprije o odnosu prema feminizmu i socijalnoj ekologiji. U tom pogledu autorica obrazlaže točke presijecanja spomenutih teorija i pokreta. Kada je riječ o ekološkim pokretima, treba napomenuti da oni imaju kraću tradiciju i prvi se put pojavljuju u drugoj polovici 20. stoljeća. Vrijedi napomenuti kako pokreti ekofeminizma nisu usmjereni prema moći ili vlasti, nego prije prema pojedincu. Riječ je o kritici muškog hijerarhijski organiziranog i na dominaciji utemeljenog odnosa prema prirodi i ženi. Upravo je to dodirna točka ekofeminizma i socijalne ekologije, a kao zajednički nazivnik mogli bismo spomenuti anarhistički impuls. Značajan termin koji autorica rabi jest »druga priroda«. Njime želi opisati ljudsko društvo, napominjući kako ono sadrži, uz socijalnu, i evoluciju biološkog značenja, što nikako nije odvojivo. I upravo na toj točki prevladavanja ove odvojenosti (dakle, odvojenosti prve i druge prirode) susreću se ekofeminizam i socijalna ekologija jer »suvremena ekološka kriza i odnosi u društvu prema onima čija je pozicija određena njihovim tijelima i fizičkim (biološkim) karakteristikama otvaraju nove rasprave i zahtjeve za pomirenje odnosa Ja/drugi, kao i potrebu za stvaranjem kooperativnih odnosa s prirodom i onima bliskim prirodi« (str. 7).

Potrebno je osvrnuti se i na središnji sklop u ovom prikazu, odnosno u prikazu problema koje zajednički propituju socijalna ekologija i ekofeminizam, a riječ je o kritici dominacije i ekopravdi. Autorica polazi od konstatacije da u prirodi ne postoji hijerarhija, nego je ljudska hijerarhija projicirana na prirodu. To se može postići jedino putem dominacije. Međutim, riječ je o tome da se ta dominacija zamijeni drugim oblicima odnosa. Kada je riječ o dominaciji, uvijek govorimo o nekom obliku isključivanja drugih, odnosno o dualističkoj strukturi oblikovanoj tako da postoje oni inferiorni i oni superiorni ili oni koji su gore i oni koji su dolje. Kao ilustraciju tih misli autorica donosi tablicu dualističkih suprotstavljenih parova (npr. kultura - priroda; razum - priroda; muško - žensko; gospodar - rob). Riječ je o procesu udaljavanja od prirode ili pretvaranja prirode

u okoliš predstavlja odustajanje od čovjekova prilagođavanja prirodi i izraz njegove novovjekovne moći. Tada čovjek počinje prilagođavati prirodu sebi, čineći od nje zapravo objekt, materiju. S druge strane, žena biva poistovjećena s prirodom i stavljen u podređen položaj. To je, pojednostavljeno rečeno, središnji argument ekofeminizma. Razrješenje tih prijepora autorica vidi u izlaženju »izvan *mainstream* etike okoliša koja izdvajenu autonomiju čovjeka u odnosu na svijet prirode, odnosno muškarca u odnosu na svijet i prirode i žene, vidi kao moralni cilj. Drugim riječima, ekofeministička etika nastoji da se pomjeri izvan koncepta ekocentričnosti po kojoj su i žene i priroda u istoj razini značajnosti« (str. 10). U konačnici, kada je riječ o spomenutim odnosima na planu društvo - priroda ili muškarac - žena, vidljivo je da postoje brojni problemi koji stvaraju višestruko destruktivne okolnosti. U tom pogledu, kako kaže autorica, ekofeminizam svakako pridonosi rekonceptualizaciji znanstvene, socijalne i političke prakse.

Drugi članak u ovom broju autorica Branke Galić i Marije Geiger naslovljen je *Od logike dominacije prema etici brižnosti. Konceptualna utemeljenja ekofeminizma*. U središtu ovog članka je tema opresije, i to dvostrukе, kako prema prirodi, tako i prema ženi. Međutim, ta opresija je utemeljena na konceptualnom okviru koji sadrži vjerovanje, vrijednosti, stavove, pretpostavke itd. Opresivni konceptualni okvir je onaj koji »funkcionira tako da objašnjava, održava i opravdava odnose nepravedne dominacije i subordinacije. Kada taj okvir djeluje tako da opravdava podređenost žena od strane muškaraca, onda je on patrijarhalan. Ekofeministički diskurs ne temelji se samo na kritici postojećeg, već sugerira i smjernice za oblikovanje feminističke etike i etike okoliša« (str. 18). Autorice spominju tri putanja razvoja ekofeminističkih teorija. Prva potječe od marksističkih shvaćanja, no »odbacuje pretpostavku da je eksploracija utemeljena isključivo na materijalnim temeljima i klasama kao stratifikacijskim društvenim grupama. Utvrđile su da postoji jednako tako univerzalno potlačena klasa/rod različita od klasne diferencijacije - žene« (str. 18). Druga je putanja utemeljena na shvaćanjima preuzetima iz nekih prirodnih religija u kojima žena zauzima drugačije mjesto. To je dovelo do brojnih romantičnih shvaćanja. Treća putanja ekofeminizma dolazi iz environmentalizma jer su mnoge aktivistice bile uključene u zelene pokrete. Autorice donose iscrpnu analizu teorijskih utjecaja na razvoj tih shvaćanja. Također donose konceptualni okvir u kojemu nastoje prikazati shvaćanje odnosa žene i prirode, ističući opresiju kao središnju karakteristiku odnosa. Ovdje dolazimo do središnjeg dijela izlaganja koje ide u smjeru isticanja logike dominacije kao sržnog elementa svih ekofeminističkih teorija. S druge strane, logika dominacije, povjesno govoreći, uvijek funkcioniра unutar patrijarhata, što stavlja patrijarhat na vrh ekofeminističkih kritika. Zbog toga autorice ističu da kritika »patrijarhalnih konceptualnih okvira prepostavlja kritiku načina pomoću kojih se žene prikazuju kao moralno inferiore u odnosu na muškarce. Ove kritike s ekofeminističkih pozicija znače i kritiku bespoštednog trošenja resursa koji su, zajedno sa ženama, u degradirajućoj poziciji. Ekofeminizam služi i tome da pojašnjava zašto logika dominacije, te bilo koji konceptualni okvir koji je uzdiže, moraju biti ukinuti kako bi se omogućilo bilo kakvo smisalo poimanje razlike koja ne rađa dominaciju i prijeći da feminizam postane puki pokret podrške utemeljen samo na zajedničkim iskustvima« (str. 24). Važno je napomenuti kako i jezik (izričaj) sudjeluje u toj perpetuaciji dominacije, a time i održavanju patrijarhata. Riječ je zapravo u feminiziranju podređenog i podređivanju femininog kroz ponašanje. U tom pogledu, kako napominju autorice, ekofeministička kritika treba biti što obuhvatnija, inače ne ispunjava zadaću dekonstrukcije patrijarhata. Kada je riječ o patrijarhatu, svakako treba napomenuti da se radi o disfunktionalnom sustavu, i to sa socijalnog gledišta jer je nefleksibilan i konfuzan, a s ekološkog jer je usmijeren na razaranje, a ne na očuvanje i poštovanje. Kao metodološku karakteristiku ekofeminizma spomenimo odbijanje primata jednog pogleda ili prikaza, već je uvijek riječ o tkanju niza teorija. Ekofeminizam afirma holistički pristup obuhvaćen sloganom 'sve je povezano'. Važna pitanja kao što su prava

zemlje, vode, šuma, odlaganje otpada, žene, siromašni i članovi drugih podjarmljenih grupa, svi oni neproporcionalno pate od ekološke štete. Ekološka zlodjela postaju sustavni nusproizvod maskulinističkih, kolonijalnih i kapitalističkih prepostavki i praksa. Stoga je u srcu ekofeminizma poriv da se eliminiraju svi oblici dominacije. Upravo govor o logici dominacije znači pokušaj identificiranja vrijednosti utjelovljenih u nepravednim društvenim hijerarhijama, mapiranje učinaka takvih hijerarhija i takve logike, što su krucijalni projekti za moralnu filozofiju» (str. 29).

Treći u ovome broju je članak Tijane Trako naslovljen *Simbol ruke. Razmatranja o pojavi i značenju simbola ruke u kontekstu svakodnevne komunikacije*. Autorica ponajprije donosi teorijsku pozadinu istraživanja simbola, i to kroz prikaz učenja E. Durkheima, G. H. Meada, J. Baudrilla, E. Cassirera i E. Sapira. Kada je riječ o simbolima, treba primijetiti kako »razmatranje simbola, koliko ga god pokušali ograničiti na konkretni kontekst, nužno je manjkavo. Značenje i značaj simbola u današnjem svijetu bogate povijesti i sadašnjosti, u kojem se putem globalnih kretanja miješaju narodi i pojedinci, svaki sa svojim kulturnim teretom, jednostavno je nemoguće u potpunosti obuhvatiti. Simboli stalno mijenjaju svoje značenje. Jedan te isti simbol može imati različit sadržaj za različite segmente društva, a može poprimiti i dodatna značenja u novim situacijama ili u susretu s drugim kulturama, te isto tako izgubiti dio svog sadržaja nakon što je društveni kontekst u kojem je bio važan nestao ili je zamijenjen novim« (str. 41). Kao primjer izmjene značenja simbola autorica navodi svastiku koja u europskim društvima znači nešto sasvim drugo nego, primjerice, u indijskim društvima. Kada govorimo o simbolu ruke, riječ je o simbolu šireg dometa, što je vidljivo iz niza povjesnih primjera. U tom pogledu možemo reći da je simbol ruke jedan od »ključnih simbola koje *Homo sapiens* koristi, od svojih najranijih pokušaja komunikacije šipljskim crtežima pa sve do danas. Mnogostruktost značenja simbola ruke nije se mijenjala tijekom povijesti. Ovaj simbol je uvijek držao primarno mjesto u složenoj mreži prijenosa informacija i komunikaciji, mada se mijenjala njegova lokacija, te je tako u određenom povjesnom trenutku bio više upotrebljavan u religiji, politici ili umjetnosti, a nešto manje u svakodnevnoj interakciji, i obrnuto. No, važno je zapaziti da njegova uporaba nikada nije prestala niti stagnirala. Jer, ruka je uvijek bila i ostala poruka (po -ruka)« (str. 43.). *Važno je primijetiti kako ruka igra značajnu ulogu u simboličnom jeziku tijela. U tom pogledu autorica analizira niz situacija u kojima gesta ruke sudjeluju u komunikaciji. Više puta ista gesta ima različito tumačenje u različitim kulturama. U određenim je situacijama, poput komunikacije gluhih osoba, komuniciranje putem znakovnih jezika jedini oblik komunikacije. Značajan dio članka autorica posvećuje prezentaciji istraživanja značenja poslovica koje sadrže simboliku ruke. To je vrijedan prilog kulturnom i socijalnom tumačenju nekih aspekata komunikacije. Na kraju vrijedi napomenuti da je ruka dio fizičkog tijela, ali i »nositelj duhovnog. Naime, i sama riječ 'poruka' u sebi sadrži ruku, poruku. Vrijednost naših ruku i simbola nije zanemariva i potrebno je još mnogo istraživanja koja će se detaljnije baviti svakom od navedenih dimenzija kulturnog i socijalnog u kojima se ona pojavljuje« (str. 55).*

Slijedi članak Tomislava Krznara naslovljen *René Descartes i suvremeno shvaćanje prirode*. Autor želi dati određen pregled najčešćih prijekora koji se upućuju Desacartesu, ali i spomenuti njegove neopozive zasluge u razvoju zapadnjačke misli, kako znanstvene tako i filozofske. Drugi aspekt tog rada vezan je uz problematiku suvremenog čovjekova odnosa prema prirodi. Naime, kako kaže autor, taj je odnos zapravo dvostruk: s jedne se strane govori o imperativu zaštite i očuvanja prirode, a s druge se strane preuzimaju uglavnom iskušani modeli koji se temelje na razvoju i napretku. Upravo je korištenje tih modela uvelike dovelo do destrukcije prirode. U prvom dijelu članka autor nastoji rasvijetliti neke temeljne dimenzije na planu odnosa čovjek - priroda te na planu kultura - priroda. Važan aspekt ovog dijela je prezentiran u obliku potrage za odgovorom na pitanje što je priroda. Sljedeći aspekt prvog dijela rada vezan je uz problematiku odno-

sa prema prirodi suvremenog čovjeka. Čini se prihvatljivim prenijeti tezu o destrukciji kao elementarnoj dimenziji tog odnosa. Kada je riječ o suvremenosti, treba promotriti uzroke takvog djelovanja u ranijim fazama. Mnogi uzroke nalaze u učenju Renea Descartesa. S druge strane, odnos suvremenog čovjeka prema prirodi dimenzioniran je kroz ekologiju, pa i u tom pogledu autor donosi terminološke osvrte na razini čovjek - priroda - ekologija. Prvi dio završava konstatacijom kako je imperativ zaštite prirode obligatan odgovor na upite koje postavlja čovjekov odnos prema prirodi. Drugi dio članka djelomice je posvećen Descartesovoj filozofiji, i to kroz prikaz nekoliko važnijih tema. Općenito kada je riječ o ocjeni Descartesove filozofije i misli, možemo primjetiti svojevrsni dualizam. S jedne je strane riječ o divljenju - budući da je Descartes bio univerzalni mislilac čiji su misaoni dosezi ugrađeni ne samo u temelje filozofije, nego i u temelje znanosti, primjerice matematike, fizike, optike itd. - dok je s druge strane riječ o osudi koja je utemeljena na kritici procjene prirode kao protežnosti koju u zapadnu filozofiju uvodi upravo Descartes. U tom pogledu autor osvjetljuje segment sadržaja Descartesove filozofije kroz prikaz termina znanosti, metode, uma, čovjeka i u konačnici prirode. Kada je riječ o ovom posljednjem, autor napominje kako je čovjek »oduvijek djelovao destruktivno prema prirodi. Ova destruktivnost povećala se s povećanjem tehnološke moći, a dosegla svoj vrhunac (nadajmo se!) u suvremenom dobu. Više je puta u radu naglašeno da se Descartesa smatra, barem neizravno, odgovornim jer je svojim mišljenjem, osobito učenjem o tvarnom i mislećem biću kao na jedno nesvodivim kategorijama postojanja, omogućio čovjekovu dominaciju nad prirodom i njezino nesmiljeno, masovno uništenje. Priroda je tako postala protežnost, čovjekov resurs koji ima poslužiti čovjeku u ostvarenju svih ciljeva koje čovjek postavi, a krajnji cilj bio bi postići potpuno gospodstvo nad prirodom. Mi se s ovom idejom koja ide u smjeru optužbe Descartesa samo djelomice slažemo« (str. 74). U tom pogledu autor naglašava da priroda nije bila središnja tema Descartesove filozofije jer je to bio čovjek i njegova dobrobit, pa čak i korist, stoga autor zaključuje kako je »Descartes sebi kao cilj postavio dobrobit čovjeka, i to je, smatramo, barem djelomice ostvario. Nažalost, na tom putu k čovjekovu boljitu priroda je postala kolateralnom žrtvom, plativši sobom cijenu čovjekova napretka. Možda će naše vrijeme u tom horizontu odnosa čovjeka i prirode donijeti neku novost koja bi bila pogodna za oboje: i čovjeka i prirodu« (str. 76).

Posljednji članak autora Ivana Cifrića naslovljen je *Motivi čovjekovih postupanja prema životu svijetu*. Riječ je o analizi empirijskog istraživanja čovjekove brige i postupanja prema životu svijetu. Istraživanje je provedeno na pet fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Rad uvjetno možemo podijeliti na dva dijela: prvi, teorijski, i drugi u kojemu autor donosi rezultate istraživanja i interpretira ih. Prvi dio počinje propitivanjem motiva čovjekova postupanja prema biljkama i životinjama. U tom istraživanju je odnos prema životinjskim i biljnim vrstama definiran kroz četiri relacije u kojima čovjek nalazi uporište poticaju za brigu o životinjama i biljkama, a ona su ujedno i načela za čovjekovo ponašanje. Riječ je o relacijama etičnosti, utilitarnosti, emotivnosti i situaciji. *Ciljevi rada*, koje autor postavlja, jesu: 1. prikazati rezultate empirijskog istraživanja percepcije »motiva« čovjekova postupanja prema životinjama i biljkama - susvjetu; 2. prikazati odnos između percepcije »motiva« čovjekova postupanja prema životinjama i biljkama i mišljenja o »odgovornosti za život«, »biocentrizmu«, »socijalnoekološkim orientacijama« i »vjerovanju«. Autor također postavlja dvije hipoteze. Prva prepostavlja da znatno veći postotak ispitanika preferira prvu relaciju, dok se druga odnosi na četiri sklopa problema: »odgovornost za život«, »biocentrizam«, »socijalnoekološke orijentacije« i »vjerovanje«. Rezultati istraživanja pokazuju da 87,2 posto ispitanika »slaže se« da je čovjekova etička dužnost voditi brigu o biljkama i životinjama, 43,7 posto da prema njima treba »emotivno postupati«, 35,0 posto prema »situaciji«, a samo 8,9 posto da briga o životinjama i biljkama ovisi o koristi koju čovjek ima od njih. Istodobno se ne slaže 3,6 posto da je čovjekova etička dužnost, 76,2 posto da je motiv »korist«, 22,5 po-

sto da su motiv emocije i 34,5 posto da je motiv situacija. Ipak, u cjelini uzevši, rezultati idu u prilog potvrđivanju postavljene hipoteze. Kada je riječ o drugoj hipotezi, utvrđeno je da postoji značajno veće prihvaćanje »etičke dužnosti« i »emotivnosti« prema životu kod onih ispitanih koji značajno više prihvaćaju »odgovornost za sav život«, »poštovanje života«, »ekocentrizam« i »alternativnu religioznost«.

Na kraju broja možemo čitati prikaze knjiga J. Rifkina *Doba pristupa. Nova kultura hiperkapitalizma u kojoj je cijeli život iskustvo za koje se plaća* (Bulaja naklada, Zagreb, 2005.) i Irene Borowik (ed.) *Religions Shurches and Religiosity in Post-communist Europe* (Nomos, Krakow, 2006.). Prikaze knjiga napisao je Krunoslav Nikodem, dok je Ivan Cifrić napisao *in memoriam* Ivi Maroeviću.

Tomislav Krznar

SOCIJALNA EKOLOGIJA. ČASOPIS ZA EKOLOŠKU MISAO I SOCIOLOGIJSKA ISTRAŽIVANJA OKOLINE. HRVATSKO SOCIOLOŠKO DRUŠTVO - ZAVOD ZA SOCIOLOGIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGEBU, 16 (2007.) 2 - 3.

Prvi članak ovog dvobroja časopisa naslovjen je *Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta*, a autor je Rade Kalanj. Autor polazi od definicije modernizacije koja kazuje kako je modernizacija »opći proces prijelaza iz tradicionalnog u moderno društvo ili modernost koja, između ostalog, implicira vjerovanje u razum i racionalnu akciju, industrijsku, kapitalističku ekonomiju, priznavanje prava pojedinca, demokratsku političku organizaciju i socijalnu strukturu zasnovanu na klasnoj društvenoj podjeli« (str. 113). Pritom se razlikuju, kako napominje autor, četiri dimenzije modernizacije: politička, ekonomska, društvena i kulturna. Autor daje iscrpan prikaz spomenutih dimenzija modernizacije, posebno se fokusirajući na političku i kulturnu dimenziju jer se posredstvom njih odvijaju procesi konstrukcije, prezentacije i manifestiranja identiteta. Politička modernizacija vezana je uz političke procese koje najčešće nazivamo demokracijom, a riječ je o drugačijem shvaćanju prava pojedinca postavljanju u drugačiji odnos prema društvu. U ovom dijelu autor iscrpno prikazuje veze između niza značajnih političkih pojmoveva, kao što su kolektivni identitet, civilno društvo, liberalistička i republikanska demokracija itd. Važan dio prikaza odnosi se na ocrtavanje odnosa građani - država, osobito u tranzicijskom kontekstu. U tom kontekstu značajnu ulogu imaju i političke stranke. Sljedeći dio posvećen je kulturnoj modernizaciji. Važan aspekt tog problema je sekularizacija, odnosno uloga religije u stvaranju kulturnih identiteta. Autor daje osrvt na odnose Zapada i Istoka u religijskom kontekstu, što je važan aspekt razumevanja socijalnih struktura. Isto tako važan dio ove rasprave je tematiziranje slobode. Kada govorimo o kulturi, na poseban način tematiziramo racionalnost, no istodobno govorimo i o supstratu okrenutom nasuprot prirodi. Ovdje se otvara, kako prikazuje autor, niz teorijskih aspekata problema, spomenimo samo relativizam. Autor posebnu pozornost posvećuje elaboraciji odnosa kulturnog i etičkog relativizma. Sljedeći važan problem su globalna kultura i tržišni odnosi gdje dolazimo do prijepora u odnosu univerzalna perspektiva i kulturni identitet. Važan aspekt tog problema je komunikacija. U dijelu *globalizacija, tranzicija, identitet* autor opširno tematizira probleme globalizacije. U tom kontekstu dotiče pojmove neoliberalizma, socijalne demokracije, tranzicije, reformizma, kozmopolitizma itd. Važan aspekt tih problema su i ekologistički i anti-globalistički pokreti.

Slijedi članak Zdenke Damjanić naslovljen *Informiranost i povjerenje u izvore informacija o terminalu za ukapljeni prirodni plin (LNG)*. Članak donosi rezultate empirijskog istraživanja lokalnog stanovništva o projektu gradnje terminala za ukapljeni plin. Riječ je o gradnji energetskog postrojenja LNG terminala (*liquefied natural gas*) u Omišlju na otoku Krku. Ovim istraživanjem nastojalo se obuhvatiti socijalnu, ekonomsku i ekološku dimenziju istraživanja. Autorica propituje neke dimenzije globalizacije te, primjerice, naglašava rizike koji proizlaze iz nekih globalno potaknutih djelatnosti. Važno je napomenuti, kako ističe autorica, da je danas život nezamisliv bez globalnih i umrežujućih dimenzija življenja. Kada je riječ o posebnom slučaju, konkretno gradnji plinskog terminala, potrebno je reći kako je pitanje gradnje terminala za ukapljeni prirodni na hrvatskoj jadranskoj obali postalo aktualno 2006. godine na valu najjasnije demonstracije velike ovisnosti mnogih zemalja, pogotovo srednje Europe, uključujući Austriju, Češku, Slovačku i drugih, o uvozu plina iz Rusije. Gradnja LNG terminala u Hrvatskoj zbog duboko morskih luka i strateškog položaja je vrlo zanimljiva. Za gradnju LNG terminala Hrvatskoj su potrebne investicije i prateća infrastruktura. Tim primjerom autorica nastoji prikazati nekoliko dimenzija problema, a riječ je o globalnim potrebama - naime, onima koje izrastaju nad nedostacima industrijskog društva, nadalje o informiransoti o tim potrebama i, treće, o povjerenju u medije koji te informacije prenose. Ponajprije je riječ o povjerenju lokalnog stanovništva koje takvi projekti dotiču. Razumije se da je riječ o riziku, kako ekonomskom, tako i ekološkom. Imajući to na umu, autorica u ovom istraživanju nastoji ispitati informiranost ispitanika o LNG terminalu te u sklopu toga istražiti razinu informiranosti, izvore informiranosti, povjerenje u izvore i ustanoviti postoje li značajne razlike među ispitanicima s obzirom na njihova obilježja. Riječ je o samostalnom istraživanju autorice, provedenom tijekom kolovoza i rujna 2006. godine na području otoka Krka (Omišalj, Njivice, Malinska, Krk i Punat) i nekih naselja Kvarnerskog zaljeva koja gravitiraju poziciji LNG terminala (Rijeka, Crikvenica, Opatija, Kraljevica i Bakar). Istraživanjem su obuhvaćena četiri problemska sklopa: (1) informiranost i povjerenje u sredstva informiranja o LNG-u, (2) osobni odnos prema gradnji LNG-a, (3) procjena odnosa udruge *Eko Kvarner* prema LNG-u te (4) ekološki angažman, korupcija i kontrola gradnje LNG-a. Anketirano je ukupno 240 ispitanika slučajnim odabirom. Najprije su odabrana naselja, a zatim slučajnim odabirom ispitanici. Postavljeno je nekoliko hipoteza. Pretpostavljamo da: (1) većina građana nije dovoljno informirana o gradnji LNG terminala; (2) ispitanici se najčešće informiraju iz lokalnih izvora (priatelji, znaci, ekoudruga, lokalni i regionalni tisak); (3) znatno manje povjerenje imaju u državna tijela vlasti i političke stranke nego u lokalne izvore, medije i domaće stručnjake. Rezultati istraživanja i statistička obrada omogućavaju nekoliko zaključaka: 1. istraživanje pokazuje da je 69,2 posto ispitanika »samo djelomično informirano«. Samo 7,9 posto ispitanika je »potpuno informirano«, a njih 22,9 posto uopće nije informirano. Što se tiče uloge javnih medija, najveći postotak ispitanika smatra da je medijsko informiranje javnosti u slučaju projekta LNG terminal »uglavnom korektno«, zatim »uglavnom negativno« (20,8%) i »uglavnom pozitivno« (8,8%). Ispitanici ženskog spola znatno više (od muških ispitanika) pozitivno procjenjuju ulogu medija u slučaju projekta LNG terminala. U rezultatima istraživanja zanimljivo je istaknuti povezanost političkih izvora i »povjerenje u političku vlast i investitore« te povezanost »medijskih izvora« i povjerenje u »struku«. U konačnici, s obzirom na obilježja ispitanika, može se zaključiti sljedeće: a) Glede opće informiranosti, utvrđeno je da su znatno više informirani ispitanici muškog spola, stari između 31 i 65 godina, koji se bave samostalnom privrednom djelatnosti, dulje borave u mjestu stanovanja, imućniji i naseljeni su na otoku Krku. Mogli bismo zaključiti kako je riječ o značajnom prilogu istraživanjima vezanim uz interes građana za konkretna događanja u lokalnoj zajednici.

Slijedi članak Ivan Cifrića *Raznolikost kultura kao vrijednost*. Riječ je o prezentiranju istraživanja vezanom uz percepciju ostanka raznolikih kultura. Autor problematizira nekoliko pitanja o homogenizaciji i raznolikosti kultura, ističući da su u doba globalizacije prisutne dvije tendencije: s jedne strane proces civilizacijskog homogeniziranja koji vodi u imperijalnu hegemoniju jednog modela oslonjenog na vojni sektor i globalno širenje proizvoda kulturne industrije putem masovnih medija, a s druge strane postoje otpori nestanku raznolikosti kultura u svijetu. Raznolikost kultura sadrži različita kulturno-povijesna iskustva koja mogu pridonijeti nastanku paralelnih razvojnih tijekova. Naime, »pitanje raznolikosti kultura nije tek aktualno pitanje znanosti ili politike, nego je postalo jedno od veoma važnih pitanja perspektive suvremenog čovječanstva, iako ga se često tako ne doživljava« (str. 185). S druge strane, tek s »ugrožavanjem okoliša i pogoršanjem ekoloških uvjeta života na Zemlji, pitanje odnosa kulture prema budućnosti postaje važno pitanje oblikovanja alternativa razvoja. Jer, jednosmjerni, linearni razvoj kakav je dosad uvjetovao neoliberalni kapitalizam, pokazao je neke ozbiljne manjkavosti, a njegova kritika ukazala je na mogućnost razvojne ‘razlike’, tj. višesmjernih razvoja čovječanstva koji ne moraju udovoljavati današnjim razvojnim standardima, iako se istodobno zbivaju u ‘komprimiranom vremenu’. Različite kulture postoje istodobno jedna pokraj druge, ali ne pripadaju istom povijesnom stupnju razvoja. Neka civilizacijska postignuća koristi gotovo svaka od njih. U tom kontekstu nezaobilazno je pitanje opstanka raznolikosti kultura u svijetu kao mogućnosti primjene nekih iskustava iz kulturnih tradicija shvaćenih kao postignuti napretci« (str. 187). U tom pogledu možemo postaviti pitanje: ne vodi li tendencija globalizacije glede kulturne raznolikosti dugoročno upravo u »smjeru nametanja hegemonije jednog modela i oblikovanja samo jedne civilizacije po logici: *biotička entropija - kulturna entropija*, ili pak današnje iskustvo nedemokratskog svjetskog poretka i slabog intelektualnog otpora pokazuje mogućnost postojanja istodobno više razvojnih perspektiva po logici raznolikih kulturnih iskustava? Čovječanstvo je danas na velikoj kušnji o tim pitanjima« (str. 187). Važno je zapaziti povezanost koja postoji na planu biološke raznovrsnosti i kulturne raznovrsnosti, ali i u tom pogledu moramo odgovoriti na pitanje: zašto je raznolikost bogatstvo? Mogući odgovori idu u smjeru priznanja kako »svaka kultura ima svoje autonomno iskustvo, iako su neka iskustva slična drugim kulturama. U životu pojedinca i socijalnih skupina kultura jest način stjecanja iskustva, njegove kumulacije i primjene u budućem životu društva. Različita iskustva, često najprimitivnijih tehnika, obogaćuju ukupnu spoznaju i pridonose napretku čovječanstva. Primjerice, jedna kultura koristi barut za vatromet i zabavu, a druga ga prihvata i koristi za topove i osvajanja. Njegova primjena ne ovisi o njegovim svojstvima, nego o obilježjima kulture« (str. 189). Uvezši to u obzir, a u kontekstu spomenutog istraživanja, autor postavlja ciljeve: 1. prikazati (1) osnovne rezultate istraživanja percepcije raznolikosti kultura, (2) faktorsku strukturu i (3) povezanost percepcije raznolikosti kultura s obilježjima ispitanika. Opći cilj empirijskog istraživanja je provjeriti kakav je odnos ispitanika prema raznolikosti kultura te postoje li značajne razlike u mišljenjima među studentima s obzirom na neka obilježja. Istraživanjem se nastoji odgovoriti na tri pitanja: (1) kakav je odnos prema postojanju i očuvanju raznolikosti kultura u svijetu, (2) kakav je odnos prema homogeniziranju kultura, tj. postojanju samo jedne moderne kulture koja razvija globalnu kulturnu hegemoniju, te u sklopu njih na pitanje (3) kakve su perspektive ljudske kulture, odnosno perspektive »primitivnih« i »moderne kulture« prema mišljenju ispitanika (str. 199). Zaključno možemo istaknuti kako je glede prva hipoteze utvrđeno da velika većina ispitanika (između 87,9 i 96,8 posto) ima pozitivan odnos prema postojanju i očuvanju raznolikosti kultura u svijetu. Isto tako velika većina ispitanika (između 88,8 i 92,6 posto) ne prihvata tvrdnju da bi u svijetu postojala samo jedna kultura. U koncepcijskom smislu, napominje autor, »rezultati nedvojbeno idu u prilog tezi da ispitanici bez nekih dvojbi smatraju poželjnim raznolikost kultura u svijetu. I ne samo to. Vjerojatno ispitanici

time ne žele reći da bi im neka od današnjih predmodernih kultura bila prihvatljivija za život od ove zapadne, moderne u kojoj danas žive, a čije nedostatke također primjećuju« (str. 210). Riječ je, dakle, o potrebi izgradnje stajališta koje brani raznolikost kultura kao načelo opstanka brojnih i različitih kultura danas, a samim tim posebnosti življenja ljudi u tim kulturama.

Slijedi članak Aleksandre Frković *Bioetički ogledi o kvaliteti života. Pitanje distanazije i eutanazije*. Kada je riječ o odnosu prema smrti, autorica prikazuje tri dimenzije. Tako kaže da se u »današnjim bioetičkim raspravama manje govori o distanaziji (produženje agonije, patnje i odgađanje smrti), a više o direktnoj ili indirektnoj eutanaziji. Mnogi bioetičari smatraju da je između te dvije krajnosti *ortotanazija*, što podrazumijeva dostojanstvenu smrt ‘u pravo vrijeme’ bez skraćenja života, ali i bez dodatnih patnji« (str. 215). Budući da je riječ o višedimenzionalno delikatnoj situaciji ljudskog umiranja, vrijedi napomenuti kako se u zdravstvenoj skrbi »bioetički i pravno valjana odluka temelji na slobodnom odlučivanju pacijenta. Bioetička doktrina informiranog pristanka (*informed consent*) zasniva se na pacijentovoj privoli kojoj je prethodila informacija i pravilno shvaćanje dobivene informacije, da bi se moglo primijeniti bilo kakvo liječenje. Informiranje i pouka moraju pacijentu omogućiti da u osnovnim crtama sazna da ima slobodni izbor između više mogućih oblika medicinske intervencije, odnosno pravo na odbijanje intervencije. Pacijenta treba poučiti o metodi izvođenja intervencije, rizicima, neugodama i posljedicama« (str. 216). U tom pogledu autorica za cilj ovoga rada postavlja razmatranje bioetičkih dvojbi o kvaliteti života po pitanju distanazije i eutanazije. Potrebno je početi razmatranjem o kvaliteti života, a to je, čini se, iznimno kompleksan zadatak. Uzevši u obzir sve tehničke mogućnosti koje nam pruža suvremena medicina, možemo zaključiti kako je riječ o iznimno teškim situacijama kada su u pitanju odluke o produljenju života ili uzrokovavanju smrti. U tom pogledu možda je najznačajniji pojam distanazije koji označava pretjerano produljivanje agonije patnje pacijenta i odgađanje smrti. U tom okolnostima smrt postaje »znak neuspjeha, umjesto neizbjeglan kraj biološkog života. U nekim slučajevima gdje odluku o određenom postupku odobri obitelj ili donosi zdravstveni djelatnik, ponekad se želi »učiniti sve moguće«. Tako primjena tehnologije postaje najsnažniji način na koji se izražava ljubav prema pacijentu. Osim toga, religijska uvjerenja navode neke pacijente, njihove obitelji i zdravstveno osoblje da pokušaju na sve moguće načine podržavati neke beznadne postupake u očekivanju čuda« (str. 221). S druge strane, imamo niz situacija življenja u kojima patnja nadjačava bilo kakvu razumnu težnju za smislim življenja. U trajno vegetirajućem stanju, kako kaže autorica, »uz umjetno hranjenje i o potpunoj ovisnosti o tuđoj pomoći pacijent može živjeti godinama. Na takav način produžen život nema nikakve kvalitete. Ako je točno ili možda je ipak upitno, da pacijenti u vegetirajućem stanju ne pate, sigurno je da pate njihovi najbliži. Međutim, pacijenti u trajno vegetirajućem stanju ne mogu utjecati na prekid postupaka za održavanje života. Kada se u nekim slučajevima i prekinu postupci održavanja života, ti pacijenti mogu živjeti još godinama u nepromijenjenom stanju. Brojne medicinske i bioetičke dileme posebno se javljaju pri odlučivanju o prekidu hranjenja i davanja tekućine. U posljednje vrijeme sve se više prihvata da je moralno prekinuti umjetno hranjenje kod trajno vegetirajućih stanja kada nema nikakve sumnje u dijagnozu i prognozu pacijenta« (str. 221). Važno je prikazati dimenziju neprihvatljivosti eutanazije. Autorica kaže kako »počinjeni eutanaziju znači ne uspjeti vidjeti suštinsku vrijednost ili dostojanstvo osobe. Procjena da što u suštini ima vrijednost, zbog nekog razloga nema vrijednost, logično je i moralno kriva. U današnje doba rješenje u borbi s eutanazijom i asistiranim samoubojstvom je bolja skrb za bolesne i umiruće. Dostojanstvo bolesne osobe ne može biti izbrisano s bolešću i patnjom. Takvi postupci nisu privatne odluke, već utječu na čitavo društvo. Ovdje autorica pravi iznimku kada je riječ o eutanaziji teško oboljele novorođenčadi za koju zagovara dopustivost. Ipak, »ubrzanu smrt liječnik mora prijaviti javnom tužilaštvu s popratnom dokumentacijom. Razumije se da spomenuti postupci - od brige

za starije i nemoćne, preko liječenja teško oboljelih do brige za teško bolesnu novorođenčad - otvaraju niz prijepora koji su religijski i svjetonazorski utemeljeni, što odluke u određenim situacijama čini iznimno složenim. Kao odgovor na te upite življenja autorica mnogo polaže na autoritet međunarodne znanstvene i medicinske zajednice.

Posljednji članak ovog dvobroja nosi naslov *Prilozi za bibliografiju o bioetici u Hrvatskoj (1990. - 2007.)* autorica Sandre Kantar i Kristine Svržnjak. Riječ je o dragocjenom pregledu bibliografskih jedinica istog tematskog područja. Cilj izrade ove bibliografije jest, kako napominju autorice, »pokušaj stvaranja bibliografije iz oblasti struke koja bi mogla imati informativno-priručno-praktični karakter, odnosno poslužiti kao predložak za izradu budućih bibliografija iz tog područja« (str. 231). Bibliografija donosi 249 naslova koji su kronološki raspoređeni (po godinama).

Na kraju ovog broja u rubrici recenzije i prikazi možemo čitati niz priloga. U ovom prikazu donosimo imena autora i naslove prikazanih knjiga te autore prikaza. Velimir Pravdić autor je prikaza knjige Susanne C. Moser and Lisa Diling (ed.) *Creating a Climate of Change. Communicating Climate Change and Facilitating Social Change.* (Cambridge, UK, Cambridge University Press, 2007., 576 str.). Marija Geiger autorica je prikaza knjige Suzane Marjanović i Antonije Zadariba Kiš *Kulturni bestijarij* (Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, 2007., 780 str.). Anamaria Škopac autorica je prikaza knjige Amartya Sen *Identitet i nasilje. Iluzija sudbine* (Zagreb, Masmedia, 2007., str. 190.) Zlatko Hinšt autor je prikaza knjige grupe autora *Energija u Hrvatskoj 2005. Godišnji energetski pregled* (Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva RH, Zagreb, 2006., 248 str.) Ivan Markešić autor je prikaza knjige Huberta Knoblaucha i Arnolda Zingerlea (Hrsg.) *Thanatosoziologie. Tod, Hospiz und die Institutionalisierung des Sterbens.* (Berlin, Duncker & Humboldt, 2005., 218 str.). Luka Tomašević autor je prikaza knjige V. R. Potter *Bioetika - Most prema budućnosti* (Rijeka, Medicinski fakultet u Rijeci - Katedra za društvene znanosti, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo, Međunarodno udruženje za kliničku bioetiku (ISCB), 2007., 269 str.). Aleksandra Frković autorica je prikaza knjige Zvonka Boškovića *Pravo i medicina* (Zagreb, Pergamena, 2007. 265 str.). Nikola Skledar autor je posljednjeg priloga ovog broja časopisa, prikaza knjige Ivana Cifrića *Bioetička ekumena. Odgovornost za život susvijeta,* (Zagreb, Pergamena, 2007., 279 str.).

Tomislav Krznar

SOCIJALNA EKOLOGIJA. ČASOPIS ZA EKOLOŠKU MISAO I SOCIOLOGIJSKA ISTRAŽIVANJA OKOLINE. HRVATSKO SOCIOLOŠKO DRUŠTVO - ZAVOD ZA SOCIOLOGIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGEBU, 16 (2007.) 4.

Prvi članak u ovome broju, autora Antuna Šundalića i Željka Pavića, nosi naslov *Ekološka svijest mladih: između održivog razvoja i tehnocentrizma.* Riječ je o prezentaciji istraživanja provedenih anketom na studentskoj populaciji Sveučilišta u Osijeku s ciljem ispitivanja stavova mlađe populacije vezanih uz održanje zdravog okoliša i opstanak civilizacije u kontekstu ekološke krize. U tom pogledu autori obrazlažu teorijski kontekst istraživanja. Riječ je o promijenjenim okolnostima življenja, i to na socijalnom, kulturnom i ekološkom planu. »Projekt oblikovanja novog kulturnog konteksta«, kako kažu autori, »postao je ozbiljna socijalizacijska zadaća svim tranzicijskim društvima, a njegov se sadržaj nije iscrpljivao u gospodarskom rastu, već je obogaćivan među inim i problematikom poput održivog razvoja, ekološke svijesti, bioetike i slično.

Nove su teme postale važne ne samo kao dodatna karta za ulaz u svijet razvijenih, već i kao jامstvo vlastite budućnosti» (280. str.). Kada je riječ o mijenjanju odnosa prema prirodi, često se govori o održivom razvoju. Ovaj rad ide u smjeru propitivanja »koliko je ekološka svijest implementirana u životu svakodnevice, te može li ona potvrđivati i zaživljenost orientacije na održivi razvoj - pitanja su koja daju hipotetski okvir i cilj našeg istraživanja. Jesu li Slavonija i Baranja, kao pretežno ruralno područje s velikom tradicijom poljoprivrede, pogodan poligon za istraživanje ove problematike, pokušali smo doznati kroz istraživanje stavova mlađih Slavonaca i Baranjaca, studenata osječkog sveučilišta» (282. str.). Na početku istraživanja autori postavljaju sljedeće hipoteze: (H1) *u hrvatskom društvu je ekološka svijest više izraz široko prihvачene fraze, jer se u stvarnosti uglavnom potvrđuje tehnocentrička orientacija;* (H2) *koncepcija održivog razvoja nije dovoljno prisutna u svijesti hrvatskih građana, pa tako niti mlađih, iako je njezino značenje jasno i poznato.* (H3) *No, kod onih ispitanika kod kojih je ova orientacija prisutna, postoji uvažavanje njezinih različitih dimenzija (prirodne i sociokulturne) i (H4) Slavonija i Baranja se sve manje prepoznaju kao izrazito ruralna regija kojom dominira poljoprivreda, što joj je dalo obilježje »prirodne sredine«.* Rezultati istraživanja pokazuju kako se može reći da su prve dvije hipoteze (H1 odnosno H2) opovrgnute jer ispitanici, u određenoj mjeri, održivi razvoj percipiraju kao nešto širi i višedimenzionalni koncept. *Možemo zaključiti kako to djelomično potvrđuje treću hipotezu (H3).* Nadalje, oko 5 posto ispitanika zaokružilo je tvrdnju o održivom razvoju kao »razvoju privredne grane bitne za neki kraj«. Moglo bi se reći da ispitanici ne shvaćaju deklaratивno značenje sâmog izraza »održivi razvoj«, iako je ta vrsta orientacije, kako smo prije vidjeli, zastupljena u relativno velikom omjeru. Stoga se može reći da i ovaj nalaz još jednom opovrgava drugu hipotezu (H2), točnije njezin drugi dio. »Imajući u vidu percepciju očuvanosti okoliša u Slavoniji i Baranji«, kako napominju autori, te »visoko rangiranje poljoprivrede kao gospodarske djelatnosti koja bi trebala biti nositelj razvoja ove regije te podjednaku valorizaciju i sela i gradova kao tipova naselja o kojima ovisi spomenuti razvoj, može se reći da je četvrta hipoteza opovrgnuta, tj. da Slavonija i Baranja u očima studenata koji su sudjelovali u ovom istraživanju još uvijek nosi obilježje ruralne regije okrenute poljoprivredi i prirodi« (str. 294). U koničnici se može zaključiti da su na istraživanom uzorku ekološka svijest i orientacija na održivi razvoj ispred tehnocentričke orientacije, premda je shvaćanje značenja održivog razvoja upitno. Također se pokazalo da se razvoj ekološke svijesti događa u sociokulturalnom kontekstu. Kada je taj razvoj nedovoljan, otvara se pitanje »sposobnosti za budućnost« cijelog društva.

Slijedi članak Ivana Cifrića *Pravo na život ili izumiranje. Biološka raznolikost kao vrijednost.* Autor donosi analizu precepcije prava živih vrsta na život i motiva čovjekove brige o životu svijetu, i to kroz odgovare na tri pitanja: (1) *što misle ispitanici o pravu vrsta na život,* (2) *o motivima čovjekove brige za živi svijet i* (3) *o posljedicama izumiranja živih vrsta, uključujući i čovjekovu.* Kroz teorijsku pozadinu istraživanja autor želi naglasiti kako je danas riječ o životu čovjeka u globalnom okolišu. Danas se izražava kao aspiracija za potpunom kontrolom biotičkog i kulturnog svijeta, dok je prije za »svaki smisljeni akt u prirodi čovjek ranije zazivao pomoć božanstva, prinosio žrtve pa i molio za oprost životinju koju ubija za hranu. Industrijskom revolucijom započinje proces ugrožavanja biotičkih i ljudskih kultura, koji za neke vrste završava nestankom - istrebljenjem i potpunim uništenjem. Čovjekov kulturni stvaralački proces se nastavlja, a s njim i entropijski procesi. Dakako, danas u sasvim drugaćijim okolnostima raspolaganja tehničkom moći intervencije u prirodno, a najveća opasnost je raspolaganje s biomoci, koja uređuje i tumači život iz njegove nutrine, a život je postao objekt raspolaganja moći« (str. 298). Riječ je o različitim socijalnim i kulturnim konstrukcijama. U ovom je radu riječ o propitivanju tih konstrukcija u suvremenog čovjeka. Kao ciljeve rada autor želi prikazati primarno rezultate istraživanja percepcije »prava vrsta na život« i »motiva čovjekova postupanja prema životu svijetu«.

Istraživanje je trebalo odgovoriti na tri pitanja: (1) kako ispitanici percipiraju pravo na život životinjskih vrsta u odnosu na čovjekovo pravo, a (2) kako percipiraju motive čovjekova ponašanja prema biljkama i životnjama te (3) što misle o izumiranju vrsta. U tom su pogledu postavljene hipoteze: (H1) Velika većina ispitanika (a) glede tvrdnji o pravima vrsta na život preferira jednakost prava vrsta na život, a (b) glede motiva čovjekovih postupaka preferira motiv »etičke dužnosti« i »emotivnosti«, dok znatno manji postotak preferira »koristi« ili »situacije«. (H2) Očekuje se da će faktorska analiza utvrditi latentne strukture koje će sadržavati ambivalentnost percepcije prava vrsta na život i motiva čovjekova djelovanja: s jedne strane odražavat će pozitivan odnos prema životu svijetu, a s druge pozitivan odnos prema ulozi čovjeka. (H3) Iako je studentska populacija relativno homogena, pretpostavljeno je da na pojedinim tvrdnjama i faktorima postoje statistički značajne razlike među ispitanicima s obzirom na obilježja (spol, pripadnost fakultetu, samoprocjena religioznosti i samoprocjena političke orientacije). (H4) Velika većina ispitanika neće prihvati tezu da se u prirodi ne bi ništa promijenilo u slučaju izumiranja velikog broja vrsta ili ljudske vrste. S obzirom na pripadnost fakultetu, ne očekuje se značajna razlika (homogenost studentske populacije), a s obzirom na spol (zbog senzibilnosti žena prema prirodi) očekuje se znatna razlika. Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti kako većina ispitanika ne prihvaca (91,9%) tezu da se u prirodi ne bi ništa promijenilo ako bi izumrle mnoge biljne i životinjske vrste. Tek mali postotak ispitanika nije siguran (6,3%) ili se slaže (2,1%) s tom tezom (str. 312). Istraživanje je pokazalo da se najveći postotak ispitanika (75,6%) slaže s tvrdnjom da svaka životinjska vrsta ima jedнако pravo na život kao i čovjek, odnosno da se 66,7 posto ispitanika ne slaže s tvrdnjom da čovjek ima veće pravo na život od životinjskih vrsta. Jednako tako, 87,9 posto ispitanika slaže se s tvrdnjom da je čovjekova etička dužnost voditi brigu o životu životinja i biljaka i ne prihvaca tvrdnju da motiv čovjekove brige bude korist koju od njih ima. Najveće dvojbe ispitanika (između 36,0 i 42,8 posto) pokazale su se na tri tvrdnje koje se odnose na izboren pravo na život, a u motivima postupanja na emotivnost i ovisnost o »situaciji«. U konačnici rezultati upućuju na to da u svijesti ispitanika postoje elementi *egalitarizma* u pravu na život, a *etičnosti* u motivima postupanja prema susvjetu i odbacivanje koristi. Iako ne zastupamo animalni egalitarizam, rezultati su na ovoj razini indicirali biološku i moralnu *senzibilnost* mladih prema čovjekovu susvjetu. To shvaćamo kao stupanj osviještenosti u odnosu na arogantni antropocentrizam i materijalizam te kao pozitivan znak na putu u »ekološko prosvjećivanje«.

Treći članak Zdenke Damjanić nosi naslov *Lokalni potencijal civilnog društva u izgradnji terminala za ukapljeni prirodni plin*. Članak donosi rezultate empirijskog istraživanja o odnosu lokalnog stanovništva prema potencijalnoj gradnji terminala za ukapljeni plin (LNG) pokraj naselja Omišalj na otoku Krku 2006. godine, na uzorku od 240 ispitanika. Analizom rezultata autorica odgovara na tri postavljena pitanja: prvo, je li lokalno stanovništvo spremno na aktivan angažman u vezi s projektom LNG; drugo, koji su uvjeti stanovništva za moguće prihvaćanje gradnje terminala; treće, kakav je angažman lokalnog stanovništva u političkim strankama i udruženjima građana. Problem gradnje energetskog objekta LNG terminala na hrvatskoj obali i drugih pratećih infrastrukturnih objekata, kako napominje autorica, izdiže se iznad svoje »lokalne sredine i determiniran je jednim općim trendom koji su teoretičari globalizacije i sociolozi označili kao strategiju »obesprostorenja« države. Samostalni pothvati pojedinih država na gotovo svim područjima politike, prava, kriminala, obrazovanja, razvoja tehnologije kao i preventivne zaštite od nepredvidivih opasnosti, u politici zaštite okoliša osuđeni su na neefikasnost, a jedino nadnacionalna rješenja, kooperacijski savezi otvaraju mogućnost dolaska do rješenja gorućih pitanja« (str. 323). U tom pogledu autorca postavlja kao glavni cilj istražiti neke osnovne socijalne dimenzije reakcije ispitanika o gradnji energetskog postrojenja, konkretno LNG terminala u Omišlju. Cilj je bio »ispitati osobne aspekte reagiranja ispitanika prema potencijalnim rizičnim učincima

navedenog energetskog postrojenja i socijalno-ekonomskim posljedicama s obzirom na njihove socio-demografske i socio-ekonomske karakteristike» (str. 325). Autorica je provela samostalno istraživanje tijekom kolovoza i rujna 2006. godine na području otoka Krka (Omišalj, Njivice, Malinska, Krk i Punat) i nekih naselja Kvarnerskog zaljeva koja gravitiraju poziciji LNG terminala (Rijeka, Crikvenica, Opatija, Kraljevica i Bakar). Postavljenje su hipoteze: H1 - Osobna reagiranja ispitanika prema gradnji LNG terminala su uopćena i ovisna o mjestu stanovanja. H2 - Postoji znatna razlika u stavovima prema gradnji LNG terminala s obzirom na socio-demografske i socio-ekonomske karakteristike ispitanika. H3 - Postoji signifikantna veza između obilježja članstva u političkim strankama, ekološkim udrugama i sl. i osobnog stava (reagiranja) prema gradnji LNG terminala (str. 326). Važno je napomenuti kako su dosadašnja istraživanja pokazala da je javnost u Hrvatskoj gotovo potpuno izuzeta iz »procesa odlučivanja pa se i odluke donose izvan njenog vidokruga. Povjerenje stanovništva manje je u centralizirane, podržavljene i globalne izvore informiranja te u političke institucije, a najveće u nezavisnije lokalne i internacionalne izvore« (str. 327). Možemo istaknuti zanimljiv aspekt istraživanja koji pokazuje kako ispitanici u dobi između 46 i 65 godina znatno više prihvataju gradnju. Drugim riječima, »skloniji su 'nešto' poduzeti za svoju korist, u slučaju gradnje LNG terminala, za razliku od onih mlađih od 30 godina. Iz prijašnjih socioloških istraživanja sličnog karaktera pokazalo se da se ispitanici mlađih dobnih skupina statistički značajno razlikuju od ispitanika starijih od 45 godina« (str. 330). Nadalje, najveći postotak ispitanika nije pokazao spremnost na aktivan angažman u smislu osobnog aktiviranja na eventualnom sprečavanju potencijalne gradnje. Čini se da ovo istraživanje rječito govori o potencijalima lokalnih sredina i građanskog društva u procesima demokratizacije odlučivanja, decentralizacije i regionalizacije političkih procesa u Hrvatskoj.

Ovaj broj časopisa donosi niz prikaza knjiga. U ovom prikazu navodimo naslove djela i autore prikaza. Vesna Janković autorica je prikaza knjige Bernda Hamma i Russella Smadycha (eds.) *Cultural Imperialism. Essays on the Political Economy of Cultural Domination*. (Broadview Press, Canada, 2005. 322 str.). Anja Mučić autorica je prikaza knjige Joséa da Cruza *Ecología social de los desastres*. (Montevideo, Coscoroba, 2003., 165 str.). Krunoslav Nikodem autor je prikaza knjiga Zygmunta Baumana *Work, Consumerism and the New Poor* (Second Edition. Open University Press, McGraw-Hill House, 2005. 131 str.) te Marka Postera *Information please. Culture and Politics in the Age of Digital Machines*. (Duke University Press, Durham and London, 2006., 303 str.). Marija Geiger autorica je prikaza knjige Carla A. Maide (ed.) *Sustainability and Communities of place*. (Berghahn Books, New York, Oxford, 2007., 261 str.), dok je Ivanka Buzov autorica prikaza knjige Vandana Shiva *Earth Democracy. Justice, Sustainability and Peace*. (South End Press, Cambridge (MA), 2005., 207 str.).

Tomislav Krznar

EKONOMSKA I EKOHISTORIJA, ČASOPIS ZA GOSPODARSKU POVIJEST I POVIJEST OKOLIŠA, VOLUMEN III, BROJ 3, ZAGREB, 2007., TEMA BROJA: LJUDI I RIJEKE (VODE), DRUŠTVO ZA HRVATSKU EKONOMSKU POVIJEST I EKOHISTORIJU I IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI

Treći broj ovog časopisa, popularno nazvanog *Eko-Eko*, objavljen je kao tematski broj s motom *Ljudi i rijeke (vode)*.

Treba na početku primijetiti da je, unatoč bogatom i zanimljivom sadržaju, izostao uvodnik koji bi čitatelju dodatno obrazložio ideju objavljivanja ovog i ovakvog tematskog broja. Unatoč

tom, uvjetnom, nedostatku, u ovom broju časopisa predočena je lepeza kvalitetnih članaka niza autora iz Hrvatske i Slovenije.

Prikazat će redom članke i autore, a od devet članaka, dva su od autora iz Slovenije i objavljeni su na slovenskom jeziku. Smatram da je uz te članke trebalo priložiti opsežniji sažetak na hrvatskom jeziku jer mlađi čitatelji nisu tijekom školovanja učili slovenski jezik. U svakom slučaju, uvrštenje tih članaka na pragu je usvajanja mota *Svi živimo nizvodno*, koje na najbolji način simbolizira povezanost ljudi na jednom slijevu. U ovom slučaju radi se pretežno o slijevu Dunava i njegovim pritocima Savi i Dravi.

Boris Golec (iz Ljubljane) u članku *Kostanjevica na Krki ali »Dolenjske Benetke« - edino slovensko mesto na rečnom otoku*, opisuje postanak Kostanjevice u prvoj četvrtini 13. stoljeća i navodi događanja sve do 19. stoljeća. Kostanjevicu navodi kao jedino naselje sa statusom grada koje nikada nije bilo opasano zidinama, nego joj je zaštitu pružala rijeka Krka. Ističe funkcionalni odnos rijeke i mjesta te navodi bogat popis izvora i literature.

Voda u hrvatskim srednjovjekovnim ispravama autora **Marina Knezovića** (iz Zagreba) predstavlja analizu podataka o okolišu iz ranosrednjovjekovnih isprava skupljenih u prvom svesku *Diplomatičkog zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* iz 1967. godine. Podaci se odnose gotovo u potpunosti na drugu polovicu 11. stoljeća. Naglašeno je da je slatka voda osnovni preduvjet za nastanak naselja, održavanje prometa, pokretanje vodenica i obrambene svrhe. Autor analizira i stanje vlasničkih odnosa nad vodama.

Slijedi članak autorice **Mirele Slukan Altić** (iz Zagreba) *Krka kao razdjelnica velikaških gradova Šubića i Nelipića na karti Matea Pagana, nastaloj oko 1522. godine*. Analizom te karte može se ustanoviti postojanje brojnih građevina (gradova-utvrda) na području uz Krku. Ističe se važnost karte Matea Pagana kao povjesnog izvora i podloge za izradu karata toga dijela Hrvatske u kasnijim razdobljima.

Drago Roksandić (iz Zagreba) člankom *Posavska krajina / granica od 1718. do 1739. godine* analizira izvore i literaturu o Posavskoj krajini od 1719. do 1739. godine, između Požarevačkog i Beogradskog mira, tj. u doba transformacije Habsburške Monarhije. U to su doba obje savske oblale bile u habsburškom podaništvu i postojale su kao instrumenti kontrole međunarodne robne razmjene i sanitarni kordon (zbog kuge u prvom redu) u nastanku. Navedene su brojne aktivnosti na području Posavske krajine koje su bile tek odraz turbulentnih povjesnih zbivanja na širem području. Vrlo je bogat popis izvora i literature koji daje mogućnost za daljnja istraživanja.

Moju pozornost izazvao je posebno članak **Mire Kolar-Dimitrijević i Elizabete Wagner** iz Zagreba, koje su obradile jedan od tradicionalnih vodnih objekata u vrlo opsežnom članku *Vodenice u Hrvatskoj (18. - 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka / potoka*. Naslov je u cijelosti prožet motom ovog tematskog broja časopisa.

Člankom je obrazložena veza između gospodarske vrijednosti i povijesti ovog oblika gospodarske djelatnosti i vodnoga gospodarstva - korištenja energije voda. Jer, vodenice su «savršen primjer suživota čovjeka i tekuće vode». Zanimljivo je da su se vodenice u našim krajevima pojavile u 12. stoljeću pod utjecajem Bizanta gdje su već bile u upotrebi. Autorice pozornost posvećuju vodenicama/mlinovima, iako navode i korištenje vodenica za druge namjene (rudarstvo, tekstilne manufakture i sl.). Vodenice su imale različit vlasnički status koji se mijenjao zajedno s društvenim promjenama. U nastavku navode popise vodenica/mlinova u Zagrebačkoj županiji, dok se iz drugih izvora dolazi do podatka da je 1865. godine na području Hrvatske i Slavonije postojalo oko 8000 vodenica/mlinova. Opisano je kako su industrijska revolucija u 19. stoljeću, pojava parnih i eksplozivnih motora te mlinovi pokretani takvim motorima doveli do nestanka/gašenja brojnih vodenica/mlinova. Navode se dobra iskustva drugih država, ali i Hrvatske u obnovi vodenica/mlinova kao dijela kulturne baštine. Dobrim dijelom koriste opise i popis vodenici-

ca/mlinova koje je od 1987. do 2004. godine obišao, zabilježio i nacrtao u svojoj knjizi Mlinovi u Hrvata **Matija Pokrivka**. Autor je prije izdavanja knjige upriličio i dvije izložbe slika vodenica/mlinova u Zagrebu i Donjem Miholjcu.

Branko Vujsinović (iz Zagreba) je člankom *Uloga rijeke Save u povijesnom razvoju grada Zagreba* dao povijesni doprinos spoznaji o ulozi Save za Zagreb i Zagreba za Savu. Taj opsežan prilog na 34 stranice značajan je zbog vremena u kojemu je objavljen. Naime, upravo je početkom veljače 2008. godine dovršena velika konferencija *Razvitak Zagreba* na kojoj je ponovno pokrenuta rasprava o Zagrebu kao gradu na Savi. Ideja je predstavljena javnosti prije više godina, ali otad nije učinjeno ništa da bi bila realizirana. Ne treba dvojiti je li Zagreb grad na Savi - on to jest, ali ga grad predstavljen preko svojih predstavnika ne prepoznae, niti uvažava. Možda bi svim predstavnicima Zagreba u Saboru i Skupštini grada Zagreba trebalo dati na uvid ovaj članak Branka Vujsinovića.

U članku se detaljno opisuje kako su u prošlosti obavljeni plovidba i uopće promet Savom kroz Zagreb i oko njega, posebno skelskim prelazima. Nastavno se opisuje gradnja mostova na Savi, posebno Savskog mosta (dan danas izvan prometa) i njegove rekonstrukcije završene 1939. godine. Zapisuje se nastanak i postojanje savskih kupališta od kojih posljednje, Gradsko kupalište, nestaje u požarima 1993. i konačno 1995. godine. (*Smatram da današnji Jarun i Bundeč ne mogu nadomjestiti karakter riječnog kupališta, op. Lj. T.*) Posebni dio odnosi se na planirane luke oko Zagreba - od prve planirane 1865. godine do 15. planirane u *Izmjenama i dopunama Vodopri-vredne osnove grada Zagreba* 1992. godine. Autor daje i detaljan opis regulacijskih radova na Savi na području Zagreba te osvrt na doprinos brojnih stručnjaka u realizaciji projekata tijekom više od 100 godina zabilježenih aktivnosti.

Branko Vujsinović je ovim člankom dao posebno vrijedan doprinos kako povijesti vodnoga gospodarstva, tako i ovom tematskom broju časopisa *Ekonomika i ekohistorija*.

Sljedeći članak u ovom broju časopisa autora **Dragutina Feletara i Hrvoja Petrića** (Koprivnica/Zagreb) odana je pohvala povijesnoj i sudsbinskoj povezanosti Donje Dubrave s Dravom, posebno donjodubravskim »flojsarima« (splavarima) koji su splavarili sve do Drugoga svjetskog rata. S pažnjom je istaknuta uloga **obitelji Hirschler** i njezin doprinos procвату Donje Dubrave, ali i propast te obitelji na završetku Drugoga svjetskog rata. Promatrane s današnjih stajališta, te aktivnosti čine se čudne, poput kakve bajke, iako su bile stvarnost za tadašnje sudionike. Članak je bogato ilustriran kartama, fotografijama i kopijama dokumenata.

Pri kraju ovog sadržajem bogatog tematskog broja autorica **Zlata Živković-Kerže** (iz Slavonskog Broda) u članku *Odvodnja u osječkom kraju (19. i početak 20. stoljeća)* opisuje aktivnosti na slijevu Karašice i Vučice. Prikazana je povezanost gospodarskih aktivnosti u poljoprivredi i šumarstvu, koje su utjecale na planiranje i izvedbu melioracijskih radova na tom području. Opisuje se osnivanje *Zadruge za regulaciju potoka Karašice i Vučice i njenih pritoka* 1898. godine te ukratko aktivnosti *Zadruge* do početka Prvoga svjetskog rata.

Posljednji članak u ovom tematskom broju je slovenskog autora **Andreja Hozjana** (iz Maribora). U članku se analizira vrijednost iznimno važnog povijesno-kartografskog projekta *Slovenija na vojnem zemljovidu 1763. - 1787.*, koje je kao projekt završen 2001. godine pod vodstvom **dr. Vicenca Rajšpa**. Prema A. Hozjanu, radi se o jozefinskoj karti koja ima povijesni izvorni karakter i koja u odnosu na »netaknutu« Dravu iz toga doba ima veliko značenje za izučavanje utjecaja na okoliš cijelog područja slijeva Drave u Sloveniji (144 km toka Drave u Sloveniji u odnosu na ukupnu dužinu Drave od 707 km). Opisuju se i posebnosti s devet sekcija karata koje obuhvaćaju područje Drave. Uz citate iz opisa karata navedeni su i komentari koji mogu poslužiti u razumijevanju promjena u prostoru od vremena izrade karata. **Nažalost, ovom članku nedostaju - karte!**

U preostalom dijelu ovog broja časopisa Eko-Eko nalaze se drugi članci - rubrike koji nisu vezani uz tematiku ovog posebnog broja.

Uoči Svjetskog dana voda 22. ožujka, 17. ožujka 2008. održana je promocija ovog broja časopisa u krilu Hrvatskog hidrološkog društva i Hrvatskih voda. Na promociji se okupilo više znanstvenika i stručnjaka različitih struka i specijalnosti, što je bila jedna od osnovnih vrijednosti skupa. To je bio dokaz o sveobuhvatnosti i interakciji među različitim strukama i specijalnostima kad se radi o vodama. Time su potvrđeni teza i poziv izrečen u uvodniku prvog broja časopisa *Eko-Eko* iz 2005. godine te nada da će se početi sustavno istraživati povijest ekonomije i okoliša, posebno njihove povezanosti.

Istaknuto je da je povijest čovječanstva obilježena stalnom borbom čovjeka s prirodom i njegovom potrebom za preživljavanjem. Međutim, nakon poriva za preživljavanjem pojavljuje se **pohlepa** koja se najčešće izražava uništavanjem okoliša i ratovima. Gotovo svaka povijest kao repere navodi ratove i prirodne katastrofe, a da se obične dobre godine ne navode ili samo katkada dobre godine ističu enolozi za neko od vina.

Koristim prigodu da uputim čestitke autorima i uredništvu na ovom broju časopisa, koji bi trebao biti svojevrsno podsjećanje da ni u čemu nismo od jučer.

Odnosi prema prirodi i njenim bogatstvima određuju povijest čovječanstva, a poznавanje tih procesa i njihovih posljedica može pridonijeti **ostvarenju održive budućnosti**. Ma kako to optimistično zvučalo.

Ljudevit Tropan

ĐURO ŠKVORC, KRIŽEVAČKI ŽRTVOSLOV, KRIŽEVCI, 2008, STR. 324.

U nakladi Hrvatskog domobrana, Udruge ratnih veterana Zagreb i ogranka Križevci izašla je u svibnju 2008. godine hvalevrijedna knjiga »Križevački žrtvoslov«. Recenzent knjige je Ivica Hrastović, vojni povjesničar. Posebnu vrijednost knjizi daje i ilustrativni materijal koji je izradio križevački slikar Ivan Nemet.

Knjiga Đure Škvorca »Križevački žrtvoslov« veliki je doprinos hrvatskoj historiografiji, osobito historiografiji grada Križevaca. Autor je uložio velik napor u skupljanju građe za ovu knjigu. Ona ima posebnu vrijednost jer mi se čini da su učinjene dvije nove stvari u hrvatskoj historiografiji: 1. dan je popis svih žrtava, bez obzira na to kojoj su političkoj, vojnoj, rasnoj ili vjerskoj strani pripadale; 2. dan je novi pogled na borbu za oslobođenje Križevaca od strane NOV. Dosadašnja historiografija, za koju možemo reći i da ne pripada potpuno Hrvatskoj, govorila je o velikim borbama, dok nam autor ove knjige daje drugu sliku - da je faktički grad predan. Autor je pokušao dati pregled vojne povijesti Križevaca u dugom rasponu od 1253. do 1945. godine. Smatram da ovdje postoji još razdoblja koja bi trebalo temeljiti istražiti, npr. 19 stoljeće, ali to i nije bila tema ove knjige, no može biti poticaj za daljnji rad. Posebnu vrijednost ovoj knjizi daje prikaz povijesti Križevaca u vrijeme Drugoga svjetskog rata, o čemu se dosad također pisalo samo s jedne strane. Autor je dao prikaz odnosa u vrijeme Drugoga svjetskog rata između različitih strana, i to Hrvata i Srba, partizana i ustaša, Hrvata i nehrvatskog stanovništva, Roma i Židova. Veliku vrijednost predstavljaju novo skupljene izjave živućih sudionika dogadaja. Time se autor uključio u najnovije tendencije hrvatske historiografije, a to je oralna povijest. Ona je također doprinos vojnoj historiografiji jer daje brojne nove podatke o vojnim postrojbama tijekom Drugoga svjetskog rata.

Drugi dio knjige posvećen je popisu svih žrtava po pojedinim selima. Veoma je vrijedna i sistematizacija po nacionalnom sastavu, spolu, vjeroispovijesti, pripadnosti vojsci, od koga su ubi-

jeni, a posebno su izdvojeni oni koji su stradali na Križnom putu. Nadamo se da se autor neće zaustaviti na ovoj knjizi, nego nastaviti s istraživanjima križevačke povijesti.

Ivan Peklić

**ZSUZSANA BACSI, ERNŐ KOVÁCS: RAZVOJNE KARAKTERISTIKE
PREKOGRANIČNIH REGIJA, MIKROREGIONALNA MULTIFUNKCIONALNA
I RAZVOJNA ASOCIJACIJA KESZTHELY-HÉVÍZ - ZAPADNOBALATONSKA
RADIONICA ZA DRUŠTVENO-ZNANSTVENA ISTRAŽIVANJA, KESZTHELY 2007.,
204 STR.**

U siječnju 2006. godine Mikroregionalna multifunkcionalna i razvojna asocijacija Keszthely-Heviz zajedno s Poljoprivrednim fakultetom Georgikon iz Keszthelyja i Visokim gospodarskim učilištem u Križevcima počela je projekt suradnje u sklopu Programa susjedstva Europske unije Interreg III A Slovenija - Mađarska - Hrvatska pod naslovom »Razvojne karakteristike prekograničnih regija« (SLO-HU-CRO-4012-106/2004/01/HU-74).

U tom je projektu istraživano granično područje Hrvatske i Mađarske kao studija slučaja s ciljem identificiranja mogućnosti suradnje koja bi bila korisna za gospodarstvo s obje strane graniče. Socio-ekomska situacija istražena je korištenjem intervjeta i upitnika kao primarnih izvora informacija. Na osnovi rezultata istraživanja sastavljen je nastavni program koji sadrži osnovni nastavni materijal za 30-satni obrazovni program, namijenjen izobrazbi stručnjaka koji rade u hrvatsko-mađarskim graničnim regijama.

Glavni cilj nastavnog materijala (koji je dopunjeno i nizom power-point prezentacija) jest izobrazba stručnjaka iz područja turizma, zaštite okoliša, obrazovanja, poduzetništva i sl. za učinkovit rad u ruralnom prostoru, pomoći u održavanju i razvoju ekonomskih, socio-kulturnih i ekoloških funkcija ruralne regije, prodbujivanje i proširenje znanja stručnjaka koji traže posao u graničnim regijama, a sposobni su analizirati specifičnu situaciju koja proizlazi iz graničnog položaja, zatim identificiranje i iskorištavanje posebnih mogućnosti koje proizlaze iz te situacije i, napokon, svladavanje posebnih poteškoća koje proizlaze iz položaja uz granicu. Ovaj nastavni materijal u prvom bi redu služio u popuni programa specijalističkih studija koji se bave ruralnim razvojem s obje strane granice. Kako se radi o novom interdisciplinarnom i znanstvenom pristupu razvoju ruralnih sredina u hrvatsko-mađarskom pograničnom području, ovaj udžbenik može biti koristan i svim ostalim zainteresiranim stranama koje su na bilo koji način uključene u ruralne procese i razvoj.

Nastavni materijal stavlja poseban naglasak na prezentiranje programa pomoći i fondova koje Europska unija daje za te regije, na iskustvo uspješnih primjera prekogranične suradnje te na priлагodbu tog iskustva hrvatsko-mađarskom graničnom prostoru kao prostoru studije sadašnjeg projekta.

Udžbenik je strukturiran u pet poglavlja i opremljen brojnim slikovnim, tabličnim i grafikon-skim prilozima. Na kraju udžbenika nalazi se popis korištene literature.

Prvo poglavlje sumira osnovne pojmove regionalne ekonomike, odnosno ključne pojmove potrebne za procjenjivanje graničnih regija koji će se koristiti u raspravama koje slijede, tako da student može koristiti udžbenik kao kompaktnu cjelinu. U ovom su poglavlju protumačeni glavni čimbenici regionalnog razvoja, rasta i konkurentnosti, najvažniji modeli regionalnog razvoja, pristupi tih modela konvergenciji razvojnih razina regija, moguća uloga i značenje državne intervencije u pokušaju smanjivanja regionalnih razlika. U posljednjem dijelu prvog poglavlja dani su

glavni pokazatelji koji se mogu koristiti za opis i analizu razvojnih razina regija i usporedbu prostornih razlika.

U drugom poglavlju detaljno se raspravlja o graničnom položaju i prekograničnoj suradnji. Opisani su pojam graničnog položaja, specifične karakteristike, problemi i mogućnosti koji proizlaze iz te granične situacije te teoretski pristup vrednovanju važnosti tih karakteristika. Zatim se opisuju povijest i evolucija granične suradnje onako kako se razmatra u regionalnoj politici Europske unije, mjere i resursi koje Europska unija osigurava kao pomoć za prekograničnu suradnju, te glavne vrste projekata i iskustvo s njima.

U trećem poglavlju opisuje se razvoj perifernih graničnih regija i prekograničnih programa suradnje u Mađarskoj poslije tranzicije 1990., s posebnim osvrtom na rezultate i iskustva koja se odnose na prekograničnu suradnju u proteklih 16 godina.

Četvrto poglavlje usredotočuje se na hrvatske županije smještene uz mađarsku granicu, opisujući prirodne i socio-ekonomski karakteristike tih područja te pokazujući novije procese ruralnog razvoja u Hrvatskoj s obzirom na buduće hrvatsko članstvo u Europskoj uniji.

U posljednjem, petom, poglavlju sumiraju se mogućnosti suradnje i razvojne mogućnosti graničnih županija Hrvatske i Mađarske, oslanjajući se na rezultate istraživanja provedenog u sklopu sadašnjeg projekta.

Ova knjiga/udžbenik je rezultat opširnih znanstvenih analiza i istraživanja ruralnog i prostornog razvoja pograničnih županija u Mađarskoj i Hrvatskoj te su naznačne mogućnosti zajedničke suradnje kao i razvojni prioriteti, kako oni u turizmu, tako i kulturni, stručni i znanstveni kao pretpostavke općeg razvoja u spominjanim pograničnim područjima. Knjiga je objavljena na mađarskom, hrvatskom i engleskom jeziku i kao takva pridonosi razumijevanju problematike ruralnog razvoja u Hrvatskoj.

Silvije Jerčinović

ZVONIMIR BARTOLIĆ: SJEVERNOHRVATSKE TEME IX., MEMOARI PODMARŠALA BARUNA KNEŽEVIĆA OD SV. JELENE, DOSJE ZRINSKI MAUZOLEJ, MATICA HRVATSKA, ČAKOVEC 2008., STR. 276

Bard hrvatske suvremene kulturne književne historiografije, poglavito one koja se stoljećima rađala na tlu sjeverozapadne Hrvatske, prof. dr. sc. Zvonimir Bartolić, objavio je još jednu knjigu iz svoje znamenite serije »Sjevernohrvatske teme«. To je već deveta knjiga! Već samo ova serija govori o golemu maru autora na otkrivanju i reafirmaciji hrvatskih kulturnih vrijednosti sjevernohrvatskog kulturnog podneblja. Da o drugim brojnim knjigama i velikom broju znanstvenih članaka prof. Bartolića i ne govorimo.

Deveta knjiga »Sjevernohrvatskih tema« odnosi se na rasvjetljavanje još jedne zapretane teme iz povijesti Međimurja. Riječ je o plemićkoj obitelji Knežević čija se grobnica nalazi u svetištu barokne crkve Sv. Jeronima u Štrigovi, a posjedi su se također prostirali u štrigovskom te šenkovečkom kraju. Stariji Kneževići bili su, pak, pokapani u šenkovečkom pavlinskom samostanu Sv. Jelene, ali su otud, baš kao i ostaci slavnih Zrinskih, netragom nestali.

Bartolić i opet upozorava na hudu sudbu zaborava i progona mnogih slavnih hrvatskih obitelji i odličnika. Stoga o njima valja progovoriti barem danas, iako s prevelikim vremenskom odmakom - bolje ikad nego nikad. »Takav je slučaj i podmaršala baruna Vinka Kneževića«, piše Bartolić. »To činim jer ne vjerujem onima koji govore da se od povijesti nitko nikad ništa nije naučio. Čudno i lakomisleno! Povijest je naš retrovizor. Ako ga čovjek nema, onda tapka u mraku.

Htio to današnji čovjek priznati ili ne, prošlost je čovjekova laterna magica. Nakon što su Zrinski silom habsburške politike biološki zatrti, istim sredstvima zatirani su i tragovi o njima. Stjecajem slučajnih okolnosti, nakon više od jednoga stoljeća na tom istom mjestu našla se i glasovita hrvatska generalska dinastija Kneževića. Od šestero braće, četvorica su bili generali, dvojica visoki časnici. Njihov otac Martin Knežević bio je terezijanski vitez. I podmaršal Vinko Knežević bio je nositelj toga u Monarhiji najvišeg odličja.«

Na početku svoje knjige Bartolić donosi prijevod originalnog djela podmaršala Vinka Kneževića s njemačkog jezika (*Biographie der Familie Knexevich*). Vrstan prijevod djelo je mr. Vladimira Legca, a tekst na oko pedeset stranica (kartica) donosi obiteljsku kronologiju s ponekad neobičnim opisima događaja i posebice pojedinih ličnosti. Autor se na kraju potpisao kao »Vincenc barun Knežević iz Sv. Jelene, konjički general, stvarni tajni savjetnik i komornik, vitez vojnog odličja Marije Terezije, cesarski vicekapetan Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, te pu-kovnik i vlasnik lakooružane konjičke pukovnije br. 3«.

Nakon memoara Vinka Kneževića slijedi opsežna i vehementna Bartolićeva studija pod naslovom »Memoari podmaršala baruna Vinka Kneževića od Sv. Helene i jedan pogled na hrvatsku ratnu povijest«. U toj studiji prof. Bartolić znalački stavlja Kneževića i sve što se oko njih zbivalo u korelaciju s tadašnjim (i kasnijim) povjesnim zbivanjima. Ta studija još jednom nedvojbeno pokazuje koliko je Bartolić duboko proniknuo u poznavanje hrvatske, posebice kulturne povijesti. Iz zaborava su na javu isplivali likovi baruna Kneževića o kojima se dosad tako malo znalo i pisalo u hrvatskoj historiografiji. Uz vrsno poznavanje činjenica, Bartolić se i ovdje pokazao kao minuciozan analitičar povjesne zbilje, kao elokventan znanstvenik koji zna »povjesno misliti«, odnosno realno postaviti Kneževiće i njihovo djelovanje u kontekst cjelokupne hrvatske i europske povijesti. Samo tako se, naime, može realno osvijetliti tijek događaja i njegove posljedice.

Drugi dio knjige sadrži dramatičnu studiju pod naslovom »Samostan Sv. Jelene u vremenu i nevremenu«. Dakako, radi se o znamenitom pavlinskom samostanu u današnjem Šenkovcu pod kraj Čakovca. Uz to što donosi brojne (nove) podatke i zaključke o tom toliko važnom i vrijednom spomeniku hrvatske kulture, autor pogotovo osvjetjava sudbu njegova propadanja i gotovo zaborava! Nakon uzleta samostana u Sv. Jeleni sve do jednog Josipa Bedekovića, nakon nečasne i protuhrvatske odluke cara i kralja Josipa II. da ukine pavline 1786. godine, slijedi vrijeme propadanja i zaborava. Slavni pavlinski samostan, to predivno djelo gotike, zajedno s poslije dozidanim mauzolejom Zrinskih, u 19. i posebice tijekom 20. stoljeća proživio je pravi martirij. Do danas su ostali tek ostaci ostataka. Te reliquiae reliquiarum vase i viču na hrvatsku i europsku javnost da ne dopusti da se Sv. Jelena posve zatre. Čini se da mnogi, pa i izravno odgovorni kulturni i javni djelatnici, i danas nisu svjesni važnosti i vrijednosti Sv. Jelene koja kao žedan u puštinji vapi za znanstvenom valorizacijom, ali i za obnovom i restauracijom.

Zato Bartolić, ojaden i već umoran od vječitog ukazivanja na potrebu čuvanja hrvatske kulturne baštine, u predgovoru ove devete knjige također vapi u nebo: »Možda će se nekom učiniti pretjeranim kada velim da je odnos naspram hrvatskoj kulturnoj baštini u Čakovcu bio barbariski. Međutim, za tako zapuštena i devastirana grobišta posmrtnih ostataka za hrvatsku povijest i kulturu znamenitih pojedinaca kao što su to bili Zrinski i Kneževići - osobno držim da niti jedna kvalifikacija ne može, na žalost, biti pretjerana«. U devetoj svojoj knjizi autor ukazuje na deveti krug pakla koji prolazi hrvatska kulturna baština u *hortus Croatiae intra Muram et Dravum*.

O toj nebrizi za kulturnu i spomeničku baštinu najbolje govori podatak o povijesti samostana u Sv. Jeleni pod naslovom »Dosje Zrinski mauzolej«. S nizom faksimila dokumenata govori se o svakako bizarnoj ili blaže rečeno neobičnoj borbi za spašavanje (barem) temelja mauzoleja Zrinskih pokraj svetišta pavlinske crkve. To je postao privatni posjed, a na mjestu mauzoleja su (doslovce) kokošnjci i gnojište! Kako su strašno završile kosti slavnih Zrinskih! Dosta je godina

i novca trebalo da se taj »sveti komačec hrvatske zemlje« otkupi, da se izvedu arheološka istraživanja i da se na svjetlu dana pokažu kameni temelji mauzoleja. A onda opet dugogodišnji muk, pa čak i protivljenje »kulturnih« radnika da se to svetište hrvatskoga naroda obnovi. Tako stvari stoje još i danas. Ispod drvene nadstrešnice stoji slavni mauzolej, a okružuje ga ljudska nebriga i moralna bijeda.

Dragutin Feletar

ZNANSTVENI SKUP »MOLVE - LJUDI, SELO I OKOLIŠ U DUGOM TRAJANJU«, MOLVE, 27. RUJNA 2008.

U povodu obilježavanja dva veoma značajna jubileja za mjesto i općinu Molve - 350-godišnjice osnivanja današnjeg sela Molve (1658. - 2008.) i 15-godišnjice ponovnog osnivanja Općine Molve (1993. - 2008.), u Molvama je 27. rujna 2008. godine održan znanstveni skup »Molve - ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju«.

Organizatori skupa bili su Općina Molve, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odjel za povijest Matice hrvatske, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Povjesno društvo Koprivnica i Društvo za povjesnicu i starine Molve. Visoki pokrovitelj bio je predsjednik Republike Hrvatske Stjepan Mesić, a skup su svojim sponzorstvom podržali Podravska banka d.d., Hrvatske vode, Janaf - Jadranski naftovod d.d. i Hrvatske šume d.o.o.

Tijekom cijelodnevnog radno-revijalnog programa, koji je počeo u 8.30 i trajao do 19.30 sati, naravno s pauzama, održana su 24 izlaganja upotpunjena polusatnim ili dužim raspravama. Nakon svake od četiri sekcije izlaganja posjećeni su neki od najznačajnijih lokaliteta u Molvama te su predstavljena recentna izdanja Općine Molve - »Zbornik o mons. dr. Jurju Magjercu« i knjiga Vladimira Šadeka »Molvarska Podravina i druge teme«, koje su svi sudionici, između ostalog, dobili na dar.

Prije radnog dijela skupa upriličeno je **svečano otvorenje** na čijem je početku načelnik Općine Molve, Ivan Kolar, svima zaželio dobrodošlicu. Slijedio je nastup KUD-a Molve koji je prisutnima dočarao djelić molvarske kulturne baštine. Nakon obraćanja inicijatora organiziranja znanstvenog skupa, ujedno i predsjednika organizacijskog odbora znanstvenog skupa, mr. sc. Hrvoja Petrića, prisutnima su se obratili i predstavnici suorganizatora, i to Mario Kolar u ime Društva za povjesnicu i starine Molve, dr. sc. Željko Holjevac u ime Društva za hrvatsku povjesnicu i Odjela za povijest Matice hrvatske te Ružica Špoljar u ime Povjesnog društva Koprivnica. Na kraju se prisutnima obratio poseban gost znanstvenog skupa, prof. dr. sc. Dragutin Feletar, član suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Radni dio skupa organiziran je u četiri cjeline. Prva cjelina, **Molve od prapovijesti do kraja srednjeg vijeka**, obuhvatila je priopćenja koja se bave najranijom poviješću molvarskog kraja: dr. sc. Tajana Sekelj Ivančan - »Talionička djelatnost u okolini Molva«, dr. sc. Bartul Šiljeg - »Zračna arheologija okolice Molva«, Ivan Zvijerac - »Arheološka topografija općine Molve«, Ranko Pavleš - »Molve i okolica u srednjem vijeku«. Priopćenja u drugoj cjelini govorila su o **Novovjekovnim promjenama u Molvama**: mr. sc. Hrvoje Petrić - »Prilog poznavanju odnosa ljudi i okoliša u Molvama i okolicu u 17. i 18. stoljeću«, prof. dr. sc. Mira Kolar - »Molvarska tradicija čuvanja i njegovanja starih kulturnih i povijesnih vrijednosti naroda u 19. i 20. stoljeću«, dr. sc. Ljiljana Dobrovšak - »Koprivničke novine o Molvama između dva svjetska rata (1918. - 1940.)«, Željko Karaula - »Molve i virovska Podravina u listu Hrvatske novine (1905. - 1910.)«, dr. sc. Željko Holjevac - »Molve potkraj 19. i početkom 20. stoljeća u svjetlu statističkih podata-

ka«, Vladimir Šadek - »Elaborat Službe državne sigurnosti poslje 2. svjetskog rata o bivšim političarima molvarske Podravine«, Ivan Hontić - »Prilozi za poznavanje povijesti Molva od 1972. do 1992.«.

Nakon prvih dviju skupina priopćenja slijedila je stanka za ručak i **stručni obilazak znamenitosti Molva**. Sudionici i gosti znanstvenog skupa posjetili su rodnu kuću jednog od najznačajnijih hrvatskih etnokoreologa i koreografa, dr. sc. Ivana Ivančana, koji je rođen u Đurđevačkoj ulici u Molvama. Tamo su ih dočekali Ivančanova supruga i sin, gospođa Marlena i gospodin Andrija Ivančan, koji su ih proveli kroz kuću i imanje. Galerija Molvarskog likovnog kruga bila je sljedeća postaja u stručnom obilasku sela. U galeriji je goste dočekao predsjednik Molvarskog likovnog kruga Zvonimir Ištvan koji ih je upoznao s djelovanjem te udruge te im predstavio reprezentativnu izložbu radova članova MLK. Nakon kraćeg razgledanja izložbe gosti su posjetili i molvarsку župnu crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije, »podravsku katedralu«, u kojoj im se obratio fra Ivan Poleto, župnik i gvardijan u Molvama. Tijekom razgledavanja crkve fra Poleto je govorio o znamenitostima i povijesti crkve i župe Molve te o čudotvornom kipu Majke Božje Molvarske. Na povratku u društveni dom gosti su se zaustavili u centru mjesta kod spomenika rodi i poznate replike vodenice koja je jedan od najpoznatijih simbola Molva.

Radni dio skupa nastavljen je u poslijepodnevnim satima grupom priopćenja u cjelini **Jezik, kultura i značajne ličnosti Molva**, koja donose priloge o jezičnoj, duhovnoj i kulturnoj baštini molvarskog područja: dr. sc. Mijo Lončarić - »Molvarski govor«, dr. sc. Jela Maresić - »Leksik molvarskoga govora«, prof. dr. sc. Velimir Piškorec i Ana Kolar - »Germanizmi u molvarskom govoru«, Mario Kolar - »Doprinos Molvaraca hrvatskom književnom životu 20. stoljeća«, dr. sc. Stjepan Razum - »Biskup Đuro Kokša i Molve«, dr. Barbara Lukačin - »Poruka i ostavština mons. dr. Đure Kokše hrvatskom narodu«, Vesna Peršić Kovač - »Ivan Ivančan, etnolog i folklorist«. **Ljudi, okoliš i suvremene teme** uporišta su posljednje grupe priopćenja: Ivan Kolar - »Općina Molve od ponovnog osnivanja 1993. do 2007.«, prof. dr. sc. Dražen Živić - »Demografske promjene u općini Molve od 1857. do 2001.«, Petar Feletar - »Osnovne značajke suvremenog prometno-geografskog položaja Molva«, Ivana Žebec - »Iskorištavanje prirodnog plina - utjecaj na razvoj Molva«, dr. sc. Dragan Damjanović - »Prilozi poznavanju župne crkve Blažene Djevice Marije u Molvama«, mr. sc. Silvije Jerčinović - »Mogućnosti i prilike razvoja ruralnog turizma općine Molve vrednovanjem povijesne, tradicijske i prirodne baštine«.

Počevši priopćenjima o prapovijesti, a završivši izlaganjima usmjerenim prema budućnosti molvarskog kraja, ovaj znanstveni skup otkrio je mnoge zanimljive činjenice za bolje razumevanje prošlosti, življenje sadašnjosti i planiranje budućnosti. Svoju potpunu svrhu ispuniti će početkom 2009. godine kada se planira izlazak zbornika radova sa skupa, koji će biti iznimno vrijedna monografija o molvarskom kraju.

Mario Kolar

Ispravci pogrešaka objavljenih u Podravini broj 13

Str. 169. - Umjesto Brandel, treba pisati Braudel.

Str. 217 - Treba dodati:

Povijest 3. Udžbenik iz povijesti za 3. razred gimnazije (Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić), Meridijani, Zagreb, 2004.

Povijest 4. Udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije (Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić, Jakša Raguž), Meridijani, Zagreb, 2004.

Str. 220 - Treba dodati:

Povijest 8. Udžbenik iz povijesti za 8. razred osnovne škole (Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić, Jakša Raguž), Meridijani, Zagreb, 2007.

Povijest 8. Radna bilježnica iz povijesti za 8. razred osnovne škole (Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić, Jakša Raguž), Meridijani, Zagreb, 2007.

Str. 245 - 246: U prikazu zbornika o msgr. dr. Jurju Magjercu pogrešno se potkralo da je Magjerec bio biskup, što nije točno. Na 246. stranici netočno piše da je zbornik tiskan uz financijsku potporu Općine Hlebine jer je tiskanje zbornika financijski pomogla Općina Molve.

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES « CONTRIBUTORS

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojem autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zagлавju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihváćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adresu (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Trg kralja Zvonimira 8, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstrom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih

autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavlјivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

- e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljaju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

Meridijani

I Z D A V A Č K A K U Ć A

Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek